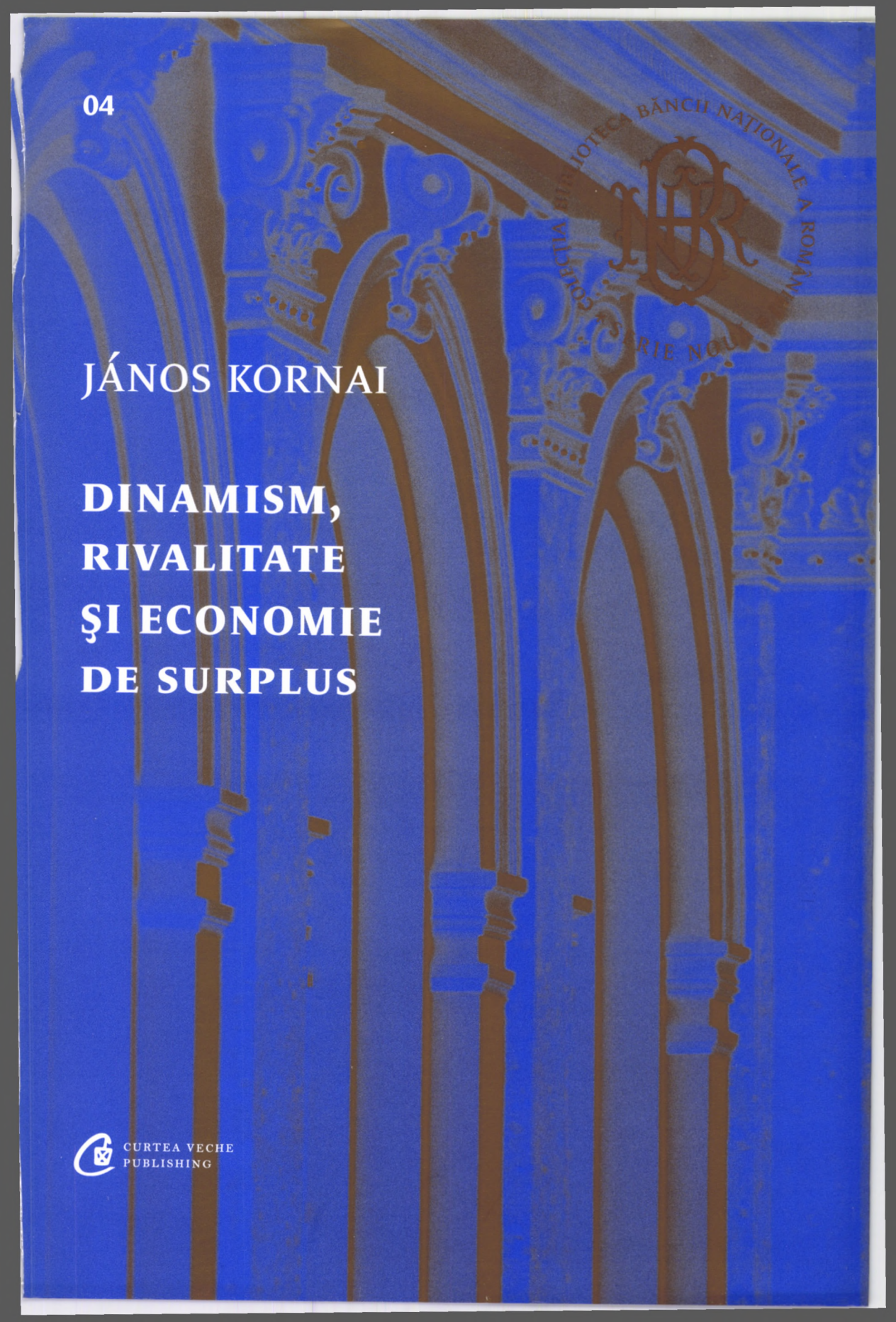
04

JÁNOS KORNAI

DINAMISM, RIVALITATE ŞI ECONOMIE DE SURPLUS

CURTEA VECHE
PUBLISHING

Copyright © Katalin Lomkon

János Kornai (n. 1928) este unul dintre economiştii de marcă din Europa. În tinereţe a studiat filozofia, iar interesul pentru economie l-a dobândit citind *Capitolul* lui Marx şi lucrând în redacţia de ştiri economice a ziarului *Szabad Nép*. János Kornai a înţeles încă din anii 1950 natura pernicioasă a economiei de comandă, marcată de supracentralizare şi birocraţie. Din 1967 până în 1993, a fost profesor-cercetător la Institutul de Economie al Academiei Maghiare de Ştiinţe, al cărei membru titular a devenit în 1982. Între 1986 şi 2002, János Kornai a predat la Harvard. Până în 2001 a fost membru al consiliului de administraţie al băncii centrale din Ungaria. Lucrările care i-au adus notorietate în Europa de Est şi în Occident sunt: *Anti-equilibrium* (1971), *Economics of Shortage* (1980), *Contradictions and Dilemmas* (1986), *The Road to a Free Economy* (1990), *Highway and Byways* (1995), *Struggle and Hope* (1997) şi *Welfare, Choice and Solidarity in Transition* (coautor Karen Eggleston, 2001).

COLECŢIA BIBLIOTECA BĂNCII NAŢIONALE A ROMÂNIEI
SERIE NOUĂ

COLECŢIA „BIBLIOTECA BĂNCII NAŢIONALE A ROMÂNIEI“
SERIE NOUĂ

JÁNOS KORNAI

DINAMISM, RIVALITATE ŞI ECONOMIE DE SURPLUS

Reflecţii asupra naturii capitalismului

Traducere din maghiară şi din engleză de
Gabriela Constantin

Cuvânt înainte de acad. Daniel Dăianu

CURTEA VECHE

Coordonatorul Colecţiei „Biblioteca Băncii Naţionale a României“:
acad. MUGUR ISĂRESCU

Serie îngrijită de:
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI şi GEORGE VIRGIL STOENESCU

Redactori: Alexandru Skultéty, Cătălin Strat
Design: Faber Studio (Radu Manelici, Ionuţ Olteanu, Magda Radu, Dinu Dumbrăvician)
Paginare: Chirachiţa Dogaru, Irinel Niculae
Coperta: Faber Studio

Controlul ştiinţific al traducerii: lect. univ. dr. Octavian Jora, Academia de Studii Economice, Bucureşti; lect. univ. dr. Iudita Molnar, Universitatea „Babeş-Bolyai“, Cluj-Napoca

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
KORNAI, JÁNOS
Dinamism, rivalitate şi economie de surplus: reflecţii asupra naturii capitalismului / János Kornai ; trad. din maghiară şi din engleză de Gabriela Constantin ; cuvânt înainte de Daniel Dăianu. - Bucureşti : Curtea Veche Publishing, 2017
ISBN 978-606-588-976-7

I. Constantin, Gabriela (trad.)
II. Dăianu, Daniel (pref.)

330

JÁNOS KORNAI
DYNAMISM, RIVALRY, AND THE SURPLUS ECONOMY
© János Kornai, 2011

© Curtea Veche Publishing, 2016, pentru prezenta ediţie în limba română

CURTEA VECHE PUBLISHING
str. Aurel Vlaicu nr. 35, Bucureşti
tel.: 021 260 22 87, 0744 55 47 63
fax: 021 223 16 88
distribuţie: 021 222 25 36
e-mail: redactie@curteaveche.ro
internet: www.curteaveche.ro

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Cuprins

13 *János Kornai: un decan al economiştilor din Est* (Daniel Dăianu)

23 Prefaţă la ediţia în limba engleză
29 Prefaţă la ediţia în limba maghiară

Eseul I
45 INOVAŢIA

Secţiunea 1
47 Introducere

Secţiunea 2
49 Capitalismul, socialismul şi progresul tehnic
49 *2.1. Produsele noi revoluţionare*
54 *2.2. Pe urmele pionierilor, diseminarea inovaţiei*
56 *2.3. Antreprenoriatul inovator în capitalism*
62 *2.4. Imposibilitatea antreprenoriatului inovativ în socialism*
66 *2.5. Factorii politici şi progresul tehnic*
67 *2.6. Primul rezumat: sistemele şi progresul tehnic*

Secţiunea 3
69 Procesul transformării şi accelerarea progresului tehnic
69 *3.1. Noi întreprinderi inovative*
71 *3.2. Accelerarea fenomenului de adoptare a inovaţiilor şi a difuzării lor*
76 *3.3. Distrugerea creatoare*

Secţiunea 4
81 Reflecţii asupra realităţii istorice din gândirea oamenilor
81 *4.1. Fenomenul de bază: lipsa înţelegerii*
83 *4.2. Responsabilitatea profesiei economice*
86 *4.3. Responsabilitatea politicienilor*
87 *4.4. Interconectivitate şi democraţie*

Secţiunea 5
92 **Concluzii**

Eseul II
95 **ECONOMIA DE PENURIE—ECONOMIA DE SURPLUS**

Secţiunea 1
97 **Introducere**
97 *1.1. Impresii*
99 *1.2. Clarificarea conceptuală într-o primă abordare*
100 *1.3. Locul pe care abordarea din acest eseu îl ocupă în discursul economic*
102 *1.4. O scurtă privire asupra limitelor şi structurii subiectului analizat*

Secţiunea 2
103 **Piaţa produselor şi serviciilor: mecanismul de reproducere a surplusului**
103 *2.1. Un exemplu preluat din istoria economică: sistemul de telefonie american*
106 *2.2. Procesele legate de ofertă*
114 *2.3. Procesele legate de cerere*
116 *2.4. Procesul de formare a preţurilor*

Secţiunea 3
118 **Piaţa bunurilor şi serviciilor: aparatul conceptual şi metodele de măsurare**
118 *3.1. Cazuri „pure", uşor de tratat*
125 *3.2. Prima dificultate: ajustarea continuă şi reciprocă a cererii şi ofertei*
127 *3.3. A doua dificultate: apariţia în paralel a fenomenelor de ofertă şi cerere excedentară*
128 *3.4. Digresiune: Observarea dificultăţilor şi a limitelor micro ale producţiei*
130 *3.5. A treia dificultate: a face distincţia între stocurile „necesare" şi cele „inutile"*
133 *3.6. A patra dificultate: agregarea nejustificată*
135 *3.7. Sugestii practice privind măsurarea şi aparatul conceptual*
136 *3.8. Formarea indicatorilor sintetici sau a „indicilor compoziţi"*

Secţiunea 4
138 Piaţa forţei de muncă: mecanismul reproducerii surplusului
138 *4.1. Clarificări conceptuale şi măsurare*
142 *4.2. Şocul de pe piaţa forţei de muncă provocat de schimbarea sistemului economic*
148 *4.3. Şomajul „keynesian"*
150 *4.4. Şomajul structural*
152 *4.5. Acomodare eronată, şomaj friţional şi căutare*
155 *4.6. Salariul de eficienţă*

Secţiunea 5
159 Recapitularea descrierii pozitive şi a analizei cauzale
159 *5.1. Funcţionalitatea noţiunii de „echilibru"*
164 *5.2. Asimetrie*
166 *5.3. Caracterizare recapitulativă a celor două regimuri de piaţă*
171 *5.4. Generarea economiei de surplus de către sistemul capitalist: lanţul cauzal*
176 *5.5. Predispoziţii genetice*

Secţiunea 6
180 Efectele şi evalurea economiei de surplus
180 *6.1. O prezentare a efectelor şi a judecăţilor de valoare*
181 *6.2. Inovaţie*
182 *6.3. Suveranitatea şi manipularea consumatorului*
183 *6.4. Productivitate şi coordonare*
184 *6.5. Adaptare*
184 *6.6. Distribuţia veniturilor şi a avuţiei*
185 *6.7. Valori „materiale" şi „spirituale"*
186 *6.8. Direcţia corupţiei*
187 *6.9. Avantajele şi incovenientele competiţiei capitaliste cu exemple din industria auto*
190 *6.10. Argument în favoarea capitalismului şi a economiei de surplus*
193 *6.11. Posibilităţile şi limitele sintezei teoretice*
196 *6.12. Necesitatea unor modele matematice cu mare putere explicativă*

Secţiunea 7
199 **Îndepărtarea de la schema generală**
199 *7.1. Fluctuaţiile ciclului economic*
205 *7.2. Economia de război*
206 *7.3. Schimbări istorice şi tendinţe de durată în capitalismul modern*
214 *7.4. Reforme orientate spre piaţă în socialism şi tranziţia postsocialistă*

Secţiunea 8
217 **Epilog personal**
219 ANEXĂ

Eseul III
223 **LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ. REFLECŢII ASUPRA SCHIMBĂRILOR CE AU URMAT PRĂBUŞIRII SISTEMULUI SOCIALIST**

Secţiunea 1
225 **Introducere**

Secţiunea 2
226 **Liberté**
226 *2.1. Drepturi politice şi drepturi ale omului*
228 *2.2. Dreptul la libera iniţiativă, la accesul pe piaţa liberă şi la proprietate privată*
229 *2.3. Libertatea de a alege între diferite bunuri şi servicii*

Secţiunea 3
232 **Égalité**

Secţiunea 4
237 **Fraternité**

Secţiunea 5
243 **Prognoze?**

Eseul IV
247 **MARX VĂZUT CU OCHII UNUI INTELECTUAL EST-EUROPEAN**

Secţiunea 1
249 **Introducere**

Secţiunea 2
251 **Ceea ce m-a atras la Marx...**

Secţiunea 3
254 **...şi ceea ce m-a decepţionat în privinţa ideilor marxiste**

Secţiunea 4
257 **Răspundere intelectuală pentru sistemul socialist**

Secţiunea 5
263 **Ceea ce dăinuie din învăţăturile lui Marx**

267 Bibliografie

285 Indice

LISTA FIGURILOR

Eseul I: Inovaţia

2.1. Penetrarea tehnologiei moderne: producţia de oţel, producţia de oţel prin procedeul Linz-Donawitz (suflarea de oxigen în şarja de fontă topită) (producţia de oţel obţinut prin procedeul Linz-Donawitz în raport cu producţia totală de oţel)

3.1. Rata intrărilor şi ieşirilor de pe piaţă în anii 1990

3.2. Evoluţia brută şi netă a înfiinţării şi desfiinţării firmelor în economiile de tranziţie

Eseul II: Economia de penurie—economia de surplus

2.1. Numărul abonamentelor de telefonie fixă şi mobilă la o sută de locuitori în SUA, 1990–2010

3.1. Rata utilizării capacităţii de producţie, SUA, 1965–2011

3.2. Rata utilizării capacităţii de producţie în Franţa, 1965–2005

3.3. Ponderea locuinţelor de închiriat şi de vânzare în SUA, 1994–2011 (procente)

3.4. Factorii perturbatori ai producţiei în industria prelucrătoare din Ungaria, 1987–2012 (procentaj menţionat)

4.1. Rata de activitate şi nivelul de dezvoltare economică, 1980

4.2. Rata de activitate şi nivelul de dezvoltare economică, 2009

4.3. Numărul de locuri de muncă vacante şi numărul persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă în Polonia, 1964–1988

4.4. Rata populaţiei inactive economic şi rata şomajului în trei ţări capitaliste „tradiţionale", 1980–2010

5.1. Ilustrarea economiei de penurie şi a economiei de surplus

6.1. Capacitate excedentară în industria auto, 1990–2008

6.2 Părerea directorilor executivi din industria auto cu privire la capacitatea excedentară globală, 2006–2008

LISTA TABELELOR

Eseul I: Inovaţia

2.1. Inovaţii revoluţionare

2.2. Decalajul de timp în urmarea liderilor în inovaţie: materiale plastice

2.3. Decalajul de timp în urmarea liderilor în inovaţie: maşini-unelte cu comandă numerică

2.4. Răspândirea tehnologiei moderne: producţia de oţel, producţia de semifabricate (procente)

3.1. Posturi telefonice, date comparative (numărul posturilor la o mie de locuitori)

3.2. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicaţii în statele membre ale Uniunii Europene: 15 vechi state membre ale EU (EU15) *versus* 10 noi state membre ale UE (EU10)

3.3. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicaţii în statele membre ale Uniunii Europene: cinci ţări din Grupul de la Visegrád (V5) comparate cu trei ţări din Europa de Sud (S3)

3.4. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicaţii în Rusia şi în alte câteva ţări

4.1. Evaluarea progresului tehnic

4.2. Aşteptările privitoare la impactul noilor tehnologii (procente)

4.3. Nivelul satisfacţiei produse de actualul sistem economic pentru cei care utilizează şi pentru cei care nu utilizează internetul

4.4. Evaluarea sistemului economic anterior anului 1989 în rândul utilizatorilor şi al non-utilizatorilor de internet

4.5. Evaluarea sistemului economic socialist în rândul utilizatorilor şi al non-utilizatorilor de internet

Eseul II: Economia de penurie—economia de surplus

2.1. Numărul liniilor telefonice fixe la o sută de locuitori în câteva ţări socialiste şi în SUA, 1980–1988

3.1. Utilizarea medie a capacităţii de producţie comparată la nivel internaţional, 1978–2008

3.2. Proporţia stocurilor care ies şi intră, comparaţie internaţională, 1981–1985

4.1. Legătura dintre conceptele folosite în studiul de faţă şi cele din statistica pieţei forţei de muncă

4.2. Rata şomajului şi numărul locurilor de muncă vacante în câteva ţări din Europa de Est, 1989–2010

4.3. Rata populaţiei inactive din punct de vedere economic, şomerii şi locurile de muncă vacante; o comparaţie internaţională, 1980–2010

5.1. Cele două laturi ale mecanismului coordonării: o trecere în revistă a terminologiei folosite

6.1. Cheltuielile cu publicitatea în câteva ţări dezvoltate, 1975–2007 (cheltuieli cu publicitatea pe cap de locuitor în PIB, procentaj)

6.2. Elementele sintezei pozitive privitoare la tema: „economie de criză economie excedentară"

7.1. Timpul de aşteptare în sectorul îngrijirilor medicale în câteva ţări din Europa Occidentală

7.2. Liste de aşteptare pentru racordarea la reţeaua de telefonie fixă în ţări din Europa Centrală şi de Est, 1971–2007

A.1. Factorii care împiedică producţia în industria maghiară, 1987–2012

Eseul III: Liberté, Egalité, Fraternité

2.1. Schimbarea de regim în zece ţări central-est-europene membre ale Uniunii Europene, 1989–2008

2.2. Indexul libertăţii economice în lume (Economic Freedom of the World, EFW Index)—în ţările postsocialiste

2.3. Valori—libertate *versus* ordine

3.1. Inegalitatea consumului (indexul GINI al consumului pe cap de locuitor)

3.2. Opinia publică privitoare la măsurile guvernului luate în interesul atenuării inegalităţii veniturilor

4.1. Valori—asumarea responsabilităţii individuale *versus* paternalism

János Kornai: un decan al economiştilor din Est

Când am fost solicitat să scriu o prefaţă la volumul *Dinamism, rivalitate şi economie de surplus*, al lui János Kornai, am fost încercat de mai multe sentimente. Fiindcă nu este vorba de a aşterne câteva gânduri despre un economist de frunte „de la distanţă", fără a-l cunoaşte personal; faţă de János Kornai nu am cum să fiu într-o poziţie neutră, întrucât nu puţine sunt momentele în care drumurile noastre s-au intersectat şi în care scrierile sale m-au influenţat. Înţelegerea funcţionării economiei de comandă (socialiste/comuniste) a fost îmbogăţită şi în ceea ce mă priveşte de abordarea pe care o datoram lui János Kornai — am în vedere viziunea ce conceptualizează „constrângerea bugetară moale" (*soft budget constraint*), care descrie un sistem economic ce generează penurie (*shortage*) în mod structural, sistematic, sistemic; în timp ce constrângerile bugetare tari (*hard budget constraints*) definesc economia de piaţă în mod structural, sistemic.

Volumul supus atenţiei cititorului conţine patru eseuri, dintre care două — „Inovaţia" şi „Economia de penurie *vs* economia de surplus" — au fost publicate de Oxford University Press, eseul privind libertatea şi cel referitor la Marx fiind alăturate primelor două într-un volum apărut în limba maghiară. Rândurile de mai jos nu urmăresc alcătuirea volumului în mod mecanic, ci încearcă să contureze cu lentile interpretative personale locul pe care îl ocupă János Kornai în mersul ideilor economice, în înţelegerea funcţionării sistemelor economice, a celui socialist/comunist cu precădere, relaţia dintre economia de piaţă (capitalism) şi democraţie.

Întâlnirea cu János Kornai

Cu câţiva ani înainte de căderea Zidului Berlinului, un economist din Ungaria a făcut o vizită la Institutul de Economie Socialistă/IES (actualmente Institutul de Economie Naţională/IEN) şi, în cadrul dialogului cu

unii colegi ai mei, a solicitat să aibă o discuţie şi cu mine. Cu acel prilej mi-a oferit din partea lui János Kornai un exemplar al volumului *Contradictions and Dilemmas. Studies on the Socialist Economy and Society* (*Contradicţii şi dileme. Studii privind economia şi societatea socialistă*), MIT Press, 1986. Pentru mine a fost un gest cu dublă semnificaţie: faptul în sine, că am primit o carte de la un nume cu rezonanţă în lumea bună a economiştilor, şi un semn că unele analize ale mele erau cunoscute în ţările est-europene în care dezbaterea publică a chestiunilor economice era cât de cât deschisă — nu ca în România stalinismului târziu. În Ungaria, mersul spre economia de piaţă începuse în ultimii ani ai deceniului şapte, iar în Polonia, sub presiunea socială şi a mişcării sindicale Solidarność, fuseseră iniţiate unele reforme economice în vremea în care generalul Wojciech Jaruzelski se afla la vârful puterii politice.

Îndrăznesc să afirm că János Kornai este un decan al economiştilor din Est, în sensul influenţei intelectuale, al prestigiului de care se bucură, al perspectivei inedite pe care unele idei ale sale au oferit-o gândirii economice. După căderea Zidului Berlinului am avut şansa să îl întâlnesc, să particip la numeroase conferinţe unde era considerat drept un *chef de file* (şef de şcoală), un economist între economişti, un înţelept.

În toamna lui 1990, aflându-mă la Universitatea Harvard, cu o bursă de cercetare la Russian Research Center, am avut privilegiul să fiu în preajma unor nume sonore în lumea economiştilor, în special a celor care se ocupau de analiza comparată a sistemelor, de economiile aflate în tranziţia postcomunistă; mă refer la Evsey Domar, Franklyn Holzman, Martin Weitzman, Abram Bergson şi, nu în cele din urmă, la János Kornai, care fusese numit profesor titular la Harvard. Merită să menţionez că, în anii '90, el a fost membru al Comitetului de politică monetară al Băncii Naţionale a Ungariei — ceea ce ilustrează reputaţia şi aprecierea de care se bucura în ţara sa. L-am întrebat atunci cum, aflându-se la Harvard, poate participa la şedinţele Comitetului de politică monetară şi mi-a răspuns că, atunci când nu putea merge în Ungaria, se utilizau conexiuni telefonice (*conference calls*) pentru a-şi exprima punctele de vedere.

De-a lungul anilor m-am întâlnit cu Kornai la numeroase conferinţe şi seminarii şi am fost impresionat de raţionamentele sale, de înţelepciunea ce se degaja din poziţiile sale — chiar şi când simţeam nevoia unor nuanţări sau când aveam rezerve faţă de unele aserţiuni ale sale. I-am cunoscut personal pe câţiva dintre economiştii est-europeni care au lăsat urme în gândirea privind sistemul economic socialist — Leszek Balcerowicz, Tamás Bauer, Włodzimierz Brus, Kazimierz Łaski, Grzegorz Kołodko, Jan Švejnar, Jan Winiecki etc. Opinia mea este că, dintre cei menţionaţi, János Kornai este cel mai fecund din punct de vedere conceptual şi că are abordarea cea mai interesantă, care permite transgresări ale teritoriului strict al disciplinei economiei către alte ştiinţe sociale. El are, de altfel, un dialog

nu lipsit de dezacorduri cu gândirea *mainstream* în desluşirea funcţionării sistemelor economice; nu o respinge, dar polemizează cu aceasta. Iar îndemnurile lui Kornai la adresa tinerilor economişti sunt de a citi, de a cunoaşte cât mai mult, de a frecventa diverse şcoli de gândire.

Sunt poate subiectiv în judecarea lui Kornai, probabil şi din cauză că nu ne putem dezbăra de influenţele unor figuri ilustre—cum spune o formulare celebră a lui Keynes. Însă este un fapt greu de tăgăduit că producţia intelectuală a lui Kornai a depăşit o masă critică, ce l-a impus la loc de frunte în familia economiştilor. Se şi spunea în unele cercuri că, dacă un economist din Est merita să obţină Premiul Nobel după 1989, acela ar fi trebuit să fie János Kornai. O asemenea distincţie ar fi fost o răsplată simbolică acordată celor ce au pledat, într-un fel sau altul, pentru reforme, pentru democratizarea ţărilor din estul Europei.

Se poate vorbi despre o anume rivalitate intelectuală între economiştii din Ungaria şi confraţii lor din Polonia în câmpul argumentelor pentru reforme economice; a existat o competiţie nedeclarată pe planul ideilor între şcoala poloneză şi cea ungară. Şcoala poloneză se putea revendica de la nume faimoase precum Michał Kalecki şi Oskar Lange. Kalecki a avut idei ce au anticipat teoria lui Keynes privind combaterea depresiunii economice. Iar Oskar Lange, ca părinte (alături de Abba Lerner) al teoriei „socialismului de piaţă", a avut un dialog remarcabil cu Friedrich von Hayek şi cu Ludwig von Mises în aşa-numita „dezbatere privind calculaţia economică" din deceniile trei şi patru ale secolului trecut; Lange a fost director al organismului de planificare din Polonia până la jumătatea deceniului şapte. Dar pentru anii '70 şi '80, ca să nu mai vorbim de primul deceniul al tranziţiei postcomuniste, Kornai rămâne, îndrăznesc să afirm, liderul intelectual al economiştilor din Estul Europei. „Recesiunea transformaţională" (*the transformational recession*), care descrie primii ani ai tranziţiei, însoţită de o cădere masivă de producţie şi de *interregnum instituţional*, este un concept pe care i-l datorăm tot lui Kornai.

Merită să mai relatez un episod al intersectării mele profesionale cu Kornai. El conducea activitatea de studii economice la Colegiul de Studii Avansate din Budapesta, o instituţie ştiinţifică creată după modelul unui renumit colegiu din Berlin care avea menirea să promoveze dialogul interdisciplinar—aşa cum încearcă New Europe College în România, sub îndrumarea lui Andrei Pleşu. În 1996 am primit invitaţia din partea Colegiului din Budapesta să devin *fellow* pentru un timp, alături de János Kornai şi de alţi cercetători; întrucât, în iarna lui 1997, am acceptat portofoliul finanţelor în guvernul Ciorbea, nu am mai dat curs acelei invitaţii.

Acum câţiva ani am fost invitat la o conferinţă la Central European University, unde am avut o discuţie cu János Kornai într-una dintre seri. L-am găsit împovărat, nu atât de vârstă, cât de evenimentele din ţara sa,

din Europa în general; o distanţă mare între aşteptări şi mersul evenimentelor îşi punea pecetea pe starea sa de spirit. Dar, din acest punct de vedere, nu era singurul încercat de sentimente împărţite şi grele.

Inovaţia — economie de penurie vs *economie de surplus*

János Kornai a realizat prima „străpungere" conceptuală în contextul geografic şi politic din anii '50 cu studiul *Overcentralization in Economic Administration* (*Supracentralizarea în administraţia economică*), apărut în 1959 la Oxford University Press. Cu volumul din 1980, *Economics of Shortage* (*Economia penuriei*), Kornai a încoronat un program de cercetare — în accepţiunea lui Thomas Kuhn — de câteva decenii, care a avut impact asupra gândirii economiştilor din Vest şi Est.

Lucrarea de căpătâi, *Economics of Shortage*, publicată de reputata editură North-Holland, a făcut pârtie în cercetările privind economiile de comandă (comuniste). Teza de bază priveşte reproducerea în mod sistemic a penuriei în economia de comandă (comunistă), ca urmare a cererii excedentare permanente, a lipsei de restricţii bugetare tari, a alocării defectuoase a resurselor. Aceste trăsături sunt reliefate în primele două eseuri din volum. La caracteristicile menţionate se adaugă inexistenţa unor preţuri reale, care să pună de acord resursele disponibile cu nevoile. Este de remarcat că recursul la „preţuri umbră" (*shadow prices*), cum au încercat să imagineze pentru sistemul de comandă (comunist) economiştii ruşi Viktor V. Novojilov şi Leonid Kantorovici, s-a dovedit un substitut mai mult decât imperfect pentru o utilizare bună a resurselor. Este de notat că Leonid Kantorovici a primit Premiul Nobel pentru economie în 1975, împreună cu Tjalling Koopmans, pentru eforturile de dezvoltare a programării liniare. Şi în România au fost încercări de a construi „preţuri umbră", o modalitate fiind utilizarea consumurilor cumulate de resurse (energetice); evoc în acest sens analizele unei echipe de cercetare conduse de directorul ştiinţific de atunci al Institutului de Economie Industrială (IEI), academicianul Aurel Iancu. Alături de acesta din urmă, la IEI, au lucrat Lucian Albu şi Lucian Croitoru.

„Preţurile umbră" erau privite ca o modalitate de a ameliora sistemul cu planificare centralizată directă (de comandă). Spre deosebire de Kantorovici *et al.*, Kornai merge la gena care macină sistemul de comandă din punct de vedere economic. Nu numai că sistemul era ineficient şi aloca resurse în mod defectuos — chiar dacă putea mobiliza resurse pentru proiecte de mare anvergură, cum au fost industria militară şi cercetarea spaţială în URSS —, dar acelaşi sistem era anti-spirit antreprenorial, anti-inovaţie. Poate cel mai grăitor exemplu în acest sens este incapacitatea congenitală a sistemului de a valorifica invenţiile şi inovaţiile în folosul vieţii cotidiene a oamenilor. Expresia *Goulash Communism* a intrat în

mitologia privind sistemul de comandă pentru a ilustra diferenţa mare dintre traiul din Ungaria, unde se introduseseră reforme de piaţă (cu impact favorabil asupra vieţii oamenilor), şi penuria endemică şi cenuşiul socialismului real din URSS şi din alte ţări socialiste/comuniste. Eseurile din acest volum privind inovaţia şi analiza comparativă a sistemului care generează penurie *vs* economie de surplus reliefează acest defect congenital al sistemului comunist (de comandă). În volum sunt multe exemple pe care Kornai le foloseşte pentru a-şi susţine argumentaţia.

Abordarea (paradigma) propusă de Kornai era tot mai discutată în Ungaria, în Polonia şi în alte ţări din fostul bloc sovietic. La noi, dezbaterile publice erau sub „îngheţ", arareori făcându-şi loc teze reformiste. În cercuri restrânse se discuta, dar foarte puţin din conţinutul discuţiilor îşi găsea calea în publicaţiile vremii. Despre Kornai discutam în acei ani mai ales cu regretaţii Vasile Pilat şi Ihor Lemnij, cu Aurel Dochia şi Costea Munteanu. Cât de închisă era atmosfera în România în acei ani se poate vedea şi din faptul că, de exemplu, revista *Eko*, dirijată de Abel Aganbeghian şi de Tatiana Zaslavskaia şi publicată de secţia din Novosibirsk a Academiei de Ştiinte din URSS, conţinea idei care, pledând pentru „restructurarea" sistemului de comandă, erau inacceptabile în climatul strict controlat (ideologic) din România acelor ani. Ca să nu mai amintesc de studii publicate în *Acta Oeconomica* (revistă economică din Ungaria) sau *Oeconomica* (revistă poloneză). La Institutul de Economie Socialistă primeam reviste din alte ţări „socialiste".

Ştiam de „economia de penurie" din lecturile făcute la IES/IEN, unde am fost cercetător. Şi am încercat să folosesc aparatul conceptual al constrângerilor bugetare moi mai ales în două studii. În 1985, într-o încercare de modelare a creşterii într-o economie de penurie, care favorizează producţia de bunuri slabe (*soft*) şi care conduce în mod inevitabil la înrăutăţirea raportului de schimb cu străinătatea (*terms of trade*) — adică o „creştere pauperizantă", pentru a folosi o noţiune pe care o datorăm lui Jagdish Bhagwati (*Review of Economic Studies*, 1958). În 1987, în *Viitorul social*, am avut publicat un studiu privind economiile cu restricţie de cerere *soft*, care, pentru a deveni performante, au nevoie de reforme, de introducerea de constrângeri bugetare tari. Notez că în 1987, la Laboratorul de Management din ASE, care era animat de profesorul Constantin Pintilie, a avut loc o dezbatere privind conceptul lui János Kornai, „economia de penurie".

Pentru a judeca impactul operei lui Kornai, semnalez studiul privind „constrângerile bugetare tari" pe care el, împreună cu Gérard Roland şi Eric Maskin, l-a semnat în *Journal of Economic Literature*, un reper pentru lumea economiştilor la nivel mondial în 2003.

Eseurile 1 şi 2 din prezentul volum subliniază că specifică economiei de piaţă este competiţia, care este la rândul ei generată de spiritul

întreprinzător, de libertatea economică. Iar competiţia/concurenţa stârneşte inovaţia, ce merge dincolo de curiozitate ştiinţifică.

Kornai oferă numeroase exemple de inovaţii care arată de ce, spre deosebire de sistemul de comandă, economia de piaţă, liberă, trăieşte în mod structural prin inovaţie. Primul eseu din acest volum abundă în exemple; astfel, se arată cum, după eliminarea sistemului de comandă, în Ungaria au avut loc inovaţii în diverse industrii. Kornai analizează „surplusul" pe diverse pieţe, inclusiv pe piaţa muncii; examinează şi diverse tipuri de şomaj. El admite că există hibe în funcţionarea economiei capitaliste, fiindcă nu există un sistem perfect. Ar fi fost bine ca analiza lui Kornai să stăruie mai mult asupra tipologiei economiei capitaliste, asupra unor fundamente etice, morale, întrucât aceasta fiinţează în diverse variante, de la capitalismul sud-american, caracterizat de adânca inegalitate de venituri şi de slaba competitivitate, la modelul occidental, care, de asemenea, revelează mai multe forme — vezi economiile din nordul zonei euro *vs* economiile periferice, cu deficit de competitivitate şi instituţii mai puţin performante. Dar Kornai spune că el a căutat să reliefeze trăsături esenţiale, sistemice. Şi că nici nu a dorit să intre prea mult în teritoriul analizei de tip normativ. Însă faptul că el face referire la Edmund Phelps, William Baumol, economişti cunoscuţi, care au dedicat multe dintre cercetările lor fenomenului inovaţiei şi spiritului antreprenorial, dă imaginea unui Kornai nicidecum indiferent faţă de varietatea capitalismului şi de complexitatea fenomenului de inovaţie.

Cvasiobsesia pe care János Kornai o are pentru problematica antreprenorială, a inovaţiei, ne arată apropierea sa intelectuală de gândirea austriacă (neoaustriacă); „distrugerea creativă" (concept datorat lui Joseph Schumpeter) deţine rol explicativ cheie în analiza sa. Schumpeter, von Hayek, Kirzner etc. sunt evocaţi în volum şi se observă empatia lui Kornai cu şcoala vieneză. De fapt, dacă ceva esenţializează primele două eseuri din volum, acest ceva este „inovaţia", fenomen, proces ce lipseşte în mod structural în economia de penurie, în timp ce în economia de piaţă este *driver* fundamental.

Capitalismul încotro?

Aminteam de ultima întâlnire pe care am avut-o cu János Kornai la o conferinţă la Budapesta, la CEU, de discuţia pe care am avut-o cu el într-o seară la o cină, de dezamăgirile sale vizavi de mersul evenimentelor în ţări postcomuniste, în Europa în general. El deplângea ascensiunea unor grupări politice extremiste, xenofobe şi şoviniste, cu propensiune evidentă pentru abuzul de putere şi pentru restrângerea drepturilor cetăţeneşti; se referea la extrema dreaptă. Am avut această discuţie acum câţiva ani; între timp am mai corespondat şi am văzut cât de marcat este de ce se întâmplă.

Kornai nu este extaziat de capitalism, dar îl vede ca arhetip de societate ce creează premise pentru manifestarea spiritului întreprinzător, pentru progres economic. Al treilea eseu din volum, „Libertate, egalitate, fraternitate", are la bază o prelegere pe care Kornai a ţinut-o la un colocviu desfăşurat la Bucureşti, în 2009, care a fost dedicat aniversării a două decenii de la căderea Zidului Berlinului (colocviul a avut tema generală „The Future of Social Change"). În acest eseu vedem, într-o comprimată intelectuală, tensiunea lăuntrică din gândirea lui Kornai privind evoluţia capitalismului, dilemele ce îl încearcă. El crede mult în virtuţile acestui sistem, dar observă că o creştere a inegalităţilor de venituri este inevitabilă în raport cu sistemul socialist (pe care l-a numit un „sistem al bunăstării premature"—*premature welfare state*). De aceea, el crede că este necesar ca politica publică să urmărească „egalitatea de şanse"—un concept ce defineşte democraţiile avansate, un concept care dă substanţă democraţiei participative în măsura în care aceasta se bizuie pe educaţie, pe buna informare a cetăţenilor, pe un *empowerment* civic. Într-un fel, Kornai găseşte o explicaţie pentru deziluziile şi frustrările concetăţenilor săi, ale multor cetăţeni din alte ţări postcomuniste în deficitul de practici care să promoveze şanse egale. Analiza sa poate fi extrapolată la situaţia din nu puţine ţări din Uniunea Europeană, mai ales după izbucnirea crizei financiare.

Ca şi alţi gânditori cu alonjă introspectivă istorică, Kornai are raţionamente ce îndreaptă atenţia către perioada interbelică. Şi nu putem să ignorăm inferenţele sale, ale unor confraţi ai săi, în contextul dezbaterilor privind viitorul Uniunii Europene, al Europei în general. Fiindcă, dacă nu se poate aresta ascensiunea populismului şi a demagogiei deşănţate, dacă naţionalismul exacerbat va câştiga tot mai mult teren, Europa poate aluneca către revizitarea unor perioade foarte tulburi din istoria sa. Capitalismul în sine nu garantează fiinţarea democraţiei dacă i se neagă natura liberală, în sensul separaţiei puterilor şi al apărării libertăţilor fundamentale. Trebuie să discutăm, prin urmare, de o tipologie a capitalismului, de acele forme care combină libertatea economică cu cea politică, de separarea puterilor în fapt—ceea ce americanii numesc *checks and balances*.

Din ce „familie" face parte Kornai?

Volumul dezvăluie filiaţiile paradigmatice multiple ale lui János Kornai. Unii ar spune că el face parte din familia instituţionalistă, ca abordare şi măiestrie în îmbinarea analizei economice cu analiza socială şi politică. Şi cel mai elocvent demers analitic al său este scrutarea sistemului socialist (de comandă) marcat de hiperbirocratizare, de incapacitatea de a genera progres tehnic, de capacitatea de a genera penurie endemică şi corupţie,

în egală măsură. Ca analist al sclerozei sistemului socialist, Kornai poate fi pus în relaţie cu familia celor care au examinat dinamici instituţionale la nivel societal; mă gândesc în special la Douglass North şi la Mancur Olson Jr. Dar Kornai are un fel aparte de a face această analiză, fiindcă el cunoaşte bine şi opera lui Marx, pe care îl plasează în rândul figurilor proeminente ale analizei sociale a capitalismului (vezi eseul din volum).

Kornai consideră că Marx a oferit o analiză pătrunzătoare a mişcării societăţii capitaliste, care i-a inspirat pe mulţi — şi aici nu este vorba numai de şcoala de la Cambridge (Marea Britanie), cu un Piero Sraffa, cu o Joan Robinson etc. Să ne gândim la persistenţa unor idei marxiste în lumea academică occidentală sau la atenţia de care se bucură în anii din urmă lucrările lui Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman. Problema distribuţiei veniturilor este tot mai acută pe fondul crizei financiare din ultimii ani (Marea Recesiune) şi unele bastioane ale judecării stabilităţii financiare şi ale echilibrelor macroeconomice — bănci centrale, instituţii financiare internaţionale — au început să o pună în relaţie cu creşterea economică; este disputa dintre doctrina *trickle-down economic growth* şi doctrina *inclusive growth*.

Dar, dacă Kornai găseşte relevanţă în analiza marxistă a capitalismului, el îi identifică incapacitatea de a desluşi tendinţe de degenerare aflate în gena sistemului comunist. Am menţionat mai sus incapacitatea de a genera inovaţie şi ineficienţa congenitală. Mai grave sunt hibele legate de politic, de concentrarea puterii, care ultimamente conduc la abuzuri absolute, la tiranie. Kornai, al cărui părinte a murit la Auschwitz, a cărui familie de origine evreiască a suferit enorm din cauza nazismului şi a regimului horthyist, a văzut în gruparea politică marxistă un combatant colectiv împotriva a ceea ce era — atunci — pericolul cel mai mare. A şi intrat în Partidul Comunist, aşa cum au făcut şi alţi intelectuali în Ungaria, în Polonia şi în alte ţări din blocul sovietic (mă gândesc, de exemplu, la Bronisław Geremek). Dar Kornai a realizat curând că sistemul politic comunist avea în genă defecte mari. Şi el mărturiseşte că, dacă, până la un moment dat, avusese ezitări în a judeca tranşant carenţele sistemului economic — pe care îl vedea probabil departe de sistemul imaginat, dar pasibil de ameliorare —, modul în care disidenţa a fost tratată de regimul politic l-a făcut să treacă Rubiconul. Din anii '60, lucrările sale devin tot mai critice la adresa sistemului socialist/comunist, chiar dacă reforme parţiale fuseseră începute în Ungaria.

Lucrarea *Anti-equilibrium* din 1971 (North-Holland) a dezvoltat un filon de gândire ce se remarcă prin respingerea interpretării echilibrului economic în mod mecanic. Din acest punct de vedere, Kornai este foarte apropiat de şcoala austriacă (neoaustriacă) şi, într-o anumită măsură, de postkeynesişti. Pentru el, starea de dezechilibru este naturală, având în vedere procese dinamice induse de competiţie, spirit întreprinzător şi

inovaţie. *Anti-equilibrium* a fost publicată şi în România, în 1972, în anii unei deschideri ideologice care a început în 1967 şi s-a încheiat în 1971-1972. După întoarcerea lui Nicolae Ceauşescu din China şi Coreea de Nord, sistemul s-a reînchis tot mai mult, ajungând în ultimul deceniu într-o fază de stalinism târziu.

În acest volum, Kornai se ocupă puţin de monedă şi de finanţe. De aceea, nici nu acordă mare atenţie cauzelor şi implicaţiilor crizei financiare din ultimul deceniu (Marea Depresiune)—ceea ce poate surprinde nu pe puţini, având în vedere că eseurile sunt scrise după 2007. Dar se poate observa o simpatie pentru interpretarea hayekiană a ciclului economic (financiar), în sensul acceptării unui *catharsis*, a unui purgatoriu de care economia ar avea nevoie pentru eliminarea zonelor în care resursele sunt rău utilizate. În raport cu dezbaterile actuale privind depăşirea consecinţelor Marii Depresiuni, se poate afirma că lui Kornai îi este mai aproape argumentaţia promovată de Banca Reglementelor Internaţionale (Claudio Borio şi alţii) decât cea a adepţilor „stagnării seculare" (Larry Summers, Robert Gordon)—cei din urmă fiind atenţi la efecte tip *hysteresis* şi reclamând impulsuri fiscale pentru depăşirea echilibrelor precare. Oricum, eu regret că aceste analize nu acordă atenţie suprafinancializării economiilor avansate, cu implicaţiile pe care un sistem lax de reglementare şi de supraveghere (aşa-numitul *light-touch regulation*) le-a avut asupra accentuării dependenţei de credit, apariţia supraîndatorării şi formarea unor mari bule speculative. Aş adăuga aici aspectele etice pentru buna funcţionare a economiei ca sistem social—aşa cum sunt subliniate de figuri ilustre în gândirea economică începând cu Adam Smith şi, mai aproape de noi, de Amartya Sen şi Kenneth Arrow.

János Kornai se profilează ca un economist foarte greu de încartiruit într-o anume familie; este instituţionalist prin propensiune analitică, are forări de analiză în spiritul gândirii austriece (neoaustriece), nu respinge analiza marxistă *ab initio*, este un *political economist* când apără democraţia, separaţia puterilor, nevoia de *checks and balances*. El este foarte preocupat şi îngrijorat de tendinţe din spaţiul politic în anii din urmă din unele ţări ale Europei Centrale şi de Răsărit, care arată fragilitatea democraţiei în această parte a Europei. Asemănarea cu starea de spirit şi cu evoluţiile din perioada interbelică nu are cum să fie evitată. În fine, Kornai subliniază că nu este posibil să avem un sistem perfect—şi ceea ce trebuie să avem în vedere, în permanenţă, este aforismul atribuit lui Winston Churchill: o fi democraţia rea pentru unii, dar reprezintă cel mai puţin rău dintre sistemele pe care le cunoaştem.

*

Sper ca un număr cât mai mare de economişti să citească analizele şi eseurile reunite în acest volum. János Kornai are un loc proeminent în lumea economiştilor, în gândirea privind funcţionarea sistemului socialist/

comunist; este totodată o voce mereu ascultată când vine vorba de analiza comparată a sistemelor. Merită să subliniez că analiza sistemelor este o disciplină bine conturată în ştiinţele economice şi un intelectual cu experienţa de viaţă a lui János Kornai dă multă greutate raţionamentelor — ce nu sunt simple conjecturi de bibliotecă, fie ele strălucite. Kornai a trăit sub mai multe dictaturi, a avut parte şi de ani buni, decenii, în libertate. El este un intelectual de excepţie şi un economist care merită să fie ascultat cu atenţie. Mă bucur că acest volum a fost tradus în limba română.

DANIEL DĂIANU

Prefaţă la ediţia în limba engleză

„János Kornai este un fel de Jonathan Swift blajin: o persoană plină de omenie care este la curent cu ştiinţele economice din Occident, trăieşte într-o economie din Est şi este un observator acerb. Atenţie: data viitoare e posibil să scrie despre noi!" Astfel se exprima Robert Solow, unul dintre marii economişti ai timpurilor noastre, într-un frumos text de recomandare tipărit pe coperta cărţii mele *Contradictions and Dilemmas,* care a apărut în engleză în 1986.

Această „dată viitoare" s-a lăsat întrucâtva aşteptată: douăzeci şi şase de ani. Acum mai bine de o jumătate de secol am început să cercetez caracteristicile sistemului socialist şi de la bun început l-am comparat — atât în minte, cât şi în lucrările mele — cu capitalismul. Însă decenii la rând atenţia mi-a rămas focalizată pe sistemul socialist. Comparaţiile mele au fost încontinuu îmbogăţite ca urmare a vizitelor tot mai frecvente făcute în Occident, care s-au intensificat în perioada în care am ajuns să-mi petrec jumătate din timp acolo, făcând naveta între Ungaria şi Statele Unite, ceea ce mi-a permis să mă familiarizez cu sistemul capitalist nu numai datorită lecturilor şi statisticilor, ci şi datorită experienţei personale. Această continuă juxtapunere a celor două sisteme mi-a îmbogăţit atât cunoaşterea, cât şi înţelegerea lor.

Comparaţiile acestea au căpătat o nouă forţă după căderea Zidului Berlinului şi a Cortinei de Fier. Iată că eram în măsură nu numai să compar lumea socialistă şi cea capitalistă ca entităţi distincte, dar aveam ocazia să trăiesc eu însumi drama schimbărilor de sistem, cu toate bucuriile şi suferinţele ei. Am fost martor la felul în care aceste două mari sisteme s-au succedat: mai întâi capitalismul a fost înlocuit cu socialismul, apoi capitalismul a luat din nou locul socialismului.

Pentru a putea fi înţelese, experienţele de acest gen necesită timp. Am tot amânat sarcina de a descrie felul în care văd eu sistemul capitalist. Nu neg faptul că ceea ce m-a reţinut de la a-mi exprima opiniile a fost atât

vasta literatură de specialitate dedicată subiectului, cât şi apriga dispută intelectuală dintre minţile cele mai luminate şi mai avizate în acest subiect. „Mai trebuie să citesc şi această carte", îmi spuneam. „Trebuie să aştept să văd cursul schimbărilor petrecute de curând." Astfel de precauţii m-au tot împiedicat să îmi exprim opiniile legate de această temă.

Acum mă tem că nu mai am îndeajuns timp la dispoziţie. „Data viitoare", cum spunea Solow în 1984, nu mai poate fi amânată la nesfârşit. De multe ori mi-am imaginat că voi scrie o nouă lucrare, vastă, atotcuprinzătoare, contrapartea celei intitulate *The Socialist System* (*Sistemul socialist*), care să rezume în mod metodic tot ceea ce ştiu despre capitalism. Nu am destulă putere pentru aşa ceva. Trebuie să mă mulţumesc cu o lucrare având un scop cu mult mai modest.

Acest volum conţine două lucrări distincte, care nu se suprapun aproape deloc. Oricare dintre ele poate fi citită separat. Pot fi citite una după cealaltă, dat fiind că, în ceea ce priveşte conţinutul, între ele există o strânsă relaţie de complementaritate.

Acest volum acoperă câteva subiecte pe care aş vrea să le evidenţiez în prefaţă:

1. Cei mai mulţi economişti sunt de acord cu faptul că în sistemul socialist a prevalat o economie de penurie, cu un exces cronic de cerere. Cu toate acestea, cei mai mulţi economişti identifică în sistemul capitalist o debalansare între cerere şi ofertă, cu fluctuaţii în jurul echilibrului. În această carte, părerea prevalentă este că în capitalism există un exces cronic de ofertă, o stare permanentă pe care am numit-o „economie de surplus".
2. Economia socialistă matură prezintă un deficit nu numai de bunuri şi servicii, dar şi un deficit de forţă de muncă. Economia capitalistă prezintă, în paralel, o abundenţă de bunuri *şi* şomaj, o utilizare neadecvată şi redusă a capacităţilor fizice ale resurselor umane. Nu există eliminare a penuriei cronice pe piaţa de bunuri fără ca un surplus cronic să nu apară pe piaţa muncii.
3. Explicaţia pentru aceste tipuri de situaţii asimetrice se poate găsi, la nivel micro, în motivaţiile, forţele motrice şi tiparele comportamentale ale agenţilor economici. Acestea conturează tendinţele, formând un „program genetic" imanent, înnăscut, al sistemului şi, în ultimă instanţă, al *naturii capitalismului*, după cum o arată şi subtitlul cărţii. Aceste tendinţe sistemice inerente pot fi întărite sau slăbite de politica fiscală şi monetară, de politica macroeconomică a guvernelor, dar, date fiind structura politică şi relaţiile de proprietate ale sistemului, tendinţele fireşti ale acestuia sunt dinainte trasate.

Titlul cărții subliniază trei fenomene. Își propune să îi convingă pe cititori că aceste trei fenomene, în multe privințe interdependente, sunt cele mai evidente, mai manifeste și au o excepțională capacitate de a explica, arătând limpede felul în care funcționează capitalismul. Sistemul capitalist este inovator și *dinamic*, în vreme ce socialismul este greoi, pășind împiedicat pe calea progresului tehnic, fiind totodată mai degrabă înclinat să copieze inovațiile făcute în lumea capitalistă. În economia capitalistă există *rivalitate* între producători și furnizori pentru a câștiga piața. Mai mult decât atât, după cum am subliniat la punctul 1, în lumea capitalistă există *economie de surplus*, cu o capacitate excedentară aproape constantă. Economia de surplus și rivalitatea dintre vânzători pentru atragerea de cumpărători sunt expresii aproape interșanjabile, subliniind două fețe ale aceluiași fenomen. Prima expresie se referă la utilizarea incompletă a resurselor, iar a doua, la relațiile dintre producători și cumpărători ce se formează în cadrul economiei.

Examinarea acestor trei fenomene constituie un laitmotiv de-a lungul primelor două eseuri din acest volum. Asta ne oferă șansa de a reflecta la câteva întrebări fundamentale puse de teoria economică, de a reanaliza câteva concepte importante și de a avea o privire proaspătă asupra unor aspecte ale amplorii fenomenelor economice.

Cele două eseuri mai vaste au apărut în maghiară, împreună cu alte două eseuri mai scurte. Am dedicat ediția maghiară lucrărilor unui remarcabil colegiu al unor tineri economiști din Budapesta, Colegiul „Rajk", în speranța că gândirea lor încă nu s-a osificat și că sunt pregătiți să fie critici față de programa obligatorie pe care o parcurg la universitate. Aș vrea foarte mult ca și ediția engleză a cărții să ajungă la oameni tineri, aflați încă pe băncile facultății, sau la economiști aflați la începutul carierei lor. Cu cât sunt mai pregătiți profesorii lor și cu cât sunt mai captivante manualele din care învață, cu atât mai mult câștigă citind o carte care are o abordare critică privind acest subiect și care tratează teme mari și importante dintr-o perspectivă ce lor nu le este familiară.

Desigur, aș fi încântat dacă nu numai tinerii, ci și colegii mai vârstnici ar citi cartea. Mă tem mai mult de ei, pentru că din experiență știu că lor le este mai greu să iasă din tiparele obișnuite de gândire. Și dacă îngrijorarea mea nu este justificată? La urma urmei, îndoielile legate de dogme apar în mințile multor economiști instruiți și experimentați. Poate că mă voi întâlni pe aceeași lungime de undă cu unii dintre aceștia.

Vreau să subliniez, încă din prefață, că volumul de față *nu* are ca subiect actuala criză financiară și fenomenele de recesiune sau depresiune asociate cu această criză. Cartea *nu* își propune să analizeze Zona Euro, politica monetară și fiscală americană sau rata de schimb chineză. *Nu* își propune să dea sfaturi guvernelor și organizațiilor internaționale. Cei

interesaţi de asemenea întrebări (sau *numai* de asemenea întrebări) se pot opri aici cu lectura.

Din fericire, există o diviziune a muncii în rândul analiştilor. Aceste două studii îşi propun să cerceteze economia de azi de la o distanţă mai mare. Încerc să înţeleg caracteristicile *durabile* ale sistemului capitalist. În măsura în care reuşesc să le pătrund sensul, voi face tot posibilul pentru a-l transmite nu numai economiştilor, profesioniştilor, în sensul strict al cuvântului, ci şi altor cititori educaţi, care îşi pun întrebări esenţiale legate de capitalism. Cu toate că cititorii care nu sunt economişti ar putea sări peste paginile mai greu de înţeles, sunt convins că vor reuşi să urmeze fără dificultăţi atât firul cărţii, cât şi argumentele principale.

Cititorii vor întâlni un Gulliver dintr-o altă lume, un vizitator venit de pe alte meleaguri, care admiră pământurile piticilor şi ale uriaşilor, cercetătorii distraţi şi caii oneşti, şi descrie capitalismul, din păcate nu în stilul antrenant şi cu ironia necruţătoare ale lui Swift, ci în limbajul sec al economiştilor.

*

Au fost mulţi cei care m-au ajutat, atât în timpul documentării ce stă la baza acestui volum, cât şi în cursul redactării formei finale. Prima notă de subsol a fiecărui eseu îi enumeră pe cei care m-au ajutat la pregătirea textelor. Datorez mulţumiri nu numai acelora al căror nume îl ştiu, ci şi celor patru lectori, referenţi anonimi, pe care editorii mei i-au rugat să parcurgă cartea. Şi de la aceştia am primit sfaturi valoroase.

Aici, în încheierea acestei prefeţe, aş vrea să le mulţumesc celor care m-au ajutat cel mai mult la pregătirea prezentului volum. Mai întâi aş vrea să le menţionez pe cele două asistente ale mele, Rita Fancsovits şi Andrea Reményi, care, prin eforturi neobosite şi prin muncă stăruitoare, au contribuit la redactarea textului. Îi sunt recunoscător vechiului meu prieten Brian McLean, traducătorul celor mai multe lucrări scrise de mine, care a tradus textele cu toată atenţia şi răbdarea. Mulţumiri lui Hédi Erdős, Klára Gurzó, Boglárka Molnár, Anna Patkós, Ildikó Pető, Éva Szalai, Katalin Szécsi şi lui László Tóth pentru ajutorul dat în multe feluri. Şi, ca întotdeauna, îi mulţumesc soţiei mele, Zsuzsa Dániel, pentru încurajările ei, de care a fost mare nevoie în momentele de cumpănă, pentru numeroasele ei comentarii constructive şi pentru sfaturile binevoitoare.

În perioada în care încă funcţiona, înainte de a-şi închide porţile, în 2011, Collegium Budapest Institute for Advanced Studies asigura condiţiile ideale de cercetare şi de emulaţie intelectuală. Nutresc un sentiment de mare recunoştinţă faţă de Universitatea Corvinus din Budapesta, pentru că m-a primit şi m-a ajutat să îmi continui cercetările în stimulativul mediu universitar. Mulţumirile mele se îndreaptă şi către Harvard University, unde am predat şi am continuat cercetarea până în anul pensionării, 2002.

Discuțiile cu colegii și cu studenții au fost deopotrivă folositoare, inspirându-mă în formularea câtorva idei.

De asemenea sunt bucuros și onorat să public această carte la Oxford University Press, editură cu care am puternice legături personale. Este editura care a publicat prima mea carte, în 1959, la puțină vreme după apariția ediției maghiare, pe atunci eu fiind un autor necunoscut. Ea punea la dispoziția cititorilor din Occident cartea mea *Overcentralization of Economic Administration* (*Centralizarea excesivă a administrației economice*), carte care a fost scrisă la est de Cortina de Fier și care a fost scoasă ilegal din Ungaria în acele vremuri de restriște. A fost inițiativa editurii Oxford University Press să publice o a doua ediție a acestei cărți 35 de ani mai târziu. În 1993, Oxford University Press, în colaborare cu Princeton University Press, a publicat altă carte a mea, *The Socialist System* (*Sistemul socialist*), în care am rezumat rezultatele câtorva decenii de cercetare asupra naturii socialismului. Cred că faptul că aceste două lucrări despre capitalism sunt publicate tot de Oxford închide un cerc început acum o jumătate de secol. Sentimentul de familiaritate a fost întărit de receptivitatea cu care a fost primit manuscrisul meu. Le sunt profund recunoscător lui Terry Vaughn, Scott Paris, Cathryn Vaulman, Michelle Dellinger și colegilor lor, dar și celor patru referenți anonimi. Atenția și meticulozitatea cu care au lucrat, precum și multele sfaturi prețioase primite au fost de un inestimabil ajutor pentru mine.

Budapesta, februarie 2013

Prefaţă la ediţia în limba maghiară

Sentimentele şi gândurile care m-au determinat să dedic acest nou volum studenţilor şi profesorilor de odinioară, celor actuali şi celor viitori ai Universităţii Tehnice „Rajk“[1] sunt numeroase. De-a lungul deceniilor, ne-au unit multe lucruri. Am ţinut cu plăcere câte o prelegere publică la această universitate, şi reflecţia asupra felului în care aceasta era primită contribuia ulterior la cristalizarea mesajului meu. De-a lungul carierei mele, mulţi mi-au fost colaboratori ca asistenţi de cercetare: cu câteva excepţii, toţi au fost studenţi la „Rajk“.[2] Pe lângă relaţiile colegiale nemijlocite, am primit, în mai multe rânduri, un ajutor preţios de la profesorii şi absolvenţii Universităţii Tehnice, aflaţi de-acum în diferite posturi din viaţa politică, economică şi ştiinţifică. „Seminarul despre penurie“ ţinut în faţa studenţilor de la „Rajk“ în anii 1980 a avut un impact important asupra lui Attila Chikán în propagarea reflecţiilor mele privitoare la critica sistemului socialist.

Însă dedicaţia n-a fost inspirată doar de îndatorarea mea personală. În epoca János Kádár, Universitatea Tehnică „Rajk“ şi-a educat studenţii în

1. Universitatea Tehnică „László Rajk“ este o instituţie de învăţământ superior în domeniul ştiinţelor economice şi politice, fondată în 1970 de studenţii Universităţii Corvinus, numită pe atunci Academia de Studii Economice „Karl Marx“, sub conducerea lui Attila Chikán. Este cea mai veche instituţie de acest gen, care a constituit un model pentru alte instituţii de învăţământ superior similare de mai târziu, cum ar fi Şcoala Superioară „István Bibó“. Poartă numele politicianului László Rajk, conducător comunist reformist, care a fost declarat inamic al regimului şi executat în 1949. Universitatea Tehnică „Rajk“ a jucat în anii 1980 un rol activ în viaţa politică, sprijinind organizarea partidelor politice şi formarea Partidului Fidesz, şi a participat la schimbarea regimului politic (*n. tr.*).

2. Le amintesc aici, înainte de toate, pe Mária Kovács şi pe Ágnes Benedict, care, ani de-a rândul, m-au ajutat cu dăruire şi entuziasm. Să mai amintesc, în ordine alfabetică, numele celorlalţi, cu care am lucrat împreună pe perioade mai lungi sau mai scurte de timp: Cecilia Hornok, Judit Hürkecz, Gábor Iván, Mónika Lukács, Balázs Muraközi, László Muraközi, Eszter Nagy, József Pálfi, Noémi Péter, György Such, Katalin Szécsi şi István János Tóth. Fiecare dintre ei este diferit, dar au în comun inteligenţa, setea de cunoaştere şi conştiinciozitatea. Îmi amintesc de ei cu multă dragoste.

spiritul libertăţii intelectuale, al receptării critice a învăţăturilor „oficiale" şi al deschiderii spre ideile noi. Acest spirit dăinuie şi azi în această comunitate. Şi, din fericire, nici atunci, nici în prezent n-au fost şi nu sunt singurii. Menţionarea în dedicaţie a Universităţii Tehnice „Rajk" are o semnificaţie simbolică: referindu-mă la exemplul celor de aici, vreau să mă adresez generaţiei tinere dintotdeauna. Am elaborat volumul de faţă în primul rând pentru cei care studiază ştiinţele economice într-una dintre facultăţile din ţară, mai precis pentru cei care au deschiderea de a aborda critic programa obligatorie şi, dincolo de aprofundarea temeinică a acestei literaturi obligatorii, vor să se familiarizeze şi cu unele concepţii alternative şi opinii eretice.

Şi aş adăuga: ar fi bine dacă nu doar studenţii curioşi ar citi această carte, ci şi profesorii lor, indiferent dacă îmi împărtăşesc sau nu modul de gândire, pe care l-au cunoscut, eventual, din alte lucrări ale mele. Iar dacă tot lărgesc cercul cititorilor ce pot fi avuţi în vedere, sper că acest mic volum o să ajungă şi la alte persoane interesate de ştiinţele sociale, în primul rând la sociologi, politologi şi la cercetătorii istoriei contemporane. M-am străduit să formulez studiile în aşa fel încât textele să fie inteligibile şi pentru cititorii instruiţi care, fără să aibă pregătire în economie politică, sunt totuşi interesaţi de problemele economice şi de treburile publice. Chiar dacă mai găsesc câte un pasaj de strictă specialitate mai greu digerabil, sărind peste acesta, firul raţionamentului şi concluziile studiilor rămân, şi pentru ei, uşor de înţeles.

Pe jumătate înăuntru, pe jumătate afară — raportarea mea la mainstream, *„curentul dominant"*

În urma schimbării de regim, în învăţământul economic superior din Ungaria, în predarea disciplinelor teoretice (teoria economică, micro- şi macroeconomia) au devenit prevalente ideologia şi metodologia numite, de obicei, *mainstream*, „curent dominant".[1] Există ateliere de cercetare şi didactice unde această şcoală se bucură de monopol; în alte locuri însă — deşi îşi fac simţită prezenţa şi abordări rivale —, influenţa acestora se pierde sub impactul curentului dominant.

1. Introducerea nu-şi poate propune să descrie principalele caracteristici ale aşa-numitului *mainstream*, „curentul dominant". Chiar de-aş încerca s-o fac, m-aş rătăci pe un teren instabil, întrucât nici în cadrul profesiunii nu există consens în privinţa hotarului dintre „ortodoxie" şi „heterodoxie", în privinţa a ceea ce se află în interiorul curentului şi a ceea ce rămâne în afara lui. Cititorul primeşte repere pentru înţelegerea conceptului de „curent dominant" în primul şi mai ales în al doilea eseu.

Înainte vreme, se întrebuinţa mai degrabă expresia „doctrină neoclasică" pentru definirea în linii mari a aceleiaşi şcoli de gândire pe care, în ultima vreme, o numim, într-o accepţiune mai extinsă, „curent dominant".

Există mai mulți factori care au contribuit la rapida răspândire a curentului dominant — amintesc doar câțiva dintre aceștia, fără a-i prezenta ierarhic sau în ordinea importanței. Cei mai de seamă sunt: marea forță a teoriilor aparținând curentului dominant de a explica lucrurile, logica strictă, eleganța, „frumusețea" intelectuală a modelelor matematice, verificarea empirică edificatoare — cu ajutorul metodelor matematico-statistice moderne — a multe dintre aserțiuni; într-un cuvânt, atracția spirituală exercitată de curentul dominant. O puternică influență a exercitat-o, în acest sens, exemplul departamentelor de științe economice din marile universități occidentale, în primul rând americane. În cadrul acestora, curentul dominant a devenit prevalent. În mintea membrilor bine pregătiți și talentați ai tinerei generații care și-au dat doctoratul în aceste universități, n-au fost necesare „reprogramarea" științei economice și trecerea de la Marx la Samuelson și Friedman, căci în gândirea ei erau deja fixate învățăturile și metodele de analiză ale curentului dominant.

Această școală și-a găsit, desigur, adepți sinceri nu numai în rândul tinerilor, ci și în rândul persoanelor mai vârstnice. Există numeroși membri ai generațiilor anterioare care au purces la schimbarea traiectoriei de gândire abia în jurul anilor 1989-1990. Încă înainte de schimbarea de regim, mulți profesori și cercetători din domeniul științelor economice au fost profund dezamăgiți atât de speculațiile goale, nedovedite și nedemonstrabile ale economiei politice, cât și de dogmatismul acesteia, rupt de logica argumentativă strictă și de confruntarea enunțurilor teoretice cu realitatea. În ochii lor, predarea economiei politice marxist-leniniste reprezenta „Estul", iar științele economice ale curentului dominant reprezentau „Occidentul" — și erau dispuși să și-l însușească cu toată deschiderea pe cel din urmă. Mulți dintre ei își însușiseră chiar dinainte, în mod temeinic, baza de cunoștințe a curentului dominant modern, și doar circumstanțele politice i-au împiedicat s-o transmită deschis pe scară largă, ca obiect de învățământ.

Nu puțini sunt profesorii la care convingerea sinceră stă pe jăraticul aroganței intelectuale. Aceștia îi disprețuiesc pe cei care se situează în afara curentului dominant; le interpretează poziția de outsideri — și, să recunoaștem, au de multe ori dreptate — prin faptul că au fost incapabili să-și însușească o pregătire și metode de analiză moderne, mascându-și, de fapt, ignoranța cu argumente „alternative". Proaspeții adepți îi exclud cu un exces de zel propriu „neofiților" pe cei care gândesc altfel decât prescrie curentul dominant — ba chiar, în cadrul acestuia, noile valuri care apar.

Cum se raportează scrierile mele, printre care și acest nou volum, la *mainstream*? Obișnuiesc să mă caracterizez ca fiind cu un picior înlăuntrul curentului dominant și cu un picior în afara lui. Recunosc, cu tot respectul, marea forță explicativă a teoriilor pe care le conține, îi consider valide metodele de analiză. Contest însă că prin această abordare teoretică

s-ar putea explica bine *toate* fenomenele economice importante; refuz pretenţia, cu totul exagerată, potrivit căreia adepţii *mainstream*-lui se află în posesia unei forţe explicative cu caracter *universal*. Operele concepute în spiritul curentului dominant sunt capabile să elucideze multe corelaţii importante, însă rezultatele obţinute sunt doar adevăruri *parţiale*.

În lucrările mele, preiau multe dintre ideile *mainstream*, dar mă şi distanţez de acestea în unele puncte esenţiale. Cititorul va găsi în volumul de faţă exemple pentru ambele cazuri. Nicio clipă n-aş vrea să se creadă că „am depăşit" curentul dominant al ştiinţei economice. Mă străduiesc doar să înlocuiesc unele adevăruri parţiale cu alte adevăruri parţiale (mai convingătoare, după părerea mea) ori să dau răspunsuri noi la unele întrebări nelămurite, pe care curentul dominant le-a lăsat — încă — fără răspuns.

La sfârşitul celui de-al doilea eseu, citez o frumoasă legendă indiană. Un stăpân cheamă la el câţiva orbi şi le cere să-i spună cum arată un elefant. Unul dintre orbi pipăie piciorul elefantului şi spune că elefantul este un stâlp gros. Celălalt îi apucă trompa şi zice că elefantul este o ţeavă moale, subţire şi flexibilă.

Savanţii „ortodocşi" din curentul dominant şi cercetătorii „heterodocşi" din afara curentului dominant pipăie, fiecare, alte părţi din corpul uriaş al elefantului, adică din organismul complex al economiei. În introducere, rezum câteva trăsături specifice ale tatonării mele.

1. COMPARAREA SOCIALISMULUI ŞI CAPITALISMULUI. Analiza sistemului socialist n-a fost pentru mine doar o simplă temă de cercetare, ca pentru un sovietolog occidental sau ca pentru un expert în probleme chinezeşti. Am trăit — cetăţean al unei ţări socialiste — în interiorul sistemului, la început adeptul său entuziast, mai târziu criticul său dezamăgit, răzvrătit intelectualmente. Am cunoscut nemijlocit modul lui de funcţionare, fapt întregit de cunoştinţele pe care le-am acumulat în activitatea de cercetare a sistemului. Începând din anii 1960, am petrecut mult timp în ţări capitaliste, nu ca simplu turist ocazional, ci ca profesor şi cercetător care a cunoscut şi acel sistem din interior. A devenit pentru mine o rutină bine fixată în gândire să compar din multiple perspective socialismul cu capitalismul şi capitalismul cu socialismul. Aceasta mi-a deschis ochii în faţa unor asemănări şi deosebiri, a unor caracteristici simetrice şi asimetrice pe care nu le observă cel care trăieşte tot timpul doar în interiorul unui singur sistem. Pentru economistul curentului dominant, capitalismul e *însuşi* sistemul economic, nu doar unul dintre sistemele care au existat în istorie. În calitatea sa de cititor de presă, el poate că a parcurs cu interes ştiri despre lumea aflată dincolo de Cortina de Fier sau despre Războiul Rece, dar pentru mintea lui de cercetător acea parte a lumii n-a prezentat interes. Cu toate că, la apogeul puterii sale, o treime din populaţia globului a trăit în interiorul sistemului socialist, economistul

occidental tipic n-a văzut în socialism decât o formațiune degenerată, o hidoșenie, de care cercetătorul care studiază lumea normală nu merită să se ocupe. Compararea metodică a sistemului socialist cu cel capitalist oferă concluzii demne de luat în considerare chiar și în zilele noastre, când sistemul socialist ține de domeniul trecutului și doar cel capitalist are viitor: e convingerea mea—și sper că lucrarea de față va ilustra acest lucru. Aceste învățături *pot adăuga* ceva la volumul de cunoștințe acumulat până acum de cercetătorii care trăiesc în cadrul capitalismului.

2. PRELUCRAREA ÎNVĂȚĂMINTELOR TRANZIȚIEI POSTSOCIALISTE. Mă simt norocos că mi-a fost dat să văd prăbușirea imperiului sovietic și tranziția de la sistemul socialist la sistemul capitalist. Dintre numeroasele „mari transformări"—după expresia lui Polányi[1]—care au avut loc până acum în istoria universală, aceasta a fost una dintre cele mai importante și mai senzaționale. Noi, economiștii est-europeni, am avut posibilitatea să fim nu doar subiecții (câștigători sau pasivi) ai unei irepetabile experiențe istorice, ci deopotrivă observatorii și analiștii ei. Experimentul n-a avut loc în laborator, într-un mediu creat artificial, ci *in vivo*, pe oameni în carne și oase, într-un organism social viu. Reprezentanții *mainstream*-ului n-au fost prea interesați de acest experiment; abia dacă există studii care să facă referire la el. În ce mă privește, m-am străduit să fiu atent: să urmăresc cum se transformă raporturile de forță ale pieței, forțele stimulative directe și latente, interesele oamenilor, comportamentul și sistemul lor de relații cu alți semeni. Toate schimbările pe care economistul-teoretician din curentul dominant le examinează cu ajutorul modelelor teoretice, al simulatoarelor de calcul sau prin experimente de laborator noi le-am putut analiza în mod empiric, pe baza observării nemijlocite. Sunt încrezător că prelucrarea acestei unice, extraordinar de pasionante experiențe va îmbogăți cu noi cunoștințe știința economică și, mai mult decât atât, tezaurul de cunoștințe al științelor umane.

3. PARADIGMA SISTEMULUI. La fel ca în lucrările mele anterioare, „marile" sisteme se află și în prim-planul studiilor din prezentul volum. Într-o lucrare precedentă, am numit această abordare „paradigma sistemului" (Kornai, 2007, capitolul 8). Citez titlul uneia dintre cărțile eminentului istoric teoretician Charles Tilly, ce rezumă obiectul principal al

1. Karl Polányi (1886–1964), specialist în economie politică, economist sociolog, filozof maghiar de origine evreiască. Este cunoscut pentru cartea sa *The Great Transformation*. Polányi afirmă că apariția societăților bazate pe economia de piață n-a fost inevitabilă, ci condiționată istoric. Cartea a devenit un model pentru sociologia istorică. De numele său se leagă *substantivismul*, abordarea culturală a economiei. În 1933, rămâne în Anglia, unde predă la Oxford. După cel de-al Doilea Război Mondial, s-a stabilit în Canada și a fost profesor la Departamentul de Economie al Universității Columbia (*n. tr.*).

cercetărilor sale: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (Tilly, 1984). Tot marile structuri, procesele de mare anvergură şi comparaţiile atotcuprinzătoare mă pasionează şi pe mine cu adevărat. În viziunea despre *mainstream*, dar mai cu seamă în variantele sale diluate, în anemicele manuale se estompează de multe ori tocmai „marile" imagini, contururile pregnante, în timp ce mintea studentului e invadată cu tot felul de detalii de mare fineţe.

4. REGÂNDIREA DESCRIERII PIEŢEI. În lucrările mele, acord o atenţie specială relaţiei piaţă–producător–consumator şi vânzător–cumpărător. Socotesc mult prea simplistă imaginea pieţei, aşa cum este îndesată în mintea studenţilor la cursurile de microeconomie. Problema nu este că profesorul proiectează pe ecran modele abstracte, căci orice teorie e constrânsă la abstractizare. Necazul este că modelele-standard nu ţin seama de caracteristicile cu adevărat esenţiale şi, ca urmare, în mintea studenţilor se fixează o imagine deformată. Eu încerc să ofer o imagine mai fidelă a pieţei, completând şi, în câteva puncte, polemizând cu principiile teoretice ale curentului dominant. Mă pot angaja în acest demers, pentru că alta este experienţa existenţială de care dispun. Am cunoscut economia de penurie a socialismului, motiv pentru care percep în alt mod abundenţa generată de capitalism. Ştiu ce înseamnă, din punctul de vedere al funcţionării pieţei, proprietatea privată şi concurenţa producători–vânzători, deoarece am cunoscut mecanismul distribuţiei în care birocraţia este cea care repartizează bunurile.

5. ABORDARE POZITIVĂ *VERSUS* NORMATIVĂ. Încerc, pe cât este cu putinţă, să disociez descrierea *pozitivă* a situaţiei, analiza structurii sale, evidenţierea relaţiilor cauză–efect, de abordarea *normativă*. Acest lucru nu este incompatibil cu principalele premise teoretice ale gândirii curentului dominant. Totuşi, o parte însemnată a economiştilor aparţinând aşa-numitului *mainstream* evită în scrierile lor prezentarea sistematică a ritmului ideatic „pozitiv–normativ". Această eschivare e justificată cu diferite argumente. Bunăoară, cu considerentul că doar analiza pozitivă e „ştiinţifică", iar abordarea normativă trebuie lăsată în seama politicienilor sau a filozofilor. Alţii recunosc cu francheţe: li se pare plictisitor, puţin perimat să-şi prezinte vederile prin această dualitate, aşa că preferă să facă abstracţie de ea. Există şi economişti care nu îndrăznesc să-şi asume concluziile etice pe care raţionamentul lor îl presupune. Sau, chiar dacă, în liniştea camerei de lucru, îşi clarifică propria atitudine normativă, nu au totuşi curajul moral s-o formuleze şi în scris. În ce mă priveşte, mi-am stabilit ca regulă obligatorie să reflectez asupra consecinţelor analizei pozitive din perspectiva traducerii în fapt a valorilor de ordin superior. În epoca dictaturii totalitare, trebuia să cântăreşti temeinic ce se poate — şi

ce este oportun — să fie scris din toate acestea (vezi, în autobiografia mea, Kornai, 2005, pp. 251–253, explicația pe care o dau autocenzurii). Circumstanțele libertății de exprimare au înlăturat aceste bariere. Nimic nu ne reține — nici pe mine, nici pe altcineva — să „dăm cărțile pe față". Neîndoios, nu scriem doar ceea ce *există*, ci și dacă ceea ce există este, după aprecierea noastră, *bun* sau *rău*. Prin aceasta, dezvăluim în aceeași măsură și *sistemul de valori* pe baza căruia separăm binele de rău. În ce mă privește, mă străduiesc din răsputeri să separ cu strictețe abordarea pozitivă de cea normativă și să arăt în mod limpede pentru cititor care este sistemul de valori pe care-mi întemeiez judecățile. Nu se poate, desigur, pretinde nimănui ca acest efort să revină ca un laitmotiv în toate lucrările, ba chiar în fiecare capitol al acestora. Sper că, după lectura celor patru studii din volumul de față, cititorului îi va deveni clar care e sistemul de valori pe care și-a construit autorul evaluările normative.

6. CERINȚA RIGUROZITĂȚII. În primele decenii ale carierei de cercetător, în prim-planul lucrărilor mele s-au aflat modele de teorie matematică și calcule bazate pe prelucrarea unui mare volum de date. În schimb, în cea de-a doua jumătate a carierei, scrierile mele se caracterizează mai degrabă prin expunere verbală, deși ocazional în lucrările mele mai apar și acum modele matematice și calcule econometrice. Aș dori să precizez: în ochii mei, respectul intelectual pentru modelele de teorie matematică și pentru instrumentele econometrice n-a scăzut defel; recunosc rolul important pe care acestea îl joacă în cunoașterea realității. Vreau să mă distanțez clar de cei ce vin cu truisme „antimatematice" și vorbesc cu nepăsare despre aceste metode indispensabile cercetării economice.

Noile idei importante încep, de cele mai multe ori, prin identificarea problemei înseși: acolo unde, în credința celorlalți, răspunsul este deja bine-cunoscut, cercetătorul deschizător de drumuri sesizează *o întrebare*. În mintea și în lucrările economistului, această primă fază a cercetării stă, de cele mai multe ori, sub semnul „prozei".

Identificarea problemei și, legat de aceasta, primele enunțuri teoretice sunt adesea imprecise; privite din perspectiva timpului, ele par mai degrabă presupuneri. Chiar dacă există însă neclarități în ce privește formularea inițială a unei noi constatări importante, a unei noi descoperiri de ultimă oră, esențial este că ea a fost exprimată în cuvinte! Fapt ce-i provoacă la discuții și la noi studii pe ceilalți oameni de știință — pe cei notabili și pe cei mai puțin notabili —, „grosul industriei de cercetare". În această a doua fază devine cât se poate de utilă compararea modelului matematic și a aserțiunii cu experiența, printre altele prin control matematico-statistic. Aceste instrumente ajută imens la formularea mai exactă, mai tranșantă a primelor ipoteze, la înțelegerea mai temeinică a corelațiilor.

A treia fază o constituie interpretarea rezultatelor cercetărilor teoretice, eventual tragerea unor concluzii practice de politică economică. Aici, e necesar să ieşim din nou din lumea abstractă a modelului matematic. Cu cât vrem să ne apropiem mai mult de realitate, cu atât trebuie să integrăm şi caracteristicile — anterior trecute voit cu vederea — în imaginea înfăţişată de cercetător.[1]

Faptul că acum prefer să-mi expun mesajul prin cuvinte se explică, înainte de toate, prin ceea ce am amintit mai devreme: sunt tot mai interesat de „marile" sisteme, de „marile" corelaţii şi de „marile" procese. Nu mă simt în stare să formulez ceea ce am de spus acum cu instrumentele modelării matematice. M-aş bucura însă foarte mult dacă structurile şi procesele descrise în prezentul volum ar fi modelate matematic — măcar parţial, punându-se în evidenţă una-două dintre trăsăturile lor — de către alţi cercetători.

Este o gravă eroare să se creadă că limbajul matematic este un instrument necesar suficient pentru formularea riguroasă a unui raţionament. Când John von Neumann, acest colos al matematicii, a început să se ocupe de ştiinţele economice, a făcut următoarea constatare: „Ceea ce mi se pare deosebit de dificil în ştiinţele economice este definirea categoriilor [...]. Lipsa exactităţii provine întotdeauna din domeniul conceptual..." (Neumann, 1955 [1965]). Nu puţine sunt modelele economico-matematice care doar dau iluzia exactităţii, căci, de cum zgândărim niţel conceptele pe care le conţin, pare că definirea lor s-a şi mistuit în incertitudine. În lucrările mele (ca şi în studiile publicate aici) revin din nou şi din nou asupra unor bine cunoscuţi termeni economici şi încerc să mă adâncesc în interpretarea acestora, să elucidez conceptele. Pentru mulţi cititori, poate că e deja plictisitoare interminabila clarificare conceptuală — în zadar însă: pentru mine, este o componentă fundamentală a străduaniei spre rigurozitate.

Cealaltă cerinţă indispensabilă a exactităţii este rigurozitatea logică a argumentării: care e tendinţa relaţiei cauză–efect, unde există interacţiuni, despre ce anume se poate spune că poate fi pe bună dreptate dispus în succesiune unul lângă celălalt şi aşa mai departe. De multe ori, modelul matematic ajută la rostuirea logică a ideilor, alteori însă mai mult stinghereşte. Atât matematica, cât şi „proza" sunt doar limbaje, cu ajutorul cărora se pot descrie anumite corelaţii, însă niciunul dintre limbaje nu garantează că respectiva argumentare este logică. Fie că ne formulăm gândurile cu sau fără ajutorul instrumentelor matematice — corelarea acestora e cea care poate fi logică sau confuză.

1. Adesea, cele *trei* faze amintite în prezentarea de mai sus nu se succedă, ci se desfăşoară în paralel. Sunt, desigur, conştient că împotriva acestei scheme tripartite pot fi aduse şi contraexemple din istoria ştiinţei: au existat şi descoperiri de pionierat care au ieşit din mintea creatorilor lor cu tot cu arsenalul matematic complet.

Cititorii pot controla dacă eseurile răspund amintitei cerințe a riguro-zității. Sper că vor admite măcar că m-am străduit din răsputeri să împli-nesc acest deziderat.

7. INTEGRARE ÎN ISTORIA TEORIEI. La prezentarea rezultatelor cer-cetărilor mele, caut să schițez și premisele istoriei teoriei. Nu fac trimitere doar la lucrările apărute în ultimii ani în cele mai importante periodice — pe asta o face toată lumea și, la drept vorbind, este obligatorie. Mă străduiesc să găsesc în adâncul timpului — dacă situația o cere, chiar cu 100-150 de ani în urmă — tendința ideatică a cărei tradiție o continui sau cu care polemi-zez. Deprindere — azi — demodată. Mulți se socotesc satisfăcuți să-și rapor-teze propria lucrare la opere strict actuale, în vogă, aflate pe buzele tuturor. „Ceea ce nu este pe internet nu merită să fie citit" — nu o dată am auzit această afirmație uluitoare pentru mine. Îmi asum fără sfială rolul trist al „speciei condamnate la dispariție". Continuă să mă preocupe ce anume accept din învățăturile părinților fondatori ai științei noastre, polemizez în gând cu Adam Smith, Marx, Walras, Hayek și cu alți economiști, dispăruți cu multă vreme în urmă. Mai cu seamă în al doilea eseu se face simțită preocuparea de a clarifica raportul spiritual dintre diferitele școli și curente ale istoriei gândirii economice și observațiile mele de natură teoretică. Iar cel de-al patrulea eseu l-am consacrat în întregime elucidării rolului pe care l-a jucat Marx în istoria teoriei economice și în experiența politică. Alegerea temei este motivată de influența considerabilă pe care ideile lui Marx au exercitat-o asupra partidelor comuniste care au acaparat puterea vreme de decenii și, după venirea lor la conducere, asupra constituirii ideologiei ofi-ciale a sistemului socialist.

8. TON PERSONAL. Studiile publicate aici au, în unul-două locuri, o notă personală. Scrierile mele se deosebesc de lucrările economice stan-dard nu doar printr-o caracteristică sau alta de conținut și metodologie, ci uneori prin ton și stil. Redactorii, lectorii și autorii periodicelor de frun-te consideră drept normă obligatorie ca lucrările științifice să fie neutre, asemenea unui studiu de matematică sau de chimie. Cu cât lucrarea e mai seacă, cu atât e mai științifică. Dacă nu este îndeajuns de impersonală și de placidă, atunci ea nu mai este o lucrare academică, ci un „eseu" — și, de ce să n-o spunem, cel care utilizează în acest context termenul „eseu" o face pe un ton cam disprețuitor.

Nu vreau să mă apuc să analizez ce anume conferă „științificitate" unui text.[1] Ne confruntăm aici cu una dintre cele mai dificile probleme de filozofie a științei, mai ales în domeniul științelor sociale, unde există dificultăți în privința rigorii conceptuale și a verificării empirice. În ce mă

1. Vezi, de exemplu, legat de acest subiect, scrierile lui McCloskey (1998; 2002).

priveşte, poate fără modestie, calific scrierile din acest volum drept opere ştiinţifice, lucrări „academice", care, în limitele lucrării, operează cu concepte clare şi încearcă să-şi susţină afirmaţiile prin raţionamente complexe, argumentaţie logică şi observaţii empirice.

Am comparat cele opt trăsături caracteristice, evidenţiate anterior, ale lucrărilor mele cu particularităţile tipice curentului dominant. Dacă luăm fiecare enunţ în parte din „autocaracterizarea" de mai sus, despre niciuna dintre trăsături nu se poate afirma că mi-ar fi specifică doar mie. În privinţa tuturor celor opt trăsături mai sus amintite am, din fericire, parteneri. Dacă examinăm însă *ansamblul* celor opt trăsături, atunci nu prea mai găsesc parteneri apropiaţi; puţini fac pereche cu mine în privinţa acestei „colecţii speciale". Aş putea fi chiar mândru de acest lucru: opera mea nu poate fi vârâtă cu uşurinţă într-o preexistentă cutie de istorie doctrinală; materia ideatică, metodologia de cercetare şi stilul ce-mi sunt caracteristice nu pot fi încadrate în niciunul dintre binecunoscutele curente. Trebuie să admit însă că în situaţia în care mă aflu există şi ceva trist. Între cercetătorii curentului dominant există un soi de solidaritate spirituală. Chiar dacă mai polemizează între ei, principalii piloni pe care-şi edifică ideile sunt, mai mult sau mai puţin, identici, după cum identic le este şi instrumentarul de cercetare. Vorbesc aceeaşi limbă. Doar că în lumea „heterodoxiei" funcţionează grupuleţe izolate unele de altele; nici nu le interesează ce produc celelalte. Sunt, la drept vorbind, aliate şi, cu toate acestea, fiecare, luat separat, e solitar (vezi Colander *et al.*, 2004, Rosser *et al.*, 2010).

Nădăjduiesc că profesorii de economie vor fi îndeajuns de culanţi ca — în timp ce impun ca lectură obligatorie pentru învăţământul de zi manualele şi celelalte opere ale curentului dominant — să listeze, măcar în cadrul literaturii recomandate, ca lectură de seară opţională, şi micul volum de faţă sau studiile publicate în el şi, firesc, alte opere ale mele pe jumătate „ortodoxe" sau în întregime eretice.

Discutând despre starea actuală a învăţământului economic din Ungaria, am auzit următorul punct de vedere: *acum*, elevii deprind pentru prima oară cum se cuvine cunoştinţele puse la dispoziţie de curentul dominant. Dacă şi le vor fi însuşit îndeajuns de bine încât, chiar treziţi din somn, să le poată reproduce fidel, *de abia atunci* să ia la rând alte opere decât cele din curentul dominant. Pedagogie eronată! Şi eu îi îndemn — de decenii — pe toţi tinerii să înveţe temeinic economia curentului dominant. Să nu se apuce s-o critice fără s-o priceapă cum se cuvine; să nu adere la o şcoală „heterodoxă" fără să fie în posesia materiei-standard de învăţământ. Dar una este cunoaşterea temeinică şi altceva este receptarea necritică. Face mult rău profesorul care induce în tineret spiritul servilismului intelectual. Motivul pentru care, prin dedicaţia făcută, am ales Universitatea Tehnică „Rajk" ca model de urmat pentru tineri este că între zidurile

instituției domnește, dacă nu chiar revoltă intelectuală, cel puțin o atitudine critică, de „provocare" intelectuală în sensul bun al cuvântului. Cartea li le-am dedicat-o pentru că am vrut să fiu sigur că tânăra generație de economiști nu va privi niciodată necritic ceea ce-i învață profesorii și manualele școlare.

În sprijinul capitalismului — cu ochi critic

Și acum, să comentez titlul volumului. În zilele noastre, mulți se tem să dea cărțile pe față și să recunoască deschis că sunt adepți ai sistemului capitalist. Încearcă eventual să recurgă la stratageme, să folosească o altă denumire, crezând că, dacă vorbesc doar despre „economie de piață", e mai puțin deranjant. Și mai bine sună expresia introdusă după război în Germania, „economie socială de piață", care creează iluzia că, în loc de socialism și capitalism, s-ar fi ales o a treia cale. În realitate, în Germania, ca și în celelalte economii dezvoltate, funcționează un sistem capitalist modern, caracterizat, printre altele, de o redistribuție puternică și de servicii publice de stat cu largă acoperire.

Există — și exercită o considerabilă influență — diferite curente, care vor să dea nu doar un nume mai atractiv capitalismului, ci doresc cu adevărat să conducă societatea pe o a treia cale. Ar avea intenția să edifice un sistem care să îmbine în mod fericit caracteristicile pozitive ale socialismului și ale capitalismului, eliminând neajunsurile amândurora.

Există, deși fără influență semnificativă, curente „radicale de stânga", care se opun categoric capitalismului, iar în locul acestuia ar dori să instaureze un sistem socialist. Adepții lor consideră, de regulă, necesar să clarifice: vor să creeze un sistem socialist care să fie lipsit de anomaliile grave ale socialismului de altădată, marcat de numele lui Stalin sau Mao Zedong.

În ce mă privește, îmi asum afirmația că nu aparțin niciunuia dintre curentele de mai sus, ci sunt *în mod lipsit de echivoc* de partea sistemului capitalist. Nu-i sunt adeptul fanatic, care să vadă doar avantajele sistemului. N-o consider „o societate bună", ba, din multe puncte de vedere, o găsesc chiar „rea", dar — asemenea concepției despre democrație a lui Churchill — este cea mai puțin rea dintre variantele de care dispunem. Cel mai important este că socotesc, de bună seamă, mult mai bun capitalismul decât sistemul socialist, prin singura sa alternativă *tradusă în fapt*.

Una dintre principalele sarcini ale eseurilor publicate în acest volum este de a prezenta *adevăratele* mari virtuți ale capitalismului. Manualele curentului dominant schițează doar o imagine știrbită legată de acest subiect, când situează în centrul analizei lor rolul de reglare și de echilibrare al pieței. Și acest aspect este important, firește. Cu mult mai importantă e însă constatarea rezultată din principalele idei ale primului eseu: capitalismul este motorul inovației, al progresului tehnic și al modernizării.

Aproape toate inovaţiile care în mod firesc fac parte integrantă din viaţa noastră cotidiană au fost create de capitalism.

Prezentarea virtuţilor sistemului face casă bună cu critica sistemului. În urmă cu douăzeci şi cinci de ani, când volumul meu *Ellentmondások és dilemmák* (Kornai, 1983) a apărut în Statele Unite (*Contradictions and Dilemmas. Studies on the Socialist Society*; Kornai, 1986), Robert Solow, profesor la MIT, una dintre figurile de primă importanţă ale macroeconomiei moderne, a scris următoarea recomandare pentru coperta cărţii: „János Kornai este un fel de Jonathan Swift blajin: o persoană plină de omenie care este la curent cu ştiinţele economice din Occident, trăieşte într-o economie din Est şi este un observator acerb. Atenţie: data viitoare e posibil să scrie despre noi!" A trebuit aşteptat multă vreme până la această „dată viitoare", dar în cele din urmă i-a venit rândul. Îndemnul lui Solow a dat roade: lucrez de mulţi ani — chiar dacă nu prin pamflete swiftiene, ci prin lucrări de specialitate — la critica sistemului capitalist.

Există şi mulţi economişti din curentul dominant care stau să disece caracteristicile aberante ale capitalismului. Cei mai mulţi dintre ei sunt cuprinşi, în timpul criticii, de un optimism naiv. Ei privesc necazurile drept „erori" ce pot fi eliminate, ba chiar prevenite printr-o reglare corespunzătoare din partea statului, eventual prin intervenţii *ad-hoc*. Acest lucru se poate spune cu siguranţă despre o parte dintre anomalii. Pe mine însă nu acest tip de erori mă preocupă. Am convingerea că fiecare sistem — inclusiv capitalismul — are probleme inerente, proprii sistemului respectiv. Acestea sunt „codificate" în celulele sistemului. Anomaliile de acest tip pot fi întrucâtva atenuate prin măsuri adecvate, însă nu pot fi eliminate. Tema recurentă a studiilor mele este prezentarea *caracteristicilor specifice sistemului*, şi anume atât a particularităţilor sistemice favorabile, cât şi a celor nefavorabile permanente, imanente, respectiv analiza mecanismelor care creează caracteristicile specifice sistemului. Parcurgând studiu cu studiu, cititorul va înţelege din ce în ce mai bine prin ce se deosebeşte abordarea naiv-optimistă a grijilor şi necazurilor de tot felul — *„Eroare? Atunci să ne apucăm s-o rectificăm!"* — de curajul de a lua act în mod lucid, şi de multe ori amar, de faptul că există probleme nerezolvabile, dificultăţi ce nu pot fi eliminate (ci maximum atenuate), cu care trebuie să ne obişnuim.

Volumul de faţă nu se ocupă de chestiunile politice sau de politică economică curente ale economiei ungare de astăzi. În alte lucrări ale mele, am analizat teme actuale stringente, dar în acest volum niciunul dintre studii nu e pe „subiect maghiar". Ori se ocupă sintetic şi în linii generale de sistemul capitalist, ori, în cadrul acestuia — tot sintetic şi în linii generale —, de transformarea postsocialistă. Are totuşi, *mutatis mutandis*, un mesaj actual pentru polemicile de pe la noi.

Evidenţiez — doar ca să exemplific — unul dintre învăţămintele de actualitate.

De mult timp, şi în ţara noastră, ca şi în alte ţări ale lumii, sunt la ordinea zilei organizarea pe baze noi a statului asistenţial, al bunăstării (*welfare state*) şi aşa-numitele reforme structurale legate de acest proces. Se susţin, prin viu grai şi în scris, multe opinii superficiale, eterogene, formulate de politicieni, funcţionari guvernamentali şi cercetători. Volumul meu nu schiţează un program, dar mai multe studii atrag atenţia asupra avantajelor, dezavantajelor şi riscurilor uneia sau alteia dintre direcţii. Ce înseamnă extinderea sau restrângerea diferitelor segmente ale statului bunăstării din punctul de vedere al inovaţiei şi al spiritului de iniţiativă? Ce avantaje şi ce prejudicii provin din limitarea concurenţei şi din sporirea centralizării? (Primul şi al doilea eseu.) Cum se corelează modificările practice survenite în raporturile de proprietate şi în formele de coordonare cu valorile fundamentale: libertatea, egalitatea, fraternitatea? (Al treilea eseu.)

Am pus în evidenţă doar ilustrativ o parte a acestor mesaje de actualitate. Cititorul care reacţionează la probleme va putea trage şi alte învăţăminte practice din analizele expuse pe plan teoretic în volum.

Despre caracterul nefinalizat al lucrării

Cu greu am decis să public acest mic volum. M-aş fi simţit mai bine ca, în locul volumului de 240 de pagini, format din patru eseuri de sine stătătoare, să public o monografie de 670 de pagini cu titlul *A kapitalista rendszer* (*Sistemul capitalist*). Ar fi făcut pereche cu cartea de 670 de pagini, publicată în 1993, cu titlul *A szocialista rendszer* (*Sistemul socialist*).

Cele patru studii din volumul de faţă au fost elaborate în ultimii câţiva ani, însă ideile dezvoltate aici au prins contur de mult timp în mintea mea. Pentru istoria constituirii lor, trebuie să mă întorc la teza mea de doctorat, *Gazdasági vezetés túlzott központosítása* (*Centralizarea excesivă a conducerii economice*; 1957), al cărei manuscris a fost redactat acum exact cincizeci de ani. În acest nou volum, mai cu seamă în cel de-al doilea eseu, revin obstinat la întrebările care au stat în centrul analizei mele în cărţile *Anti-equilibrium* (*Antiechilibrul*; 1970) şi *A hiány* (*Deficitul*; 1980): revederea conceptelor fundamentale ale microeconomiei, critica ideii de echilibru al pieţei, descrierea stărilor de asimetrie a pieţei şi aşa mai departe. Vorbind despre socialism, am avut tot timpul în faţa ochilor perechea sa antitetică: capitalismul. E drept că lucrările mele au amintit de multe ori acest aspect, dar era timpul să scriu lucrări în care să nu fie vorba de capitalism doar în mod secundar, ci sistemul propriu-zis să constituie chiar *tema* cărţii. Am făcut înconjurul chestiunii, iar acum revin la punctul de plecare — *full circle*, cum se spune în engleză.

Convingerea mea este că paradigma, concepţia ştiinţifică, formularea problemelor, sistemul conceptual şi metodologia prezente în scrierile mele sunt apte nu doar să descrie şi să analizeze socialismul şi tranziţia postsocialistă, ci şi să înfăţişeze şi să dea interpretarea cuvenită capitalismului. Toate acestea aduc ceva *în plus* faţă de paradigmele, sistemul conceptual şi metodologia utilizate de alţi cercetători.

Ceea ce public aici şi acum e un *torso*, o statuie dăltuită doar pe jumătate din blocul de piatră. Lumea a trecut printr-o gravă criză economică; volumul nu prezintă însă o teorie a crizei. În vreme ce, în ultimii ani, atenţia branşei economice a fost captată de politica monetară şi fiscală, de funcţionarea băncilor şi a altor instituţii financiare, în cartea de faţă nu există niciun studiu despre sistemul financiar. Aş mai putea continua cu câte alte lucruri lipsesc din carte, lucruri cu care ar trebui umplut golul dintre paginile 240 şi 670.

Nu doar faptul că din volum lipsesc teme importante, necesare pentru înţelegerea globală a sistemului capitalist, constituie pentru mine—şi, desigur, şi pentru cititor—o problemă, ci şi faptul că fondul lucrării nu se încheagă într-o structură coerentă. Cititorul primeşte spre lectură un şir de patru eseuri *de sine stătătoare.* Nu le numesc capitole, deoarece, după cum indică şi tabla de materii, este vorba de patru eseuri. Le uneşte concepţia comună, pe care am încercat s-o prezint într-o parte anterioară a introducerii; la conexiunile care există între ele fac trimitere referinţele încrucişate. Nici măcar ca gen nu sunt însă cu totul omogene; pe ici, pe colo, nici suprapunerile ori repetările n-au putut fi complet evitate.[1]

Deocamdată, atât mi-a stat în putinţă să fac. La data apariţiei cărţii, voi împlini optzeci şi trei de ani. Ar fi nerealist să-mi promit că voi scrie „marea" carte de 670 de pagini. Această împrejurare vreau să i-o comunic cu onestitate cititorului aici, în introducere. Am încercat să sugerez asta şi prin faptul că titlul pe care l-am dat cărţii nu e „Sistemul capitalist", ci unul mult mai cumpătat: „Reflecţii asupra naturii capitalismului".

Sper că acest fragment, chiar şi în forma sa neterminată, îl va îndemna pe cititor la reflecţie. Poate se va găsi cineva care să răspundă atât la întrebările deschise semnalate în studiu, la modelarea sistemului de gândire prezentat prin cuvinte, cât şi la testarea sa experimentală. Tot ce pot să promit este că voi încerca să mai adaug un capitol-două la partea elaborată până acum a nescrisei cărţi „mari".

Am inserat cele de mai sus ca introducere la volum. Aş vrea să-i propun cititorului ca, ajuns la sfârşitul cărţii, s-o mai citească o dată. Multe

1. Din simplul motiv că e posibil ca, în măsura în care vor fi utilizate în procesul de învăţământ, atunci, eventual, nu întregul volum, ci unul sau altul dintre eseuri să fie ataşat ca anexă întregitoare la câte o temă din materia de curs. De aceea este indicat ca fiecare eseu să poată fi inteligibil în sine, separat de celelalte.

dintre lucrurile scrise în această prefață vor fi mai inteligibile după ce se va fi familiarizat cu cele patru eseuri.

*

În prima notă de subsol de la toate cele patru studii le aduc mulțumiri acelora care m-au ajutat să elaborez lucrarea de față. Aici, în introducere, îi evidențiez doar pe cei care m-au sprijinit la întocmirea volumului în întregul său.

Am trudit mult în ultimii ani la lucrarea mea de cercetare și nu o dată m-am demoralizat, fiind tentat să abandonez totul. Îndemnul soției mele, Zsuzsa Dániel, a avut un rol-cheie în faptul că am continuat totuși și am reușit să ajung să public volumul de față. Dacă ea n-ar fi fost alături de mine, nu m-ar fi încurajat și nu mi-ar fi dat sfaturi pertinente, cu siguranță că aceste studii n-ar mai fi văzut lumina tiparului.

Sunt recunoscător pentru ajutorul substanțial pe care l-am primit de la Katalin Deseő, Hédi Erdős, Rita Fancsovits, Ildikó Magyari, Ildikó Pető, Andrea Reményi și Katalin Szécsi. Mi-e cu neputință să determin importanța diferitelor forme de ajutor și măsura lor, drept pentru care am enumerat numele în ordine alfabetică. Le mulțumesc pentru solicitudinea și munca lor plină de abnegație. Fac o singură excepție: evidențiez în mod special colaborarea Annei Patkós. De aproape două decenii, ea este redactorul a aproape tuturor scrierilor mele, fie acestea articole pentru reviste, fie cărți. Sunt recunoscător destinului că pot lucra împreună cu un redactor de o conștiinciozitate și erudiție cu totul aparte cum este Anna.

Mă simt un om norocos că pot fi colaborator la Collegium Budapest, acest centru spiritual fără egal. Aici, în mijlocul cetății Buda, până și zidurile monumentelor istorice, vestigiile din vremurile apuse și minunata panoramă citadină ce se oferă privirii de la ferestre sunt de natură să inspire activitatea intelectuală, iar libertatea cercetării și a dezbaterilor stimulează cu adevărat gândirea.

Mulțumesc Editurii Academiei, în primul rând doamnei Katalin Fehér, redactor-șef, care s-a arătat deschisă ideii de a-mi publica lucrarea într-un timp scurt.

Budapesta, februarie 2011

Eseul I

INOVAȚIA

Secţiunea 1

Introducere[1]

Esenţa transformărilor postsocialiste poate fi uşor rezumată în câteva cuvinte: un număr mare de ţări a înlocuit socialismul cu capitalismul. Această schimbare este cea mai convingătoare dovadă istorică a faptului că sistemul capitalist este superior socialismului. Totuşi, economistul este obligat să continue să compare, imparţial şi nediscriminatoriu, cele două sisteme. Aş dori să evidenţiez o singură virtute a capitalismului: natura lui inovativă şi dinamică. În prima parte a lucrării mele susţin că inovaţia rapidă şi dinamismul nu sunt fenomene aleatorii — care pot avea loc sau nu —, ci sunt caracteristici *adânc înrădăcinate, proprietăţi sistemice specifice* capitalismului. Acelaşi lucru poate fi afirmat şi despre opusul său, sistemul socialist: incapacitatea de a crea produse noi şi revoluţionare şi întârzierea pe care a înregistrat-o în alte domenii ale progresului tehnic nu sunt efectul vreunei erori politico-economice, ci sunt caracteristicile profund înrădăcinate, inerente, ale sistemului socialist. Din păcate, această mare virtute, din cale afară de vizibilă, a capitalismului nu primeşte aprecierea pe care ar merita-o. Cei mai mulţi oameni, chiar şi cercetătorii profesionişti ai sistemelor alternative, o ignoră — fapt care mă mâhneşte, decepţionat fiind să constat o astfel de omisiune. Tocmai aceste sentimente m-au motivat să aleg tema studiului de faţă.

1. Le sunt recunoscător lui Philippe Aghion, Wendy Carlin, Julian Cooper, Zsuzsa Dániel, Karen Eggleston, Zsolt Fekete, Thomas Geodecki, Balázs Hámori, Philip Hanson, Jerzy Hausner, Judit Hürkecz, László Karvalics, Zdenek Kudrna, Mihály Laki, Lukasz Mamica, Tibor Meszmann, Gérard Roland, Dániel Róna, András Simonovits, Katalin Szabó, Tibor Vámos şi Chenggang Xu pentru comentariile lor valoroase şi pentru ajutorul dezinteresat pe care mi l-au oferit în adunarea datelor şi redactarea studiului.

O versiune mai veche a acestui eseu a fost prezentată la conferinţa UNU-WIDER „Reflections on Transition: Twenty Years after the Fall of the Berlin Wall" (Helsinki, 18–19 septembrie 2009). În 2010, o nouă variantă a acesteia a apărut în revista *Economics of Transition* (18[4], pp. 629–670). Textul publicat în revistă este versiunea completată şi modificată a expunerii din 2009.

Accesul în lumea capitalismului creează condiţiile proceselor inovatoare şi ale progresului tehnic mai rapid şi *sporeşte posibilitatea* ca o ţară să profite de această ocazie. Totuşi, acest lucru nu garantează succesul total şi imediat. A doua şi a treia parte ale studiului de faţă prezintă problemele perioadei de tranziţie.

Marea Transformare este un ansamblu alcătuit din mai multe procese. La început, s-au produs schimbări în domeniul *politic:* trecerea de la dictatura unui singur partid la democraţie pluripartită. Această transformare a pus capăt preeminenţei asigurate de stat ideologiei marxist-leniniste şi a deschis calea confruntării diverselor curente de gândire. Totodată, au avut loc schimbări şi în domeniul *economic*: dominaţia proprietăţii de stat a fost înlocuită cu dominaţia proprietăţii private. Odată cu schimbarea formei de proprietate s-a modificat radical şi influenţa relativă a diferitelor mecanisme de coordonare. Impactul conducerii birocratice centralizate s-a diminuat, în timp ce efectul coordonării pieţei şi al altor fenomene autonome a crescut în mod semnificativ. Aceste schimbări politice şi economice profunde, împreună cu multe alte transformări, înseamnă *schimbarea sistemului,* tranziţia de la socialism la capitalism.

Regiunea postsocialistă a cunoscut şi o altă schimbare: în domeniul *progresului tehnic*. Cu toate că este familiar, folosesc termenul de „progres" vizând un fenomen mult mai cuprinzător, mai vast, care se bazează pe afluxul noilor produse şi tehnologii, şi ale cărui efecte se întind cu mult dincolo de aspectul tehnic. Fenomenul este parte componentă a modernizării, care generează schimbări profunde în stilul nostru de viaţă. Sensul asociat termenului de *progres tehnic* va deveni clar după lectura acestui studiu. Desigur, progres tehnic a existat şi înainte de 1989, dar, după 1989, acesta s-a accelerat în mod spectaculos.

Toţi experţii în tranziţia postsocialistă s-au concentrat asupra studierii schimbărilor politice, economice şi sociale, ca parte a Marii Transformări. Să recunoaştem cu sinceritate că, din când în când, ne referim pe scurt la progresul tehnic, dar n-am studiat temeinic relaţia dintre schimbarea sistemului, pe de-o parte, şi schimbările intervenite în crearea şi utilizarea noilor produse şi noilor tehnologii, pe de altă parte. În ce mă priveşte, cu siguranţă am omis până acum să analizez această relaţie. Am scris două lucrări care sintetizează principalele consecinţe ale schimbărilor de după 1989, abordând doar transformările politice şi economice şi interacţiunea lor (Kornai, 2001, 2006b). Prin această lucrare mă străduiesc să remediez respectiva omisiune. Astfel, tema părţilor a doua şi a treia ale acestui eseu este raportul dintre schimbarea de regim de după 1989 şi accelerarea progresului tehnic.

Secţiunea 2

Capitalismul, socialismul şi progresul tehnic

2.1. PRODUSELE NOI REVOLUŢIONARE

Procesul complex al progresului tehnologic constă în mai multe subprocese. Să începem cu inovaţiile mari, importante, revoluţionare, pe care le facem cunoscute printr-o listă cu 111 exemple prezentate în Tabelul 2.1[1]. Pentru a înţelege rolul ţărilor socialiste în crearea de produse noi, revoluţionare, trebuie să mergem înapoi în timp, până la naşterea Uniunii Sovietice, primul stat socialist. Aşadar, perioada avută în vedere în listă începe în 1917.

Din 1917 s-au născut nenumărate inovaţii de o mare însemnătate. Este discutabil de ce tocmai aceste 111 inovaţii figurează în tabel, când am putea găsi alte douăzeci, poate chiar cincizeci, de inovaţii la fel de importante ca acestea. Selecţia este arbitrară, însă lista poate demonstra în mod corespunzător că fiecare dintre inovaţiile amintite aici schimbă în mod radical, cu un impact mai mic sau mai mare, viaţa, activitatea, consumul, timpul liber ale oamenilor şi relaţiile lor cu ceilalţi.[2] Biroul şi fabrica, transporturile, cumpărăturile, activităţile casnice, educaţia, toate s-au schimbat. Legăturile dintre sfera privată şi locul de muncă s-au modificat, de asemenea călătoriile, şi enumerarea efectelor bulversante ale inovaţiilor ar putea continua. Lumea modernă a devenit mai dinamică datorită fluxului

1. Literatura consacrată progresului tehnic şi inovaţiei distinge *produse noi* şi *tehnologii noi*. Apariţia acestor două categorii este adeseori în relaţie de interdependenţă. De exemplu, fotocopiatorul Xerox, deşi a fost un produs nou, totodată a însemnat şi apariţia unei noi tehnologii de imprimare. În Tabelul 2.1 sunt enumerate *produsele noi*, pentru că acestea sunt mai evidente, mai vizibile în viaţa cotidiană.

2. Anumite tipuri de inovaţii au fost excluse din tabel. Criteriile excluderii lor sunt explicate fie în notele din josul tabelului, fie în secţiunile ulterioare ale studiului.

neîncetat de inovaţii. Este şi motivul pentru care considerăm că epoca noastră este mai dinamică decât epocile precedente, pentru că sunt introduse mult mai multe inovaţii revoluţionare, generatoare de transformări mult mai profunde în viaţa de zi cu zi.[1]

Tabelul 2.1. Inovaţii revoluţionare

Inovaţie	An	Ţară	Companie
Computere, informaţii, comunicaţii			
Tranzistorul	1954	SUA	Texas Instruments
Circuitele integrate	1961	SUA	Fairchild
Telefonul cu taste	1963	SUA	AT&T
Faxul	1966	SUA	Xerox
Cablul cu fibre optice	1970	SUA	Corning
Calculatorul electronic de buzunar	1971	SUA	Bowmar
Editorul de text	1972	SUA	Wang
Microprocesorul	1974	SUA	Intel
Imprimanta laser	1976	SUA	IBM
Modemul	1978	SUA	Hayes
Sistemul de operare MS-DOS	1980	SUA	Microsoft
Hard diskul	1980	SUA	Hard disk drive
Interfaţa grafică	1981	SUA	Xerox
Laptopul	1981	SUA	Epson
Ecranul tactil	1983	SUA	Hewlett-Packard
Telefonul mobil	1983	SUA	Motorola
Mouse-ul	1984	SUA	Apple
Motorul de căutare	1994	SUA	WebCrawler
Memoria USB	2000	SUA	IBM
Skype (telefonie prin internet)	2003	Estonia	Skype
YouTube, site de distribuire a materialelor video	2005	SUA	YouTube
iPad, computer-tabletă	2010	SUA	Apple
Menaj, alimentaţie, vestimentaţie			
Pliculeţul de ceai	1920	SUA	Joseph Krieger
Uscătorul electric de păr	1920	SUA	Hamilton Beach
Diblul	1920	Marea Britanie	Rawlplug Co.
Uscătorul centrifugal	1924	SUA	Savage

1. Sensul dat în lucrare expresiei „proces inovator creator de produse revoluţionare noi" este în strânsă legătură cu sensul conceptului de „inovaţie disruptivă" din cercetarea lui Clayton M. Christensen (vezi Bower and Christensen, 1995; Christensen, 1997). Mi s-a atras atenţia asupra cercetării sale doar în ultimul moment, când faza de editare era încheiată, astfel încât nu am putut să folosesc lucrarea. Firește, mă socotesc vinovat de această scăpare. Dar nu este ceva fără precedent, căci exemplifică separarea dintre mulţi economişti şi „economia afacerilor". Departamentul de Economie de la Universitatea Harvard, unde am predat mulţi ani la rând, se află pe malul stâng al râului Charles, iar pe malul drept se află Business School, unde Christensen este profesor. Nu ne-am întâlnit niciodată. Sunt multe poduri peste acest râu îngust, dar chiar şi aşa se pare că există o separare profundă între noi.

Prăjitorul de pâine automat	1925	SUA	Waters Genter Co.
Fierul de călcat electric cu aburi	1926	SUA	Eldec
Frigiderul electric	1927	SUA	General Electric
Aerul condiţionat	1928	SUA	Carrier Engineering Co.
Lămpile cu neon	1938	SUA	General Electric
Cafeaua solubilă	1938	Elveţia	Nestle
Uscătorul electric de rufe	1938	SUA	Hamilton Manufacturing Co.
Nailonul	1939	SUA	DuPont
Aparatul de preparat cafea espresso	1946	Italia	Gaggia
Cuptorul cu microunde	1947	SUA	Raytheon
Restaurantele *drive-through*	1948	SUA	In-n-Out Burger
Folia transparentă autocolantă pentru împachetarea alimentelor	1949	SUA	Dow Chemical
Poliesterul	1953	SUA	DuPont
Vasele de gătit Tefal	1956	Franţa	Tefal
Sistemul de închidere Velcro	1957	SUA	Velcro
Pantofii de sport	1958	Marea Britanie	Reebok
Lampa cu halogen	1959	SUA	General Electric
Robotul de bucătărie	1960	SUA	Roboot-Coupe
Ambalajele Tetra Pak	1961	Suedia	Tetra Pak
Cutiile metalice pentru băuturi	1963	SUA	Pittsburgh Brewing Co.

Sănătate

Bandajul adeziv (Band-aid)	1921	SUA	Johnson&Johnson
Streptomicina, primul medicament eficient în tratarea tuberculozei	1939	SUA	Merck
Penicilina folosită la tratarea septicemiei provocate de un streptococ	1942	SUA	Merck
Lentilele intraoculare	1949	SUA	Rayner
Aparatul auditiv	1952	SUA	Sonotone
Clorpromazina (contribuţie la neuropsihofarmacologie)	1953	SUA	Smith Kline & French (azi GlaxoSmithKline)
Pilulele contraceptive	1957	SUA	G.D. Searle & Company
Ecografia în scop medical	1963	SUA	Physionic Engineering
Tomografia computerizată (CT)	1969	Marea Britanie	EMI
Imagistica prin rezonanţă magnetică (RMN)	1980	SUA	Fonar
Mevacor (Lovastatin), medicament care diminuează nivelul colesterolului, pentru a reduce riscul de boli cardiovasculare	1987	SUA	Merck
Retrovir, medicament antiretroviral pentru tratamentul infecţiei cu HIV	1987	SUA	Burroughs Wellcome (azi GlaxoSmithKline)
Celebrex, primul inhibitor COX-2	1998	SUA	Monsanto Company

	Cosmetice		
Şerveţelele de faţă (Kleenex)	1924	SUA	Kimberley-Clark
Prosoapele de hârtie pentru bucătărie	1931	SUA	Scott Paper Co.
Aparatul electric de ras	1931	SUA	Schick
Spray-ul	1947	SUA	Airosol Co.
Scutecele de unică folosinţă	1949	SUA	Johnson&Johnson
Deodorantul cu bilă	1955	SUA	Mum
Aparatul de ras de unică folosinţă	1975	SUA	BIC
Detergentul lichid	1982	SUA	Procter&Gamble
	Birotică		
Banda adezivă (scotch)	1930	SUA	3M
Pixul (creionul cu pastă)	1943	Argentina	Biro Pens
Fluidul corector	1951	SUA	Mistake Out
Fotocopiatorul	1959	SUA	Haloid Xerox
Bileţelele autoadezive *post-it*	1980	SUA	3M
	Recreere		
Filmul color	1922	SUA	Technicolor Co.
Incintele acustice	1926	SUA	RCA
Televiziunea	1928	SUA	Jenkins, General Electric
Cinema *drive-in*	1933	SUA	Hollingshead
Aparatul de fotografiat cu developare instantanee	1948	SUA	Polaroid
Telecomanda	1956	SUA	Zenith
Jocul de construcţie cu piese de plastic	1958	Danemarca	Lego
Păpuşa Barbie	1959	SUA	Mattel
Ceasul de mână cu oscilator de cuarţ	1969	Japonia	Seiko
Caseta video (VHS)	1971	Olanda	Philips
Walkman-ul	1979	Japonia	Sony
Cubul Rubik	1980	SUA	Ideal Toys
Compact-discul (CD)	1982	Olanda, Japonia	Sony, Philips
Jocul video portabil	1989	Japonia	Nintendo
Aparatul foto digital	1991	SUA	Kodak
Vânzarea de cărţi pe internet	1995	SUA	Amazon
Filmul de animaţie computerizată	1995	SUA	Pixar, Walt Disney
DVD-ul	1996	Japonia	Philips, Sony, Toshiba
iPod-ul, player portabil	2001	SUA	Apple
iTunes, magazin digital de înregistrări muzicale	2001	SUA	Apple
eBook Kindle	2007	SUA	Amazon

Transport			
Scara rulantă	1921	SUA	Otis
Cauciucul sintetic	1932	URSS	Fabrici de stat
Parcometrul	1935	Marea Britanie	Dual Parking Meter Co.
Scuterul	1946	Italia	Piaggio
Transmisia automată	1948	SUA	GM Oldsmobile
Avionul cu reacţie pentru pasageri	1952	Marea Britanie	Comet
Cutia neagră (la avioane)	1958	Marea Britanie	S. Davall & Son
Airbagul cu senzor de impact	1968	SUA	Ford
Automobilul hibrid	1997	Japonia	Toyota
Comerţ, servicii bancare			
Supermarketul	1930	SUA	King Kullen
Căruciorul de cumpărături	1937	SUA	Humpty Dumpty Supermarket
Centrul comercial (mall)	1950	SUA	Northgate Mall
Cardul de credit	1950	SUA	Diners Club
Cardul de debit	1958	SUA	Bank of America
Automatul bancar (ATM)	1967	Marea Britanie	Barclays Bank
Livrarea expres	1973	SUA	Federal Express
Codul de bare	1974	SUA	IBM
Comerţul electronic	1998	SUA	eBay

Notă: Am selectat inovaţiile prezentate în tabel dintr-o bază de date mai mare, în urma studierii diverselor inovaţii. Criteriile de includere au fost relevanţa pentru o largă categorie de utilizatori, şi nu doar pentru un mic grup de specialişti. Lista conţine doar inovaţii de tip schumpeterian. Prin urmare, am exclus invenţiile iniţiate şi finanţate de armată. (Pentru explicaţii asupra conceptului, vezi pp. 54-56)
Surse: Mai multe intrări din tabel au fost selectate din Ceruzzi (2000) şi Harrison (2003, 2004). Autorul ţine o evidenţă a surselor pentru fiecare intrare din tabel, care, la cerere, este disponibilă pentru cei interesaţi.

Dintre cele 111 inovaţii menţionate, 25-30 au legătură cu calculatoarele, echipamentele digitale şi cu informaţia. Acest subset atrage cel mai mult atenţia publicului larg şi a lumii academice. O vastă literatură de specialitate, în rapidă creştere, analizează efectele sociale ale societăţii informaţionale.[1] Dat fiind că intenţionez să mă ocup de un spectru mai larg de inovaţii, această lucrare nu îşi propune să trateze mai amănunţit acest subiect pasionant. Dintre cele 111 inovaţii care se găsesc pe listă, 60-70 nu sunt legate sau nu se leagă strâns de revoluţia ce a avut loc în domeniul informaţiei şi al comunicaţiilor, precum şi al tehnologiilor digitale. Recunosc fără rezerve importanţa extraordinară a informaţiei şi a comunicaţiilor, dar au fost şi vor fi multe inovaţii şi în afara acestor domenii. Pentru cei mai săraci locuitori ai unui sat din Albania sau din Siberia, apariţia în gospodărie a unui frigider sau deschiderea unui supermarket

1. Probabil că lucrarea cu cea mai mare influenţă în acest domeniu este a lui Castells (1996–1998); vezi şi Fuchs (2008).

pot contribui la schimbările intervenite în modul lor de viaţă; utilizarea calculatorului va veni mai târziu. Aş dori să tratez anumite aspecte ale progresului tehnic ca pe un tot unitar, mai precis spus, schimbările tehnice care au şi nu au legătură cu revoluţia informaţiei şi a comunicaţiilor.

Inovaţia este precedată de invenţie. Primul pas este făcut de inventator sau de explorator: cercetătorul profesionist sau amator, savantul sau inginerul unei companii căruia îi vine o idee nouă. Dar originalitatea, noutatea, ingeniozitatea ideii nu sunt de ajuns. În a doua fază, invenţia devine inovaţie: începe aplicarea practică, cu alte cuvinte, organizarea producerii şi a propagării noului produs sau a unei noi forme de organizare. (Vezi Freeman şi Soate, 2003, apoi Szabó, 2012, şi literatura citată în lucrarea ei despre distincţia dintre invenţie şi inovaţie.) Dacă ne îndreptăm atenţia spre această a doua fază, a realizării practice a schimbării (Tabelul 2.1 indică acele ţări unde funcţionează societăţile inovatoare), vom citi, cu o singură excepţie, doar numele unor ţări capitaliste.[1] Dat fiind că perioada care figurează în tabel include tot intervalul de timp în care a fiinţat sistemul socialist, este evident că — exceptând acel caz — nu există inovaţii de pionierat care să provină dintr-o ţară socialistă.[2]

2.2. PE URMELE PIONIERILOR, DISEMINAREA INOVAŢIEI

Cu toate că inovaţia revoluţionară este componenta cea mai importantă a progresului tehnic, există şi alte componente. Pionierul are adepţi. În afară de primul inovator, după un anumit timp, diverse alte organizaţii se implică în îmbunătăţiri calitative minore, în implementarea invenţiilor mici, dar deloc neglijabile, şi în procesul în sine de *difuzare*. O inovaţie se iveşte mai întâi într-o anumită ţară, dar imitatori ai săi apar şi în alte ţări.

În numeroase domenii, sistemul socialist a adoptat inovaţiile produse în ţările capitaliste, iar acest lucru a avut loc sub diverse forme. În unele locuri, imitarea, reproducerea exactă sau poate într-o formă de o calitate inferioară originalului s-a dovedit a fi o sarcină uşoară. „Reinventarea" inovaţiilor apărate de brevete sau de secretul comercial devenise o adevărată artă în interiorul economiilor socialiste. Spionajul industrial, furtul

1. Uneori nu este limpede care este compania care introduce o inovaţie, nici ce dată poate fi considerată data introducerii inovaţiei. Un produs de o importanţă revoluţionară este adesea introdus în mai multe faze şi mai multe companii se ocupă de distribuţia acestuia pe piaţă (Baumol, 2002, Hámori şi Szabó, 2012). De multe ori, numai una dintre aceste companii reuşeşte să obţină succesul în masă cu noul produs. Câteva nume de companii şi câţiva ani redaţi în Tabelul 2.1 pot fi puşi sub semnul întrebării, dar înlocuirea numelui unei companii capitaliste cu un altul nu ar schimba concluziile generale ale acestui eseu.

2. Din Tabelul 2.1 lipsesc inovaţiile iniţiate de sectorul militar al economiei. În sectorul militar găsim inovaţii care au apărut în ţările socialiste. Voi reveni asupra acestui aspect mai târziu.

de proprietate intelectuală erau o altă posibilitate.[1] În ciuda strădaniilor de tot felul, economia socialistă a avansat cu paşi greoi, rămânând în urma economiei capitaliste.

Tabelul 2.2. Decalajul de timp în urmarea liderilor în inovaţie: materiale plastice

Produs	Inovatorul	Primul adept	Al doilea adept	Uniunea Sovietică	Întârzierea (ani)
Celofanul	Franţa, 1917	SUA, 1924	Germania, 1925	1936	19
Polistirenul	Germania, 1930	SUA, 1933	Italia, 1943	1955–1959	25–29
PVC-ul	Germania, 1931	SUA, 1933	Japonia, 1939	1940	9
Polimerii organici cu siliciu	SUA, 1941	Germania, 1950	Japonia, 1951	1947	6*
Răşinile epoxidice	Elveţia, 1936	SUA, 1947	Germania, 1955 Marea Britanie, 1955	1957–1959	21–23
Polipropilena	SUA, 1957 Germania, 1957 Italia, 1957	Marea Britanie, 1959	Franţa, 1960	1970	13

* În acest caz, Uniunea Sovietică a urmat mai repede ţara inovatoare decât economiile capitaliste.
Sursa: Amann, Cooper şi Davies (1977, pp. 272–285).

Tabelul 2.3. Decalajul de timp în urmarea liderilor în inovaţie: maşini-unelte cu comandă numerică

	Anul în care URSS a iniţiat stadiile	URSS în comparaţie cu ţările de mai jos (+ înainte; – după)			
		SUA	Marea Britanie	Japonia	RFG
Începutul cercetărilor	1949	–2	–1	+4	+6
Primul prototip	1958	–6	–2	–	–
Începutul producţiei industriale*	1965	–8	–2	+1	–1
Primul centru automatizat	1971	–12	(–10)	–5	–10
Prima generaţie terţiară de sisteme de control	1973	–7	(–5)	(–5)	(–5)
Prima utilizare a calculatorului	1973	–6	(–4)	–5	(–4)

Notă: Valorile dintre paranteze sunt estimative.
* Cel puţin 50 de unităţi pe an.
Sursa: Amann, Cooper şi Davies (1977, p. 41).

1. În domeniul high-tech, furtul de proprietate intelectuală occidentală era preîntâmpinat prin intermediul a diferite obstacole, precum interdicţia strictă de a exporta în ţările socialiste unele produse care puteau fi utilizate în scopuri militare şi care figurau pe aşa-numita listă COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls). În ciuda interdicţiei stricte, spionii inteligenţi şi experţii tehnici au reuşit să treacă peste aceste obstacole.

Vreau să atrag atenţia asupra a două detalii. În primul rând, întârzierea cu care ţările socialiste îi ajung din urmă pe liderii în inovaţie este în mod semnificativ mai mare decât în ţările capitaliste (vezi, de exemplu, datele din Tabelele 2.2 şi 2.3). Analizând pe o perioadă mai îndelungată, această întârziere, măsurată în ani, sporeşte în mare parte, în loc să scadă.

În al doilea rând, răspândirea noilor produse şi a noilor tehnologii a fost mult mai rapidă în economiile capitaliste decât în cele socialiste (vezi, de exemplu, Tabelul 2.4 şi Figura 2.1).

Tabelele şi figurile prezentate aici sunt doar ilustrative. Marea cantitate de date empirice din literatura economică comparativă demonstrează la rândul ei afirmaţia că sistemul socialist a fost mai greoi în urmarea inovaţiilor de pionierat.[1]

2.3. ANTREPRENORIATUL INOVATOR ÎN CAPITALISM

Capitalismul a produs aproape toate inovaţiile revoluţionare şi a fost mult mai rapid în alte aspecte ale progresului tehnic — *experienţa istorică* reprezintă o dovadă incontestabilă în acest sens. Totuşi, aş dori să adaug o explicaţie cauzală a acestei diferenţe sistemice cruciale.

În capitalism, un rol deosebit îi revine întreprinzătorului.[2]

Tabelul 2.4. Răspândirea tehnologiei moderne: producţia de oţel, producţia de semifabricate (procente)

Ţara	Producţia de semifabricate din oţel în raport cu producţia totală		
	1970	1980	1987
		Ţări socialiste	
Bulgaria	0	0	10
Cehoslovacia	0	2	8
Polonia	0	4	11
RDG	0	14	38
România	0	18	32*
Uniunea Sovietică	4	11	16
Ungaria	0	36	56
		Ţări capitaliste	
Franţa	1	41	93
Italia	4	50	90
Japonia	6	59	93
Marea Britanie	2	27	65
RFG	8	46	88
Spania	12	49	67
SUA	4	20	58

* Date din 1986.
Sursa: Finansi i Statistika (1988, p. 109).

1. Cele mai importante lucrări empirice legate de temă: Amann şi Cooper (1982); Amann *et al.* (1977). Vezi şi Berliner (1976), Hanson (1981), Hanson şi Pavitt (1987).

2. Nu toţi întreprinzătorii sunt inovatori (Baumol şi Schilling, 2008). Lucrarea de faţă se concentrează pe un grup extrem de important, cel al antreprenorilor care participă la procesul inovator.

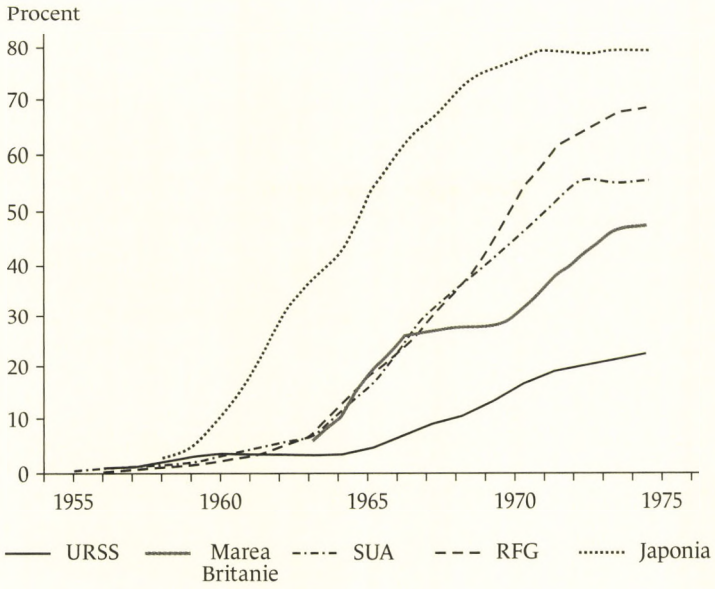

Figura 2.1. Penetrarea tehnologiei moderne: producţia de oţel, producţia de oţel prin procedeul Linz-Donawitz (suflarea de oxigen în şarja de fontă topită) (producţia de oţel obţinut prin procedeul Linz-Donawitz în raport cu producţia totală de oţel)
Sursa: Amann, Cooper şi Davies (1977, p. 97).

Lucrarea mea adoptă această noţiune în interpretarea dată de Joseph Schumpeter (Schumpeter, 1968 [1912]). Dincolo de terminologie, teoriile lui Schumpeter despre progresul şi natura capitalismului îşi pun amprenta şi asupra mesajului acestei lucrări.[1]

Antreprenoriatul inovator este de fapt o *funcţie,* un rol ce poate fi îndeplinit de un singur individ, ori de un individ aflat în echipă cu unul sau mai mulţi parteneri, ori cu ajutorul unei firme mici. Chiar şi o mare întreprindere poate funcţiona ca antreprenor. Esenţial este faptul că întreprinzătorul asigură toate condiţiile materiale şi de personal necesare inovaţiei, cu alte cuvinte resursele umane, mijloacele fizice şi resursele financiare necesare funcţionării. El caută locul punerii în practică şi coordonează procesul transformării. De multe ori, trece o lungă perioadă până când o invenţie promiţătoare este luată sub aripa protectoare a unui adevărat antreprenor.[2] Probabil că adesea se întâmplă ca invenţia sau descoperirea

1. Pentru contribuţia lui Schumpeter la ştiinţele sociale, vezi Heertje (2006) şi McCraw (2007). Vezi şi Baumol (2002), al cărui titlu surprinde adevărata esenţă a fenomenelor pe care le voi discuta: *The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism.*

2. Putem găsi nenumărate exemple ale acestui decalaj în cartea lui Rogers (1995). Vezi şi Freeman şi Soate (2003).

şi antreprenorul inovator să nu se găsească unul pe altul. Din fericire, nu de puţine ori s-a întâmplat ca întâlnirea *să aibă loc*.

Din Tabelul 2.1 reiese limpede cât de multe tipuri de inovaţii există: nu numai produse noi sau tehnologii de producţie noi, ci şi noi forme de organizare. În cele mai multe cazuri, întreprinzătorul schumpeterian conduce procesul inovativ în timpul primei realizări a inovaţiei revoluţionare. De obicei, şi procesul de diseminare, cu alte cuvinte, de propagare a inovaţiei revoluţionare, este condus tot de antreprenori.

La începutul seriei de evenimente, apare o iniţiativă. Iată un exemplu: în 1996, Larry Page, doctorand la Stanford, caută un subiect pentru teza sa de doctorat. O anumită caracteristică a navigării pe internet îi atrage atenţia. Se asociază cu un alt student, Sergey Brin, şi elaborează împreună un „motor de căutare". Pe pagina web a Universităţii Stanford, acesta e denumit „google.stanford.edu". În acest exemplu, cei doi reunesc în aceeaşi persoană două roluri, de obicei separate: ei sunt inventatorii şi, totodată, ei sunt inovatorii. Sărind peste toate stadiile intermediare, să trecem direct unde ne aflăm azi: Google este una dintre companiile cele mai mari şi mai bogate din lume.[1] Reţeaua sa mondială utiliza 900 000 de servere în 2011. Nu vreau să mă joc în mod necugetat cu vorbele, dar efectul produs de Google s-a dovedit a fi de o importanţă revoluţionară.[2] Voi reveni la povestea companiei Google, dar numai pentru a ilustra caracteristicile generale ale procesului de inovare care are loc în mediul capitalist.

Mai jos voi rezuma caracteristicile specifice economiei capitaliste care nu numai că au făcut posibil procesul inovator, dar l-au şi indus, dezvoltat şi generat în mod continuu.

A. Iniţiativa descentralizată. Larry Page şi Sergey Brin n-au primit niciun ordin de la superiorii lor să rezolve o sarcină inovaţională bine determinată. N-au trebuit să ceară permisiunea superiorilor lor pentru a se ocupa de o acţiune inovativă, într-o anumită direcţie. Indivizii sau factorii de decizie din micile întreprinderi ori directorii executivi ai marilor companii, cu alte cuvinte, entităţile separate ce funcţionează în interiorul sistemului, hotărăsc singuri ce doresc să facă.[3]

B. Recompensa uriaşă. În zilele noastre, Page şi Brin se numără printre cei mai bogaţi oameni din lume.[4] Nu este scopul acestui studiu de a analiza dificila dilemă etică a redistribuirii veniturilor. Sau cât de mare

1. Pentru o scurtă introducere în povestea Google, vezi rezumatul succint făcut chiar de companie (Google, 2013) şi nota din Wikipedia (2009a) despre Google.

2. Pe baza experienţei personale recunosc că mi-a schimbat şi mie obiceiurile de cercetător. Este cu totul altceva a fi cercetător în epoca Google decât în epoca Gutenberg.

3. Într-o lucrare recentă, Acemoglu *et al.* (2007) susţin, atât la nivel teoretic, cât şi la nivel empiric, că inovaţiile de pionierat necesită descentralizare.

4. Potrivit clasamentului renumitei reviste *Forbes*, ei sunt la egalitate, pe locul cinci, în Statele Unite.

este recompensa, care este „proporţională" cu realizarea. Un lucru este sigur: inovaţiile cele mai reuşite (nu în toate cazurile, dar foarte des şi cu foarte mare probabilitate) se soldează de obicei cu recompense extraordinar de mari.[1] Scala recompensei se extinde foarte mult. La o extremitate a scalei se găsesc posesorii averilor gigantice: oameni ca Bill Gates sau cei din generaţiile precedente, ca Ford sau du Pont. Antreprenorul care conduce progresul tehnic poate obţine o rentă monopolistă enormă. Merită să fii primul, chiar şi numai temporar, fiindcă acest lucru creează o poziţie de monopol. Recompensa materială uriaşă este însoţită de cele mai multe ori de prestigiu, faimă şi reputaţie.

C. Concurenţa. Aceasta este inseparabilă de punctul precedent. O luptă puternică, de multe ori necruţătoare, se dă pentru piaţă, pentru a atrage clienţii. Inovaţia mai rapidă şi mai reuşită nu este instrumentul exclusiv al atingerii acestui scop, dar este unul dintre instrumentele foarte importante prin care se obţine un avans faţă de concurenţi.[2]

D. Experimentarea pe scară largă (extensivă). Trebuie să fi existat sute, poate mii de antreprenori care au dorit să găsească mijloace adecvate pentru căutarea pe internet. Puţini au fost însă capabili să ajungă la o performanţă atât de spectaculoasă precum cea a fondatorilor companiei Google. Dar şi alţii au fost capabili să realizeze inovaţii cu efect destul de mare, mediu sau mic. Şi trebuie să fi fost mulţi, oricum destui, cei care au încercat, dar n-au reuşit. Lăsând la o parte exemplul dat, până acum nimeni nu a măsurat nici volumul încercărilor inovaţionale care au loc neîncetat în capitalism, în toate domeniile, nici distribuţia cazurilor de succes şi de eşec. Cei care au o imagine de ansamblu despre această activitate extrem de importantă pot realiza doar pe cale intuitivă că numărul tentativelor este uriaş şi, comparativ cu acestea, cazurile de succes spectaculoase, precum Google, Microsoft, Tetra Pack, Nokia sau Nintendo, sunt foarte rare. Mulţi oameni extrem de talentaţi sunt motivaţi să se îndrepte spre inovaţii tocmai datorită succesului foarte mare la care se aşteaptă, e drept cu probabilitate destul de mică; şi chiar cu o probabilitate mai mare, un succes

1. Istoria Google poate fi considerată un caz unic, în care inventatorul şi inovatorul pionier sunt una şi aceeaşi persoană. Cele două roluri sunt separate, iar acesta este cazul mai frecvent; altfel, în unele situaţii, inventatorul obţine un mare câştig, iar în altele invenţia sau descoperirea sa nu-i aduc aproape niciun câştig material. Este cazul mouse-ului utilizat la computere. Inventatorul său, Douglas Engelbart, n-a primit nicio recompensă materială pentru această invenţie genială. Apple, compania care a realizat introducerea lui în producţia de masă, a beneficiat de un câştig enorm.

2. Mediul marcat de o competiţie puternică şi de progresul tehnic rapid are un impact puternic asupra managementului strategic al firmelor. Succesul depinde de promovarea tehnologică, de inovaţiile organizaţionale şi de management asigurate în cadrul companiei (Teece, Pisano şi Shun, 1997).

de proporţii mai reduse se poate produce, ceea ce şi explică de ce îşi asumă riscul unui eşec.[1]

E. Rezervele de capital care aşteaptă să fie investite: flexibilitatea finanţării. Cei doi fondatori ai companiei Google au avut acces la resurse financiare care le-au permis să înceapă activitatea inovativă, să-şi propage inovaţia. În stadiul incipient al inovaţiei, cercetătorul şi inovatorul Andy Bechtolsheim (care era în acelaşi timp şi un bogat om de afaceri) şi-a scos din buzunar carnetul de cecuri şi a semnat un cec de 100 000 de dolari. Rar se întâmplă ca o întreprindere inovativă să fie realizată doar din resursele proprii ale inovatorului. Deşi există exemple şi în acest sens, mai frecventă este solicitarea de resurse externe.[2] Diversele căi de a face rost de resurse includ creditul bancar, investitorii care sunt gata să ia parte la afacere sau fondurile de investiţii de de tip „*venture capital*", orientate cu precădere pe investiţiile cu risc ridicat şi, în caz de reuşită, cu câştiguri mari (Bygrave şi Timmons, 1992). Practic, este nevoie de capital disponibil flexibil pentru ca introducerea şi difuzarea rapidă a inovaţiilor să se realizeze, ceea ce presupune şi experimentarea pe scară largă, din care finalmente o parte nu este încununată de succes.

Nu susţin că antreprenoriatul privat de tip schumpeterian este singurul mod de a genera procesele inovatoare în sistemul capitalist. Voi menţiona doar trei posibilităţi non-schumpeteriene.

1. În unele cazuri, o inovaţie importantă este iniţiată, finanţată şi implementată de către armată. De exemplu, în anii 1960, din partea Pentagonului a existat o cerere mare pentru crearea unui serviciu poştal complet descentralizat, pentru a garanta că, în cazul distrugerii centrului reţelei poştale, nu se va prăbuşi sistemul de transmitere a corespondenţei clasice, scrise. Caietul de sarcini impus de armată şi ajutorul financiar generos oferit pentru efectuarea cercetărilor au dus la o inovaţie revoluţionară, la crearea poştei electronice (e-mail), un instrument de comunicare cu totul descentralizat, aflat sub controlul „mâinii invizibile". Într-o fază ulterioară, sistemul gratuit, nonprofit, de transmitere a corespondenţei electronice s-a întrepătruns cu activităţile comerciale orientate spre profit, dar e-mailul rămâne un exemplu clasic de inovaţie non-schumpeteriană.

   Deşi în socialism concurenţa era eliminată din economia civilă centralizată, dirijată în mod birocratic, Uniunea Sovietică şi aliaţii

1. Despre importanţa experimentării, vezi Thomke (2003).

2. Fără îndoială, există o relaţie între avântul economic al epocii inovative şi creşterea numărului de credite. Banii uşor accesibili favorizează de multe ori progresul tehnic, dar prezintă şi pericolul formării bulelor. Este timpul să-l recitim pe Schumpeter când studiem istoricul crizei curente (Schumpeter, 1939, mai ales capitolul IV). Tentaţia de a mă ocupa de acest aspect al subiectului este limitată de spaţiul avut la dispoziţie.

săi s-au aflat într-o aprigă competiţie militară cu Occidentul, în primul rând cu Statele Unite. Această concurenţă pe viaţă şi pe moarte a exercitat o presiune îndeajuns de mare asupra inovaţiei, pentru a genera realizări majore. Uniunea Sovietică a creat primul satelit artificial, Sputnik. Eforturile susţinute ale conducerii politice de a ţine pasul sau chiar de a o lua înaintea Occidentului din punctul de vedere al progresului în domeniul militar au învins încetineala progresului tehnic observată în sectorul civil. Dar când a venit vremea utilizării civile a inovaţiei militare, inferioritatea sistemului socialist s-a manifestat din nou. În Statele Unite, la început, sateliţii artificiali au fost utilizaţi în scopuri militare, însă apoi au fost folosiţi şi în scopuri civile, ceea ce a contribuit la îmbunătăţirea rapidă a calităţii şi la creşterea eficienţei în toate domeniile telecomunicaţiilor. În blocul sovietic, aplicaţiile în scopuri civile au venit doar cu mare întârziere. Exemplul sateliţilor demonstrează că activitatea focalizată a factorilor politici de decizie duce la obţinerea unor rezultate spectaculoase şi într-un sistem birocratic foarte centralizat — dar acestea n-au efecte la fel de semnificative precum marile inovaţii care apar într-un capitalism descentralizat, antreprenorial.

2. În anumite cazuri, cercetările importante şi, mai târziu, difuzarea invenţiei sunt iniţiate şi finanţate de sectoarele civile, nonmilitare, precum organizaţiile însărcinate cu asigurarea serviciilor medicale. Sunt multe exemple de politici inteligente, deschise spre competiţie, care încurajează inovaţia în anumite domenii (cum ar fi, de exemplu, protecţia mediului).
3. În alte situaţii, cercetările importante sunt iniţiate şi realizate de către un grup de cercetători format ad-hoc sau de către o asociaţie ori organizaţie nonguvernamentală şi nonprofit. Acesta a fost modul în care a luat naştere una dintre cele mai însemnate inovaţii, realmente revoluţionare, şi anume World Wide Web [vezi memoriile cercetătorului pionier Tim Berners-Lee (Berners-Lee, 1999)]. Multe alte inovaţii importante din sfera computerelor, a informaţiei şi comunicaţiilor, a aplicaţiilor digitale au pornit într-un mod non-schumpeterian, civil, nonprofit şi asociativ.

Recunoscând importanţa proceselor non-schumpeteriene, observăm că majoritatea inovaţiilor de pionierat urmează calea schumpeteriană. Acest lucru este valabil pentru acele inovaţii care au ca obiectiv piaţa bunurilor de consum şi a serviciilor, pentru utilizarea lor practică, în viaţa de zi cu zi. Chiar şi inovaţiile non-schumpeteriene sunt de regulă urmate de aplicaţii orientate spre profit, iar inovatorii cu spirit comercial efectuează cea mai mare parte a difuzării.

2.4. IMPOSIBILITATEA ANTREPRENORIATULUI INOVATIV ÎN SOCIALISM

Să trecem acum la socialism şi să începem prin a ne întoarce la faza care precedă inovaţia, la *invenţie.* Au existat spirite creative şi în ţările socialiste. Au lucrat acolo remarcabili oameni de ştiinţă, ingineri, inventatori care au făcut descoperiri şi invenţii de o importanţă revoluţionară, având potenţialul de a fi aplicate în industrie şi comerţ. Primul exemplu în acest sens este fizicianul sovietic Abram Ioffe, considerat în istoria ştiinţei ca unul dintre inventatorii de la început ai semiconductorilor, de o importanţă fundamentală pentru ramura electronicii. Chiar din anii 1930 îşi prezentase invenţiile, dar condiţiile economice nu au permis punerea lor în practică la scară industrială. Mai târziu, industria de semiconductori avea să fie dominată de Statele Unite, Japonia, Taiwan, Coreea de Sud; Uniunea Sovietică rămânea în urmă, printre adepţii care veneau încet în urma fruntaşilor.[1]

Inginerul şi savantul polonez Jacek Karpinski a inventat, între 1971 şi 1973, primul minicomputer. Numele său este recunoscut printre numele celor mai mari pionieri ai informaticii. Dar invenţia, cât timp autorul ei a trăit pe teritoriul polonez, n-a devenit o inovaţie răspândită în masă. Karpinski a emigrat mai târziu, iar invenţia sa, intrată în concurenţă cu alte descoperiri asemănătoare, a ajuns o inovaţie larg răspândită în lumea capitalistă.

Exemplul maghiar cel mai faimos este al cubului Rubik. Am enumerat acest joc intelectual printre inovaţiile revoluţionare şi sunt sigur că locul respectivei invenţii se găseşte pe bună dreptate acolo. Inventatorul, Ernő Rubik, după ce a văzut reacţia entuziastă a oamenilor care se familiarizau cu această capodoperă intelectuală, a încercat să iniţieze distribuţia ei mondială, dar rezultatul obţinut a fost destul de modest. A devenit un formidabil succes numai atunci când o celebră companie americană de jucării, care a dat dovadă de un real spirit antreprenorial, a cumpărat licenţa şi a început promovarea sa în toată lumea.

Chiar şi în Ungaria, puţini sunt cei care ştiu că inventatorul aşa-numitului floppy disk, un mediu de stocare a datelor montat într-un înveliş de plastic, răspândit în milioane de exemplare într-o anumită perioadă a utilizării ordinatoarelor, este inginerul maghiar Jánosi Marcell. Invenţia s-a născut în 1974. Jánosi a oferit în zadar industriei maghiare şi comerţului exterior prototipul funcţional: conducătorii industriei socialiste nu au întrezărit nicio posibilitate de a-l exploata din punct de vedere

1. La început, Ioffe a fost copleşit cu cele mai înalte distincţii de stat şi a primit şi înalte titluri academice, dar în ultimii ani ai terorii staliniste a fost înlăturat din importanta sa funcţie, din cauză că era considerat sionist. Indiferent de traiectoria pe care ar fi avut-o cariera lui, ascendentă sau descendentă, din descoperirile sale nu s-a născut niciodată o inovaţie revoluţionară.

comercial. Nu au dorit să-şi asume riscul de a-l produce la scară industrială şi de a-l distribui la nivel global şi nici măcar n-au reînnoit brevetul. Inventatorului nu i s-a permis să preia el însuşi marketingul produsului său intelectual. Până la urmă, l-a „reinventat" industria japoneză, care s-a ocupat în premieră şi de procesul inovativ al dezvoltării lui în vederea producţiei de masă.[1]

După aceste triste poveşti cu inventatori lipsiţi de şansă, trebuie să ne concentrăm atenţia asupra fazei *inovaţiei*. Cu siguranţă că şi în sistemul socialist mulţi aveau talent antreprenorial, dar acesta era doar latent. Poate câte un conducător al unui mare proiect şi-a putut manifesta întrucâtva talentul, cu condiţia ca el să fi fost desemnat pentru sarcina respectivă pe baza talentului său, şi nu a relaţiilor sale din interiorul partidului. Însă caracteristicile inerente sistemului nu au permis dezvoltarea unui antreprenoriat de tip schumpeterian.[2] Să luăm pe rând condiţiile prezentate în cadrul discuţiei despre capitalism şi să vedem cum stau lucrurile în sistemul socialist.

A. Centralizarea, dispoziţiile birocratice şi aprobările. Planificarea dezvoltării tehnice este unul dintre capitolele planului de stat. Planificatorii de la nivel central stabilesc care sunt cele mai importante transformări în ceea ce priveşte compoziţia şi calitatea produselor, precum şi tehnologia de fabricaţie. Apoi începe repartizarea indicatorilor de plan pe sectoare, subsectoare şi, finalmente, pe întreprinderi. „Economia de comandă" înseamnă, printre altele, faptul că întreprinderile primesc instrucţiuni detaliate privind momentul în care trebuie să schimbe un produs cu altul, să înlocuiască un utilaj sau o tehnologie veche cu una nouă. Înainte de aprobarea finală a planului, directorii de întreprinderi pot face propuneri, deci printre altele ar putea iniţia preluarea noilor inovaţii, adaptarea unei noi tehnologii, altfel spus, au posibilitatea să participe la procesul de propagare a inovaţiilor. Dar pentru realizarea oricărei iniţiative mai importante trebuie să ceară aprobare. Dacă, din întâmplare, acţiunea este de mare anvergură, nici superiorii direcţi nu sunt în măsură să decidă autonom, ci trebuie să ceară consimţământul celor aflaţi la nivelurile superioare ale ierarhiei. Cu cât este mai amplă iniţiativa, cu atât mai sus trebuie mers pentru a obţine decizia finală şi cu atât devine mai îndelungat procesul birocratic care precedă acţiunea efectivă.[3]

Spre deosebire de cazul de mai sus, dacă în capitalism introducerea unei invenţii foarte promiţătoare este refuzată de o companie, se poate

1. După ce a ieşit la pensie, inventatorul maghiar s-a întreţinut din modesta sa pensie. A murit în 2012. Vezi istoria dischetei în Kovács (1999) şi Drávucz (2004).

2. Studiile empirice pot fi găsite în referinţele citate în nota 1 de la pagina 56. Pentru explicaţii teoretice, vezi Berliner (1976), Gomulka (1983) şi Kornai (1980 şi 1993a).

3. Pentru analiza teoretică detaliată a relaţiei existente între centralizare şi inovaţie, vezi Qian şi Xu, 1998.

găsi alta dornică să o promoveze. Proprietatea privată descentralizată şi contextul pieţei fac posibil acest lucru. În economia socialistă centralizată, viziunea inovativă urmează traiectoria oficială, şi nu se poate face recurs în cazul unei decizii nefavorabile.

B. Lipsa de recompense sau recompensele nesemnificative. Dacă o autoritate superioară consideră că o ameliorare tehnică survenită într-o fabrică are succes, şeful şi eventual membrii echipei sale primesc o recompensă a cărei valoare corespunde, în cazurile fericite, cu unul sau două salarii lunare.

C. Lipsa oricărei concurenţe între producători şi vânzători.[1] Producţia este foarte concentrată. Multe întreprinderi se bucură de poziţii de monopol sau, cel puţin, de monopol teritorial (regional) în fabricarea unei întregi game de produse.

Penuria cronică de produse creează un comportament monopolist chiar şi acolo unde operează în paralel mai mulţi producători. Economia de penurie, una dintre cele mai puternice caracteristici inerente ale sistemului socialist, paralizează forţa inovaţiei şi împiedică stimularea concurenţei dintre producătorii interesaţi să satisfacă exigenţele clienţilor (Kornai, 1971, 1980, 1992, capitolele 11–12). Producătorul/vânzătorul nu este nevoit să atragă cumpărătorul oferindu-i produse noi şi mai bune, de vreme ce acesta din urmă este fericit dacă găseşte în magazin fie şi un produs vechi şi de proastă calitate.

Există şi exemple de invenţii care au fost generate de penuria cronică: înlocuitori inventaţi pentru a substitui lipsa unor materiale sau a unor utilaje (Laki, 1984–1985). Totuşi, produsele spiritului creator al inventatorilor n-au devenit inovaţii răspândite pe scară largă, care să constituie, în sens schumpeterian, un succes comercial.[2] Tabelul 2.1 arată doar o singură inovaţie revoluţionară care nu a apărut în capitalism, ci în Uniunea Sovietică: este vorba de cauciucul sintetic. Inventatorul acestuia a făcut cercetări decenii la rând. Aplicaţia sa industrială era necesară din cauza lipsei cronice de cauciuc natural.

D. Limitele înguste ale experimentării. Capitalismul permite sute sau mii de tentative neprofitabile sau de încercări cu rezultate minime, astfel încât, mai târziu, una din o sută sau din o mie să reuşească şi să asigure un imens succes. În economia socialistă planificată, factorii de decizie sunt înclinaţi să evite riscurile. În acest fel, posibilitatea utilizării inovaţiilor

1. Aşa cum am amintit deja, în ceea ce priveşte inovaţia, industria de război era o excepţie, pentru că în acest domeniu Uniunea Sovietică a fost într-o concurenţă încrâncenată cu Occidentul.

2. Nu numai sistemul socialist a suferit de penurie cronică. În timpul războaielor, penuria s-a făcut simţită şi în economiile capitaliste. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, penuria de materie primă a stimulat activitatea inovativă, crearea aşa-numitelor *Ersatz*—înlocuitori de materii prime.

de importanţă revoluţionară este ca şi exclusă, din moment ce acestea presupun întotdeauna un salt în necunoscut, iar succesul este în mod evident impredictibil. În ceea ce priveşte adoptarea inovaţiilor, unele economii şi le însuşesc mai repede, altele mai încet. Economiile socialiste aparţin grupului celor care recuperează cel mai lent rămânerea în urmă. Ele preferă să menţină procedurile vechi, deja cunoscute, tehnologiile şi produsele noi având prea multe caracteristici incerte, care fac dificilă planificarea.

E. Nu există capital disponibil care aşteaptă să fie utilizat; finanţarea investiţiilor este rigidă. Planificarea centralizată nu duce lipsă de resurse destinate formării de capital. Profitul reinvestit este de regulă mai mare decât în economiile capitaliste. Totuşi, acest volum uriaş de resurse este investit până la ultimul bănuţ. În plus, de cele mai multe ori are loc o supraalocare de resurse, cu alte cuvinte planurile de investiţii prevăd întrebuinţarea a mai multe resurse decât este necesar în mod real pentru realizarea obiectivelor. Nu se întâmplă niciodată ca un volum de capital nealocat să fie disponibil pentru cineva cu o idee bună, cu o inovaţie. Cei care alocă resursele nu caută un antreprenor care abia aşteaptă să vină cu o propunere de inovare. Pieţele flexibile de capital sunt necunoscute. În schimb, are loc reglarea birocratică şi rigidă a activităţilor de investiţie, fiind de neconceput ca sursele de investiţii să fie alocate unei activităţi al cărei rezultat este nesigur. Niciun ministru al industriei, şi niciun director de fabrică, nu a fost într-atât de nebun încât să ceară bani pentru investiţii, ştiind dinainte că s-ar putea ca banii să se risipească, iar inovaţia să nu reuşească.[1]

Odată ajunşi în acest punct, merită să trecem din nou în revistă punctele de la *A* la *E* care descriu mecanismele de inovaţie, pentru că acestea sunt de fapt consecinţele caracteristicilor fundamentale ale sistemului capitalist, respectiv socialist. Fenomenele amintite sunt consecinţele directe ale proprietăţii private şi ale coordonării de piaţă, în primul sistem, şi ale proprietăţii publice şi ale coordonării birocratice, în celălalt sistem.

Nu pretind că ritmul progresului tehnic al unui stat depinde în mod exclusiv de faptul că este guvernat de sistemul capitalist sau de cel socialist. Nenumăraţi alţi factori joacă un rol important: nivelul de dezvoltare al ţării, nivelul de instrucţie, inclusiv formarea cercetătorilor, cadrul instituţional prin care sunt finanţate cercetarea academică şi activităţile de cercetare şi dezvoltare din industrie, cercetările finanţate de armată etc. Fără îndoială, un rol important îl are şi întâmplarea fericită. A fost o chestiune de şansă faptul că în Finlanda, şi nu în Danemarca sau în

1. Pentru analiza relaţiei dintre flexibilitate şi finanţare, centralizare şi inovaţie, vezi Huang şi Xu (1998).

Norvegia, a apărut o companie ca Nokia, care o vreme s-a bucurat de un succes fără precedent în domeniul telefoniei mobile. Anumite personalităţi remarcabile au influenţat, de asemenea, cursul evenimentelor. Cine poate spune că progresul tehnic s-ar fi dezvoltat în absenţa unui Bill Gates, Steve Jobs sau Mark Zuckerberg?[1] Admiţând importanţa tuturor celorlalţi factori explicativi, îmi menţin afirmaţia: *efectul specific sistemului* este foarte puternic.[2]

2.5. FACTORII POLITICI ŞI PROGRESUL TEHNIC

Factorul decisiv în explicarea naturii procesului inovativ îl reprezintă influenţa caracteristicilor specific-sistemice ale economiei, care la rândul său este, în cele din urmă, determinată de structura politică a sistemului. Există însă câteva legături directe între structura politică şi progresul tehnic. Mai departe voi aminti pe scurt câteva relaţii directe de acest gen.

Dictatura comunistă a sprijinit în mod agresiv inovaţiile în domeniul comunicaţiilor, atunci când acesta oferea o tehnologie eficientă pentru propaganda politică şi, în general, pentru răspândirea ideologiei oficiale. Lenin a fost printre primii dintre conducătorii politici care au înţeles importanţa cinematografiei în atingerea scopurilor propagandistice. De asemenea, Uniunea Sovietică a fost printre ţările care au introdus cel mai rapid transmisiunile televizate, pentru că, la început, acestea erau un puternic mijloc de comunicare, concentrat în unul sau doar câteva studiouri aflate sub un sever control din punct de vedere politic, exercitat de partid. Totodată, programul posturilor de radio putea fi controlat cu uşurinţă, iar cu ajutorul difuzoarelor montate pe stâlpi emisiunile puteau fi ascultate chiar şi în cele mai îndepărtate sate.

Regimul comunist a sprijinit utilizarea radioului şi a televiziunii cât timp a fost posibil controlul strict exercitat de o autoritate centrală. Din fericire, pe măsură ce tehnologiile bazate pe circuite integrate au continuat să se

1. Munca ştiinţifică de pionierat a lui Zvi Griliches (1957) este continuată de o bogată literatură care analizează problema difuziei, a iniţiatorilor şi a adepţilor inovaţiilor în procesul inovativ (vezi, de exemplu, Davila, Epstein şi Shelton, 2006, Freeman şi Soate, 2003, Rogers, 1995). Cartea lui Rogers este probabil cea mai citată lucrare din literatura scrisă pentru oamenii de afaceri şi managerii interesaţi de problemele practice ale inovaţiei. În această carte, altminteri excelent şi foarte atent scrisă, numele lui Schumpeter nici măcar nu este menţionat, tot aşa cum nu este menţionată nici vreo altă teorie *economică* referitoare la inovaţie.

2. Experienţele legate de Germania divizată sunt în mod deosebit semnificative. Germania de Est a fost, după Cehoslovacia, cea mai dezvoltată dintre ţările socialiste. Deşi, încă de la crearea sa, a pornit cu o infrastructură de cercetare şi cu un învăţământ superior tehnic excepţionale, iar la început resursele alocate cercetărilor ştiinţifice şi industriale au fost relativ generoase, RDG nu a reuşit să prezinte nici măcar o inovaţie spectaculoasă, revoluţionară. În ciuda faptului că Germania de Est avea la dispoziţie specialişti de primă mână, cu o formaţie excelentă, în cele mai multe sectoare ritmul urmării inovaţiilor de pionierat a fost mai lent decât în Germania de Vest (Bauer, 1999, Stokes, 2000).

dezvolte, centralizarea şi cenzura au devenit imposibile din punct de vedere tehnic. Exista un zid în Berlin care îi împiedica pe oameni să treacă graniţa dintre cele două lumi, dar niciun zid nu putea fi construit astfel încât să împiedice semnalele radio şi de televiziune să treacă prin Cortina de Fier, din Germania de Vest în Germania de Est, şi de la München către toată Europa de Est, iar bruierea transmisiunilor a fost o măsură prea slabă pentru a anula efectul destabilizator al radiourilor şi al posturilor de televiziune occidentale. Cu siguranţă, unul dintre nenumăraţii factori care au condus la colapsul sistemului socialist a fost acela că, din punct de vedere tehnic, era imposibil să izolezi pe deplin Uniunea Sovietică şi alte ţări socialiste de vocile venite din celelalte părţi ale lumii.

Ultima „dezordine" cu care s-a confruntat lagărul socialist a survenit în perioada în care imprimantele, e-mailul şi internetul au devenit accesibile şi în aceste zone. Gorbaciov a introdus aşa-numitul *glasnost* (deschidere), iar ulterior prin uşile deschise ale internetului, e-mailului, undelor radio şi ale televizorului informaţia a pătruns din străinătate şi s-a răspândit, din ce în ce mai mult şi în sfere din ce în ce mai largi, prin intermediul cetăţenilor cu mintea limpede. Acest lucru a avut un efect devastator asupra vechilor dogme, a convingerilor încremenite, a propagandei politice şi a manipulării, deschizând ochii unui număr tot mai mare de oameni (Shane, 1994, Kedzie, 1997a, 1997b, Stolyarov, 2008). Voi reveni asupra raportului dintre structura politică şi progresul tehnic.

2.6. PRIMUL REZUMAT: SISTEMELE ŞI PROGRESUL TEHNIC

Să admitem, preţ de o clipă, că proiectul lui Marx, Lenin şi Troţki s-ar fi realizat, iar revoluţia ar fi ieşit învingătoare peste tot în lume, înlăturând şi cea mai mică urmă de capitalism. În această situaţie, n-am fi avut parte niciodată de calculator şi de radiouri cu tranzistori, de frigider şi de supermarket, de internet şi de scara rulantă, de CD şi DVD, de fotografia digitală, de telefonia mobilă şi nici de celelalte transformări tehnice revoluţionare. Modul nostru de viaţă, cel puţin în ceea ce priveşte utilizarea diferitelor echipamente şi dispozitive, s-ar fi oprit, mai mult sau mai puţin, la standardul la care se afla în ultimele clipe ale capitalismului, înaintea înfrângerii sale definitive.

Ajungem, aşadar, la problemele fundamentale ale înţelegerii şi explicării tendinţelor pe durată lungă ale istoriei omenirii. Tehnologiile (instrumente, dispozitive, echipamente etc.) folosite în toate activităţile (nu numai în producerea de bunuri, ci în toate activităţile individuale şi sociale) se dezvoltă într-un proces social complex. Acest proces complex este ceea ce numim pe scurt „progres tehnic". Viteza şi alte caracteristici ale progresului tehnic sunt determinate de mai mulţi factori. Filozofia

generală care reiese din această lucrare (şi din alte studii ale mele) este următoarea: unul dintre cei mai puternici factori explicativi este sistemul. Există un strâns raport de cauzalitate între tipul sistemului (capitalism sau socialism), ca una dintre *cauze*, şi viteza progresului tehnic şi alte caracteristici ale sale, ca unul dintre *efecte.*

Folosesc aici conceptul de „progres tehnic" aşa cum este general acceptat în întreaga ştiinţă economică. Trebuie să fim conştienţi că primul cuvânt, „progres", are o conotaţie pozitivă, chiar laudativă, care reflectă o judecată de valoare: este mai bine să trăim într-o lume plină de maşini de spălat automate, telefoane mobile şi CD-uri decât într-o lume fără aceste produse. Dar este cu adevărat mai bine? Nimeni, nici măcar admiratorii cei mai entuziaşti ai tehnologiei moderne, n-ar răspunde la această întrebare cu un simplu „da", fără restricţii şi fără rezerve. De la descoperirea focului şi a cuţitului, toate instrumentele şi tehnologiile noi au fost folosite şi în scopuri bune, şi în scopuri dăunătoare. Este foarte cunoscut, şi totodată extrem de important, faptul că ultimul val de progres tehnic, şi anume dezvoltarea extraordinară petrecută în domeniul computerelor, al electronicii, al instrumentelor digitale, al tehnologiilor moderne ale informaţiei şi comunicaţiilor, poate fi de folos şi răufăcătorilor, infractorilor sexuali, teroriştilor şi mişcărilor politice extremiste, creând instrumente noi pentru anunţuri înşelătoare, care dezinformează sau cel puţin îi deranjează pe cetăţeni. Substituirea cu roboţi a muncii oamenilor poate duce la „dezumanizarea" diverselor activităţi şi relaţii. Statul zi şi noapte în faţa ecranului computerului sau al televizorului îi poate sustrage pe copii şi pe adulţi de la forme de instruire mai valoroase şi de la forme de divertisment mai alese. Progresul tehnic a fost şi va fi utilizat nu numai în scopuri pacifiste, ci şi în scopuri militare, nu numai pentru apărarea teritoriului naţional, ci şi pentru acte de agresiune împotriva altui stat. Cu toate acestea, majoritatea oamenilor, iar eu nu fac excepţie, numeşte *progres* direcţia luată de transformările tehnice, pentru că aduce mult mai multe beneficii decât dezavantaje şi pericole (vezi rezultatele sondajelor care confirmă faptul că majoritatea populaţiei împărtăşeşte această opinie).

Pe baza judecăţii de valoare abia expuse, consider că una dintre cele mai mari virtuţi ale capitalismului este stimularea progresului tehnic, pe când întârzierea acestui progres constituie unul dintre cele mai mari vicii ale socialismului.

Secţiunea 3

Procesul transformării şi accelerarea progresului tehnic

Intrând în lumea capitalismului, toate ţările postsocialiste şi-au deschis porţile în faţa antreprenoriatului, a inovaţiilor originale, a diseminării rapide a noilor produse şi tehnologii. Transformarea caracteristicilor fundamentale ale economiei în această parte a lumii a creat condiţiile necesare accelerării progresului tehnic.

Când am formulat frazele de mai sus, am încercat să fiu prudent. Capitalismul are o propensiune puternică pentru antreprenoriat, inovaţie şi dinamism. Însă este vorba doar de o predispoziţie, tendinţă, înclinaţie — nimic mai mult. Nu este ca în legile fizicii, care *trebuie* să se realizeze. Secţiunea 2.3 din acest eseu, care tratează chestiunea inovaţiei în capitalism, a evidenţiat faptul că, pe lângă efectul decisiv al factorilor specifici sistemului, există şi alţi factori care au o importanţă semnificativă. Această multitudine de factori, ce nu sunt inerenţi sistemului, explică diferenţa în viteza proceselor inovative din economiile în tranziţie. Dat fiind că antreprenoriatul, inovaţia şi dinamismul prind viaţă datorită acţiunilor umane, mediul social, politic şi juridic creat de oameni este cel care influenţează ritmul în care se poate impune o tendinţă. Acest lucru depinde de climatul economic şi, într-o măsură mai mare, depinde de curajul, inspiraţia şi competenţa indivizilor care ar putea deveni întreprinzători.

3.1. NOI ÎNTREPRINDERI INOVATIVE

Să începem cu inovaţiile care au introdus noi produse revoluţionare. Primul exemplu este serviciul Skype, enumerat în Tabelul 2.1, cel care

cuprinde marile inovaţii revoluţionare. Elementul de bază al acestei inovaţii, software-ul, a fost elaborat în Estonia, iar cei trei programatori, Ahti Heinla, Priit Kasesalu şi Jaan Tallinn, sunt persoane foarte apreciate în ţara lor. Deşi inovatorii, Niklas Zennström şi Janus Friis, sunt unul suedez, iar celălalt danez, compania care a lansat difuzarea pe piaţa mondială a acestui produs inovator este înregistrată în Estonia. Echipa de programatori a companiei funcţionează tot acolo. Pe baza criteriilor aplicate în studiul de faţă, această inovaţie poate fi considerată ca fiind estoniană. Inovaţia a avut un succes atât de mare, încât compania eBay, cu sediul în Statele Unite, a plătit o sumă uriaşă companiei inovatoare când a cumpărat-o. Aceasta a fost, mai târziu, achiziţionată de Microsoft.

Al doilea exemplu de succes este cel al industriei de automobile din China, ce se dezvoltă într-un ritm alert. Maşinile care folosesc resurse alternative de energie, în locul carburanţilor obţinuţi din petrol, intră tot mai puternic în atenţia mondială, iar giganticul producător de automobile BYD are un succes tot mai mare pe această piaţă. Deşi alte companii au încercat să construiască automobile şi autobuze electrice sau hibride, BYD este considerat de multă lume drept adevăratul promotor de succes al acestor vehicule ecologice în transportul public. Firma chineză se află pe lista celor mai inovatoare cincizeci de companii din lume realizată de publicaţia *Fast Company*.

Al treilea exemplu, mai puţin spectaculos, dar remarcabil, este istoria companiei maghiare de high-tech Graphisoft. Inventatorul-inovator Gábor Bojár, fost cercetător principal într-un institut de cercetare ştiinţifică, a creat un software de proiectare 3D, adresat mai ales arhitecţilor (Bojár, 2007). Cu toate că nu este singurul din domeniu, în comparaţie cu alte produse asemănătoare, programul său este elegant şi eficient, ceea ce a contribuit la succesul său comercial în mai multe ţări. Graphisoft îşi promovează produsul în întreaga lume. Acesta este un exemplu clasic de carieră antreprenorială de tip schumpeterian. Ce diferenţă este între istoriile celor doi maghiari: Jánosi, inventatorul dischetei, care n-a avut succes în perioada de dinainte de 1989, a rămas sărac şi, practic, necunoscut, pe când Bojár, inventatorul Graphisoftului, a dobândit notorietate, o bună reputaţie şi o avere considerabilă.

A patra istorie are ca subiect recuperarea datelor de pe hard diskurile deteriorate. A început tot în Ungaria, în epoca lui Kádár, caracterizată prin reforme parţiale în economie. Pe vremea aceea, în Ungaria existau în mai multe locuri calculatoare, dar, ţinând cont de condiţiile de atunci, acestea erau considerate încă destul de scumpe. Dacă un calculator se deteriorează, componenta sa cea mai valoroasă, hard diskul, n-ar trebui aruncată. Acesta merită recuperat şi adus în starea în care poate funcţiona într-un alt calculator, asamblat din piese uzate. Doi fraţi, János şi Sándor Kürti, dobândesc abilităţi excepţionale în repunerea în funcţiune a hard

diskurilor. Au o idee inovatoare: aceleaşi abilităţi pot fi folosite în cazul în care datele stocate pe hard disk se pierd. Toată lumea cunoaşte trauma prin care treci atunci când o mare parte a informaţiilor stocate în calculator se pierde. Fraţii Kürti au învăţat tehnica, sau, mai bine zis, arta de a recupera de pe un disc deteriorat datele considerate pierdute pentru totdeauna. După 1989, această competenţă a lor a devenit un serviciu vandabil, iar fraţii Kürti au fondat o companie, iniţiind în arta lor şi alţi experţi. În prezent, au clienţi în toate colţurile lumii (Kürti şi Fabiány, 2008, Laki, 2009). Istoria lor este un alt exemplu de inovatori schumpeterieni care au avut succes.

Al cincilea exemplu se referă la Prezi, tot o companie maghiară. Diferite prezentări orale erau însoţite de texte, formule şi tabele simple, desenate pe panouri, ca „în vremurile vechi". Datorită evoluţiei tehnologiei, expunerile au fost făcute cu ajutorul planşelor şi al retroproiectoarelor, iar mai recent, cu prezentări realizate cu programul Powerpoint, direct din calculator. Prezi este rivalul Powerpointului, dar cu Prezi textul sau imaginile pot fi mărite în funcţie de structura prezentării, datorită software-ului care poate fi descărcat de pe internet. Inovaţia, care a fost dezvoltată de nişte cercetători maghiari şi de o companie maghiară, ce difuzează produsul la nivel mondial, a câştigat numeroase premii internaţionale.

Deşi trei dintre cele cinci exemple provin din Ungaria, datorită relaţiilor personale pe care le am cu oameni care cunosc bine aceste cazuri, convingerea mea este că şi în restul ţărilor postsocialiste există multe istorii asemănătoare.

3.2. ACCELERAREA FENOMENULUI DE ADOPTARE A INOVAŢIILOR ŞI A DIFUZĂRII LOR

Pe măsură ce ţările postsocialiste îşi extindeau sectorul privat şi îşi creau instituţiile apte să coordoneze piaţa, progresul tehnic s-a accelerat din multe puncte de vedere, inclusiv în privinţa adoptării mai rapide a inovaţiilor apărute altundeva. Deschiderea progresivă a pieţelor naţionale, înainte izolaţioniste, şi concurenţa cu bunurile de import au creat o anume presiune asupra producătorilor şi furnizorilor de servicii. Această influenţă este una dintre cele mai importante forţe care impulsionează inovaţia.[1]

Accesul la un post telefonic propriu era considerat absolut firesc pentru orice locuitor din Occident, cel puţin în ultimele decenii. Nu însă şi pentru cetăţenii ţărilor socialiste, unde liniile telefonice au fost întotdeauna insuficiente, fiind rezervate în mare parte privilegiaţilor. Majoritatea solicitanţilor obţineau instalarea unui post telefonic numai după mulţi

1. Această relaţie cauză–efect dintre competiţia cu produsele din import şi inovaţie este confirmată de un foarte convingător studiu econometric al lui Gorodnichenko, Svejnar şi Terrel (2010).

ani de aşteptare. Nu existau destule linii telefonice pentru populaţie, din cauză că realizatorii planurilor economice nu considerau prioritară această problemă, alocând resursele existente altor sectoare. Cât timp socialismul a fost la putere, a părut că este fără speranţă să schimbi raporturile dintre cerere şi ofertă în domeniul serviciilor telefonice. Apoi s-a produs trecerea de la socialism la capitalism, iar situaţia s-a schimbat complet pe piaţa serviciilor de telefonie. Tabelul 3.1 arată că, într-un timp relativ scurt, serviciul de telefonie fixă, de tip vechi, a devenit accesibil tuturor. În plus, telefonul mobil, un produs revoluţionar, şi-a făcut apariţia şi a cucerit piaţa serviciilor de telefonie[1] (vezi Tabelele 3.2–3.4). Intrarea pe piaţă a acestor servicii a avut loc cu o rapiditate uluitoare (Cooper, 2009). În prezent, dat fiind că utilizarea telefonului nu mai este restricţionată de nimic pe partea ofertei, limita este stabilită doar de cerere.

Relaţia evidentă de cauzalitate dintre capitalism şi oferta abundentă de servicii telefonice este prezentă pe mai multe niveluri. Tranziţia către economia de piaţă bazată pe proprietate privată a pus capăt economiei de penurie. Serviciile telefonice au o ofertă atât de bogată pentru că firmele naţionale şi internaţionale obţin profit din această afacere. Dat fiind că telefoanele mobile pot înlocui cu uşurinţă telefoanele fixe, acestea din urmă nu pot rămâne obiectul unui monopol. Din contră, suntem martorii unei concurenţe aprige între companiile de telefonie. Cu treizeci de ani în urmă, în Uniunea Sovietică sau în Europa de Est prezumtivul client cerşea în faţa birocraţilor pentru a obţine marea favoare de a primi o linie telefonică. În prezent, firmele de telefonie sunt cele care supralicitează, pentru a câştiga clienţi.

Eu, bunăoară, îmi aduc bine aminte de multele probleme pe care mi le crea faptul că nu aveam telefon acasă şi sunt recunoscător tranziţiei postsocialiste şi capitalismului că acum dispun şi eu de telefon în locuinţa personală şi că fiecare membru al familiei mele are propriul telefon. Sunt recunoscător că, graţie schimbării de regim, au sporit şansele de a beneficia de progresul tehnic. Ştiu că termenul *recunoştinţă* lipseşte din vocabularul ştiinţelor economice şi al ştiinţelor politice. Totuşi, vreau să folosesc exact acest cuvânt, pentru că reflectă limpede nu numai înţelegerea mea raţională a raportului cauzal pozitiv dintre capitalism şi inovaţie, în general, şi a raportului dintre trecerea la capitalism şi disponibilitatea serviciilor telefonice, ci şi acele sentimente puternice provocate de transformările post-1989. În ciuda tuturor lipsurilor şi înfrângerilor, venirea capitalismului a făcut cu putinţă ca toate produsele progresului tehnic să ne fie, în sfârşit, accesibile şi nouă, cetăţenii statelor postsocialiste.

1. În câteva ţări, cum ar fi, de exemplu, Ungaria, nu numai că a oprit extinderea serviciilor de telefonie fixă, ci le-a şi înlocuit în multe gospodării.

Tabelele 3.2–3.4 prezintă mai multe rezultate asemănătoare ale unor procese, nu mai puţin importante, de diseminare a inovaţiilor: utilizarea calculatoarelor, accesul la internet etc. Viteza cu care sunt urmate ţările deschizătoare de drumuri în materie de inovaţii a crescut în mod spectaculos.

Tabelul 3.1. Posturi telefonice, date comparative (numărul posturilor la o mie de locuitori)

Ţară	Bulgaria	Ungaria	Polonia	România	URSS (Rusia)	Grecia	Italia
1979	91	52	53	67	67	226	217
1980	102	58	55	73	70	235	232
1985	167	70	67	86	102	314	306
1990	247	96	87	102	140	389	393
1995	307	209	149	131	168	484	436
2000	360	372	286	176	219	515	476
2005	322	339	310	201	279	564	427
2010	297	298	200	209	314	517	355

Sursa: United Nations Statistics Division (2009b), pentru datele anterioare anului 2005, şi World Bank (2012), pentru datele corespunzătoare anului 2010.

Tabelul 3.2. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicaţii în statele membre ale Uniunii Europene: 15 vechi state membre ale EU (EU15) *versus* 10 noi state membre ale UE (EU10)

Indicator	Unitatea de calcul	Grup	1995	2001	2007
PIB	per capita, preţuri constante, 2000, USD	EU15	19 706	23 747	26 781
		EU10	3 469	4 425	6 295
PIB	per capita, PPC, preţuri constante, 2005, USD	EU15	25 831	31 134	35 058
		EU10	9 758	12 286	17 570
Calculator personal	per 100 locuitori	EU15	16	35	37
		EU10	3	12	33
Utilizatori de internet	per 100 locuitori	EU15	3	32	64
		EU10	1	14	48
Abonaţi la internet de mare viteză	per 100 locuitori	EU15	n/a	2	24
		EU10	n/a	0	12
Abonaţi la servicii de telefonie mobilă	per 100 locuitori	EU15	7	77	116
		EU10	1	40	118

Notă: Datele sunt mediile simple ale anumitor grupuri de ţări. Pentru datele lipsă (n/a), vezi sursa.

Sursa: World Bank (2008).

Tabelul 3.3. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicații în statele membre ale Uniunii Europene: cinci țări din Grupul de la Visegrád (V5) comparate cu trei țări din Europa de Sud (S3)

Indicator	Unitatea de calcul	Grup	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
PIB (GDP)	per capita, prețuri constante, 2000, USD	S3	10 475	11 105	11 595	12 745	13 164	13 649	14 349	13 743	13 241
		V5	5 029	5 439	5 800	6 205	6 660	7 318	8 231	8 231	8 379
	per capita, PPC, prețuri constante, 2005, USD	S3	18 716	19 845	21 371	22 772	23 510	24 370	25 618	24 618	23 646
		V5	12 646	16 630	14 495	15 524	16 665	16 335	20 570	20 570	21 015
Calculator personal	per 100 locuitori	S3	5	7	9	14	15	17	28		
		V5	4	6	9	12	18	23	39		
Utilizatori de internet	per 100 locuitori	S3	1	3	10	16	29	36	4	50	59
		V5	1	3	7	16	31	43	55	58	66
Abonați la internet de mare viteză	per 100 locuitori	S3	n/a	n/a	0	1	3	8	14	16	22
		V5	n/a	n/a	0	0	1	6	3	16	15
Abonați la servicii de telefonie mobilă	per 100 locuitori	S3	3	12	40	74	88	100	115	113	112
		V5	1	5	18	51	75	91	111	115	117

Notă: Datele sunt mediile simple ale anumitor grupuri de țări. V5: țările de la Visegrád: Republica Cehă, Polonia, Ungaria, Republica Slovacă și Slovenia; S3: țările din Europa de Sud: Grecia, Portugalia și Spania.

Sursa: World Bank (2012).

Tabelul 3.4. Răspândirea tehnologiei moderne de comunicaţii în Rusia şi în alte câteva ţări

Indicator	Unitatea de calcul	Ţară	1995	2001	2007
PIB (GDP)	per capita (UDS)	Rusia	1 618	1 870	2 858
		Brazilia	3 611	3 696	4 222
		Mexic	4 892	5 864	6 543
PIB	per capita, PPC	Rusia	7 853	9 076	13 873
		Brazilia	7 727	7 910	9 034
		Mexic	9 949	11 927	13 307
Calculator personal	per 100 locuitori	Rusia	2	8	n/a
		Brazilia	2	6	n/a
		Mexic	3	7	n/a
Utilizatori de internet	per 100 locuitori	Rusia	0	3	21
		Brazilia	0	5	35
		Mexic	0	7	23
Abonaţi la internet de mare viteză	per 100 locuitori	Rusia	n/a	0	3
		Brazilia	n/a	0	4
		Mexic	n/a	0	4
Abonaţi la servicii de telefonie mobilă	per 100 locuitori	Rusia	0	5	115
		Brazilia	1	16	63
		Mexic	1	22	63

Sursa: World Bank (2008).

Nenumăraţi întreprinzători preiau rolul unor pionieri — primii care introduc la nivel mondial o inovaţie revoluţionară, adaptează o idee la contextul local şi obţin mari succese. Cei care îi urmează pe iniţiatori pot fi şi ei consideraţi inovatori schumpeterieni. Un asemenea mare inovator schumpeterian este omul de afaceri chinez Ma Yun, fondatorul şi conducătorul concernului Alibaba Group. Principala activitate a companiilor aparţinând acestui grup este comerţul *business-to-business* pe internet, mai ales între firmele mici. În prezent, Alibaba Group este cea mai mare companie în acest sector din China şi una dintre cele mai mari din lume. Fondatorul şi conducătorul acesteia, Ma Yun, a început ca profesor de liceu şi a devenit multimiliardar.[1] Istoria companiei Alibaba este cea a unei poveşti spectaculoase de succes, dar sunt sute de alte poveşti de acest gen în China, în Rusia şi în alte ţări din lumea postsocialistă.

Rezumând, distanţa dintre ţările cele mai dezvoltate şi ţările postsocialiste n-a dispărut, dar în prezent se micşorează, spre deosebire de era socialistă, când mai degrabă creştea odată cu trecerea timpului.[2]

1. Vezi http://www.alibaba.com (informaţii despre companie).

2. Potrivit sursei Information Society Index, care prezintă sintetic dezvoltarea diferitelor aspecte ale „societăţii informaţionale", mai multe ţări postsocialiste (Cehia, Ungaria şi Slovenia) au ocupat o poziţie decentă în clasament (Karvalics, 2009). Întregul grup de ţări avansează în ierarhie şi în fiecare an obţine valori din ce în ce mai mari, cu toate că, în general, menţinerea nivelului deja atins reclamă eforturi serioase.

3.3. DISTRUGEREA CREATOARE

Procesul de inovare şi dinamica intrării şi ieşirii de pe piaţă a firmelor sunt într-o strânsă corelaţie. Schumpeter a numit acest proces „distrugere creatoare", descriind concis şi precis cele două aspecte inseparabile ale progresului tehnic. Este uşor să-i stimezi pe cei intraţi de curând în lumea afacerilor, mai ales dacă îşi fac apariţia ca inovatori. Însă nu există progres rapid fără falimente, eşecuri comerciale, ieşiri de pe piaţă şi fără fenomenele dureroase ale reducerilor de personal şi ale şomajului.

Economiile în tranziţie au avut marele ghinion de a înfrunta două mari valuri de distrugere creatoare. Pe primul l-am numit într-o lucrare precedentă „recesiune transformaţională" (Kornai, 1993). Acesta a provocat o traumă în toate ţările postsocialiste, conducând la ieşiri de pe piaţă masive şi aducând primul şoc al şomajului în masă, după decenii în care gradul de ocupare a forţei de muncă fusese imens. Al doilea val, recesiunea actuală (începută în 2009) n-a luat încă sfârşit, dar, dacă privim cu un strop de optimism înspre viitorul apropiat, probabil va duce la o scădere a producţiei mai puţin importantă decât cea înregistrată în timpul recesiunii transformaţionale. Aceea a fost probabil una dintre cele mai puternice recesiuni din istoria economică, dar lumea i-a acordat mai puţină atenţie decât crizei actuale, deoarece doar noi, cetăţenii spaţiului excomunist, am fost victimele recesiunii transformaţionale, iar celelalte părţi ale lumii n-au împărtăşit cu noi acea experienţă dureroasă.

Recesiunea transformaţională a avut un preţ extrem de ridicat, dar a adus şi beneficii. A forţat adaptarea rapidă la transformările radicale ale componenţei pieţei interne şi externe, şi a făcut posibile un dinamism mai puternic, accelerarea inovaţiei şi creşterea productivităţii. Multe linii de producţie învechite, fabrici afumate şi ruginite, precum şi magazine prost aprovizionate au dispărut. În locul lor au fost instalate noi unităţi de producţie în clădiri moderne, echipate cu cea mai nouă tehnologie, şi s-au deschis supermarketuri şi centre comerciale. Sunt disponibile multe date care arată cum au decurs procesele de intrare şi de ieşire de pe piaţă în ţările postsocialiste. Articolul lui Bartelsman, Haltiwanger şi Scarpetta (2004), sprijinindu-se pe date culese la nivel de companie, furnizează un raport şi o analiză atentă despre procesul distrugerii creatoare în 24 de ţări, printre care mai multe ţări în tranziţie: Estonia, Letonia, România, Ungaria şi Slovenia. Prezentăm aici, de dragul ilustrării, numai o diagramă (vezi Figura 3.1) care prezintă întreprinderi cu cel puţin 20 de angajaţi din anii 1990.

În primii ani ai tranziţiei, intrările pe piaţă au fost mult mai numeroase decât ieşirile, ceea ce se deosebeşte de economiile de piaţă mature, unde diferenţa dintre cele două fluxuri este de obicei mai mică sau negativă. Multe companii mari (deţinute anterior de stat) au dat faliment şi

foarte multe întreprinderi mici au ieşit de pe piaţă. Fluctuaţia totală (proporţia dintre intrările şi ieşirile companiilor în/de pe piaţă) a fost între 3 şi 8 la sută în majoritatea ţărilor industrializate şi de peste 10 la sută în unele economii de tranziţie în anii 1990.

Ulterior, turbulenţa provocată de fluctuaţia rapidă şi de durata de funcţionare scurtă a firmelor nou-create s-a diminuat. Spre sfârşitul anilor 1990, datele statistice privind numărul firmelor s-au apropiat de cele observate şi în alte ţări. Figura 3.2 prezintă o tendinţă mai echilibrată a raportului dintre intrări şi ieşiri. Linia gri se apropie de poziţia zero, unde ratele de intrare şi de ieşire, în funcţie de numărul de angajaţi, se anulează una pe alta. A durat mai mulţi ani pentru a trece de faza cea mai dificilă a laturii distructive a procesului schumpeterian. Economiile postsocialiste au început să crească, vădind o eficienţă din ce în ce mai mare, dând naştere unui mix de produse în pas cu vremurile, când, brusc, un nou şoc exterior, efectul recesiunii globale, a zguduit economia. Locuitorii spaţiului postsocialist trec acum printr-o a doua recesiune dureroasă. Este lesne de înţeles de ce, în zilele noastre, cuvântul „capitalism" nu este prea agreat de cetăţenii fostelor ţări socialiste.

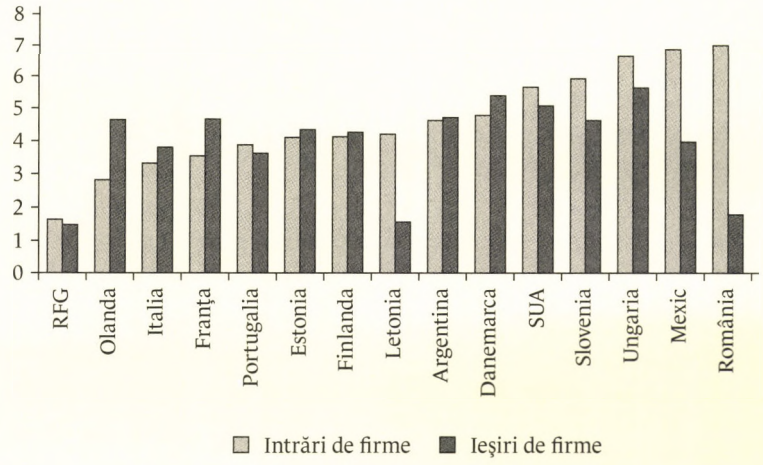

Figura 3.1. Rata intrărilor şi ieşirilor de pe piaţă în anii 1990

Notă: Coloanele gri-deschis indică rata intrării pe piaţă a firmelor, numărul noilor firme raportat la numărul tuturor firmelor active din anul respectiv prezente pe piaţă. Coloanele gri-închis reprezintă firmele desfiinţate, numărul firmelor care au ieşit în anul respectiv raportat la numărul bazei originale, adică numărul firmelor active în anul precedent.
Sursa: Bartelsman *et al.* (2004, p. 16, Diagrama 1, Panelul C).

Este prea devreme să ne punem întrebarea dacă recesiunea actuală—pe lângă confuzia şi suferinţa pe care le-au provocat—va avea, în sens schumpeterian, un efect purificator. Oare distrugerea va curăţa terenul pentru ca, ulterior, în spaţiul postsocialist să înceapă construcţia? Este

nevoie de cel puţin un deceniu pentru a putea răspunde la această întrebare. Ar fi nevoie de un studiu separat, mai elaborat, pentru a dezbate implicaţiile descrierii factuale de mai sus. Ceea ce pot face acum este să mă refer pe scurt la opţiunile oferite de politica economică şi la dilemele pe care le presupune alegerea uneia dintre soluţii.

1. Acceptarea ideii de bază a conceptului schumpeterian privind distrugerea creatoare nu implică aprobarea automată a tuturor manifestărilor specifice ale distrugerii. Dacă forţele oarbe ale pieţei duc la ieşirea din circuitul economic a unei firme, câteva organizaţii (guvernul sau administraţia locală, sectorul financiar sau alte entităţi) pot lua în considerare posibilitatea salvării lor. Ne aflăm în mijlocul enormei mulţimi de probleme teoretice şi practice pe care le analizează literatura ce are ca subiect restricţiile bugetare minime şi riscul moral. Am discutat acest aspect în mai multe studii ale mele (Kornai, Maskin şi Roland, 2003, Kornai, 2009b).

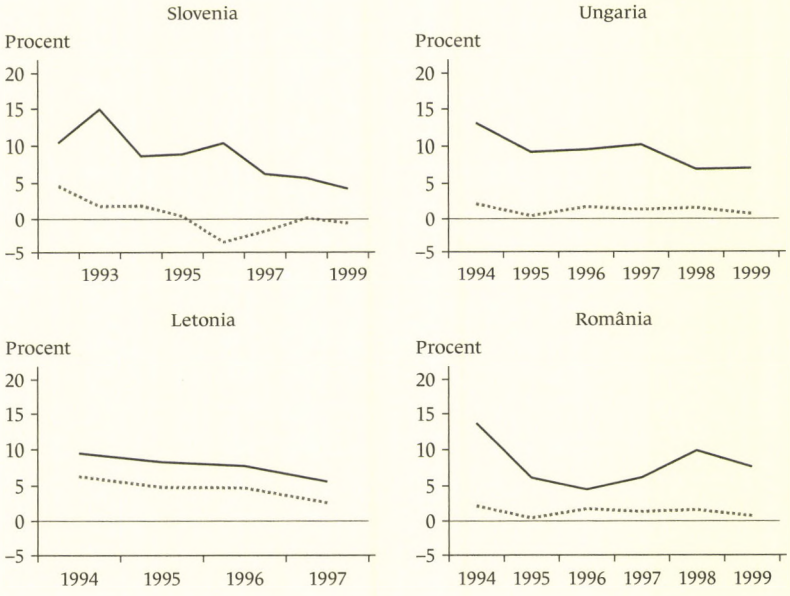

Figura 3.2. Evoluţia brută şi netă a înfiinţării şi desfiinţării firmelor în economiile de tranziţie

Notă: Calculele se referă la întregul sector economic. Linia continuă arată fluctuaţia totală (rata intrărilor plus rata ieşirilor de firme în/de pe piaţă); linia punctată reprezintă schimbările nete (rata intrărilor minus rata ieşirilor de firme în/de pe piaţă).
Sursa: Bartelsman, Haltiwanger şi Scarpett (2004, p. 17, Figura 2, Panelul B).

Odată ajuns în acest punct, vreau să adaug doar o remarcă la cele prezentate anterior: procesul inovativ schumpeterian este acompaniat de creşterea spectaculoasă exact a acelor sectoare şi subsectoare a căror dezvoltare este cea mai stimulativă şi cea mai „la modă". (Să

ne amintim de intrarea masivă pe piaţă şi de creşterea uluitoare a numărului de firme „dotcom".) Acest proces are în mod inevitabil două aspecte: sunt necesare multe proiecte pentru câteva mari succese şi, în acelaşi timp, avem parte de prea multe. Apoi urmează „selecţia naturală" şi nu trebuie să luptăm pentru toate speciile destinate să dispară. Decidenţii politici pot argumenta puternic în favoarea salvării anumitor firme, pentru a proteja, de pildă, *întreaga economie* de efectele negative macroeconomice grave, produse pe termen lung, pe care numărul prea mare de ieşiri de pe piaţă le-ar putea provoca. Cu toate acestea, şi contraargumentele ar trebui să fie luate în considerare cu multă atenţie.

2. Continuă polemica legată de cauzele ultimei recesiuni. Unul dintre raţionamentele bine cunoscute atrage atenţia asupra politicii prea lejere de acordare a împrumuturilor şi consideră că este necesar ca în viitor împrumuturile să fie acordate pe baza unor reguli mult mai restrictive. Nu resping această idee, dar trebuie să adaug un avertisment. Procesul de inovaţie schumpeteriană are nevoie de un acces relativ uşor la capital pentru proiecte riscante, care ar putea să se soldeze cu un eşec — sau, într-un caz fericit, să ducă la performanţa fantastică a progresului tehnic (vezi punctele *D* şi *E* pentru trecerea în revistă a condiţiilor indispensabile formării procesului inovativ, pe care le-am făcut cunoscute în subsecţiunea 2.3 a studiului de faţă). Starea de spirit generală din momentul actual impune mai multă prudenţă şi o atitudine mai categorică faţă de riscuri decât înainte de recesiune. Sunt de acord că este nevoie de mai multă prudenţă, dar ar fi o eroare fatală dacă am recurge orbeşte la o abordare extrem de conservatoare. Criteriile acordării de împrumuturi trebuie diferenţiate cu precauţie şi trebuie dată o şansă finanţării proiectelor inovative riscante, dar promiţătoare.
3. Auzim apeluri care cer reglementări şi care atrag atenţia că trebuie să ne ferim de dominaţia nestăvilită a forţelor pieţei. Aceste apeluri şi avertismente sunt legitime până la o anumită limită. În schimb, dincolo de aceasta, s-ar putea ca reglementarea excesivă şi proliferarea birocraţiei să împiedice pornirea noilor afaceri, ceea ce poate altera spiritul antreprenorial. Mai mult decât atât, în numeroase ţări postsocialiste, începerea unei afaceri încă seamănă cu o cursă cu obstacole (vezi raportul din 2009 făcut de Banca Mondială şi Corporaţia Financiară Internaţională, raport intitulat *Doing Business*). Cei care configurează politicile economice ar trebui să evite ambele tipuri de greşeli: să meargă prea departe cu deregle-mentarea, pe de-o parte, şi să introducă prea multe (şi/sau rău direcţionate) reglementări, pe de altă parte.

4. Opinia publică a fost mâniată de veniturile uriaşe pe care le obţin mulţi oameni de afaceri şi top-manageri. Auzim adesea apeluri privitoare la măsurile concrete luate împotriva acestui fenomen. Cu toate că furia este justificată din punct de vedere moral şi de înţeles din punct de vedere psihologic, este necesar un avertisment (altminteri nepopular). Una dintre condiţiile procesului schumpeterian (condiţia *B* din lista din subsecţiunea 2.3) este recompensa gigantică în caz de reuşită. Nu doar o recompensă mare, ci una enormă! Asta este ceea ce îi stimulează pe viitorii inovatori să-şi asume marele risc al eşecului. Să ne amintim că în acest context nu numai primii pionieri prezentând inovaţii spectaculoase merită numele de *inovatori*, ci şi acei antreprenori care îi urmează pe pionieri (din ţară sau din străinătate). Pe de altă parte, este greu de imaginat munca unui juriu onest şi competent, care să fie capabil să tragă linia de demarcaţie dintre recompensele bine meritate şi cele nemeritat de mari. Nu sunt încă în măsură să fac o propunere pentru o procedură fezabilă, vreau numai să atrag atenţia asupra celor două puncte de vedere (care sunt în contradicţie unul cu celălalt) asupra venitului foarte mare provenit din afaceri.

Secţiunea 4

Reflecţii asupra realităţii istorice din gândirea oamenilor

4.1. FENOMENUL DE BAZĂ: LIPSA ÎNŢELEGERII

În secţiunea 3.1 din studiul de faţă am prezentat realitatea istorică a corelaţiei dintre Marea Transformare, cu alte cuvinte schimbarea sistemului, şi progresul tehnic. Deşi accept că în descriere se mai pot întâlni unele erori, sunt convins că, în esenţă, studiul dă dovadă de acurateţe, care este susţinută de suficiente dovezi. Trebuie să separăm prezentarea realităţii istorice de reflectarea realităţii din mintea oamenilor. Procesul reflexiv funcţionează în mod diferit la diverse persoane. Realitatea descrisă în secţiunile anterioare este percepută, înţeleasă şi evaluată în mod diferit de fiecare om, în funcţie de statutul său social, de nivelul de educaţie, de istoria personală şi de caracter.

Prima întrebare pe care trebuie s-o punem se referă la evaluarea progresului tehnic. Oare oamenii consideră că este un progres apariţia, în trecut şi în viitor, a invenţiilor şi a inovaţiilor, a noilor produse şi a noilor tehnologii, sau se tem de acest proces şi îl consideră dăunător sau periculos? Întrebarea a fost pusă în câteva sondaje internaţionale; Tabelele 4.1 şi 4.2 furnizează date interesante. Privitor la beneficiile şi prejudiciile aduse de progresul tehnic, două treimi dintre respondenţii polonezi şi maghiari găsesc mai puternice efectele favorabile decât pe cele nefavorabile. Din acest punct de vedere, cetăţenii celor două ţări postsocialiste sunt într-o proporţie mai ridicată în favoarea progresului tehnic decât cetăţenii din Austria, Finlanda, Italia, Spania şi Cehia postsocialistă. Numărul susţinătorilor progresului tehnic este mult mai mare când întrebarea se referă la aşteptările legate de viitor (vezi a cincea coloană numerică din Tabelul 4.1 şi prima coloană din Tabelul 4.2).

A doua întrebare nu se referă la evaluare, ci la raportul cauzal. Îmi asum riscul şi încep cu o afirmaţie generală curajoasă. În spaţiul postsocialist, majoritatea cetăţenilor nu înţeleg relaţia cauzală fundamentală dintre capitalism şi progresul tehnic. Deşi inovaţiile din ultimii 50-100 de ani, îndeosebi transformarea revoluţionară din domeniul informaţiei şi al telecomunicaţiilor, au schimbat în mod fundamental viaţa tuturor oamenilor, iar cei mai mulţi se bucură de avantajele transformării tehnice rapide, ei nu atribuie capitalismului această mare transformare.[1] Dimpotrivă, o parte semnificativă a populaţiei are sentimente moderat sau chiar vehement anticapitaliste. Cu toate că se bucură de avantajele aduse de telefonul mobil, de internet, de codurile de bare din supermarket, de materialele plastice şi fibrele sintetice, de aparatele moderne de uz casnic, de imprimante etc., nu recunosc că aproape toate sunt creaţii ale sistemului capitalist, pe care îl disprețuiesc sau îl urăsc. Aceasta este doar o presupunere, o ipoteză, şi, din păcate, nu pot să amintesc nicio anchetă, niciun sondaj de opinie sau cercetare axiologică în stare să susţină, să corecteze sau să respingă această presupunere.[2]

Tabelul 4.1. Evaluarea progresului tehnic

Ţară	Dezvoltarea ştiinţifică şi tehnologică va face posibilă vindecarea bolilor precum SIDA, cancerul etc.	Graţie ştiinţei şi tehnicii se deschid perspective mai largi în faţa generaţiilor viitoare	Ştiinţa şi tehnica ne fac viaţa mai sănătoasă, mai uşoară şi mai comodă	Cu ajutorul ştiinţei şi tehnicii ar putea să dispară sărăcia şi foametea din lume	Efectele pozitive ale ştiinţei contrabalansează eventualele efecte nocive ale sale
Austria	82	71	71	33	48
Finlanda	89	77	77	21	50
Italia	82	73	76	50	57
Spania	79	66	73	37	57
Republica Cehă	85	74	70	35	44
Ungaria	94	81	79	34	63
Polonia	89	93	83	45	65

Notă: S-a pus următoarea întrebare: „Sunteţi de acord cu afirmaţiile care urmează?" În tabel se poate vedea procentajul răspunsurilor pozitive în comparaţie cu întregul număr de respondenţi.
Sursa: Eurobarometer (2005).

1. În subsecţiunea 3.2, în care am vorbit despre numărul mic de posturi telefonice din ţările socialiste şi despre dotarea abundentă de după anul 1989, am făcut o remarcă subiectivă: eu sunt *recunoscător* capitalismului pentru această schimbare din viaţa mea. Poate că nu sunt singurul care simte asta, dar mi-e teamă că sunt parte a unei foarte restrânse minorităţi.

2. Cu ajutorul colaboratorului meu Dániel Róna, am încercat să trec în revistă cu atenţie cele mai cunoscute sondaje. Am verificat patru studii transnaţionale, căutând întrebarea dezvoltată în textul principal, şi n-am găsit nimic care să fi semănat cu conţinutul întrebării. Sursele documentare şi datele bibliografice ale anchetelor sunt disponibile la autor.

Dintre sutele de întrebări mai mult sau mai puţin relevante adresate respondenţilor, nimeni, niciodată, sub nicio formă, n-a pus următoarea întrebare: „Ce credeţi şi ce sentimente aveţi faţă de interacţiunea întregului sistem în ansamblu (capitalism, socialism, tranziţia de la socialism la capitalism), pe de-o parte, şi progresul tehnic, pe de alta?"

Îmi menţin ipoteza, până când vom avea primele anchete care să ofere o privire de ansamblu, demnă de încredere, despre felul în care gândesc oamenii în legătură cu întrebarea de mai sus. Se pare că şi absenţa anchetelor de acest gen—într-un mod straniu, indirect—susţine ipoteza mea. Dacă cercetătorii profesionişti, care studiază înţelegerea transformării sociale şi opiniile oamenilor în lumina schimbărilor, ignoră total această problematică, atunci la ce ne putem aştepta din partea cetăţeanului obişnuit? Absenţa totală a anchetelor privitoare la aceste întrebări de importanţă vitală este o dovadă evidentă a indiferenţei intelectuale arătate faţă de înţelegerea raportului dintre sfera politică şi socială şi accelerarea progresului tehnic. Opinia publică este modelată de un proces social complex.

Tabelul 4.2. Aşteptările privitoare la impactul noilor tehnologii (procente)

Ţară	Energie solară	Calculatoare şi tehnologie informatică	Biotehnologie şi inginerie genetică	Internet	Telefonie mobilă	Noi surse de energie pentru vehicule	Transport aerian
EU15	90	85	63	77	67	90	79
EU10	84	87	64	81	70	86	79
Germania	95	89	65	75	57	92	72
Marea Britanie	91	92	65	81	61	90	80
Ungaria	87	87	74	78	67	81	75
Polonia	89	92	63	86	80	88	88
România	78	86	65	82	75	84	85

Notă: S-a pus următoarea întrebare: „După părerea dumneavoastră, noile tehnologii enumerate vor avea un efect pozitiv, negativ sau neutru?" În tabel figurează doar răspunsurile pozitive.
Sursa: Eurobarometer (2005).

Toată lumea participă la acest proces, părinţii şi cadrele didactice la grădiniţă şi la şcoala primară, vecinii noştri şi colegii de la locul de muncă. Vreau să fac câteva precizări despre acele grupuri profesionale care au o responsabilitate specială în formarea opiniei publice.

4.2. RESPONSABILITATEA PROFESIEI ECONOMICE

Ce-i învăţăm pe studenţi? Noul curent pasionant şi important al teoriei creşterii, inspirat, într-o mare măsură, de Schumpeter (Aghion şi Howitt, 1998, Grossman şi Helpman, 1991), este recunoscut de restul profesiei şi,

de regulă, respectul este exprimat sub forma unei note de subsol politicoase, dar fără a pătrunde în profunzime în gândirea economică a trendului principal. Economişti de excepţie pun mare accent pe antreprenoriat atunci când explică virtuţile capitalismului (Baumol, 2002, Baumol, Litan şi Schramm, 2007, Phelps, 2008). Noii reprezentanţi ai şcolii austriece (vezi, de exemplu, Kirzner, 1985, pp. 119–149) nu uită niciodată să atragă atenţia asupra naturii inovative a forţelor spontane ale pieţei. Experţii în economie comparativă care studiază economiile socialiste şi postsocialiste evidenţiază strânsul raport cauzal dintre caracteristicile speciale ale sistemului şi proprietăţile progresului tehnic. Un exemplu remarcabil în acest sens este Balcerowicz (1995, capitolul 6). Cu toate acestea, asemenea idei valoroase nu se regăsesc în bibliografia cursurilor microeconomice, nu fac parte din formarea de bază a tinerilor economişti.

Există un test simplu, dar decisiv, legat de ce ar trebui să le predăm studenţilor: să verificăm manualele cele mai influente! Să luăm ca exemplu manualul lui Gregory Mankiw, care este cel mai larg utilizat în Statele Unite, tradus în multe alte limbi (Mankiw, 2009). Este folosit ca manual şi în Ungaria. E o capodoperă didactică: text cursiv, însoţit de multe ilustraţii interesante, care explică problemele principale. Cu toate acestea, nu găsim nici măcar o frază în manual despre procesul inovativ schumpeterian! În index, sunt mai multe zeci de nume, dar numele lui Schumpeter nu figurează. Există câteva paragrafe, nu prea interesante, despre creşterea factorilor de producţie şi a progresului tehnic, dar asta nu compensează lipsa unei prezentări substanţiale a procesului inovativ şi lipsa explicaţiei temeinice a dinamicii capitalismului.

Cu ajutorul asistentei mele de cercetare, Judit Hürkecz, am verificat alte şapte manuale foarte cunoscute, utilizate pe scară largă în învăţământul din Statele Unite şi din Europa, inclusiv în Ungaria şi în alte ţări postsocialiste.[1] Toate remarcile pe care le-am făcut pe marginea cărţii lui Mankiw sunt valabile şi în cazul celorlalte manuale. Între cele opt manuale verificate, există o singură excepţie.[2]

Permiteţi-mi să semnalez câteva dintre rezervele mele. Îmi focalizez atenţia numai pe *textele propedeutice*, deoarece acestea joacă un rol hotărâtor în formarea gândirii studenţilor, fiind manualele care „imprimă" reflexele condiţionate şi automatismul proceselor de gândire.

1. Lista acestor manuale, fişată, este disponibilă, la cerere, la autor.

2. Marea bucurie este că excepţia a fost scrisă de unul dintre intelectualii care au o abordare schumpeteriană a capitalismului. La începutul acestei secţiuni am citat numele unor distinşi economişti care sunt pe deplin conştienţi de rolul antreprenoriatului şi de abordarea schumpeteriană. Dacă aceştia şi alţi câţiva care împărtăşesc păreri similare despre economia capitalistă predau macroeconomie, cu siguranţă că o fac fără a ignora explicarea procesului inovator şi rolul pe care sistemul capitalist îl are în generarea inovaţiilor revoluţionare.

Micul nostru eșantion nu este, evident, reprezentativ. Analiza unui eșantion mare și reprezentativ de manuale și, în final, tragerea unor concluzii mai solide ar fi o problemă de cercetare ce depășește limitele acestui prim eseu. Până când voi auzi contraargumente temeinic expuse, îmi mențin ipoteza potrivit căreia o mare parte (probabil partea dominantă) a învățământului economic nu explică suficient caracteristica foarte importantă, inerentă sistemului capitalist, prezentată în studiul de față.

Curentele de gândire dominante din științele economice sunt deseori acuzate că fac reclamă caracteristicilor favorabile ale capitalismului. Dacă asta le este intenția, atunci fac o muncă destul de slabă în învățământ, deoarece nici măcar nu amintesc cea mai importantă virtute a capitalismului, și anume înclinația sa nestăvilită pentru inovație.

Toată lumea consideră că produsul intern brut (PIB) este principalul indicator cu care se poate măsura creșterea economică. Marele noroc al economiștilor și al statisticienilor este faptul că PIB-ul are o definiție și o metodologie viabile, care sunt acceptate peste tot în lume. Dar acest succes important a creat o ușoară lâncezeală în evaluarea succeselor și a eșecurilor procesului de dezvoltare. Atenția s-a concentrat în mod exagerat pe rata de creștere a PIB-ului. Poate se bucură de atenție și câțiva alți indicatori, precum rata inflației, deficitul/excedentul bugetar, soldul contului curent, măsurători ale inegalității economice și alții. Însă nu există indicatori acceptați pe scară largă și observați în mod sistematic pentru măsurarea succeselor și eșecurilor, a accelerării și încetinirii în progresul tehnic — luând termenul de *progres tehnic* în accepțiunea dată în acest studiu. Economiile postsocialiste din Europa Centrală și de Est au atins, în perioada 1994–2000, nivelul PIB-ului de dinaintea anului 1990, iar statele postsovietice au ajuns și mai târziu acolo sau sunt încă sub acest nivel. Între timp, stilul de viață s-a schimbat complet pentru o mare parte a populației. În cadrul studiului actual, nu mă refer la transformările intervenite în regimul politic, în distribuția veniturilor și în mobilitatea socială. Dincolo de aceste schimbări importante, scot în evidență folosirea accelerată a noilor produse și tehnologii create de procesul inovativ. Ne plângem de problemele grave explicate prin nivelul PIB-ului, însă o mare parte a populației comunică prin intermediul telefonului și internetului cu celelalte segmente ale societății, tot mai numeroși oameni au automobil, aparate moderne de uz casnic și utilizează mult mai multe produse noi, care înainte erau accesibile doar cetățenilor din Occident. Ar trebui elaborați indici și metode de măsurare corespunzătoare pentru observarea și prezentarea corectă a progresului tehnic și a efectului acestuia asupra vieții cotidiene.

Nevoia de a completa măsurarea PIB-ului cu alți indicatori care să reflecte alte aspecte ale bunăstării și ale dezvoltării este bine cunoscută de către toți economiștii și statisticienii specializați în economie. Au loc noi și importante inițiative pentru a perfecționa măsurarea creșterii

economice şi pentru a lărgi cu alţi indicatori datele relative la producţia agregată, care să ne dea informaţii despre sănătate, despre învăţământ, despre distribuţia veniturilor etc.[1] Mă tem că acest punct de vedere, a cărui importanţă încearcă să o semnaleze studiul de faţă — impactul progresului tehnic asupra stilului de viaţă —, ar putea să nu primească atenţia pe care ar merita-o în cursul iniţiativelor de reformare a statisticilor.

4.3. RESPONSABILITATEA POLITICIENILOR

Politicienii se ocupă, cum e şi normal, de politicile guvernamentale. Tot ce am menţionat mai devreme cu privire la implicaţiile politice ale analizei ţine de competenţa decidenţilor politici. Acum însă voi face câteva remarci despre un alt aspect al activităţii politice. Liderii de stat sunt şi educatorii unei naţii.

Cu ajutorul oferit de Tibor Meszmann şi de câţiva colegi, am citit mai multe discursuri publice ale conducătorilor politici din următoarele ţări: Bulgaria, Croaţia, Cehia, Ungaria, Polonia, Serbia, Republica Slovacă şi Slovenia. În cazul fiecărei ţări, am ales discursurile sau textele publicate de şeful statului şi/sau de prim-ministru, precum şi pe cele ale unor lideri influenţi ai partidelor de opoziţie. Am încercat să selectăm acele comunicate de presă sau discursuri care prezintă o privire de ansamblu asupra succeselor şi eşecurilor ţării (asemănător discursului despre starea naţiunii din Statele Unite), ţinute de cele mai multe ori cu ocazia marilor sărbători naţionale şi a altor evenimente importante. Majoritatea textelor analizate de noi au fost făcute publice în primele opt luni ale anului 2009. În câteva cazuri, am reuşit să găsim şi discursuri prilejuite de a douăzecea aniversare a evenimentelor din 1989, care oferă şi o evaluare retrospectivă a tranziţiei postsocialiste.[2]

Rezultatele generale ale cercetării noastre sunt uşor de sintetizat. Din cele 53 de discursuri şi comunicate politice, niciunul nu a explicat *raportul cauzal* dintre capitalism şi progresul tehnic şi efectul pe care progresul tehnic îl are asupra vieţii oamenilor. Această virtute a capitalismului n-a fost pusă în evidenţă pentru a-i convinge pe oameni că tranziţia de la socialism la capitalism a însemnat intrarea în lumea inovaţiei, a modernizării şi a dinamismului.

Câţiva lideri politici spun câteva cuvinte despre progresul tehnic. Aceiaşi politicieni şi încă vreo câţiva vorbesc în termeni favorabili despre sistemul capitalist. Totuşi, nu am descoperit în discursurile lor niciun argument care să expliciteze ce au afirmat. Eşantionul celor 53 de discursuri şi comunicate

1. Un grup de economişti şi statisticieni, condus de Joseph Stiglitz, Amartya Sen şi Jean-Paul Fitoussi, a lucrat la noi proiecte pentru perfecţionarea măsurării creşterii şi dezvoltării. Pentru moment, primele schiţe ale raportului au fost transmise pentru comentarii cercurilor de experţi (vezi raportul Stiglitz, Sen şi Fitoussi, 2009).

2. Documentele analizate se află în arhiva autorului. La cerere, autorul pune aceste documente la dispoziţia persoanelor interesate.

este îndeajuns de mare pentru a sublinia cu tărie că am făcut o descoperire cruntă şi dezamăgitoare. Am remarcat aici nu numai comportamentul politicienilor radicali anticapitalişti de extremă dreapta sau de extremă stângă, dar şi pe cel al reprezentanţilor establishmentului politic din Europa de Est. Aceştia sunt când la putere, când în opoziţie, dar, de bună seamă, sunt prietenii, şi nu duşmanii capitalismului — şi totuşi, ratează unul dintre cele mai bune argumente în favoarea sistemului capitalist. Să mai spunem fără întârziere că foarte puţini dintre ei sunt gata să ia o poziţie fermă de partea capitalismului. Devine tot mai comun printre politicieni (şi de stânga, şi de dreapta) obiceiul de a scoate în evidenţă părţile întunecate ale capitalismului şi de a se declara împotriva lui.

Desigur, ar trebui văzute şi mai multe discursuri şi comunicate politice. Aş accepta cu plăcere orice contraexemplu, de pildă discursuri ale politicienilor care evidenţiază rolul capitalismului în stimularea inovaţiei şi care pun pe lista succeselor obţinute în epoca de tranziţie accelerarea progresului tehnic. Până atunci, îmi menţin afirmaţia: toţi politicienii, indiferent de ce parte a spectrului politic se plasează, sunt responsabili de faptul că nu explică raportul cauzal „capitalism→inovaţie→schimbări în stilul de viaţă". Înţelegerea unui asemenea raport-cheie ar fi un antidot eficace împotriva opiniilor anticapitaliste, însă conducătorii noştri politici nu oferă acest antidot.

Neglijenţa este, desigur, un păcat minor. Foarte supărătoare mi se pare însă demagogia populistă îndreptată împotriva capitalismului la care se dedau tocmai cei care utilizează toate descoperirile şi inovaţiile generate de capitalism. Este moralmente detestabil să vezi activişti politici care mobilizează oamenii să participe la un miting sau la o manifestaţie de protest a extremiştilor anticapitalişti, utilizând în aceste scopuri canalele de comunicare asigurate de calculatoare, telefoane mobile, sateliţi artificiali şi reţele de fibră optică. Toate acestea se întâmplă în zona postsocialistă: activişti politici care neagă până şi simplul fapt că schimbarea de regim a avut loc îşi pun sloganele populiste anticapitaliste pe un blog sau pe o pagină web, rostesc discursuri instigatoare adresându-se mulţimilor prin portavoci electronice şi ţin legătura între ei cu ajutorul telefoanelor mobile, profitând astfel de tehnica produsă de capitalism.

4.4. INTERCONECTIVITATE ŞI DEMOCRAŢIE

Cu toate că, practic, nu ştim nimic sigur despre felul în care oamenii interpretează şi evaluează raportul cauzal „capitalism→inovaţie→schimbări în stilul de viaţă", avem o idee generală despre sensul opus al interacţiunii, cu alte cuvinte, despre felul în care se răsfrânge progresul tehnic (sau, mai exact, evoluţia care a avut loc în domeniul tehnologiei informaţiei şi al comunicaţiilor) asupra opiniilor politice ale oamenilor din ţările postsocialiste. Tabelele 4.3–4.5 rezumă datele unui sondaj consacrat opiniilor pe

care le au respondenţii din ţările postsocialiste cu privire la democraţie, capitalism şi sistemul socialist precedent. În aceste tabele, populaţia a fost împărţită în două categorii: cei care utilizează internetul şi cei care nu îl utilizează. Diferenţa este cu adevărat impresionantă.[1] Cei care au adoptat tehnologia modernă a informaţiei au opinii mai favorabile despre democraţie şi capitalism şi sunt mai critici faţă de regimul precedent, ceea ce este un semn încurajator. Utilizatorii internetului sunt mai puţin copleşiţi de nostalgie pentru fosta orânduire socialistă, sentiment care s-a amplificat mai ales de când a început ultima criză economică.

Rezultatele empirice prezentate aici concordă cu rezultatele unor cercetări de altă factură, care au ca obiect *interconectivitatea*. Înţelesul intuitiv al termenului este indicat în mod clar de numele acestuia; oamenii sunt conectaţi unii cu alţii cu ajutorul diferitelor instrumente şi proceduri tehnice. E-mailul joacă un rol important în acest sens. Cu cât oamenii au o mai mare posibilitate, din punct de vedere tehnic, să-şi trimită unii altora e-mailuri, cu atât mai strânsă devine reţeaua de legături. Acest fenomen este uşor observabil şi măsurabil.

Mă bazez aici pe fascinantul studiu al lui Christopher R. Kedzie (Kedzie, 1997a), în care autorul utilizează unul dintre instrumentele folosite pentru măsurarea „interconectării". Nefiind expert în acest domeniu, nu pot aprecia dacă sistemul de măsurare întrebuinţat în studiul lui Kedzie este cel mai bun dintre instrumentele aflate la dispoziţie în acest scop. Acceptând cu reţineri alegerea sa, rezultatele principale ale studiului merită să fie, fără îndoială, popularizate. Kedzie a analizat corelaţia dintre „democraţie" şi „interconectivitate". Această corelaţie s-a dovedit a fi 0,73, cu alte cuvinte, mai puternică decât corelaţia dintre democraţie şi PIB-ul pe cap de locuitor (0,57). Un studiu mai recent, cu o temă asemănătoare, al lui Frisch (2003), confirmă rezultatele lui Kedzie. Sperăm că această cercetare foarte promiţătoare va fi continuată.

Ajunşi în acest punct, vreau să revin la o afirmaţie anterioară a mea, privind rolul pe care îl joacă tehnologia informaţiei şi a comunicaţiilor în înfrângerea enormei forţe a partidului comunist şi a ideologiei oficiale marxist-leniniste. În acea secţiune, am analizat evenimentele petrecute cu douăzeci de ani mai devreme în Uniunea Sovietică şi în ţările socialiste din Europa Centrală şi de Est. Această chestiune e departe de a fi inactuală. Există două ţări mici, Cuba şi Coreea de Nord, în care nu s-au schimbat prea multe în economie, iar regimul dictatorial comunist încă este la putere. Mai există două ţări mari, China şi Vietnam, unde s-au realizat reforme cu o rază de acţiune largă şi care au lăsat economia să se îndrepte către capitalism — dar

1. Aici am atins o chestiune relevantă pentru subiect, şi anume dacă apariţia comunicaţiilor high-tech sporeşte inegalitatea socială. Cercetarea legată de răspuns depăşeşte cadrul studiului de faţă.

toate astea s-au întâmplat în contextul în care structura politică s-a schimbat foarte puţin, dictatura unui singur partid rămânând neschimbată. Cum va influenţa tehnologia modernă a informaţiei şi a comunicaţiilor aceste ţări? China şi Vietnamul exploatează cu aviditate toate avantajele oferite de rezultatele revoluţionare ale progresului tehnic şi, în acelaşi timp, se tem de consecinţele lor. Cele două scopuri ale conducerii politice—de a obţine profit maxim de pe urma progresului tehnic şi de a păstra monopolul absolut al puterii—sunt cu totul contradictorii, şi astfel apar atitudini ambivalente, ezitări, se fac paşi înainte, urmaţi de paşi înapoi.

O altă problemă necesitând o analiză consistentă este analiza perspectivelor: care va fi raportul dintre viitoarele valuri de inovaţie şi stilul de viaţă? În momentele mele cele mai pesimiste, îmi imaginez scenarii dezastruoase. Chiar şi fără a avea un talent deosebit pentru profeţie, putem prezice cu uşurinţă efectele negative ale utilizării realizărilor tehnice. Am citit mai multe rapoarte despre eforturile făcute de guvernul chinez pentru a cenzura internetul din punct de vedere politic, pentru a bloca emisia anumitor canale de televiziune sau pentru a închide blogurile prea critice.[1] Dat fiind că tot mai multe dintre calculatoarele folosite în China sunt produse chiar în această ţară, implantarea unui software în sistemul de operare prin care să se realizeze supravegherea de la nivel central este un obiectiv uşor de realizat. Din păcate, marile companii occidentale—de frică să nu piardă enorma piaţă chineză—sunt dispuse să coopereze cu autorităţile, în cadrul eforturilor lor de a extinde cenzura politică.

Tabelul 4.3. Nivelul satisfacţiei produse de actualul sistem economic pentru cei care utilizează şi pentru cei care nu utilizează internetul

Ţară	Utilizatori de internet		Non-utilizatori de internet	
	medie	%	medie	%
Europa Centrală şi de Est	2,6	30	2,8	70
Republica Cehă	2,5	42	2,8	57
Polonia	2,7	34	2,9	66
Ungaria*	2,2	23	2,4	77
Rusia	3,0	14	3,1	86
Slovenia	2,2	57	2,1	43

Notă: În coloanele 2 şi 4 sunt înregistrate procentajele utilizatorilor şi ale non-utilizatorilor de internet. S-a pus următoarea întrebare: „Cât de mulţumit sunteţi de funcţionarea democraţiei?" Răspunsurile primite au fost încadrate pe o scală cu patru gradaţii: 1 = total mulţumit; 2 = mulţumit într-o oarecare măsură; 3 = nu prea mulţumit; 4 = total nemulţumit. În tabel apar valorile medii (fără ponderare).

* Tratez cu rezerve datele privitoare la utilizatorii de internet din Ungaria. Cifrele mi se par foarte scăzute faţă de cele din alte statistici.

Sursa: Rose (2004).

1. Vezi Chao (2009) şi Timmer (2009) referitor la practicarea cenzurii politice în China. Pentru o privire de ansamblu, vezi articolul despre cenzura pe internet în Wikipedia (Wikipedia, 2009b).

Tabelul 4.4. Evaluarea sistemului economic anterior anului 1989 în rândul utilizatorilor şi al non-utilizatorilor de internet

Ţară	Utilizatori de internet		Non-utilizatori de internet	
	medie	%	medie	%
Europa Centrală şi de Est	1,9	30	0,4	70
Polonia	1,1	34	−0,9	66
Republica Cehă	2,5	42	0,7	58
Rusia	0,9	14	−0,8	86
Slovenia	1,6	57	0,7	43
Ungaria*	0,7	23	−0,5	77

Notă: În coloanele 2 şi 4 sunt înregistrate procentajele utilizatorilor şi a ale non-utilizatorilor de internet. S-a pus următoarea întrebare: „Cât de mulţumit sunteţi de sistemul capitalist?" Răspunsurile primite au fost încadrate pe o scală cu 21 de gradaţii: −10 = cel mai puţin; 0 = neutru; +10 = cel mai mult. În tabel apar valorile medii (fără ponderare).
* Tratez cu rezerve datele privitoare la utilizatorii de internet din Ungaria. Cifrele mi se par foarte scăzute faţă de cele din alte statistici.
Sursa: Rose (2004).

Tabelul 4.5. Evaluarea sistemului economic socialist în rândul utilizatorilor şi al non-utilizatorilor de internet

Ţară	Utilizatori de internet		Non-utilizatori de internet	
	medie	%	medie	%
Europa Centrală şi de Est	1,1	30	3,7	70
Polonia	−0,4	34	3,4	66
Republica Cehă	−2,6	42	0,6	58
Rusia	1,6	14	4,4	86
Slovenia	3,0	57	4,0	43
Ungaria*	0,2	23	3,0	77

Notă: În coloanele 2 şi 4 figurează procentajele utilizatorilor şi a non-utilizatorilor de internet. S-a pus următoarea întrebare: „Cât de mulţumit sunteţi de sistemul socialist anterior?" Răspunsurile primite au fost încadrate pe o scală cu 21 de gradaţii: −10 = cel mai puţin; 0 = neutru; +10 = cel mai mult. În tabel apar valorile medii (fără ponderare).
* Tratez cu rezerve datele privitoare la utilizatorii de internet din Ungaria. Cifrele mi se par foarte scăzute faţă de cele din alte statistici.
Sursa: Rose (2004).

Când, acum şaizeci de ani, Orwell a scris romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* (Orwell, 1949–1950), Big Brother încă nu dispunea de echipamentul imaginat de autor. În zilele noastre, n-ar mai întâmpina nicio dificultate, din punct de vedere tehnic, să amplaseze camere de luat vederi şi aparate de ascultare în toate locuinţele şi birourile. Să ne imaginăm un Stalin din viitor care ar avea la dispoziţie cele mai noi instrumente de supraveghere şi de telecomunicaţii, putând astfel să-i ţină sub observaţie pe toţi cetăţenii.

În momentele mele cele mai optimiste, refuz să mă las pradă viziunilor de coşmar şi nutresc speranţa că, în pofida tuturor eforturilor pe care le-ar face dictaturile pentru a menţine şi a spori centralizarea, tehnologia modernă va crea încontinuu descentralizare. Dacă centralizatorul va născoci încă o metodă de a bloca informaţia, ulterior sute şi mii de descentralizatori, utilizatori ingenioşi de calculatoare, vor sparge toate blocadele şi vor depăşi toate obstacolele.[1]

1. În nota de subsol precedentă referitor la un articol, publicat pe internet, al lui Timmer (2009). Editorul le-a cerut cititorilor să comenteze. Iată primul comentariu: „Şi ce dacă, ce-i opreşte pe cetăţenii chinezi să-şi formateze hard diskul şi să instaleze un Windows piratat?"

Secţiunea 5

Concluzii

Lucrarea mea a abordat o mulţime de teme. N-am avut intenţia să reduc scrierea de faţă la unul sau două aspecte. O enormă zonă albă, neexplorată, se cască pe harta, altminteri colorată, a economiei comparative şi a „tranzitologiei" postsocialiste. Scopul studiului meu a fost de a oferi o privire de ansamblu, generală, asupra acestui domeniu.

Dintre multele studii valoroase am amintit doar câteva în scrierea de faţă. Din păcate, fiecare problematică mare are propria sa literatură bogată, separată în mod tranşant de celelalte, fără a face referiri unele la altele. Accentul a fost pus aici nu pe descrierea amănunţită şi pe analiza unuia sau altuia dintre aspecte, ci pe a da o imagine generală despre totalitatea conexiunilor. Sunt, de asemenea, zeci de teme care ar merita o cercetare amănunţită, o observare empirică şi o analiză teoretică, teme pe care abia le-am amintit în treacăt, sau nici nu le-am menţionat în lucrarea de faţă. Cercetarea privitoare la raportul dintre progresul tehnic şi societate are loc într-un spaţiu multidimensional. Acele puncte pe care le-am dezbătut în studiu se situează într-un subspaţiu şi sunt conştient că există dimensiuni relative la acest subiect şi în afara subspaţiului analizat de mine. Ce temă de cercetare pasionantă şi provocatoare din punct de vedere intelectual este aceasta! Sper că lucrarea mea va încuraja apariţia altor cercetări în acest domeniu atât de vast şi de puţin analizat.

Aş vrea să amintesc câteva aspecte, care nu apar în studiul meu:

- Care este efectul noii tehnologii a informaţiei şi comunicaţiilor asupra raporturilor existente între indivizi, societăţi, grupuri, localităţi, ţări şi state? Ce se poate aştepta, pe de-o parte, de la relaţia dintre informaţia high-tech şi comunicaţii şi, pe de altă parte, dintre statul-naţiune şi globalizare? (Castells, 1996–1998, Nyíri, 2004, Webster *et al.*, 2004.)
- Viitorul capitalismului. Oare noua eră a informaţiei va duce la transformarea radicală a caracteristicilor fundamentale ale

capitalismului? Sau va crea un nou sistem, ce nu mai poate fi numit capitalism? Doi economişti maghiari, Katalin Szabó şi Balázs Hámori, au scris o carte interesantă, cu următorul subtitlu: *Digital Capitalism or a New Economic System*? (2006). Vezi şi Haug (2003).

- Cum influenţează schimbarea revoluţionară a informaţiei şi a tehnologiei telecomunicaţiilor funcţionarea practică a lumii afacerilor, cu predilecţie sectorul financiar?
- În ce fel influenţează noua eră informaţională proprietatea privată, în special proprietatea privată intelectuală?
- Trebuie reconsiderată o direcţie de gândire diferită asupra acestor probleme, la un nivel filozofic mai abstract, în ce priveşte înţelegerea istoriei omenirii. Care este rolul schimbărilor intervenite în tehnologia producţiei şi în interacţiunile umane asupra instituţiilor societăţii şi funcţiilor guvernării?

Eseul II

ECONOMIA DE PENURIE — ECONOMIA DE SURPLUS

Secţiunea 1

Introducere[1]

1.1. IMPRESII

Articolul „Shortage Economy" de pe pagina în engleză a enciclopediei Wikipedia este ilustrat cu o fotografie din anii 1980 în care vedem oameni aşezaţi la coadă în faţa unui magazin alimentar din Polonia.[2] Astăzi, oricine intră într-un un magazin alimentar polonez constată că rafturile sunt încărcate până la refuz cu produse foarte variate, care provin atât din producţia internă, cât şi din import.

În 1999 am vizitat China, cu ocazia apariţiei celei de a doua ediţii în limba chineză a cărţii mele *Economics of Shortage*. Gazdele — editorii şi câţiva studenţi care cunoşteau bine lucrarea — m-au dus prin câteva magazine universale şi pieţe alimentare. Unul dintre ei a mi-a spus: „Este timpul să scrieţi o nouă carte, una despre economia de surplus, şi nu despre economia de penurie."

Nu voi scrie o asemenea carte, dar aş vrea ca, în limitele unui studiu, să evidenţiez câteva trăsături de bază ale economiei de surplus. Ideea centrală a acestui studiu poate fi rezumată astfel: dacă economia de penurie este caracteristica esenţială a sistemului socialist, economia de surplus este inerentă sistemului capitalist.[3]

---

1. Sunt recunoscător pentru sprijinul pe care l-am primit de la nenumăraţi colegi în cercetarea care a servit drept fundament al studiului şi în redactarea textului actual. Aş vrea să evidenţiez în mod special ajutorul primit de la Attila Chikán şi Zsolt Matyusz în colectarea datelor şi în clarificarea problemelor. Am primit multe sfaturi valoroase de la următorii colegi: Dániel Brooks, János Gács, Dóra Györffy, Mária Lackó, Aladár Madarász, Ildikó Magyar, Ágnes Nagy, Éva Palócz, András Prékopa, András Simonovits, Domokos Szász şi István János Tóth.

O primă variantă, mai scurtă, a acestui eseu a fost publicată în maghiară în Kornai (2010).

2. Vezi Wikipedia (2012a).

3. Am ezitat în ceea ce priveşte expresia folosită. Pe lângă *surplus* celelalte cuvinte luate în considerare au fost *abundenţă*, *saturaţie* sau *exces*. Termenul *surplus* pare a fi cel mai potrivit pentru desemnarea fenomenului prezentat în eseul de faţă.

Potrivit lui Schumpeter, cercetarea începe cu „un act cognitiv preanalitic", care furnizează materia primă necesară eforturilor analitice. El numeşte asta *viziune*. Sub efectul viziunii, lucrurile apar într-o altă lumină (Schumpeter, 1954, pp. 41–42). Sunt convins că experienţa pe care o are economistul care studiază economia de penurie socialistă, uluit de oferta abundentă a pieţei capitaliste, sugerează acest tip de viziune preanalitică. Consider că această impresie este importantă. Comparând capitalismul cu un alt sistem — cu opusul său, într-un anumit sens —, sunt în măsură să observ un aspect pe care colegii mei economişti care trăiesc în acest sistem nu l-au sesizat, neputându-se elibera de viziunea cu care s-au obişnuit.

Dacă discut această chestiune cu economiştii din curentul dominant, de regulă aceştia sunt de acord cu mine doar parţial. Ei sunt uşor de convins că sistemul socialist este o economie de penurie, dar de ce am numi sistemul capitalist o economie a surplusului? Este adevărat că în magazine şi în depozitele fabricilor există stocuri abundente, de obicei şi o capacitate de rezervă în producţie, dar numai cât este necesar. Producătorii produc atât, şi nu mai puţin, comerciantul ţine un anumit stoc în depozit, şi nu mai puţin, pentru că de atât este nevoie pentru echilibrul pieţei. Economia socialistă nu este în echilibru, pe când economia capitalistă este. Deşi există fluctuaţii (în prezent tocmai are loc o fluctuaţie foarte mare), tendinţa de lungă durată este către echilibru.

Polemizăm doar în privinţa denumirii? Ceea ce curentul dominant numeşte echilibrul pieţei este ceea ce eu numesc economie a surplusului, fără ca, între cele două sisteme economice, să existe diferenţe? Dacă ar fi aşa, atunci aş înceta numaidecât să scriu, pentru că nu merită să polemizăm fără încetare doar pe seama terminologiei.

Cu toate că fenomenele la care suntem deopotrivă martori sunt identice, vedem în ele lucruri diferite, pentru că percepţiile noastre sunt diferite. Eu interpretez în mod cu totul diferit anumite date (stocurile de materii prime foarte mari, depozitele pline, forţa de muncă aflată în căutare de slujbe). Probabil fiecare producător sau comerciant, cunoscându-şi bine interesele proprii, ajunge de unul singur să ştie ce stocuri şi ce rezerve de materie primă trebuie să ţină în depozit. Şi totuşi, după epuizarea tuturor produselor vandabile şi a stocurilor de materii prime aflate în depozit, după o mică întârziere toate produsele vandabile depăşesc din nou (sunt în mod substanţial mai numeroase) cantitatea pe care ar putea să o cumpere totalitatea cumpărătorilor. Macroeconomiştii ar putea trage concluzia că ocuparea forţei de muncă corespunde ratei naturale, dar, în pofida acestui lucru, mulţi oameni au sentimentul că au fost excluşi din rândul celor care au o slujbă şi că randamentul societăţii ar creşte dacă şi ei ar primi de lucru.

Dacă eu am dreptate şi dacă sistemul capitalist este cu adevărat o economie de surplus, atunci acest lucru are consecinţe importante. Influenţează comportamentul actorilor sistemului. Numeroase caracteristici ale capitalismului apar într-o lumină nouă. Analiza noastră poate contribui în acest sens la o mai profundă înţelegere *pozitivă* a capitalismului.[1]

În plus, trebuie luate în seamă câteva concluzii normative. Economiştii din cadrul curentului dominant nu se simt mai confortabil dacă într-o economie capitalistă capacitatea de producţie creşte peste măsură, stocurile de produse sunt prea mari sau ofertele sunt excedentare. Ei privesc acest lucru ca pe o risipă de resurse. Eu, în schimb, consider că economia excedentară este una dintre cele mai importante virtuţi ale capitalismului, deşi aceasta comportă câteva efecte secundare dăunătoare.

1.2. CLARIFICAREA CONCEPTUALĂ ÎNTR-O PRIMĂ ABORDARE

Capitalismul prezintă o mare varietate de forme. În mod evident, există deosebiri esenţiale între instituţiile şi metodele de acţiune întâlnite în Statele Unite, Brazilia sau Japonia. Lucrarea lui Hall şi Soskice (2001, 2003) a generat o vastă polemică privitoare la clasificarea diverselor forme ale capitalismului şi la dezvoltarea tipologiilor sale. Acelaşi lucru poate fi spus şi despre sistemul socialist. Într-o anumită perioadă, în anii 1970, de pildă, existau divergenţe fundamentale între instituţiile şi formele operative ale economiilor din Uniunea Sovietică, China, Cehoslovacia şi Ungaria. Ştiu cât de important este să sesizăm diferenţele dintre variantele sistemice, dar în cele ce urmează le voi ignora. În această lucrare, *sistemul capitalist* şi *sistemul socialist* sunt interpretate ca două modele teoretice sau, dacă vreţi, ca două „tipuri ideale", ca să folosesc expresia lui Max Weber. Oricât de numeroase sunt variantele, toate au atribute comune şi tocmai influenţa acestora este obiectul principal al investigaţiei mele în lucrarea de faţă, aşa cum am făcut şi când am examinat sistemul socialist.

Marea majoritate a economiştilor nu au nici o problemă în a opera cu noţiuni de bază precum *cererea* şi *oferta*. În primele ediţii ale faimosului manual al lui Samuelson unul dintre capitole avea următorul motto: „Până şi dintr-un papagal putem face un economist instruit. E suficient să înveţe două cuvinte: «cerere» şi «ofertă»" (Samuelson, 1980 [1948], p. 52). Din păcate, aceste două noţiuni şi, aş adăuga, multe ale concepte de bază ale microeconomiei îmi creează multe probleme, dar numai atunci ar veni rândul analizei lor critice şi al prezentării mai temeinice a

1. Atributul *pozitiv* are mai multe înţelesuri. Poate exprima aprecierea favorabilă a unui lucru. Acest eseu nu îl foloseşte în acest sens, ci ca pe un concept utilizat în filozofia ştiinţei ca opus lui *normativ*, o abordare în care descrierea şi explicarea realităţii sunt, pe cât posibil, lipsite de judecăţi de valoare.

aparatului conceptual, când am trasat acele fenomene la a căror analiză vreau să le utilizez. De aceea voi efectua această muncă în două etape. Voi face, în introducere, doar o prezentare generală a noţiunilor recomandate. Ţin seama de faptul că majoritatea cititorilor mei utilizează vocabularul obişnuit, şi nu pe cel pe care aş dori să-l prezint. Aşadar, daţi-mi voie să expun mai întâi următoarele explicaţii conceptuale.

Ceea ce numesc *surplus* corespunde mai mult sau mai puţin cu ceea ce ştiinţele economice standard numesc *ofertă excedentară*. Cu alte cuvinte, *surplus* se referă la cazurile în care oferta este mai mare decât cererea.

Dacă, pentru o mai bună înţelegere, aş utiliza sensul standard, aş putea numi *economia de surplus* doar *economie de ofertă excedentară*, iar *economia de penurie* aş putea-o redenumi *economie de cerere excedentară*. Prima este acea stare a pieţei în care sunt foarte frecvente fenomenele de ofertă excedentară, iar cea din urmă este acea stare în care este frecvent fenomenul de cerere excedentară.

Având la dispoziţie această clarificate prealabilă, sper că cititorii mei care sunt economişti vor face numaidecât asocierile corecte şi îmi vor putea urmări fără dificultate raţionamentul. Mai târziu, pe măsură ce îmi voi explica ideile, voi reveni cu definiţii mai precise ale conceptelor mele şi ale problemelor legate de măsurare.

1.3. LOCUL PE CARE ABORDAREA DIN ACEST ESEU ÎL OCUPĂ ÎN DISCURSUL ECONOMIC

Cu greu poate fi găsită în acest studiu vreo afirmaţie care să nu aibă un precedent în literatura de specialitate. Toate şcolile de economie au multe de spus despre piaţă. Situaţia economiştilor care sunt afiliaţi la curentul dominant este cea mai comodă: nu au multe probleme cu cadrul conceptual sau cu fundamentarea teoretică a aspectelor cercetate de ei, deoarece le preiau pe toate acestea de-a gata din manuale şi din literatura dedicată temei respective.

Studiul meu poate fi văzut şi ca o contribuţie polemică. În câteva chestiuni importante mă opun concepţiei curentului dominant şi propun o altă abordare. Din păcate, trebuie să o spun, nu îmi este deloc uşor să mă alătur vreuneia dintre şcolile „heterodoxe", total sau parţial opuse curentului dominant, şi să ridic pur şi simplu încă un etaj pe edificiul lor intelectual sau să le utilizez terminologia.

Cu toate acestea, nu mă simt singur. Dacă nu toată structura constructului meu teoretic, multe elemente importante tot le-am preluat de la predecesori. În anumite chestiuni, afirmaţiile mele se dovedesc înrudite sau concordante cu anumite enunţuri ale curentului dominant, iar în mai multe puncte principale stabileşte legături cu unele dintre şcolile de

gândire. La timpul potrivit, voi prezenta cu plăcere atât punctele de vedere pe care le-am adoptat, cât şi suprapunerile de idei.

Sunt mulţi factorii care m-au determinat să scriu acest studiu. Criza economică, ce încă se manifestă, a declanşat în fiecare economist scrupulos nevoia de autoanaliză. Trebuie să reflectăm serios: oare instrumentele utilizate pentru a analiza procesele economice sunt cele bune? În cazul meu, au fost şi *motive personale*. Cu cincizeci de ani în urmă, pe când îmi redactam teza de doctorat intitulată *Centralizarea excesivă a administraţiei economice* (Kornai, 1994 [1959]), am intuit că penuria cronică este una dintre problemele de bază a economiei socialiste. Lucrările mele ulterioare, *Anti-Equilibrum, Shortage Economy* şi *Socialist System*, au pus din nou şi din nou pe primul plan chestiunea penuriei, surplusului, echilibrului şi a dezechilibrului (Kornai, 1971, 1980 şi 1992). Se pare că aceasta este o temă recurentă care m-a urmărit toată viaţa. Dar ceea ce îi ofer cititorului în studiul de faţă nu este doar o revenire la vechile teme. Tema este permanentă, însă cunoştinţele mele teoretice şi experienţa dobândită în practică au sporit de-a lungul deceniilor. Sper că aparatul analitic, revizuit şi cizelat, a evoluat încetul cu încetul. Aş vrea să cred că eseul de faţă este o elaborare mai nuanţată a analizelor precedente, rectificată în anumite puncte şi, în multe privinţe, semnificativ regândită.

Cercetările mele anterioare s-au focalizat pe procesele economiei socialiste, iar capitalismul a apărut în lucrările mele mai ales de dragul comparaţiei, ca substanţă de contrast. Acum am mutat centrul de gravitaţie al studiilor mele şi mă concentrez pe examinarea capitalismului. Eseul de faţă nu urmăreşte doar să perfecţioneze aparatul analitic, ci şi să dezvolte lucrările mele precedente care abordează *subiectul* analizei.[1] Ceea ce încerc este să completez un semicerc, să potrivesc piesele care lipsesc într-un puzzle[2]. Vreau să-mi demonstrez mie (şi poate şi cititorilor) că metodele şi abordarea din lucrările mele sunt operaţionale şi în analiza pieţei capitaliste.

1. Deşi acest eseu este o continuare a lucrărilor enumerate mai sus şi se bazează pe rezultatele cercetărilor pe care acestea le conţin, nu le pot pretinde cititorilor să le cunoască deja. Am încercat să prezint subiectul acestui eseu astfel încât demonstraţia să poată fi urmărită şi de cei care n-au citit niciuna dintre lucrările mele precedente. Trebuie să adaug: cunoaşterea cărţii mele *The Socialist System* (Kornai, 1993) este de mare ajutor în înţelegerea studiului meu. Cercetarea actuală poate fi considerată continuarea scrierii din 1993.

2. Din păcate, lipsesc în continuare unele piese care sunt elemente de neînlocuit pentru întregirea puzzle-ului. Aşa cum se va sublinia şi în secţiunea următoare, studiul nu se ocupă de sfera monetară, deşi fără aceasta nu se poate da o explicaţie cuprinzătoare despre funcţionarea pieţei.

1.4. O SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA LIMITELOR ŞI STRUCTURII SUBIECTULUI ANALIZAT

Al doilea eseu se ocupă în esenţă de sistemul capitalist. Câteva aspecte ale sistemului socialist sunt menţionate doar de dragul comparaţiei.[1]

Capitalismul modern este caracterizat de economia mixtă, în care, pe lângă proprietatea privată şi sfera coordonată de mecanismele pieţei, un rol semnificativ este deţinut de proprietatea publică şi de activităţile coordonate de mecanismele birocratice.

Primele cinci secţiuni ale eseului meu se ocupă exclusiv de sfera pieţei, iar în Secţiunea 6 este vorba şi despre sfera nonpieţei.

Eseul examinează doar piaţa bunurilor şi a serviciilor şi piaţa forţei de muncă, adică *sfera reală* a economiei. Nu mă ocup în mod detaliat de *sfera monetară*, de sectorul financiar, nici de dimensiunea monetară a tranzacţiilor, de credite sau de investiţiile în instrumente financiare, şi nici de politica fiscală şi monetară a statului. Acest eseu abordează doar tangenţial această largă tematică.

Trebuie să admit că este aproape imposibil să vorbesc despre piaţa bunurilor şi serviciilor şi despre piaţa forţei de muncă ignorând sectorul financiar, cu alte cuvinte analiza banilor, a creditului, a dobânzii şi a politicilor monetare şi fiscale sau a interacţiunii acestor două sfere. Este aproape imposibil, şi cu toate acestea m-am decis să fac această delimitare. Mă angajez, în paginile care urmează, să scriu un studiu, nu prea vast, deci nu o carte voluminoasă, care să trateze sistemul capitalist în ansamblu.

Am exclus din acest studiu segmente deosebit de importante ale funcţionării sistemului capitalist, dar subiectul rămâne, chiar şi aşa, foarte amplu. Voi fi nevoit să abordez foarte pe scurt probleme mari şi dificile, care sunt dezbătute, fiecare dintre ele, de o literatură bogată şi care ar merita să li se consacre câte un studiu separat.

Fiindcă cititorul trebuie să se orienteze mai uşor, voi schiţa structura acestui eseu.

Secţiunile 2–6 tratează *cazul de bază*, Secţiunile 2–5 prezentând *fenomenul* şi acele *raporturi cauzale* care au creat şi au reprodus fenomenul. Secţiunea 6 tratează *consecinţele* şi evaluarea acestora, iar Secţiunea 7 se ocupă de *cazurile speciale*, care se deosebesc de cazul de bază. După ce va fi terminat de citit acest eseu, cititorului îi va fi clar ce numesc caz de bază şi ce numesc caz special.

1. Tot ceea ce am dorit să spun despre socialism în termenii studiului de faţă apare în *The Socialist System* (Kornai, 1992).

Secţiunea 2

Piaţa bunurilor şi serviciilor: mecanismul de reproducere a surplusului

2.1. UN EXEMPLU PRELUAT DIN ISTORIA ECONOMICĂ: SISTEMUL DE TELEFONIE AMERICAN

Să luăm un exemplu din istoria economică a fenomenului pe care îl vom discuta mai târziu în termeni generali, şi anume evoluţia serviciilor de telefonie din Statele Unite (Grover şi Lebeau, 1996, Atkin, Lau şi Lin, 2006). Să începem cu primii ani ai deceniului 1980, când aproape toate convorbirile se realizau cu ajutorul unor linii terestre, iar imensul concern AT&T se găsea într-o poziţie de cvasimonopol.

Mai întâi au avut loc schimbări esenţiale în *tehnologie*, spre sfârşitul anilor 1980, când a început să se extindă cu rapiditate utilizarea telefonului mobil (King şi West, 2002).[1] Ceva mai jos vom expune mai amănunţit transformările tehnologice.

În 1984 a avut loc o schimbare în *structura pieţei*, când o sentinţă antitrust adoptată la nivel federal a dispus spargerea companiei AT&T în unităţi mai mici. De atunci structura pieţei s-a mai schimbat de câteva ori, unele companii au fuzionat sau s-au divizat, câteva companii au intrat, altele au ieşit de pe piaţă, dar structura de bază a pieţei a rămas aceeaşi. Nu există nici monopol, dar nici concurenţă perfectă, ci o *concurenţă monopolistă* între un număr mic de companii rivale extrem de puternice.

1. Este o excepţie care întăreşte regula potrivit căreia Statele Unite sunt pe locul întâi în domeniul tehnologiei, iar Europa le urmează. În privinţa răspândirii reţelelor de telefonie mobilă ordinea a fost inversă.

Această structură tipică a pieţei a provocat, şi a fost provocată, de dinamismul sectorului. Au apărut noi şi noi inovaţii. Telefonul mobil a fost capabil să transmită nu numai mesaje vocale, ci şi mesaje scrise, iar mai târziu, imagini. Telefoanele mobile, îndeajuns de mici pentru a încăpea într-un buzunar, în afară de a transmite mesaje vocale, realizează fotografii şi filme, pe care le pot stoca, îndeplinesc funcţii de calculator de buzunar, iar lista aplicaţiilor pe nu se opreşte aici.

Cealaltă direcţie a inovaţiei a dus la îndepărtarea de modelul tradiţional al unui aparat telefonic şi la orientarea către softuri, precum Skype şi alte reţele asemănătoare, datorită cărora computerele pot fi folosite ca telefoane şi chiar ca videotelefoane.

Unificarea funcţiilor computerului şi ale telefonului a luat şi alte forme: iPhone-ul, care încape într-un buzunar, iar mai târziu iPad-ul, precum şi diverşi concurenţi ai lor îndeplinesc pe lângă funcţiile unui telefon mobil multe alte funcţii legate de transmiterea informaţiilor şi de divertisment.

Fiecare nou val de inovaţie antrenează în sector noi producători şi noi furnizori de servicii, iar firmele mai vechi dispar sau devin marginale. Însă caracteristica importantă a structurii pieţei se menţine: câteva firme uriaşe domină piaţa, intrând în concurenţă, completându-se, cooperând sau luându-şi una alteia locul.

Pe partea ofertei, graniţele sectorului nu pot fi identificate cu precizie. Din acest sector fac parte reţeaua de furnizori de servicii, companiile de cercetare care dezvoltă inovaţiile, fabricanţii de echipamente tehnice, furnizorii de servicii de telecomunicaţii, vânzătorii de aparatură şi de programe, producătorii de software şi mulţi alţii. Graniţele sectorului se estompează pe măsură ce sectorul telecom se îmbină cu cel al computerelor, cu industria de divertisment, cu fotografia şi cu alte sectoare.

Tot atât de laxe sunt graniţele şi pe partea cererii. Cândva exista o distincţie clară între cererile de servicii de telefonie, servicii poştale, telegrafie, materiale fotografice, instruire, informaţii ad hoc etc. Acum, orice linie tehnologică satisface simultan mai multe cerinţe de acest tip. Din cauza permeabilităţii graniţelor dintre domenii este imposibil să stabileşti cu exactitate care anume „pachet de oferte" corespunde unui anume „pachet de cereri".

Fenomenul randamentului crescător de scară este valabil pentru majoritatea companiilor din acest segment al economiei. Investiţia iniţială care asigură intrarea pe piaţă este substanţială, ca şi costurile fixe necesare funcţionării ulterioare. Cu cât este mai mare volumul de vânzări, cu atât aceste costuri fixe scad pe unitatea de produs. Interesul fiecărei companii este să convingă cât mai mulţi cumpărători să utilizeze aparatul şi serviciul său, şi nu pe cele ale rivalului. Limitele creşterii volumului nu sunt fixate de considerentele legate de costuri, ci de dificultăţile întâmpinate în vânzări.

În procesul schumpeterian de distrugere creatoare, care avansează cu mare viteză, creația are loc mult mai repede decât distrugerea. Sunt extraordinar de puternice forțele care stimulează intrarea și extinderea pe piață, dar și ieșirea și excluderea sunt încetinite de frâne cu efect considerabil. Cei care au intrat deja în sector luptă din răsputeri să rămână printre concurenți, chiar cu prețul pierderilor. Cu cât telefonia mobilă se răspândește mai mult, cu atât utilizarea telefonului fix se restrânge (Figura 2.1). Însă ritmul restrângerii este destul de încet, departe de a fi direct proporțional cu expansiunea telefoanelor mobile. Un utilizator de telefon mobil nu scade numărul utilizatorilor de telefoane fixe. Cele două rețele coexistă de multă vreme, iar în prezent sunt explorate condițiile tehnice în care pot fi asociate. Diferitele tehnologii din domeniul telefoniei și ramificațiile lor tehnologice dispun de o foarte mare capacitate excedentară. Cu alte cuvinte, în serviciile de telefonie pare să existe o ofertă excedentară mare.

Aspectele trecute în revistă într-un stil aproape telegrafic însumează un proces care a durat mai multe decenii. Dacă în acest lung interval analiștii specializați în evoluția piețelor i-ar fi întrebat vreodată pe conducătorilor firmelor de producție și de servicii dacă ar fi capabili să deservească mai mulți utilizatori de servicii telefonice decât deserveau de fapt, probabil toți ar fi răspuns cu un da hotărât. Acesta este un simptom tipic de ofertă excedentară. În acest sens, piața serviciilor de telefonie este într-o stare cronică de ofertă excedentară.

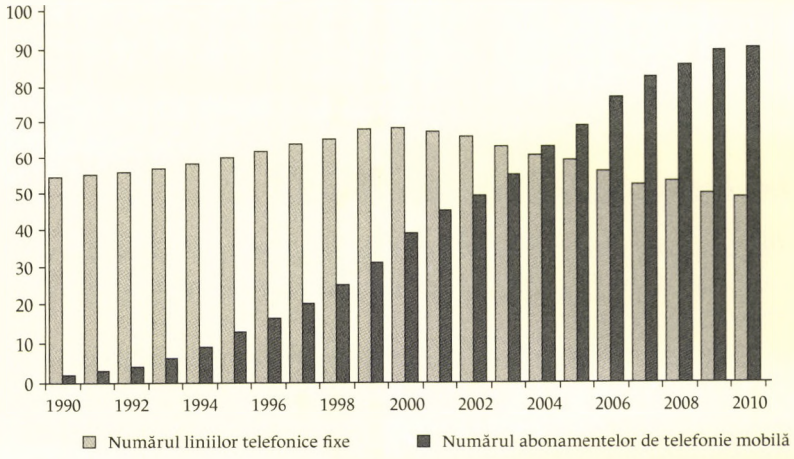

Figura 2.1. Numărul abonamentelor de telefonie fixă și mobilă la o sută de locuitori în SUA, 1990–2010

Sursa: World Bank (2012).

Tabelul 2.1. Numărul liniilor telefonice fixe la o sută de locuitori în câteva țări socialiste și în SUA, 1980–1988

Țara	1980	1984	1988
Bulgaria	10,2	15,6	21,3
Ungaria	5,8	6,6	8,2
Polonia	5,5	6,4	7,8
România	7,3	8,4	9,8
URSS	7,0	9,6	12,3
SUA	40,8	46,8	50,8

Sursa: United Nations Statistics Division (2009a).

Să comparăm acum cele prezentate mai sus cu situația din anii 1980 în Uniunea Sovietică și în țările din Europa de Est (*Tabelul 2.1*). Ani la rând multe familii au tot încercat să obțină instalarea unei linii telefonice, au trebuit să intre pe liste de așteptare ori au trebuit să-și folosească relațiile pentru a obține acest lucru. Iar cei care au reușit au descoperit că a telefona nu era un lucru foarte simplu și că, din cauză că rețelele erau suprasolicitate, deseori erau nevoiți să aștepte timp îndelungat pentru a primi legătura. Dacă și conducătorii societăților telefonice de stat ar fi fost întrebați dacă sunt capabili să deservească mai mulți utilizatori de servicii telefonice decât puteau de fapt să deservească, răspunsul ar fi fost cu siguranță un nu categoric. Respondenții ar fi arătat fără doar și poate către lungile liste de așteptare. În socialism, sectorul telefoniei a fost în situația cronică de cerere excedentară.

Așa funcționează, în domeniul telefoniei, economia de surplus în sistemul capitalist și așa funcționează economia de penurie în sistemul socialist.[1]

2.2. PROCESELE LEGATE DE OFERTĂ

Exemplul de mai sus prezintă trăsăturile care caracterizează funcționarea pieței capitaliste în general. Acum sarcina noastră este de a contura o generalizare teoretică.

Când vine vorba de *funcționarea pieței*, în fața economiștilor apare numaidecât bine cunoscuta diagramă din manualele introductive, și anume aceea care arată curba costurilor marginale ale unei firme care fabrică un singur produs, în condiții de maximizare a profitului, curba cererii și prețul de echilibru și volumul optim, la intersecția dintre acestea. Să lăsăm deoparte această diagramă (fără a mai aminti și alte lucruri abstracte) ce

1. Obiectivitatea mă obligă să adaug faptul că schimbarea de regim a coincis cu un salt în domeniul tehnic: introducerea telefonului mobil. Probabil că schimbarea de regim ar fi accelerat extinderea rețelei telefonice și fără acest salt, dar, în lipsa dovezilor factuale, nu se poate determina în ce măsură ar fi avut loc.

oferă o imagine *statică*, de moment, a felului în care se iau decizii într-o companie. Trecem peste neajunsurile modelelor prezentate de asemenea manuale şi peste caracterul static al analizei şi ne îndreptăm atenţia, pentru a folosi o expresie mai puţin elegantă, asupra *dinamicii* pieţei.

Să începem cu oferta. Evoluţia ofertei este dinamică, schimbările au loc în mai multe dimensiuni.

- Există o variaţie continuă în rândul ansamblului de furnizori ale cărui elemente constau în unităţi, firme, producători şi furnizori individuali de bunuri şi servicii: intrări continue pe piaţă, fuziuni între membrii deja existenţi, separări şi, în final, ieşiri de pe piaţă. Demografia ansamblului prezintă variaţii constante.[1]
- Există o variaţie continuă a ofertei concrete de produse şi servicii puse la dispoziţia cumpărătorilor. Această ofertă creşte pe termen lung, pe măsură ce producţia se diferenţiază. Apar în mod continuu noi produse, dispar altele vechi. Această schimbare neîncetată a ofertei este observabilă la unii producători şi furnizori, dar este şi mai perceptibilă în cazul în care se fac observaţii asupra unui grup de companii, asupra unui sector întreg sau asupra economiei unei ţări.
- Analizând datele cumulate, fie la nivel sectorial, fie la nivel macro, vom constata o fluctuaţie recurentă pe orizonturi de timp scurte sau lungi, iar măsurându-le la o scară istorică vom observa o creştere durabilă pe termen lung.

Dat fiind că oferta de produse se schimbă neîncetat, apare şi surplusul continuu: o cantitate de produse pe care totalitatea cumpărătorilor nu a cumpărat-o, mai bine zis o producţie pe care totalitatea utilizatorilor nu a folosit-o. Formarea de stocuri din produsele nevândute şi capacitatea de producţie neîntrebuinţată constituie tot un proces dinamic.

Cum se formează surplusul? De ce apar frecvent fenomene de ofertă excedentară? Există cel puţin patru motive care explică apariţia acestora.

1. *Concurenţa monopolistică*. După apariţia lucrărilor de pionierat ale lui Chamberlin (1962 [1933]) şi Robinson (1969 [1933]), teoria concurenţei monopolistice şi cea a concurenţei imperfecte au fost integrate în doctrina curentului dominant. Aceste importante teorii îmi susţin ideile, deoarece confirmă faptul că în companiile care iau parte la concurenţa monopolistică apare o producţie excedentară. În stabilirea volumului producţiei, firmele nu merg de bunăvoie până într-acolo unde ar merge dacă ar funcţiona într-o situaţie de concurenţă perfectă. De bunăvoie, în

1. Vezi studiul lui Bartelsman *et al.* (2004), citat în primul eseu din acest volum. Figura 3.2 din acest prim eseu prezintă în detaliu demografia corporativă a ţărilor care fac parte din OECD.

interesul maximalizării profitului propriu, acestea îşi utilizează capacitatea de producţie într-o măsură mai mică.[1]

În cele ce urmează, îmi voi îndrepta atenţia asupra pieţelor în care se realizează o structură a pieţei imperfectă, pe care literatura o numeşte în general concurenţă monopolistică. (Ar fi mai potrivită denumirea de *concurenţă oligopolistică*, dar expresia anterioară este mai răspândită.)[2]

În concurenţa monopolistică, firmele pot atrage cumpărători de la firmele rivale nu numai cu preţuri mai avantajoase, ci şi cu tentaţii de altă natură: o calitate mai bună a serviciilor, servicii suplimentare, cum ar fi bunăoară livrarea la domiciliu, şi aşa mai departe. Şi, ceea ce este cel mai important, introducerea pe piaţă a unor produse noi, dar acest aspect va fi examinat separat.[3]

2. *Nesiguranţa legată de cerere.* Să luăm în considerare un punct de vânzare. În magazin se vinde o anumită gamă de produse, de exemplu aparate electrice de uz casnic, precum şi echipamente electronice, de la frigidere la laptopuri, de la televizoare la cabluri pentru imprimante (un model de magazin des întâlnit). Exemplul dat se referă la comerţul cu amănuntul, aşadar, surplusul apare sub forma stocurilor de produse. Ceea ce am de spus are însă un caracter mai general. Nu se referă doar la comerţul cu amănuntul, ci şi la producţia de bunuri şi servicii. Analiza are în vedere nu numai stocurile de produse, ci şi capacitatea de producţie neîntrebuinţată în scopul asigurării de produse şi servicii disponibile imediat sau doar cu o mică întârziere. Cu alte cuvinte, comerţul cu amănuntul este citat doar ca un exemplu.

Revenind la exemplul comerţului cu amănuntul, vânzătorul nu poate prevedea cu exactitate când şi câţi cumpărători îl vor căuta şi ce anume produse vor dori să cumpere. Ar vrea să se întâmple cât mai rar ca un cumpărător să iasă din magazin dezamăgit că n-a găsit marfa căutată. Să numim *nivel de siguranţă* raportul dintre numărul clienţilor satisfăcuţi şi numărul

1. Acest aspect al concurenţei monopolistice este prezentat într-o formă grafică în minunatul articol al lui Evsey D. Domar, în legătură cu acelaşi subiect abordat şi de studiul actual: de ce apar sistematic fenomene de ofertă excedentară în economia de piaţă capitalistă (Domar, 1989). Am întâlnit multe lucrări care, într-o privinţă sau alta, prezintă afinităţi cu raţionamentul meu şi care mi-au pus la dispoziţie câte un argument. Însă mi-a căzut în mână o singură lucrare cu care am o strânsă afinitate intelectuală, nu parţială, ci totală, iar aceasta este studiul lui Domar.

2. Nu am cunoştinţă de nicio statistică din care să reiasă cât anume din rulajul total de produse şi de servicii dintr-o ţară dată, într-o perioadă determinată, are loc într-o structură de piaţă funcţionând în condiţiile concurenţei perfecte. Pot afirma, doar pe baza „presimţirii", că aceasta este o cotă relativ neînsemnată a traficului global. Forma dominantă a pieţei este concurenţa monopolistică.

3. În modelul pe care Weitzman (2000) îl utilizează pentru compararea economiilor socialiste şi capitaliste, un rol central îl joacă variabila *E*, „efortul de a vinde". În viziunea lui Weitzman, concurenţa monopolistică le impune producătorilor şi vânzătorilor o variabilă *E* ridicată, în opoziţie cu economia planificată centralizată, în care valoarea variabilei *E* este scăzută.

celor care au intrat în magazin cu intenţia de a cumpăra bunurile dorite.[1] Să presupunem că este cunoscută gama acelor produse care pot intra efectiv în planul de cumpărături al clientului care vizitează magazinul, însă componenţa concretă a cererii şi volumul ei agregat sunt nesigure. Evident, cu cât ne dorim să facem comerţul să funcţioneze la un nivel de siguranţă mai ridicat, cu atât mai mare trebuie să fie stocul de produse.

În literatura consacrată cercetărilor operaţionale sunt cunoscute diferite modele de tratare numerică a problemei expuse mai sus.[2] Mărimea stocului adecvat este influenţată de nenumăraţi factori, dintre care amintesc acum doar câţiva.

- Deşi cererea este nesigură, un bun vânzător cunoaşte în linii mari componenţa acesteia şi amploarea fluctuaţiilor cererii (Ramey şi West, 1999).
- Refacerea stocului nu este continuă, ci are de obicei un caracter oscilatoriu, făcându-se în salturi sau în loturi. Nivelul adecvat al stocurilor se stabileşte cooperând cu furnizorii.
- Orice cumpărător care pleacă cu mâna goală din magazin reprezintă o pierdere, dar tot o pierdere reprezintă şi stocul care aşteaptă prea mult să fie vândut. Cele două tipuri de pierdere trebuie examinate cu atenţie.

Acest eseu îşi propune să contribuie la teoria economiei, şi nu la literatura cercetărilor operaţionale în domeniul gestiunii stocurilor[3]. În practica reală a vânzărilor cu amănuntul se poate observa că unele magazine reuşesc mai bine decât altele să comande produse şi să gestioneze stocurile. Mulţi producători sau vânzători n-au niciun fel de strategie de constituire a stocurilor, ci se bazează pur şi simplu pe experienţă, stabilind aproape instinctiv când şi câtă marfă comandă. Dar şi aşa rămâne adevărată afirmaţia potrivit căreia unul dintre mijloacele principale pentru păstrarea şi consolidarea poziţiei pe piaţă a unui vânzător, care se află

1. Nivelul de siguranţă poate fi exprimat într-o altă formă, în funcţie de natura măsurării. De exemplu, în loc de raportul dintre numărul cumpărătorilor satisfăcuţi şi totalitatea cumpărătorilor, poate fi stabilit ca nivel de siguranţă raportul dintre volumul intenţiei de cumpărare satisfăcute şi volumul total al intenţiei de cumpărare.

2. Există o literatură amplă care se ocupă de formarea stocurilor şi a rezervelor de capacitate; mai multe discipline studiază problema, în primul rând microeconomia, cercetarea operaţională şi ştiinţa conducerii (*e.g.* Chopra şi Meindl, 2003, capitolele 11 şi 12; Toomey, 2000). Modelele matematice utilizează diverse metodologii, printre altele teoria proceselor stocastice sau teoria programării stocastice (Prékopa, 1995).

3. Relaţiile cererii nesigure, ale aprovizionării şi ale stocurilor ating o altă problemă în anumite puncte tratate într-un program de cercetare nou, foarte influent în ştiinţele economice: *teoria căutării şi teoria potrivirii.* Atât cumpărătorii, cât şi vânzătorii se caută reciproc, iar când reuşesc să se găsească are loc o „potrivire". Este limpede că pe cât de eficientă este căutarea de ambele părţi, pe atât de mic este stocul necesitat pentru a preîntâmpina nevoile cumpărătorului. Teoriile căutării şi potrivirii sunt analizate în secţiunea ce se ocupă de piaţa de muncă din această lucrare.

într-o puternică concurenţă monopolistică, este să atingă un nivel de siguranţă cât mai ridicat în servirea clienţilor. Acest deziderat îl poate împlini având un stoc mare de produse bine alese.

Una dintre trăsăturile principale ale economiei de surplus este satisfacerea cererii la un nivel de siguranţă ridicat. Cu toate că vânzătorii stabilesc mărimea stocului potrivit intereselor *individuale,* suma totală a stocurilor în acest segment al circulaţiei mărfurilor, la nivelul agregat al forţei de vânzare va produce o stare de ofertă excedentară. Dacă toate magazinele ar aparţine unui singur lanţ de magazine care dispune de un depozit unic, acest sistem *centralizat* le-ar putea garanta cumpărătorilor un anumit nivel de siguranţă oferind stocuri totale mult mai mici decât cele cerute într-un sistem descentralizat de magazine aflate în competiţie. Descentralizarea şi competiţia blochează capital suplimentar. Ca o compensaţie, descentralizarea aduce alte mari avantaje, pe care le-am amintit deja şi la care ne vom mai referi în mai multe rânduri de-a lungul acestui volum.

Ieşind din sectorul comerţului cu amănuntul, acelaşi raţionament este valabil pentru problemele legate de stocuri şi de capacitatea de producţie prezente la companiile producătoare.

Un creator de modele bazate pe cercetările operaţionale care caută să elaboreze o strategie de afaceri practică poate pleca de la premisa că nivelul de siguranţă este dat şi că, ţinând seamă de acest nivel, trebuie să determine mărimea şi compoziţia adecvată a stocului şi a capacităţii de producţie. Însă analiza noastră descriptiv-pozitivă invită la o întrebare pusă în sens contrar. Stocurile şi capacităţile de producţie sunt date. Aşadar, la ce nivel de siguranţă este satisfăcută cererea? Din nefericire nici în sistemul capitalist, nici în cel socialist nu s-au făcut asemenea cercetări şi măsurări. Sunt convins că nivelul de siguranţă este ridicat în economia de surplus şi scăzut în economia de penurie.[1]

3. *Inovaţia şi distrugerea creatoare.* Forţele care duc la formarea surplusului s-ar manifesta şi dacă progresul tehnic ar stagna, însă acesta nu stagnează, ci creşte neîncetat.[2] Într-o concurenţă monopolistică limitată, imperfectă, un producător sau un vânzător obţine un avantaj mare faţă de ceilalţi dacă le propune clienţilor o noutate, un produs sau un serviciu care nu figurează în oferta concurenţilor. Acest lucru este valabil în cazul inovatorilor care introduc un produs revoluţionar pe plan mondial. Dar afirmaţia poate fi extinsă şi la cei care sunt primii care îl urmează pe

1. Diferenţa este redusă de acordul tacit al cumpărătorilor din economia penuriei, care iau în considerare faptul că produsele râvnite de ei sunt imposibil de găsit în magazine. Fenomenul seamănă cu bine-cunoscutul fenomen al „muncitorului descurajat" care a renunţat la căutarea slujbe pe piaţa forţei de muncă capitaliste.

2. Primul eseu din acest volum prezintă în detaliu literatura acestei probleme şi formulează concluziile la care am ajuns legate de acestea. Explicaţiile din cele două lucrări sunt strâns legate între ele.

inovator, mergând pe urmele acestuia fie în țara în care a avut loc inovația revoluționară, fie în altă țară.

Cum acționează acest lucru asupra surplusului care se produce în economie? Faptul că într-un loc apare ceva nou care începe să atragă cererea nu înseamnă că vechiul dispare numaidecât. Sunt multe forțe care îi încurajează supraviețuirea.

Unele dintre echipamentele de producție și o parte din expertiza companiilor producătoare sunt specifice unui anumit produs. Inovația poate necesita investiții suplimentare, recalificarea forței de muncă sau angajarea unor oameni noi. Dacă reconversia nu se poate realiza, atunci investiția de până atunci se pierde, și nu numai echipamentul fizic, ci și toate eforturile și munca intelectuală care au fost alocate introducerii și promovării noului produs. Mult capital și multă muncă au fost investite în întreprindere pentru a se realiza produsul precedent; este de înțeles că proprietarii sunt preocupați de banii lor, iar salariații sunt atașați de slujbele lor. De multe ori chiar statul contribuie la menținerea în viață cu orice preț a unor firme nonredresabile (am numit acest fenomen constrângeri bugetare slabe — voi reveni asupra acestei chestiuni).

La urma urmei, capacitatea de a produce bunuri sau de a oferi servicii noi se adaugă la vechea producție. Deși ponderea vechiului produs scade încetul cu încetul, noile și vechile capacități de producție rămase formează împreună un surplus în raport cu cererea. Aceasta este una dintre cele mai importante componente ale mecanismului, care generează în mod constant un exces de ofertă.

Voi folosi afirmațiile deseori citate ale lui Schumpeter (2010) [1942]: rata creării — după câte se pare — este mai mare decât ce a distrugerii.[1] De altfel, reproducerea surplusului poate avea loc chiar și atunci când nu există diferențe între aceste rate. Dacă inițial a existat surplus, raportul inițial (de exemplu, raportul dintre producția de surplus și producția totală) se menține și în cazul în care rapiditatea procesului de creare și cea a procesului de distrugere sunt identice. Pare puțin probabil ca decalajul se aibă loc în sens contrar, cu alte cuvinte ca distrugerea și diminuarea producției să fie mai rapide decât crearea pe termen lung. Nu găsesc nici un exemplu de produse vechi care să fi dispărut înainte ca un produs nou să fi câștigat teren.

Ceea ce am schițat mai sus ar putea fi exprimat și în modele teoretice formalizate. Procesele de *creare* și *distrugere* pot fi, sper, descrise cu indicatori sau cu indici obținuți prin metode statistice. În orice caz, este vorba despre ipoteze de lucru, care pot fi demonstrate sau contestate.

Vreau să accentuez elementul comun pe care îl au forțele motrice 1–3 prezentate aici, și anume raportul dintre *concurența dintre vânzători* și

1. Pentru o analiză mai cuprinzătoare a „distrugerii creatoare", vezi Vahabi (2004).

fenomenele surplusului. Surplusul este şi cauza, şi consecinţa concurenţei. Într-o conjunctură economică, în care oferta se suprapune perfect cu cererea, ce l-ar motiva pe vânzător să intre în concurenţă? Ar fi o stare de calm letargic. Existenţa surplusului este cea care face posibilă concurenţa (clientul are mai multe posibilităţi să aleagă) şi incită la rivalitate (vânzătorul vrea să se debaraseze de surplus). În sens invers, concurenţa şi rivalitatea produc în permanenţă surplusul.

4. *Economiile de scară*. Cele mai simple modele ale microeconomiei standard (şi imprimate cel mai adânc în minţile tinerilor economişti) susţin că, pe termen scurt, graficul cheltuielilor medii ale întreprinderii producătoare de bunuri este în formă de U. Dacă volumul producţiei se află în dreapta punctului minim, în zona liniei ascendente a curbei U, atunci costurile marginale *cresc*. Deci există un volum al producţiei pe care firma nu vrea să îl depăşească. Nu este vorba de o constrângere exterioară, ci mai degrabă de un punct la care acesta se opreşte cu bună ştiinţă, în interesul maximizării profitului său.

Situaţia este diferită în cazul în care costurile marginale *scad* ca o funcţie a volumului producţiei sau, altfel spus, există *creştere a randamentului de scară*. Aceasta din urmă este un fenomen foarte frecvent în activitatea economică reală. Apare ori de câte ori costurile fixe ale producătorului, ale prestatorului de servicii sau ale unităţilor de desfacere reprezintă o parte însemnată a costurilor totale. Cu cât volumul producţiei este mai mare, cu atât costul pe o unitate de producţie este mai mic. Acest aspect înlătură limitările interne care împiedică creşterea volumului producţiei: doar limitările exterioare stau în calea expansiunii, în primul rând faptul că nu există cerere dincolo de o anumită cantitate de produse. Firma nu are interesul să oprească creşterea volumului producţiei înainte de a se confrunta cu aceste limite.

Acest fenomen influenţează capacitatea excedentară atât pe termen scurt, cât şi pe termen lung. Marile firme care se confruntă cu concurenţa monopolistică investesc puternic (sau poate chiar prea puternic) în noi capacităţi de producţie, animate cu tărie de ideea că randamentul economiei de scară va fi cu atât mai mare, cu cât este şi fabrica. Deşi industria, ca întreg, poate suferi din cauza capacităţii de producţie neîntrebuinţate, continuă să apară fabrici şi mai mari. Un exemplu tipic este industria auto, care va fi analizată mai jos.

Pe termen scurt, cele mai multe companii producătoare de bunuri care înregistrează un randament crescător de scară nu sporesc producţia până la cota maximă, deşi aceasta ar fi cea mai bună soluţie pentru ele. De regulă, limita cererii menţine producţia la un volum mult mai mic. În astfel de cazuri, decidenţii par să realizeze că ceea ce rămâne neutilizat este într-adevăr capacitate de producţie *excedentară*, fiindcă o firmă are tot interesul să producă mai mult decât produce în realitate şi are şi

capacitatea de a o face. În cazul randamentului de scară descrescătoare, decidenţii evaluează altfel situaţia. Cu toate că, din punct de vedere fizic şi tehnologic, ar putea să producă mai mult, acţionând astfel profitul ar scădea, iar astfel producţia este fără ezitare oprită la nivelul care corespunde profitului maxim.[1]

De dragul clarităţii explicaţiei, au fost menţionate patru forţe motrice. Ce au acestea în comun, în contextul lucrării de faţă, este contribuţia lor la apariţia economiei surplusului, a reproducerii excesului cronic de ofertă. Adesea două, trei sau chiar toate cele patru forţe motrice apar împreună, influenţează şi întăresc reciproc influenţa exercitată asupra proceselor de ofertă şi asupra formării surplusului de ofertă.

Când analizează una dintre aceste patru forţe, cei mai mulţi autori presupun că ţelul firmelor este maximizarea profitului. Această ipoteză este comodă din punctul de vedere al modelării matematice, iar economiştii curentului dominant au diseminat această idee, însă cercetările de sociologie şi de psihologie socială au evidenţiat faptul că „maximizarea profitului", ca principală caracteristică a conduitei unei firme, nu este o caracteristică universal valabilă. „Firma" nu este o entitate impersonală, nedefinită; deciziile sale sunt luate de către oameni. Într-o mare companie modernă, proprietarii (iar dintre ei acţionarii principali, care ştiu să-şi impună voinţa) şi managerii superiori au un rol important în luarea deciziilor. De multe ori, interesele lor nu coincid şi ce se impune depinde de raporturile de forţă sau de compromisul la care s-a ajuns. Perspectiva temporală este de asemenea o problemă, şi anume măsura în care ei urmăresc profituri pe termen scurt sau sunt preocupaţi de interesele firmei pe termen lung.

Motivaţia decidenţilor nu poate fi descrisă printr-un singur cuvânt: *profit*. Ei sunt animaţi de dorinţa de a obţine putere şi prestigiu şi de a-şi îmbunătăţi imaginea publică. Deosebit de importante sunt ambiţia şi amorul-propriu, dorinţa de a fi cei mai buni, de a deţine o parte cât mai mare din piaţă.[2] Aceste motivaţii adesea coincid, dar pot intra şi în contradicţie. Toate cele patru procese descrise mai sus funcţionează şi atunci când decidenţii companiei nu maximizează profitul, sau aceasta este doar una dintre motivaţii, dar sunt şi alte forţele motrice care exercită un efect

1. Mulţi economişti au subliniat marea importanţă a randamentului crescător de scară; Kaldor (1981) şi Arthur (1994). Randamentul crescător influenţează în multe feluri economia, iar dintre acestea am amintit doar unul — motivaţia de a crea capacitate excedentară. Bine-cunoscuta carte a lui Helpman şi Krugman (1985) analizează efectul fenomenului dividendului crescător asupra diviziunii internaţionale a muncii şi comerţului interstatal.

2. De motivaţia comportamentului managerial se ocupă multe lucrări ce aparţin aşa-numitei şcoli de economie behavioristă. În afară de cercetările de psihologie economică, există numeroase lucrări de psihologie care tratează diferite teorii motivaţionale (de multe ori polemizând unele cu celelalte). Economiştii nu au utilizat nici pe departe rezultatele cele mai recente ale cercetărilor psihologice.

asupra lor. Întreprinzătorul inovator nu are neapărat înaintea ochilor doar imaginea profitului maxim. Spiritul de concurenţă are o uriaşă forţă de stimulare, dorinţa de a fi primul în introducerea unei inovaţii[1]. Şi la fel de puternic este imboldul expansiunii pentru sporirea puterii: „Să fim cei mai mari şi cei mai puternici. Să dominăm piaţa!" Pe lângă alte motive ce îi animă pe antreprenori este şi dorinţa instinctivă de acţiune şi forţa vitală, aşa-numitele *animal spirits* descrise de Keynes (1967 [1936], pp. 161–162) şi de Akerlof şi Shiller (2009). În *Economy of Shortage* am numit acest tip de motivaţie *imbold de expansiune* (Kornai, 1980).

Există o mare varietate de modele comportamentale pentru decidenţii companiilor, iar acestea se întâlnesc în fiecare persoană în proporţii diferite.[2] Toate cele patru forţe motrice descrise mai sus funcţionează chiar şi atunci când factorii de decizie ai unei întreprinderi sunt animaţi (şi) de dorinţa de a maximiza profitul, dar şi de una dintre forţele motrice enumerate mai sus.

2.3. PROCESELE LEGATE DE CERERE

Formarea cererii este un proces dinamic, influenţat nu numai de gusturile, venitul sau averea cumpărătorului, ci şi de factori precum existenţa unei oferte într-un anumit loc şi într-un anumit moment (lucru deosebit de important din punctul de vedere al temei analizate). De exemplu, apariţia unor produse noi stârnesc cereri noi, iar produsele mai vechi se demodează. În ciuda imaginii adânc înrădăcinate în conştiinţa economiştilor din curentul dominant, nu există două curbe care se intersectează într-un punct oarecare, din cauză că oferta este una dintre principalele variabile explicative ale cererii în orice moment, şi *viceversa*.

Procesele de cerere şi de ofertă se influenţează reciproc. Această interacţiune ar fi imaginabilă şi dacă procesele ar avea loc mai mult sau mai puţin în paralel, ar creşte în linii mari în acelaşi ritm. Scopul nostru, aici, este încercăm să explicăm de ce în economia surplusului cererea rămâne în urmă faţă de ofertă, de ce apar fenomene de ofertă excedentară, chiar şi atunci când cererea este în mare satisfăcută.

1. Steve Jobs, al cărui nume este asociat cu Apple Corporation şi cu produsele revoluţionare precum iPhone, iPod şi iPad, este, neîndoios, unul dintre marii inovatori ai timpurilor noastre. Biografia lui Jobs scrisă de Isaacson (2011) arată limpede că acesta a fost puternic motivat de dorinţa ca produsele sale să fie „perfecte" şi a lucrat ca să îşi consolideze reputaţia de lider carismatic, uneori în detrimentul profitului companiei. Dar şi motivaţia profitului a avut o puternică influenţă asupra deciziilor sale.

2. Este greu de găsit o „medie" reprezentativă pentru un grup de oameni, din cauză că aceasta face mai puţin clară *eterogenitatea* grupului. Pentru psihologi şi chiar pentru scriitori, acest aspect este evident, însă economiştilor le-a luat mult timp să înceapă să se ocupe serios de acest fenomen de la sine înţeles şi să examineze acele modele care nu ţin seama de eterogenitatea grupurilor decizionale. (Vezi Kirman, 1992.)

Secţiunea precedentă a prezentat forţele care *declanşează* procesele legate de ofertă. Să vedem care sunt forţele care diminuează procesele de cerere şi împiedică cererea să scape de sub control.

Cel mai important factor este conflictul de interese dintre patron şi angajat. Angajaţii vor să primească salarii tot mai mari. Interesele patronul sunt ambivalente. Oricare dintre ei, ca proprietar al companiei sale, este interesat să se opună eforturilor angajaţilor de a li se mări salariile. Merită efortul de a plăti pentru productivitatea marginală a muncii, care este prevăzută în calcule.[1] Dacă patronul reuşeşte să menţină salariile sub această limită (iar şomajul cronic favorizează acest lucru), atunci poate reduce costurile ulterioare. Dacă angajaţii reuşesc să obţină realizarea exigenţelor lor salariale, atunci acest lucru este în detrimentul profitului companiei. Pe de altă parte, grupul tuturor angajatorilor are interesul colectiv de a obţine salarii mai mari pentru toţi salariaţii, pentru că acest fapt creşte cererea macro şi lărgeşte piaţa. Este un fel de joc necooperant în care interesele individuale ale angajatorilor contează mai mult decât interesele lor colective.

Oricum s-ar da lupta pentru salarii, în economia de piaţă capitalistă scăparea de sub control a remuneraţiei este stăvilită de conflictul de interese *individuale* ale patronilor. Oricum ar fi, veniturile angajaţilor limitează expansiunea producţiei.

Din moment ce, pe termen lung, producţia şi productivitatea cresc, creşte şi venitul angajaţilor. Dar salariile sunt „lipicioase", adică manifestă tendinţa de a rămâne pe loc, nereuşind să urmeze îndeaproape creşterea producţiei şi a productivităţii. Astfel, există tendinţa ca cererea să rămână în urma expansiunii puternice a producţiei.[2]

În acest punct, raţionamentul meu se înrudeşte cu punctul de vedere marxist (vezi Marx, 1978 [1867], în primul rând capitolele 23 şi 25). Îmi asum această filiaţie, deşi mă disociez de economia politică marxistă când este vorba de multe alte aspecte importante.[3] În capitalism, motivaţia fundamentală de expansiune a ofertei nu este dată de politica fiscală sau de cea monetară a statului, deşi acestea pot avea un efect de fortificare sau de frânare a forţei, ci de *interesul intrinsec* al proprietarilor şi al conducătorilor de companii. Interesul intrinsec este cel care limitează şi

1. Merită mai mult decât atât: să se plătească şi aşa-numitul salariu de eficienţă acelui grup prioritar de lucrători, de a căror competenţă şi loialitate are nevoie în mod deosebit patronul. Voi reveni la acest aspect în secţiunea care tratează piaţa forţei de muncă. E suficient să notăm aici că patronii nu pot merge prea departe nici măcar cu salariul de eficienţă, din cauză că, de la un anumit punct, acesta nu i-ar mai avantaja.

2. Pentru explicaţia privind „salariile lipicioase" din „teoria contractului implicit", vezi Azariadis, 1975.

3. În diverse articole ale mele (inclusiv Kornai, 2009a) prezint în detaliu chestiunile în care accept abordarea marxistă, în ce măsură o utilizez în analiza vreunuia dintre fenomene, precum şi subiectele asupra cărora am viziuni cu totul opuse celor ale lui Marx.

creşterea cererii. Forţele motrice ale formării surplusului se regăsesc la nivel micro.[1]

Acest mecanism, animat de conflictul de interese descris mai sus, afirmă cu putere constrângerile bugetare tari reduc cheltuielile gospodăriilor şi ale întreprinderilor. Acestea limitează cheltuielile excesive ale gospodăriilor şi relaxarea politicii de salarizare.

Blândeţea sau asprimea cu care sunt aplicate constrângerile bugetare acţionează asupra formării surplusului într-un mod contradictoriu. Pe de o parte, restricţiile bugetare impuse firmelor şi gospodăriilor trebuie să fie dure, pentru a reduce cererea şi a o împiedica să scape de sub control. Pe de altă parte, producţia excedentară creşte, dacă întreprinderile care nu pot fi redresate sunt menţinute artificial în viaţă, cu alte cuvinte dacă restricţiile bugetare sunt slabe. Nu *logica* descrierii şi a interpretării nu a funcţionat corect şi a produs efecte contradictorii, ci mai degrabă *realitatea* a două efecte divergente.

2.4. PROCESUL DE FORMARE A PREŢURILOR

Preţurile sunt, potrivit schemei dogmatice neoclasice, mijloacele prin care trebuie corectată disproporţia dintre cerere şi ofertă. În cazul unui exces de ofertă, preţul scade şi stimulează reducerea ofertei şi sporirea cererii. Mişcarea preţurilor îndeplineşte parţial această sarcină, dar numai parţial, şi nu din cauza unor erori întâmplătoare, ci din cauza unor distorsiuni sistematice.

Şi stabilirea preţurilor este un proces dinamic. Nu poate fi considerată o apropiere de preţul în echilibru în mai mulţi paşi, ci una continuă, aşa cum o descriu teoriile walrasiene despre aşa-numitul *tâtonnement*. Înainte ca preţul să atingă punctul de echilibru, s-au schimbat deja şi cererea, şi oferta, fiindcă, aşa cum am încercat să arăt mai devreme, cererea şi oferta se schimbă neîncetat. Nu există convergenţă spre o anumită ţintă, deoarece ţinta este tot timpul în mişcare.

Este general admis faptul că pe piaţa capitalistă preţurile tind să rămână neschimbate. În această privinţă, atât economiştii mai avizaţi aparţinând curentului dominant (Mankiw, 1985, Ball şi Mankiw, 1995, Blinder *et al.*, 1998, Bils şi Klenow, 2004), cât şi anumite şcoli heterodoxe, cum ar fi postkeynesienii (Lee, 1998), sunt de acord. Tendinţa preţurilor de a rămâne neschimbate este explicată în mai multe feluri: de exemplu, lentoarea în a percepe modificarea raporturilor dintre cerere şi ofertă sau disponibilitatea scăzută a companiilor de a-şi asuma costurile suplimentare ale stabilirii noului preţ (*menu costs*).

1. Câteva elemente asemănătoare se regăsesc în raţionamentul propus de Bhaduri (2007).

Pe piaţa concurenţei monopolistice, vânzătorul stabileşte preţurile, iar cumpărătorul le acceptă sau caută alţi vânzători.[1] Tendinţa preţurilor de a rămâne neschimbate este asimetrică: tot mai puternică pe măsură ce coborâm. Chiar dacă excesul de ofertă este perceptibil, vânzătorul este preocupat de profitul său şi se decide cu greu să diminueze preţurile în mod durabil.[2] Companiile în ansamblu (şi cei care configurează politicile monetare) se tem de deflaţie şi de prejudiciile provocate la nivel macroeconomic. Aş dori să evidenţiez această asimetrie a tendinţei preţurilor de a rămâne neschimbate, deoarece aceasta este una dintre explicaţiile principale ale faptului că şi starea generală a economiei de piaţă capitaliste este asimetrică: tinde spre dominanţa fenomenelor de exces de ofertă.

Preţurile, în cadrul schimărilor de preţ ţinând cont de cerere şi ofertă, nu elimină starea de exces de ofertă, ci o reproduc. Fluctuaţiile preţurilor rămân în limitele tipice ale unei economii a surplusului.

1. Tibor Scitovsky (1985) a introdus distincţia dintre persoanele care stabilesc preţurile şi cele care le acceptă. El a pus în evidenţă faptul că, în concurenţa monopolistică, vânzătorul stabileşte preţurile şi atrage atenţia asupra diferitelor efecte ale acestui lucru, printre altele asupra formării capacităţii neutilizate şi a umflării stocurilor. Câteva studii empirice arată că de fapt rutina firmelor în stabilirea volumului producţiei şi a preţurilor diferă semnificativ de regulile scrise în manualele de economie (vezi Blinder *et al.*, 1998; Keen, 2002).

2. Ei sunt mai dispuşi să încerce să scadă temporar preţurile ori să aplice reduceri de preţuri pentru a scăpa de stocurile nevândute.

Secţiunea 3

Piaţa bunurilor şi serviciilor: aparatul conceptual şi metodele de măsurare

În cele ce urmează vreau să-mi îndeplinesc promisiunea făcută la început. Aşadar, voi prezenta aparatul conceptual şi voi examina rezultatele observaţiilor făcute asupra fenomenelor şi metodele prin care acestea sunt măsurate.

De fapt, ce sunt *cererea* şi *oferta*? N-ar strica dacă cititorii, care au acceptat fără să ezite aceşti termeni, ar începe să se simtă acum puţin nesiguri.[1] Cuvântul *exces* a apărut de multe ori în această lucrare, dar am rămas dator cu un răspuns limpede privitor la înţeles: exces de ce, exces de ofertă în comparaţie cu ce anume?

3.1. CAZURI „PURE", UŞOR DE TRATAT

1. *O firmă prestatoare de servicii aflată în situaţia de exces de ofertă.* Să ne imaginăm un experiment intelectual, un interviu cu directorul unei companii prestatoare de servicii, de pildă managerul unui hotel.[2] Este vorba de un hotel care funcţionează într-o economie a surplusului. În industria hotelieră un indice uzual este fie *rata de ocupare*, fie complementarul său,

1. În cartea mea *Anti-equilibrum* (Kornai, 1971) am încercat să clarific ce se ascunde îndărătul termenilor general admişi şi utilizaţi şi am arătat cât de neclară este definiţia lor. Cugetările mele n-au avut un ecou prea mare. Recitind, după patruzeci de ani, ce am scris la vremea respectivă, văd că îngrijorările şi observaţiile mele critice au fost îndreptăţite. Încerc să-mi reafirm criticismul şi să-mi apăr recomandările terminologice şi metodologice, sperând că de data aceasta vor avea efecte mai puternice.

2. De-a lungul acestei secţiuni care tratează oferta, mă refer la firme, dar explicaţiile mele sunt valabile şi în cazul producătorilor individuali, al furnizorilor de servicii şi al comercianţilor.

disponibilitatea locurilor de cazare. De obicei amândouă se exprimă în procente. Să-l întrebăm pe director: „Ce rată de ocupare ați fi capabil și dispus să atingeți săptămâna următoare?" Să adăugăm la întrebare condițiile și explicațiile următoare:

- Prețurile sunt stabilite de hotel și vor fi valabile în săptămâna care urmează.
- Întrebarea noastră se referă la o perioadă foarte scurtă. Capacitatea hotelului este limitată pe termen scurt, fiind condiționată de numărul camerelor disponibile. Dacă am lua în considerare doar această barieră „fizică", atunci cu asta am putea da *capacitatea teoretică*. Dar este posibil ca diferiți factori perturbatori să intervină (de exemplu, lucrările obișnuite de întreținere sau alte circumstanțe tehnice), din cauza cărora câteva camere nu pot fi închiriate. Luând toate acestea în considerare, directorul poate stabili *capacitatea practică*.[1] Vom lua utilizarea 100 la sută a capacității practice ca exemplu ilustrativ atât în cadrul acestui exemplu, cât și în restul eseului drept *folosire a* întregii capacități.[2] Respondentul nu poate oferi decât o estimare lucidă a capacității practice. Suntem interesați de disponibilitatea realistă de a oferi servicii, nu de visuri sau aspirații.
- Intervievatului nu i se cere o prognoză a realizărilor sale, și nici numărul estimat al clienților. Trebuie să accepte faptul că la orice oră se poate trezi cu clienți care doresc o cameră. Cu alte cuvinte, dacă ar depinde doar de hotel, câți clienți ar fi dispus să primească, care ar fi rata de ocupare pe care ar vrea să o obțină.

Ar fi surprinzător dacă respondentul n-ar răspunde: „Aș vrea ca hotelul să fie plin, adică aș prefera să am ocuparea completă a capacității practice." În decursul săptămânii se va constata cât a fost ocuparea reală. Să presupunem că media săptămânală este de 75 la sută din capacitatea practică. Diferența, adică cele 25 de puncte procentuale, ne dă expresia numerică a excesului de ofertă.

1. US Federal Reserve Board comunică sistematic indicii de utilizare a capacității. Definiția pe care o întrebuințează FED este următoarea: „Indicii capacității produși de Federal Reserve Board sunt concepuți să surprindă conceptul de *produs maxim sustenabil*, adică nivelul maxim al producției pe care o întreprindere îl poate menține în limitele unei planificări realiste a producției după ce sunt luate în calcul perioadele în care nu se lucrează și sunt prevăzute suficiente resurse de mână de lucru și de materiale pentru a utiliza capitalul disponibil. Conceptul corespunde în linii mari cu punctul de utilizare completă a resurselor al unei funcții de producție, cu condiția ca această capacitate de producție să reprezinte mai degrabă un maximum sustenabil pe termen lung decât un maximum mai ridicat pe termen scurt, dar care nu poate fi menținut. De pildă, o firmă poate amâna lucrările de întreținere sau poate crește numărul orelor de lucru suplimentare pentru a produce peste capacitatea ei obișnuită. Pe termen lung aceste măsuri nu sunt durabile" (Morin și Stevens, 2004, 3–4).

2. Deși utilizarea reală este de obicei mai mică de 100 la sută, este imaginabilă și utilizarea de peste 100 la sută. Rămânând la exemplul nostru: un hotel are atât de mulți clienți, încât directorul hotelului amână lucrările de întreținere periodică.

Să presupunem că atât chestionarul iniţial, cât şi măsurătorile concrete au fost realizate în toate hotelurile din oraş şi în fiecare dintre ele e prezentat un exces de ofertă. Cu asta am dobândit ulterior o imagine exactă a raporturilor dintre cerere şi ofertă pe acest segment de piaţă. Cumularea *ex ante* a răspunsurilor date de directorii de hoteluri echivalează cu oferta aferentă săptămânii în chestiune, iar cumularea *ex post* a cifrelor echivalează cu cererea aferentă săptămânii în chestiune. În exemplul nostru toate ofertele depăşesc cererea. Nu e nevoie să-i chestionăm pe clienţi în legătură cu cererea lor, pentru că excesul de ofertă de pe piaţă arată că volumul tranzacţiilor efective (vânzări şi cumpărări) este echivalent cu cererea.

Numim asta „regula laturii mai scurte". În caz de exces de ofertă, latura mai scurtă este cererea, iar latura mai lungă este oferta. Volumul tranzacţiilor efective coincide întotdeauna cu latura mai scurtă.

Regula are consecinţe importante pentru metodele de cercetare şi de măsurare. Doar mărimea laturii scurte poate fi măsurată pornind de la datele referitoare la achiziţiile şi vânzările reale. Latura mai lungă trebuie estimată cu alte metode. În exemplul nostru fictiv am ales metoda cea mai simplă pentru măsurarea laturii mai lungi: am pus persoanelor responsabile întrebări despre disponibilitatea lor de a vinde. Dacă am fi presupus că ar fi închiriat cu plăcere toate camerele, întrebările ar fi fost înlocuite cu măsurarea prealabilă a capacităţii lor practice.

Revenind la întrebarea pusă la începutul studiului: a vorbi despre surplus presupune să ştim la ce anume raportăm excesul? Din exemplul nostru am avut un răspuns limpede: oferta a depăşit volumul tranzacţiilor efective şi acesta din urmă a coincis cu cererea.

2. *O firmă de comerţ care vinde produse din stoc aflată* în situaţia *de exces de ofertă.*[1] Cu toate că şi în activităţile comerciale există limite de capacitate (capacitate fizică de primire a unui spaţiu comercial, randamentul personalului etc.), limita fundamentală a ofertei este stocul disponibil. Dacă vrem să măsurăm oferta nu într-un anumit moment, ci pe o perioadă mai scurtă (să zicem, o săptămână), ca în cazul amintit anterior, atunci trebuie să îl întrebăm pe managerul societăţii comerciale: cât poate şi cât este dispusă firma să le vândă cumpărătorilor la preţurile în vigoare, incluzând stocul iniţial şi completările de stoc sosite în cursul săptămânii? Răspunsul probabil este că ar vinde toată cantitatea.[2] Această

1. O firmă de comerţ poate acţiona ca intermediar pe piaţa de servicii, dar nu voi analiza acest caz special.

2. Ar fi o exagerare dacă magazinul ar rămâne cu desăvârşire gol la sfârşit de săptămână, precum magazinul din Varşovia despre care am vorbit la începutul acestui eseu, pentru că asta i-ar putea determina pe cumpărători să nu revină în acest magazin. Acest pericol nu există în economia de piaţă, deci putem face liniştiţi abstracţie de el.

cantitate — abilitatea și disponibilitatea de a vinde a comerciantului — este cea care poate fi considerată ofertă a comerciantului.

Pentru a ajunge la o concluzie limpede a acestui experiment intelectual, trebuie să adăugăm două condiții.

- Completările de stoc au fost comandate înainte de interviu. Îl rugăm pe respondent să presupună că în cursul săptămânii nu poate modifica deloc comanda, adică insistăm în menținerea interpretării *ex ante* a problemei „pe termen scurt".
- Cealaltă condiție se referă la noi, autorii experimentului intelectual. Să presupunem că la sfârșitul săptămânii rămâne un stoc final din fiecare produs. Nimic nu s-a vândut în întregime din magazin, cu alte cuvinte: latura cererii a fost mai scurtă pentru toate produsele.

Dacă cele două condiții au fost îndeplinite, la sfârșitul săptămânii se poate stabili cu precizie cât a fost excesul de ofertă, deoarece acesta este identic cu stocul final. Rezultatul se deduce din niște simple relații matematice.

Ofertă = stocul de deschidere, plus completările de stoc din timpul săptămânii

Cerere = achizițiile și vânzările reale (latura mai scurtă)

Excesul de ofertă = stocul final

Stocul final este acea cantitate de produse pe care vânzătorul ar fi dorit s-o vândă *ex ante*, dar nu a reușit, așa cum am stabilit *ex post*.

3. *O firmă producătoare de bunuri aflată* în situația *unui exces de ofertă*. Să ne imaginăm o altă situație. Respondentul este de această dată director al unei firme producătoare de bunuri (bunăoară al unei fabrici de automobile), unde se produc produse palpabile din punct de vedere fizic, stocabile, durabile. Interviul are loc într-o situație de exces de ofertă.

Este mai puțin clar decât în cele două cazuri precedente cum formulăm întrebarea cu ajutorul căreia vom cunoaște oferta.

Ca și în cazul celor două interviuri anterioare, întâi punem întrebarea referindu-ne la un termen foarte scurt, o săptămână. În acest caz adresăm întrebarea firmei în calitate sa de *vânzător* (probabil directorul general chiar îl va chema pe directorul de vânzări să răspundă). Din acest moment întrebarea, premisele și condițiile coincid cu cele spuse mai devreme în legătură cu societatea comercială. Fabrica de automobile poate și dorește să vândă atâtea mașini câte se află deja în stocurile sale proprii, la care se adaugă cele care vor fi gata săptămâna următoare. (Ritmul de finalizare a produsului final nu mai poate fi influențat.) Acesta este deci oferta de vânzare a săptămânii următoare. Oferta excedentară (adică acea cantitate care nu s-a vândut) va fi identică cu stocul final.

Este nevoie de cu totul alte întrebări şi supoziţii dacă ne adresăm directorului în calitate de conducător al *producţiei.* În cazul unui produs complex, cum este un automobil, nu este de folos şi nici nu intră în obişnuinţă să considerăm o săptămână drept „termen scurt". Să îl întrebăm ce idei are pentru următorul trimestru.

În acest punct, interviul, ca şi termenii şi condiţiile, seamănă cu cel din primul caz, făcut cu firma prestatoare de servicii. Îi vom cere respondentului să facă presupunerea că are suficiente comenzi. Deci, dacă ar depinde doar de el, care este cantitatea pe care ar dori să o producă? Răspunsul va fi că ar dori să se apropie cât mai mult de capacitatea practică a fabricii. Ne putem aştepta la acest răspuns mai ales dacă în producţie, în preajma capacităţii practice, se afirmă fenomenul de randament de scară *constant* în funcţie de volum, şi cu atât mai mult acesta va fi răspunsul, cu cât în producţie se afirmă randamentul de scară crescător (în fabrica de automobile probabil că aceasta ar fi situaţia).

Raţionamentul ulterior coincide cu argumentarea prezentată în cazul societăţii prestatoare de servicii. Dacă producţia va fi fost mai mică decât capacitatea practică, din cauză că n-au fost suficiente comenzi, sau dacă mai devreme sau mai târziu în situaţia vânzărilor nu se întrevăd ameliorări, atunci pe parcurs se vor face reduceri ale producţiei planificate. După un trimestru am putea constata că firma nu a reuşit să exploateze în totalitate capacitatea sa de producţie. Capacitatea neexploatată poate fi considerată *ex post* drept exces de ofertă.

Observaţi că apar două tipuri de ofertă excedentară la firma producătoare de bunuri: stoc nevândut, în pofida dorinţei de a vinde, şi capacitate neexploatată, în pofida dorinţei de a produce. Amândouă constau din automobile, dar cele două numere bine definite nu pot fi cumulate. Într-unul din cazuri aveam de-a face cu automobile palpabile, în celălalt articolul este imaginar, doar descrierea cantitativă a unei dorinţe nerealizate de producţie. Atât stocul de produse nevândut, disponibil spre vânzare, cât şi capacitatea neexploatată exprimată ca un potenţial surplus pot fi clasificate drept cazuri de ofertă excedentară din multe puncte de vedere, însă suma celor două valori nu poate fi interpretată.

Cu toate că am formulat clarificarea conceptuală pentru întrebările unui interviu imaginar, din fericire există multe sondaje reale, cu întrebări asemănătoare celor prezentate aici.

Tabelul 3.1. conţine o comparaţie la nivel internaţional a datelor privind utilizarea capacităţii industriale. Cercetătorii au analizat datele provenind din 34 de ţări colectate, în perioada cuprinsă între 1978 şi 2008. În acest tabel figurează 13 ţări, în cazul cărora sunt disponibile mai mult de o sută de observaţii! Tabelul indică media din fiecare ţară a acestei perioade.

Tabelul 3.1. Utilizarea medie a capacității de producție comparată la nivel internațional, 1978–2008

Țară	Media	Număr de observații	Abatere standard
Belgia	79,0	121	2,89
Canada	81,3	152	4,11
Elveția	83,8	154	3,33
Franța	84,4	130	2,02
Germania	83,6	154	3,51
Italia	75,7	154	2,70
Japonia	79,0	153	8,11
Noua Zeelandă	89,2	153	2,13
Norvegia	82,4	138	2,70
Portugalia	78,9	126	2,49
Olanda	82,5	147	2,58
Spania	79,8	154	3,03
SUA	80,4	145	3,91

Notă: Datele se referă la utilizarea capacității de producție în industriile producătoare de bunuri. „Media" este valoarea medie pentru utilizarea capacității de producție raportată pentru țările date determinată pe baza tuturor observărilor disponibile pentru fiecare țară. „Numărul de observații" este legat de lungimea seriilor temporale pentru o țară, pe baza statisticilor oficiale la data când lucrarea a fost scrisă. Datele despre utilizarea capacității de producție sunt trimestriale, astfel încât N= 40 implică faptul că seria acoperă o perioadă de 10 ani.

Sursa: Etter, Graff și Müller (2008, p. 8).

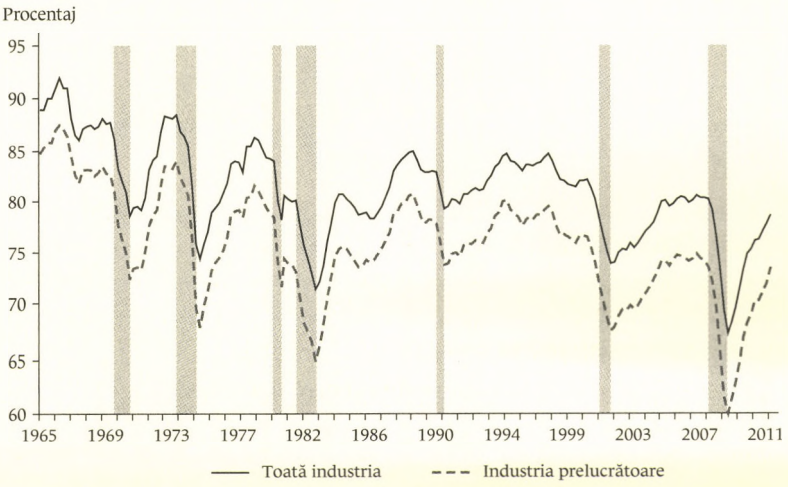

Figura 3.1. Rata utilizării capacității de producție, SUA, 1965–2011

Notă: Zonele verticale evidențiate cu gri reprezintă perioadele de recesiune. Zonele de recesiune au fost marcate conform definițiilor date de National Bureau of Economic Research (NBER).

Sursa: Federal Reserve Statistical Release (2010).

Figura 3.1 ilustrează seriile temporale de utilizare pentru SUA. Autorii raportului subliniază faptul că, în acest caz, capacitatea de producție cu

care se compară utilizarea reală arată un nivel de producţie sustenabil pe termen lung, adică capacitatea practică (vezi şi Corrado şi Mattey, 1997). Ca exemplu separat, Figura 3.2 prezintă seriile temporale de utilizare din Franţa.

Tabelul şi graficele ne îndreaptă fără tăgadă către concluziile de mai jos.

Rata de utilizare a capacităţii de producţie diferă de la o ţară la alta. Ratele anuale fluctuează, însă de obicei rămân sub 90 la sută[1], ceea ce confirmă afirmaţia că în economia capitalistă capacitatea de producţie neîntrebuinţată este un fenomen cronic.

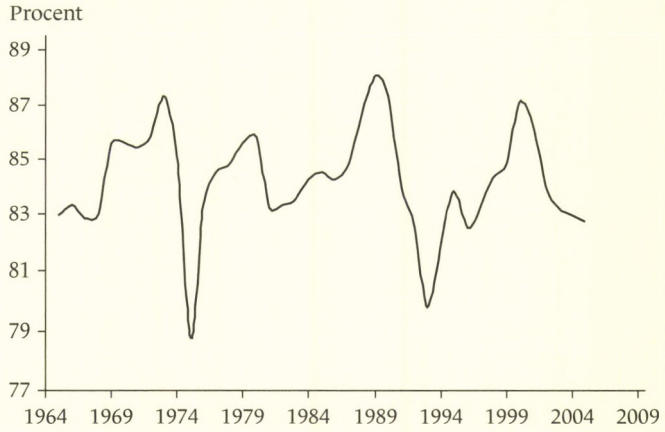

Figura 3.2. Rata utilizării capacităţii de producţie în Franţa, 1965–2005

Sursa: Allain şi Canry (2008). Autorii, Olivier Allain şi Nicolas Canry, mi-au pus la dispoziţie datele numerice. Le mulţumesc pentru ajutor.

Tabelul 3.1 şi Figurile 3.1 şi 3.2 prezintă utilizarea capacităţii de producţie industriale. Cercetări asemănătoare se fac în legătură cu utilizarea stocului de locuinţe. Pentru a servi scopurilor acestui studiu, numărul de unităţi de locuit aflate în proprietate personală şi numărul de unităţile de locuit închiriate scoase la vânzare sau disponibile pentru a fi închiriate pot fi adunate: suma poate fi considerată drept capacitatea neutilizată din domeniul imobiliar. Figura 3.3 arată limpede că, în Statele Unite, proporţia combinată nu a coborât în niciun an sub 8 la sută, iar în 2004 a atins 12 la sută. Asta indică o proporţie semnificativă de exces de ofertă[2].

1. Excepţia este prezentată în Figura 3.1, unde utilizarea capacităţii de producţie în SUA e mai mare de 90 la sută în primii doi ani ai seriilor temporale.

2. De dragul comparaţiei, vreau să menţionez unul dintre aspectele cele mai sumbre ale economiei socialiste, şi anume criza de locuinţe. Articolul din Wikipedia (2012b) dă următoarele date care ilustrează nivelul deficitului de locuinţe atins în 1986 raportat

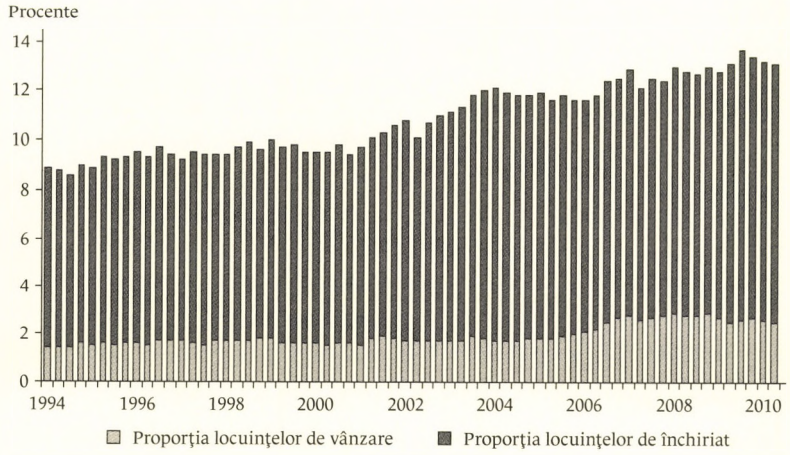

Figura 3.3. Ponderea locuinţelor de închiriat şi de vânzare în SUA, 1994–2011 (procente)

3.2. PRIMA DIFICULTATE: AJUSTAREA CONTINUĂ ŞI RECIPROCĂ A CERERII ŞI OFERTEI

Cele trei „cazuri pure" discutate mai sus au ajutat la definirea conceptului de „ofertă excedentară" şi au indicat o metodă de măsurare, exceptând faptul că în mod intenţionat am uşurat abordarea apelând la diverse abstractizări pentru a avea acces la definiţii şi la metode de măsurare mai clare pentru o primă privire asupra măsurării. Acum vreau să mă adresez cititorului şi să-i prezint ceea ce se întâmplă în practică, cu acele evenimente din activitatea economică reală, aspecte care se deosebesc de cele trei cazuri idealizate şi simplificate.

Nu mă gândesc aici la faptul că observatorii fenomenelor sau statisticienii care fac măsurarea ar putea comite erori, pentru că acestea produc doar inexactităţi aleatorii. Problema frecventă este aceea că situaţia face imposibilă utilizarea consecventă a unor definiţii şi metode de măsurare atât de pure.

Am abordat prima dificultate în Secţiunea 2 a acestui eseu, prezentând procesul formării cererii. Acum să privim, în acelaşi timp, latura cererii şi a ofertei din punctul de vedere al măsurării.

Formarea cererii şi ofertei reprezintă un proces dinamic pentru orice vânzător şi orice cumpărător. Înclinaţia de a vinde a producătorilor sau a vânzătorilor se schimbă neîncetat, ea se adaptează circumstanţelor actuale, efectuează ajustări forţate. Care moment al maturării intenţiei

la numărul total de locuinţe: 30,2 la sută în Uniunea Sovietică, 27,4 la sută în Bulgaria, 23,9 la sută în Polonia şi 17,1 la sută în Germania de Est.

constituie oferta „adevărată"? Cercetătorii pieţei îi întreabă cu regularitate pe directorii executivi ai companiilor producătoare de bunuri care este planul lor de a produce sau de a vinde, apoi compară planul cu producţia şi vânzările efective. Cifrele „adevărate" se pot abate de la intenţie în ambele sensuri.[1] Problema este să se ştie în ce stadiu se află procesul formării intenţiei atunci când directorul societăţii a fost întrebat. Cum au influenţat oferta informaţiile obţinute despre cerere? Cu cât un manager se apropie mai mult de sfârşitul ajustării reciproce a cererii şi ofertei, cu atât mai mult va coincide intenţia cu realizarea sa.

Acelaşi lucru este valabil şi în legătură cu intenţia de cumpărare a cumpărătorilor. În care moment se preschimbă intenţia în „adevărată" cerere? Când se hotărăşte cineva să cumpere? În momentul când intră în magazin? Sau atunci când nu găseşte ceea ce caută şi cumpără altceva în loc? Sau, puţin mai târziu, când cumpără altceva în al doilea sau în al treilea magazin?

Nu confrunt problematica cererii şi ofertei *noţionale versus* cele *reale/efective/de fapt*. Aceşti termeni sunt larg folosiţi în literatura teoretică de specialitate de către aşa-numita *„disequilibrium school"* (vezi Bernassy, 1982). Cererea noţională este un instantaneu ficţional, iar cererea propriu-zisă este un alt instantaneu ficţional. Acelaşi lucru este valabil pentru termenii de ofertă noţională şi ofertă reală/efectivă. Avansez aici ideea că formarea cererii nu este compusă din două instantanee, ci este un film, o interacţiune continuă între intenţia de a cumpăra (care poate să fie sau poate să nu fie bine definită la început) şi ajustarea la oferta existentă şi viceversa. În locul a două numere statice (noţional şi real/efectiv), vedem un *proces* de ajustare. În economia surplusului acest proces nu merge foarte des în răspăr cu restricţiile ofertei sau, chiar dacă o face, suntem martorii unei anumite ajustări între cerere şi ofertă.

Putem urmări procesul la fiecare vânzător şi la fiecare cumpărător, însă, dacă vrem să sintetizăm la un moment dat sau pe o perioadă scurtă intenţiile şi dispoziţia de vânzare a unei multitudini de vânzători sau intenţia şi disponibilitatea de cumpărare a mulţi cumpărători, atunci am adăuga elemente de calitate eterogenă[2]. Prin urmare, interpretarea numărului cumulat va fi neclarificată (sau, fără chestionări individuale, este imposibilă).

Pentru a ilustra acest lucru, trebuie să revenim la exemplul cu industria hotelieră. Dacă, într-un oraş, zece clienţi din douăzeci caută un hotel de patru stele, iar ceilalţi zece caută să se cazeze la un hotel de două stele

1. Vezi, de exemplu, metodele de măsurare utilizate pe scară largă din Business Tendency Survey (OECD, 2003).

2. Am amintit mai devreme problema „eterogenităţii": dificultăţile se ivesc atunci când încercăm să prezentăm comportamentul unui grup cu ajutorul comportamentului „reprezentativ" al unui individ mediu. La exprimarea numerică a cererii şi a ofertei, eterogenitatea creează dificultăţi deosebit de mari.

şi toată lumea găseşte ce a căutat, atunci toată lumea este mulţumită. Dacă însă toţi cei douăzeci ar fi dorit o cazare de patru stele, iar zece persoane au fost nevoite să se mulţumească cu o cazare de două stele, atunci numai zece sunt satisfăcuţi, iar ceilalţi zece sunt dezamăgiţi, chiar dacă statistica factuală despre disponibilitatea hotelurilor va fi identică în ambele cazuri. Deci dacă, într-un fel sau altul, toată lumea a primit o cameră potrivit „regulii laturii mai scurte", numărul total real camerelor ocupate poate fi numit cererea clienţilor. Totuşi, agregarea maschează faptul că unii clienţi decepţionaţi nu au primit ceea ce căutau şi, din cauza substituirii forţate, sunt mai puţin mulţumiţi.

3.3. A DOUA DIFICULTATE: APARIŢIA ÎN PARALEL A FENOMENELOR DE OFERTĂ ŞI CERERE EXCEDENTARĂ

În experimentul mental prezentat în Secţiunea 3, mi-am uşurat munca făcând următoarea supoziţie: la fiecare tranzacţie latura mai scurtă a fost de partea cererii, excluzând astfel posibilitatea cererii excedentare. Având în vedere regula laturii mai scurte, este limpede că în asemenea cazuri ceea ce arată datele descriptive statistice este cererea, din cauză că este evident că ne confruntăm cu o piaţă cu ofertă excedentară.

Însă în practică nu putem fi siguri de acest lucru. Fenomenele de ofertă şi de cerere excedentară pot apărea concomitent. În anumite hoteluri pot fi mai puţini clienţi, în timp ce alţi turişti nu găsesc camere în care să locuiască cu plăcere. În cele din urmă, zilnic se petrec reconfigurări. Să presupunem că în fiecare zi se face o statistică amplă privitoare la disponibilitatea tuturor hotelurilor din oraş. Consultând doar acest raport, nu vom afla dacă aceasta reflectă cererea sau oferta.

Fenomenele de cerere şi de ofertă excedentară nu coexistă pur şi simplu, ci pot interacţiona. Vânzătorii cu ofertă excedentară care n-au putut să-şi vândă produsele n-au nici ei suficienţi bani, atunci când sunt ei înşişi cumpărători, pentru a-şi satisface intenţia iniţială de cumpărare. Diminuarea cererii lor declanşează ofertă excedentară la alţi vânzători şi aşa mai departe (Clower, 1965 şi 1967, Leijonhufvud, 1968). Fenomenele de ofertă excedentară se propagă, apare un efect multiplicator al ofertei excedentare.

Ar fi bine dacă statisticile la nivel micro privind cererea şi oferta excedentare ar fi făcute separat unele de celelalte. Atunci am putea face enunţuri semnificative despre distribuţia lor, am putea stabili caracteristicile stocastice ale fenomenelor micro.

3.4. DIGRESIUNE: OBSERVAREA DIFICULTĂŢILOR ŞI A LIMITELOR MICRO ALE PRODUCŢIEI

În secţiunea de mai sus am amintit problema coexistenţei fenomenelor de ofertă şi cerere excedentară. O cercetare internaţională periodică, pe care o descriu în cele ce urmează, ar putea fi de mare ajutor în înţelegerea şi observarea fenomenului, dar este necesar să fim atenţi la interpretarea corectă a metodologiei.

De câteva decenii, în 26 de ţări europene, reţeaua internaţională a 26 institute de cercetare pune trimestrial următoarea întrebare unui eşantion de manageri selectaţi din cadrul mai multor întreprinderi industriale:[1]

„Care sunt factorii principali care în momentul actual vă limitează producţia?

- Nu există asemenea factori
- Lipsa forţei de muncă
- Lipsa de materiale şi/sau echipament
- Limitele financiare
- Alţi factori (vă rugăm, precizaţi)."

Anexez, spre exemplificare, seria temporală maghiară (Figura 3.4. şi Tabelul A1 din anexă). Înainte de a trage concluzii din această serie temporală în raport cu studiul de faţă, merită să reflectăm din nou la ce îi întreabă de fapt cercetătorii pe managerii companiilor. De dragul comparaţiei, citiţi chestionarul virtual publicat la punctul 3 al Secţiunii 3.1, în care se discută cazurile „pure". Acolo întrebarea pusă a fost diferită — esenţialmente diferită! Analiştii *nu* le-au pus managerilor din cele 26 de ţări întrebarea ce cred *ex ante* despre producţia viitoare, ce volum ar produce *dacă ar exista cerere pentru asta*, incluzând de la început perturbaţiile obişnuite pe latura intrărilor. Întrebarea *nu* se referă acum la ofertă, ci la volumul *ex ante*. Şi nici n-au întrebat cercetătorii întreprinderea, presupunând că ar exista posibilitatea reală pe latura producţiei ca întreprinderea să realizeze, să spunem, 500 de unităţi, dacă aceasta ar şi dori să le producă pe aceste 500 de unităţi. Cu alte cuvinte: nu au fost întrebaţi cât de mare *ar fi* oferta independent de cerere.

În schimb, întrebările analiştilor conjuncturii au presupus tacit că, în elaborarea planurilor de producţie, managerul de producţiei ia în considerare diversele dificultăţi care pot apărea şi elaborează un proiect realist, fezabil. Acest proiect poate fi făcut, pe baza raţionamentului expus în studiul meu, într-o clipită într-un stadiu destul de avansat al procesului de ofertă. Acum, în toiul procesului avansat de formare a ofertei, este pusă întrebarea privitoare la factorii care împiedică de obicei producţia,

1. Pentru metodologia sondajului, vezi OECD (2003) şi Nilsson (2001).

sau altfel spus: „Atunci când prevezi evenimentele probabile, care sunt acele dificultăți pe care lei iei în considerare?" Acestea nu sunt cuvintele reproduse ad litteram ale întrebării ce a fost pusă în cadrul sondajului. Dezvălui aici acele supoziții ascunse care constituie fondul conceptual al întrebării.

Întrebarea aceasta inteligentă și instructivă cere răspunsuri inteligente și instructive[1], însă nu dezvăluie constrângerile cererii cu care se confruntă oferta inițială la nivel micro, extinsă până la limita capacității practice. Astfel, sondajul nu ne oferă posibilitatea de a deduce *nemijlocit* din date care este dimensiunea ofertei sau a cererii excedentare la nivel micro, iar din această cauză nu dă și nici nu poate să dea un răspuns clar, *direct*, nici la întrebarea centrală a studiului meu (economie de surplus? economie de penurie?)

Totuși, este posibil, cu precauțiile de rigoare, să obținem din aceste serii temporale indicații *indirecte* și pentru chestionarele mele. Să remarcăm în seria temporală maghiară cum se modifică proporția răspunsurilor făcând trimitere la perturbări ale intrărilor și la venituri insuficiente. În Figura 3.4, banda verticală gri indică perioada schimbării de regim. Seria temporală arată limpede faptul că, până la schimbarea de regim, în economia de penurie a socialismului eforturile întreprinderilor vizând continuitatea și sporirea producției au întâmpinat dificultăți, mai ales la nivel de resurse: dificultatea cea mai frecventă consta în lipsa forței de muncă și în mod deosebit a forței de muncă calificate, apoi în lipsa materialelor și a pieselor de schimb. Două treimi din respondenți au numit cel puțin o problemă la nivelul intrărilor. Nici lipsa cererii n-a fost rară, dar înainte de 1989 acest tip de dificultate n-a atins nici o treime din menționările făcute.

Proporțiile au fost, mai mult sau mai puțin, inversate după schimbarea de regim. În anii 2000, în jur de două treimi dintre respondenți au menționat dificultățile pe partea cererii, în timp ce menționarea lipsei de materiale și de piese de schimb a devenit foarte rară[2].

1. Cercetarea, realizată în 26 de țări, nu a avut scopul să măsoare dimensiunea sau distribuția fenomenelor de cerere și ofertă excedentară, ci să ofere puncte de sprijin practice pentru prevederea fluctuațiilor, ceea ce a și reușit întru totul.

2. Merită să amintim că lipsa personalului calificat provoacă probleme și în economia care a dobândit un caracter capitalist.

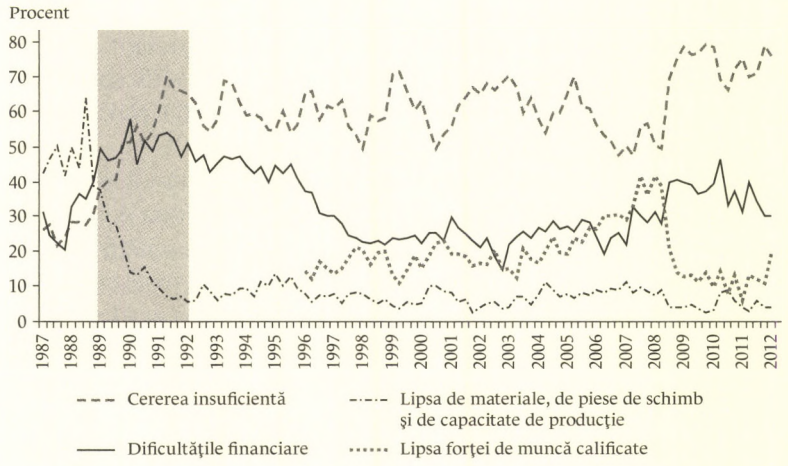

Figura 3.4. Factorii perturbatori ai producţiei în industria prelucrătoare din Ungaria, 1987–2012 (procentaj menţionat)

Notă. Respondenţii au fost întrebaţi care sunt diferiţii factori care pot împiedica producţia. În răspunsul lor au putut să amintească mai mulţi factori perturbatori. Pentru a asigura o privire de ansamblu mai uşoară, graficul reprezintă doar câteva serii temporale, cu alte cuvinte nu ilustrează toate coloanele tabelului. Pe axa perpendiculară am indicat în procente frecvenţa relativă a menţionărilor. Interpretarea liniei gri continue, vizibilă în josul graficului, şi anume linia care corespunde lipsei de material, de piese de schimb şi de capacitate de producţie, se întemeiază pe următoarea logică: pentru toate perioadele de evaluare, am stabilit numărul cel mai mare dintre cele cinci variabile (relative la lipsa materialelor, a pieselor de schimb şi a capacităţii de producţie), adică cea mai mare frecvenţă relativă. Cu alte cuvinte, numărul cel mai mare reprezintă numărul respondenţilor care au amintit cel puţin unul dintre cei cinci factori perturbatori. Seria temporală a numerelor cele mai mari este ilustrată de linia continuă gri. Banda verticală gri acoperă anii care au urmat căderii Zidului Berlinului, deci al trecerii de la sistemul socialist la cel capitalist.

Sursa: Comunicare directă a lui Kopint-Tárki (Institutul de Studii Economice şi de Piaţă, Budapesta). Graficul are la bază datele din Tabelul A.1 din Anexă.

3.5. A TREIA DIFICULTATE: A FACE DISTINCŢIA ÎNTRE STOCURILE „NECESARE" ŞI CELE „INUTILE"

Revenind la linia directoare a raţionamentului meu, să cercetăm acum dificultăţile date de conceptualizare şi de măsurare.

În Secţiunea 3, în cazurile „pure", am calificat stocul final nevândut drept ofertă excedentară. Cititorul poate că a ignorat acest lucru, dar este datoria mea să atrag atenţia că acesta este un aspect problematic.

În cazul cererilor staţionare şi al rezervelor staţionare, dacă pe o perioadă mai lungă dintr-un anumit produs stocul nevândut *creşte*, atunci avem de-a face cu o ofertă excedentară. Însă mai devreme în acest studiu am evidenţiat că cererea nu este staţionară, ci se modifică neîncetat, nu în ultimul rând sub efectul modificărilor ofertei. Stocarea are rolul de a înlesni ajustarea reciprocă a cererii şi ofertei.

Deci când anume se poate spune despre un stoc ca este „prea mare", constintuind o ofertă excedentară? Înainte de răspunde la întrebare, permiteţi-mi să fac trimitere la nivelul de siguranţă prezentat mai devreme, în Secţiunea 2.2, pe care îl vom nota cu B în explicaţiile următoare. S-ar putea spune, de exemplu, că stocul nu a fost foarte mare, ci corespunzător, dacă 90 la sută dintre cumpărători au găsit ceea ce căutau, şi doar 10 la sută au efectuat înlocuiri forţate sau au plecat din magazin, fără să cumpere nimic (B = 0,9). În schimb, stocul este deja excesiv de mare (constituind o ofertă excedentară), dacă formează o pondere de numai 9 la sută a cumpărătorilor decepţionaţi, şi nu de 10 la sută (B = 0,91). Însă, sincer vorbind, acest punct de plecare este cu totul arbitrar. De ce ar fi B exact 0,9? De ce n-ar putea să fie 0,85 sau 0,96? Nivelul de siguranţă B nu este determinat, ci în mod necesar *nedeterminat*, căci până la un anumit punct sunt sub efectul acelor forţe motrice spontane şi al mecanismelor de ajustare, pe care le descriu în Secţiunea 2.[1]

Este deci *nedeterminat în mod necesar* punctul unde se termină cantitatea „necesară" a stocului şi unde începe cantitatea „inutilă", „excesivă", pe care o putem numi fără ezitare ofertă excedentară.

În timp ce această valoare-limită cantitativă este nedeterminată, putem fi siguri de existenţa câtorva raporturi cu adevărat importante.

- Odată cu obişnuita reaprovizionare continuă şi organizată a stocului, nivelul de siguranţă creşte simultan cu sporirea stocurilor de o componenţă corespunzătoare. Dacă mărimea şi componenţa stocului le considerăm ca fiind date, atunci în urma flexibilităţii caracterului lin al reaprovizionării şi a accelerării vitezei cu care comenziile sunt executate, creşte nivelul de siguranţă.[2] Aceste raporturi sunt evidente. Cercetarea operaţională a creat nenumărate modele pentru analiza concret numerică a acestor raporturi.
- Dacă politica de stocare a unei firme face posibilă atingerea unui înalt nivel de siguranţă, atunci ea va influenţa şi vânzătorul (de exemplu întărindu-i poziţia de concurent), şi cumpărătorul (de exemplu prin faptul că îi oferă o posibilitate mai largă de alegere şi şanse mai mari să găsească mărfurile cele mai dorite de el).

Până acum am vorbit doar despre oferta excedentară, pentru că este tema centrală a studiului de faţă, însă raţionamentul poate fi extins şi la cererea excedentară. Dacă toţi cumpărătorii dornici să cumpere şi capabili din punct de vedere financiar să achite preţului de cumpărare părăsesc magazinul cu mâna goală (B = 0), atunci e limpede că stocul a fost prea

1. Pentru metodologia sondajului, vezi OECD (2003) şi Nilsson (2001).

2. Cercetarea, realizată în 26 de ţări, nu a avut scopul să măsoare dimensiunea sau distribuţia fenomenelor de cerere şi ofertă excedentară, ci să ofere puncte de sprijin practice pentru prevederea fluctuaţiilor, ceea ce a şi reuşit întru totul.

mic. Dar dacă iese la iveală *ex post* că mărimea şi compoziţia stocului efectiv generează B = 0,3 sau B = 0,4? Înseamnă că stocul a fost „prea mic"? Să repet: valoarea-limită sub care se poate afirma despre un stoc că este mai mic decât „necesar" este nedeterminată.

Revenind la problema definirii: reflecţiile de mai sus sunt suficiente în sine pentru a stârni ezitare în folosirea atributelor „superfluu" sau „excesiv". În ce mă priveşte, în acest studiu încerc (uneori fără succes) să evit a vorbi despre stocul inutil sau despre capacitate inutilă.

În cartea mea *Economics of Shortage* (Kornai, 1980) am folosit termenul de *slack* pentru acelaşi lucru, pe care în studiul de faţă l-am numit *surplus*. De la scrierea cărţii am fost mai mult timp în compania vorbitorilor nativi de engleză şi am citit mai mult cotidiene în engleză. De abia acum percep conotaţia peiorativă a cuvântului *slack*, care face referire la faptul că există lejeritate şi că cel puţin o parte din stoc sau din capacitate reprezintă un surplus. Am căutat să evit această conotaţie acuzatoare, de aceea am căutat un cuvânt mai neutru. Am lăsat cu bună ştiinţă deschisă întrebarea dacă neutilizarea unei părţi a capacităţii date, stocul rezidual şi circulaţia lentă a unei părţi a acesteia sunt considerate risipă sau o stocare chibzuită de rezerve, sau o amabilitate specială faţă de clientul inconstant.

Cu toate că precizez că valoarea-limită a „excesului", a „surplusului" este nedeterminată, din asta nu rezultă că mărimea stocurilor nevândute şi a ponderii cumpărătorilor nesatisfăcuţi este nesemnificativă şi nu merită atenţie. Dimpotrivă, acestea sunt raporturi importante, observabile şi, cu o metodologie corespunzătoare, exprimabilă în numere.

Se poate face o analiză lămuritoare în legătură cu compoziţia stocurilor (vezi Chikán, 1984). Să contunăm cu Tabelul 3.2.

Calculul se bazează pe următorul raţionament: oricum ar fi sistemul, continuitatea producţiei şi a vânzărilor, evitarea obstacolelor minore necesită stocuri, atât pe latura intrărilor necesare producţiei, cât şi pe latura ieşirilor, rezultate în urma producţiei. Oricum, raportul celor două tipuri de stocuri este sistemic. Pe care latură este, aşadar, nevoie mai mare de rolul de tampon jucat de stocuri? Tabelul 3.2. susţine afirmaţia potrivit căreia în sistemul socialist exista o economie de penurie, doarece era mare nesiguranţa privind reaprovizionarea, iar în timp lipsa permanentă a produselor făcea relativ uşoară valorificarea, astfel încât ponderea stocurilor care intrau era foarte ridicată faţă de stocurile care erau valorificate (Farkas, 1980). Dar în sistemul capitalist, această pondere este mult mai mică. Aceasta indică faptul că în economia de surplus se pot aştepta mai puţin dificultăţi de aprovizionare cu produse din cauza lipsei, în timp ce stocurile care sunt vândute cresc mai mult, deoarece este mai dificilă valorificarea şi pentru că producătorii vor să-i ofere cumpărătorului servicii mai rapide şi posibilitatea de a alege dintr-o mai mare varietate de produse.

Tabelul 3.2. Proporţia stocurilor care ies şi intră, comparaţie internaţională, 1981–1985

Ţară	Stoc mediu de intrare per stoc mediu de ieşire în industria prelucrătoare
Ţări socialiste	
Bulgaria	5,07
Cehoslovacia	3,07
Polonia	4,49
URSS	3,16
Ungaria	6,10
Ţări capitaliste	
Australia	1,36
Austria	1,06
Canada	0,92
Finlanda	1,92
Japonia	1,09
Marea Britanie	1,02
Norvegia	1,10
Portugalia	1,66
RFG	0,71
SUA	1,02
Suedia	0,81

Sursa: Tabel întocmit de Attila Chikán. Publicat în Kornai, *The Socialist System* (1992, p. 250).

3.6. A PATRA DIFICULTATE: AGREGAREA NEJUSTIFICATĂ

Să luăm în considerare o piaţă parţială pe care se vând produse sau servicii din aceeaşi categorie. Este o practică obişnuită în modelele microeconomiei standard ca „cererea excedentară netă" să fie considerată o variabilă care explică modificarea preţurilor. Regula stabilirii preţurilor este următoarea: dacă cererea excedentară netă este pozitivă, preţul creşte, dacă este negativă, preţul scade. Faimoasa figură a teoriei walrasiene, „licitatorul", şi oficiul de reglementare a preţurilor al lui Oscar Lange (1968) [1936–1937], adept al teoriei walrasiene, modifică preţurile conform regulii prezentate mai sus, până când cele două părţi ajung la preţul de echilibru.

Calcularea „cererii excedentare nete" presupune o simplă adunare: suma datelor cererii excedentare cu semn pozitiv şi a datelor ofertei excedentare cu semn negativ.

La prima vedere pare logic, deşi în spatele operaţiei de adunare se ascunde o eroare logică gravă. Să presupunem că analizăm capacitatea de operare a unui aeroport la un nivel determinat al agregării: care a fost, într-o anumită zi, rata utilizării capacităţii sale în cazul decolărilor. Cerere excedentară: unii călători n-au putut să plece la timpul dorit. Ofertă excedentară: câteva avioane au decolat pline doar pe jumătate. Cerere excedentară netă: numărul călătorilor refuzaţi minus numărul locurilor rămase

neocupate de-a lungul unei perioade date. Totalizarea celor două este însă lipsită de sens. Îi consolează pe călătorii care a nu au putut pleca de la Budapesta spre Copenhaga cu zborul de la nouă dimineaţa faptul că existau locuri libere în avionul care decola către aceeaşi destinaţie la şapte seara? Poate aveau nişte întâlniri importante în decursul după-amiezii[1].

Denaturarea funcţiei de cerere excedentară prin valori „nete" este un procedeu metodologic aplicat adesea în modele teoretice şi în analizele empirice econometrice.[2] Atenta cumpănire a problemei sugerează o interdicţie severă de a crea date pentru „cererea excedentară netă" sau pentru „oferta excedentară netă".

Toate dificultăţile de măsurare menţionate anterior ne avertizează asupra agregării greşite. În fapt, cântărirea temeinică a uneia sau alteia dintre dificultăţi arată nevoia de a le interzice cu desăvârşire. Să rezumăm încă o dată, exclusiv din punctul de vedere al agregării, problemele deja discutate.

1. Nu este permisă adunarea stocului final şi a „surplusului" ivit sub forma capacităţii de producţie neîntrebuinţate; acestea reprezintă grade diferite de „disponibilitate". Dintre cele două tipuri de fenomene de surplus, cea de-a doua, capacitatea de de producţie excedentară, este mai importantă, pentru că este mai persistentă şi mai greu de diminuat faţă de stoc, a cărui mărime poate fi controlată mai uşor.
2. Atât oferta, cât şi cererea se dezvoltă ca procese dinamice. Intenţia de vânzare sau de cumpărare a fiecărui vânzător sau cumpărător se poate modifica şi maturiza pe parcurs. Având la dispoziţie măsurări instantanee transversale făcute în anumit momente, este greşit să aduni intenţiile de vânzare sau de cumpărare care din punct de vedere al gradului de „maturizare" sunt eterogene.
3. Ultima şi probabil cea mai serioasă dificultate tocmai a fost amintită: este greşit să „compensezi", adică să scazi suma netă a cererii excedentare din suma netă a ofertei excedentare la orice nivel al agregării.

Observaţiile de mai sus sunt valabile şi la nivelul inferior (micro-), şi la cel mediu al agregării. Raţionamentul ne conduce direct la concluzia că este nevoie de cea mai mare prudenţă în interpretarea datelor la nivel

1. Zborurile către diverse destinaţii dintr-un anumit aeroport, în momente diferite, trebuie considerate bunuri diferite, *eterogene*. Astfel, apar bine cunoscutele probleme de agregare provocate de eterogenitate.

2. Problemele de agregare apar în mod tranşant în modelele de dezechilibru folosite în analiza macroeconomică a ţărilor socialiste (vezi Portes şi Winter, 1980; Portes *et al.*, 1987). Pentru o privire de ansamblu asupra polemicii, vezi Davis şi Charemza (1989) şi van Brabant (1990).

macro. Este *imposibil* să stabilim atât cererea, cât şi oferta la nivel macro într-o anumită economie într-un anumit moment.

Trebuie să recunosc că nu ştiu să explic unde ar trebui să plasez în sistemul meu teoretic indicatorul pentru „disparitatea" dintre PIB-ul potenţial şi cel utilizat pe scară largă în analizele macro. Şi acesta este un fel de indicator al ofertei excedentare, ca şi indicatorul capacităţii neutilizate, excedentare, într-o societate producătoare de bunuri sau într-un anumit sector de producţie. Probabil că şi cu acest indicator putem avea aceleaşi temeri şi rezerve, pe care le-am expus mai sus, în legătură cu indicatorii agregării la nivel inferior. Problema reclamă negreşit o clarificare ulterioară. Personal, pentru moment nu aş îndrăzni nici să accept, nici să resping acest indicator, care este respectat şi folosit pretutindeni.

Aş putea continua cu enumerarea dificultăţilor şi a anomaliilor statistice şi de observare, dar aceste obiecţii vor fi îndeajuns de multe ca să explice de ce aleg perechea conceptuală „economie de penurie–economie de surplus" pentru a descrie starea generală a pieţei într-o anumită ţară şi de ce mă abţin să folosesc perechea „economie de cerere excedentară–economie de ofertă excedentară", pe care mulţi ar găsi-o mai uşor de înţeles.

3.7. SUGESTII PRACTICE PRIVIND MĂSURAREA ŞI APARATUL CONCEPTUAL

Pe baza celor spuse mai sus, sunt gata să renunţ la ideea de a stabili ce mărime vor avea pe o o piaţă dată la preţuri date oferta totală şi cererea totală la preţurile date, apoi, deducând cel din urmă din cel precedent, iar apoi de a stabili din punct de vedere cantitativ mărimea ofertei excedentare sau a cererii excedentare. Nu voi încerca să caracterizez starea generală a pieţei printr-un indicator cardinal.

Totuşi asta nu înseamnă renunţarea la sarcina măsurării. În loc de o măsurare agregată, cardinală, putem utiliza câţiva indicatori parţiali care pun în lumină manifestările tipice ale economiei de surplus şi ale economiei de penurie, precum şi stările permanente şi modificările lor la un moment dat.

Iată câteva exemple de indicatori de acest fel:

- capacitatea de producţie a producătorilor şi a furnizorilor de servicii şi utilizarea capacităţii acestora.
- rulajul stocurilor de produse, precum şi proporţia componentelor stocurilor raportate unele la celelalte şi la volumul vânzărilor.
- chestionarea producătorilor în legătură cu dificultăţile pe care le întâmpină producţia.
- statul la coadă şi timpul de aşteptare, intenţia de cumpărare a persoanelor care stau la coadă, în raport cu vânzările efective.

Exemple de indicatori precum cei enumeraţi mai sus sunt prezente de mai multe ori în cadrul acestui eseu, demonstrând că aceşti indicatori sunt metode de măsurare aplicabile şi în practică.

Este posibil să existe şi alţi indicatori care reflectă anumite caracteristici ale fenomenelor de surplus sau de penurie. Economiştii inventivi, analiştii pieţei şi statisticienii pot să elaboreze şi alte procedee de observare şi de măsurare. Din păcate, ordinea, altminteri dezirabilă, conform căreia ideile teoretice trebuie să se întemeieze pe observaţii şi măsurători practice, nu este întotdeauna realizabilă. Deseori ordinea este inversă: o teorie bazată pe presupuneri duce la necesitatea observării şi a măsurării unui fenomen, şi numai după aceea se pun la punct detaliile practice ale obţinerii datelor statistice.

Toate măsurările amintite mai sus diferenţiază nu numai două stări discrete: oferta excedentară şi cererea excedentară. Acestea oferă o imagine despre intensitatea sau „gravitatea" fenomenului. Nu este indiferent dacă se ajunge la 10-30 la sută capacitate de producţie neîntrebuinţată, dacă stocurile sunt de trei sau de 20 de luni sau dacă timpul de aşteptare pentru obţinerea unui produs sau a unui serviciu este de trei luni sau de trei ani.

Pe baza indicatorilor enumeraţi aici, precum şi a altor indicatori asemănători lor, putem analiza distribuţia şi dinamica momentelor de surplus şi a momentelor de penurie (sau le putem clasifica mai nuanţat pe cele de intensităţi sau „ponderi" diferite) şi putem stabili trăsăturile stocastice ale distribuţiilor lor.

3.8. FORMAREA INDICATORILOR SINTETICI SAU A „INDICILOR COMPOZIŢI"

Ar merită să calculăm „indicii compoziţi" care se referă la o sferă mai largă, eventual la toată economia unei ţări, pentru a arăta frecvenţa şi intensitatea fenomenelor de surplus şi de penurie. Indicatorii sintetici de acest tip sunt utilizaţi în diferite scopuri; voi enumera câteva exemple notorii.

- „Indicele libertăţii economice", care este menit să reflecte starea libertăţii antreprenoriale şi a drepturilor individuale în cadrul unei ţări dintr-un an (Freedom House, 2010).
- „Indicele de percepere a corupţiei", care prezintă gradul de răspândire şi de gravitate al fenomenelor de corupţie într-o ţară, într-un an (Transparency International, 2010).
- „Indicele climatului de afaceri", destinat să reflecte „starea de spirit" a decidenţilor din viaţa economică, optimismul sau pesimismul lor (cu privire la calculele franceze, vezi Clavel şi Minodier, 2009, Erkel-Rousse şi Minodier, 2009).

Premisa acestor calcule este recunoaşterea imposibilităţii măsurării în mod direct a volumului *agregat* sau a intensităţii unor anumite fenomene complexe. În schimb, se pot măsura o serie întreagă de fenomene *parţiale*. Exemplul nostru va fi construirea unei funcţii: variabilele explicative sunt indicatorii parţiali ai unui fenomen parţial, iar variabila generată de funcţie este „indicele compozit" (de exemplu, „indicele libertăţii economice", „indicele de percepere a corupţiei", „indicele climatului de afaceri").[1]

„Indicele compozit" poate fi derivat din intermediul indicatorilor parţiali prin diverse procedee. Procedeul cel mai simplu (şi, bineînţeles, cel mai superficial) este de a calcula media indicilor parţiali, pentru a ajunge la indicatori sintetici. Uneori se foloseşte analiza factorială, iar factorii cu cea mai mare pondere şi cu puterea explicativă cea mai mare sunt calificaţi drept indicatori sintetici.

Acest eseu nu îşi propune să prezinte elaborarea metodologiei de calcul al „indicilor compoziţi", adecvaţi măsurării sintetice a penuriei şi a surplusului. N-aş afirma nici că era sigur că indicii de acest tip pot fi creaţi, pentru a reflecta cu precizie fenomenele studiate de noi. Pentru asta ar trebui cercetat cu meticulozitate comportamentul indicilor parţiali, care reflectă starea pieţei. Ce vreau să spun aici este că, pentru calcularea sintetică a unor fenomene complexe, care sunt greu de reperat din punct de vedere statistic, adunarea şi scăderea nu sunt singurele operaţii care ne stau la dispoziţie. Ar merita să reflectăm cu seriozitate la experienţele dobândite în calcularea sintetică a altor fenomene complexe şi care nu pot fi măsurate cu indicatori cardinali.

Odată ajunşi la sfârşitul acestei secţiuni care se ocupă cu clarificarea metodelor conceptuale şi a măsurării, aş dori să subliniez „neutralitatea" gamei de instrumente conceptuale şi de măsurare. Ea poate fi aplicată pe o piaţă în cadrul căreia predomină fenomenul de surplus, dar şi pe o piaţă în cadrul căreia domină fenomenele de penurie. De asemenea este neutră şi pentru că poate fi adecvată observării şi calculării stării efective a pieţei, indiferent de propriul sistem de valori, de simpatia sau de antipatia pentru un sistem sau altul.

1. Am lansat această idee cu mult timp înainte în cartea mea *Growth, Shortage and Efficiency* (Kornai, 1982). Mai târziu, în colaborare cu câţiva colegi, am început şi un program de cercetare de mare anvergură, pentru a prelucra indicatorii parţiali ai penuriei. Aceştia ar fi condus la calcularea unui indice sintetic de penurie. Schimbarea de sistem a pus însă capăt proiectului, când cercetătorii implicaţi, printre care mă aflam şi eu, s-au reorientat spre alte sarcini. Din fericire, economia penuriei a încetat în Ungaria şi, astfel, subiectul şi-a pierdut actualitatea. Iar eu îmi amintesc de asta doar acum, când se pune problema măsurării sintetice a fenomenelor de surplus.

Secţiunea 4

Piaţa forţei de muncă: mecanismul reproducerii surplusului

4.1. CLARIFICĂRI CONCEPTUALE ŞI MĂSURARE

Înainte de a trece la analiza temeinică a forţei de muncă, este nevoie de o clarificare conceptuală şi de examinarea problemelor legate de măsurare. Aş vrea să folosesc aceeaşi abordare pe care am utilizat-o în cadrul acestui eseu la discuţia despre piaţa bunurilor şi serviciilor. Aşadar, trebuie să clarific ce relaţie se păstrează între aparatul conceptual al eseului şi indicatorii folosiţi în statisticile forţei de muncă.[1]

Situaţia este relativ simplă în cazul fenomenelor de penurie. *Numărul de locuri de muncă vacante* înregistrate în statistici reflectă corespunzător lipsa forţei de muncă. Statisticile comunică şi numărul şomerilor înregistraţi, care este în mod evident una dintre datele fundamentale ale surplusului forţei de muncă, dar caracterizarea numerică a surplusului ce se manifestă pe piaţa forţei de muncă nu se poate opri aici.

Să începem, în spiritul eseului de faţă, cu ceea ce ar trebui să măsurăm şi apoi să confruntăm cu datele utilizabile de care dispunem. Analizăm o economie dată, la nivel naţional, la un moment dat. Să notăm cu Q numărul populaţiei unei ţări, în cadrul căreia distingem patru grupuri.

1. Din diverse cauze, o parte a populaţiei nu se angajează. Copiii nu se pot angaja. Cei care au împlinit vârsta de 14 ani sunt, statistic vorbind, apţi pentru muncă. (Dar istoria economiei arată limpede că legislaţia privind interzicerea muncii copiilor este de dată destul de recentă, iar în

1. Definiţiile internaţionale apar în publicaţia ILO (2010).

țările subdezvoltate din punct de vedere economic copiii lucrează și în prezent.) O parte a populației este inaptă pentru muncă din cauza unor dizabilități fizice și/sau mintale, eventual din cauza unor boli cronice. (Trebuie să fim precauți: nu este admis să-i încadrăm aici în mod automat, ca fiind incapabili de muncă, pe toți cei care au fost oficial clasificați ca persoane cu o dizabilitate fizică și/sau mintală. Mulți dintre aceștia ar fi capabili să presteze o muncă, dar lipsesc condițiile sociale și economice adecvate care le-ar permite să o facă.) În această categorie intră și persoanele vârstnice pe care boala, slăbiciunea fizică sau psihică le fac inapte pentru muncă. (Totuși, nu toate persoanele în vârstă trebuie considerate inapte pentru muncă, chiar dacă, de exemplu, statisticile stabilesc vârsta de 74 de ani drept linia de demarcație dintre cei apți și cei inapți pentru muncă. Autorul acestor rânduri se simte apt pentru muncă, deși la vremea scrierii acestui eseu are de 85 de ani împliniți.) Remarcile lămuritoare care însoțesc fiecare categorie de „inapți pentru muncă" arată că toate sunt întrucâtva problematice. Să notăm cu *N numărul locuitorilor inapți pentru muncă.*

2. Următorul grup este format din cei care sunt apți pentru muncă, dar pe care anumite circumstanțe îi împiedică să intre pe piața forței de muncă și să-și caute de lucru. Să numim acest grup populație *aptă pentru muncă, dar inactivă*, notată cu *M*. Iată câteva circumstanțe care îi rețin pe indivizii apți pentru muncă să-și caute de lucru.

- Nu au nevoie să lucreze, pentru că își asigură existența din alte surse (din averea personală, din venitul unui membru al familiei, din ajutorul de stat etc.).
- Sunt pensionari și trăiesc satisfăcător din pensie.
- Tradiția îi împiedică să aibă un loc de muncă. Este un factor important mai ales pe piața forței de muncă feminine.
- Alți factori importanți pe piața forței de muncă feminină sunt următorii: femeile nu se angajează dacă, în timpul orelor de lucru, nu pot asigura îngrijirea acelor membri ai familiilor lor care depind de ele, iar creșele, grădinițele, școlile, semiinternatele sau instituțiile specializate în îngrijirea vârstnicilor nu le sunt la îndemână.
- Cei care au căutat timp îndelungat de lucru, dar nu au reușit să găsească. Consideră că nu mai au nicio șansă și au renunțat să-și mai caute o slujbă. Aceștia sunt așa-numiții *angajați descurajați*, iar în statisticile ungare privind forța de muncă sunt numiți *șomeri pasivi*.

Factorii descurajanți enumerați mai sus se pot suprapune până la un punct. Dat fiind că întrebarea se află la intersecția economiei, sociologiei și a psihologiei sociale, este greu de spus dacă decizia celor care încetează să mai caute de lucru este voluntară sau este dictată de împrejurări.

O circumstanţă constrângătoare poate fi legată de o anumită normă socială („locul femeii este acasă") sau de lipsa condiţiilor practice în care cineva îşi poate lua o slujbă (inexistenţa creşelor sau a şcolilor ori costurile ridicate ale îngrijirii copiilor în aceste instituţii). Care este momentul în care o persoană care umblă după o slujbă îşi pierde speranţa, încetează să mai caute de lucru şi iese „benevol" de pe piaţa muncii?

Recunosc că linia care separă cele două grupuri menţionate, populaţia inaptă pentru muncă şi cea aptă pentru muncă, dar inactivă, nu este foarte strict trasată, însă distincţia dintre acestea este evidentă.

3. Statisticile oficiale îi iau în calcul pe *şomerii* înregistraţi. Să notăm grupul acestor persoane cu *U*. Statisticile oficiale stabilesc criterii stricte pentru delimitarea şomerilor care caută în mod activ un loc de muncă de „şomerii pasivi", care au abandonat căutarea (cei care în cele patru săptămâni de dinaintea anchetei au căutat în mod activ un loc de muncă etc.). Firește, distincţia are un caracter arbitrar (de ce patru săptămâni? de ce nu trei sau cinci?), dar acest caracter arbitrar este inevitabil în orice calcul statistic.

4. În fine, statisticile oficiale ţin evidenţa populaţiei ocupate efectiv într-un anumit moment. Să notăm cu *E* această populaţie.

Statisticile oficiale îi numesc pe cei angajaţi efectiv şi pe şomerii care caută activ de lucru drept populaţie *activă din punct de vedere economic*. Literatura de specialitate numeşte acest grup, în engleză, *labor force*. Să notăm acest grup cu A, unde $A = E + U$. (Grupul complementar este format din *populaţia inactivă din punct de vedere economic*, pe care l-am notat cu B, unde $B = Q - A$.)

Viziunea acestui eseu sugerează că surplusul de forţă de muncă, notat cu *T*, ar trebui să fie formată nu numai de şomerii înregistraţi în mod oficial, ci şi de populaţia inactivă, capabilă de muncă, unde $T = M + U$. Această este forţa de rezervă, ca să folosesc o expresie marxistă, din care se poate recruta forţa de muncă, dacă piaţa forţei de muncă o cere. În faza ascendentă a fluctuaţiei conjuncturale, piaţa forţei de muncă absoarbe din surplus, care nu numai că reduce şomajul, dar încurajează şi multe dintre persoanele inactive, care nu căutau însă de lucru, să intre în sfera activă din punct de vedere economic. Acest fenomen este perceptibil mai ales în timp de război, când „rezervele sunt mobilizate" în sensul strict al cuvântului, iar oamenii sunt încadraţi în producţie prin ordinul guvernului.

Statisticile oficiale trasează în mod diferit limitele atunci când diferenţiază populaţia activă din punct de vedere economic de cea inactivă din punct de vedere economic. Diferenţierile conceptuale se pot vedea mai limpede în Tabelul 4.1.

Sistemul conceptual al eseului de faţă nu coincide cu definiţiile statisticii oficiale într-un punct critic: statistica oficială nu face evaluări sistematice ale efectivului populaţiei apte pentru muncă, dar inactive. În câteva studii

apare categoria „grupelor de vârstă apte pentru muncă", înţelegându-se prin asta de obicei cei cu vârste cuprinse între 14 şi 64 de ani. Însă această diferenţiere nu este identică cu delimitarea propusă de acest studiu, deoarece, aşa cum am amintit deja, şi în cadrul acestor categorii de vârstă există persoane care nu vor lucra în vreun fel, iar printre cei cu vârse mai mari de 64 de ani se găsesc persoane apte pentru muncă, dar care sunt inactive.

Tabelul 4.1. Legătura dintre conceptele folosite în eseul de faţă şi cele din statistica pieţei forţei de muncă

	Concepte folosite în această carte	Concepte folosite în statistica forţei de muncă
	Populaţia aptă pentru de muncă (*N*)	Populaţie inactivă din punct de vedere economic (*B*)
Excedent de forţă de muncă (*T* = *M* + *U*)	Populaţia aptă pentru muncă, dar inactivă (*M*)	Populaţie activă din punct de vedere economic (*A* = *U* + *E*)
	Şomeri (*U*)	
Deficit de forţă de muncă	Angajaţi (*E*)	
	Locuri de muncă vacante (*V*)	Locuri de muncă vacante (*V*)
Populaţia totală (*Q* = *N* + *M* + *U* + *E*)		*Populaţia totală* (*Q*) (*Q* = *B* + *A*)
Indici relativi (%)		*Indici relativi* (%)
Rata surplusului (*t* = *T*/*Q*)		Rata inactivilor din punct de vedere economic (*b* = *B*/*Q*)
Rata populaţiei apte de muncă, dar inactivă din punct de vedere economic (*m* = *M*/*Q*)		Rata de activitate (sau rata populaţiei active din punct de vedere economic) (*a* = *A*/*Q*)
Rata şomajului (*u* = *U*/*Q*)		Rata şomajului (*u* = *U*/*Q*) sau (*u'* = *U*/*Q'*)
Rata penuriei (*v* = *V*/*Q*)		Rata locurilor de muncă vacante raportate la rata şomajului *v* = *V*/*Q*, sau *v'* = *V*/*W*, unde *W* este numărul tuturor locurilor de muncă

Notă: Statisticile oficiale ale forţei de muncă utilizează sistematic indicii relativi *u'* şi *v'*, marcaţi cu apostrof. Din statisticile oficiale ale pieţei de muncă se pot produce cu uşurinţă şi ratele *u* şi *v*. La calcularea ratei de activitate, în statistica forţei de muncă nu figurează efectivul complet al populaţiei, *Q*, la numitor. În locul acesteia folosesc un subgrup al acesteia, *Q'*, repezentând populaţia aptă de muncă, având vârste între 14 şi 64 de ani.

În cele ce urmează, presupun că indicele *b* observat statistic, reprezentând rata populaţiei inactive din punct de vedere economic, este o variabilă acceptabilă a indicelui *m*, neobservat statistic, întâlnit în raţionamentul studiului actual, şi care este utilizat pentru reflectarea ratei populaţiei

capabile de muncă, dar inactive din punct de vedere economic. Este un indice care corespunde scopurilor analizelor care urmează, în care prezint comparaţiile intertemporale, referitoare la o ţară dată şi „marile" diferenţe date de specificitatea sistemului. Îmi întemeiez supoziţia în primul rând pe reconsiderarea logică a problemei. Conform presupunerii mele, segmentul populaţiei inapte pentru muncă reprezintă un număr destul de rigid care depinde în mod direct mai ales de factorii demografici şi de cei corelaţi cu sistemul medical. Pe de altă parte, selecţia făcută în cadrul populaţiei apte pentru muncă, dacă individul va face parte din grupul populaţiei inactive sau active din punct de vedere economic, depinde de factorii sociali şi economici. Efectul acestei alegeri se reflectă destul de clar în indicatorul *M* propus de mine, care în prezent nu este măsurat, în timp ce statisticile oficiale adaugă un parametru mai mult sau mai puţin constant (rata celor inapţi de muncă, *N*) şi acordă atenţie apoi doar sumei obţinute, $B = N + M$.

Rămân în sarcina cercetărilor ulterioare atât distincţia empirică între populaţia inaptă pentru muncă şi populaţia aptă pentru muncă, dar inactivă, cât şi măsurarea efectivului celor două grupe. Acestea sunt date observabile — nimic nu împiedică măsurarea lor.

4.2. ŞOCUL DE PE PIAŢA FORŢEI DE MUNCĂ PROVOCAT DE SCHIMBAREA SISTEMULUI ECONOMIC

La începutul acestui eseu am amintit o fotografie în care vedem o coadă lungă formată în faţa unui magazin alimentar, făcută în Polonia pe vremea economiei de penurie. În prezent, rafturile magazinelor din Polonia şi din celelalte ţări postsocialiste sunt pline până la refuz. Cumpărătorii s-au obişnuit cu această imagine şi o consideră firească.

Totodată, o schimbare s-a petrecut şi pe piaţa forţei de muncă. Înainte de 1989, ţările socialiste mai dezvoltate din punct de vedere economic din Europa Centrală şi de Est şi unele republici din Uniunea Sovietică s-au confruntat cu o intensă lipsă de forţă de muncă. Schimbarea sistemului economic a acţionat ca un şoc pe piaţa muncii: desfiinţarea în masă a locurilor de muncă, fapt care provocat şomaj de lungă durată. În câţiva ani a scăzut în mod semnificativ segmentul populaţiei active din punct de vedere economic (a celor care lucrează efectiv şi a şomerilor care caută activ de lucru). Pe piaţa bunurilor de consum este uşor să ne obişnuim cu economia de surplus, însă pe piaţa forţei de muncă acest lucru este imposibil, rămânând greu de suportat.

Pe mine, un economist din Europa de Est, experienţa acestei schimbări majore m-a îndemnat să reflectez din nou la raportul dintre situaţia pieţei forţei de muncă şi sistemul, fie socialist, fie capitalist, în cadrul căruia funcţionează această piaţă. Este deprimant să te confrunţi cu indiferenţa

cu care problema este tratată de către cercetătorii occidentali. Nu cred că mă înşel dacă afirm că niciun cercetător occidental din domeniul economiei forţei de muncă n-a făcut efortul, în cercetarea cauzelor şomajului, să confrunte experienţa din capitalism cu cea din socialism.

În discursul economic al lumii occidentale se consideră de la sine înţeles că există şomaj chiar şi în condiţiile ocupării complete a forţei de muncă. În ceea ce mă priveşte, până în ziua de zi sunt incapabil să citesc fără supărare (chiar indignare) expresia canonizată aşternută pe hârtie de o mie de ori: rata *naturală* a şomajului.[1] Naturală? Oare Natura cea verde, alcătuită din păduri, iepuri, stânci şi cutremure, a decretat că în acelaşi timp ar trebui să existe şi şomaj? Sunt, de câteva decenii, un critic înverşunat al sistemului socialist, dar atât prietenii, cât şi duşmanii săi ar trebui să înţeleagă că acest sistem nu era caracterizat de şomajul de lungă durată şi de surplusul apreciabil de forţă de muncă, ci de lipsa puternică a forţei de muncă.

Voi ilustra cu câteva date schimbarea dramatică care a avut loc pe piaţa forţei de muncă din ţările postsocialiste. Din păcate, nu există serii temporale care să prezinte retrospectiv situaţia pieţei forţei de muncă în perioada precedentă schimbării de sistem şi care să continue seria temporală, utilizând aceeaşi metodă de calcul, pentru perioada de mai bine de două decenii care a trecut de la schimbarea de sistem. Totuşi, şi din figurile, şi din tabelele următoare reiese cât de dramatice au fost schimbările. Figura 4.1 este din Kornai (1992, p. 209.)

1. Pentru evitarea neînţelegerilor, remarca de mai sus nu se referă la *conţinutul* teoriei „ratei naturale a şomajului", de altfel larg dezbătută de către macroeconomiştii care sunt cu adevărat preocupaţi de şomaj. Nu cercetările efectuate de colegii mei macroeconomişti mă irită, ci *întrebuinţarea termenului*.

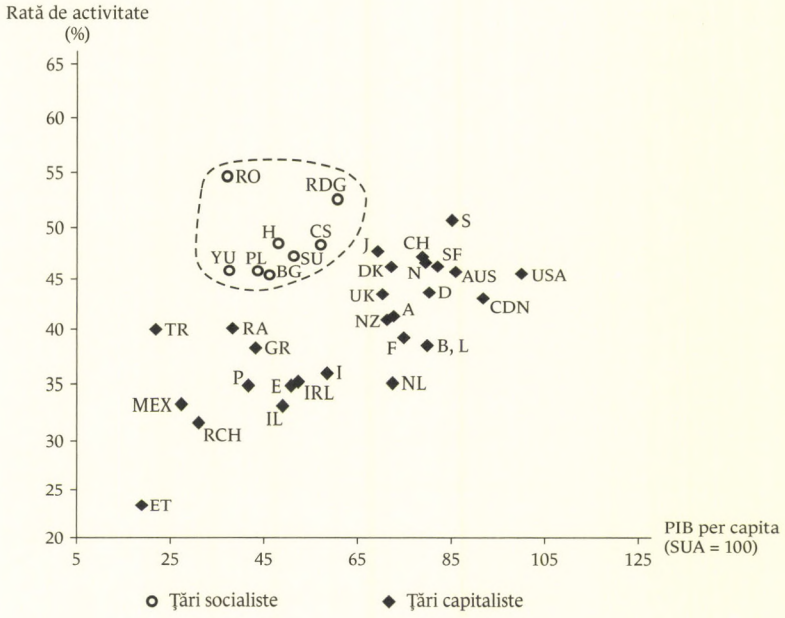

Figura 4.1. Rata de activitate şi nivelul de dezvoltare economică, 1980

Notă: În eşantion figurează următoarele ţări în ordinea crescătoare a PIB per capita: Egipt (ET), Turcia (TR), Mexic (MEX), Chile (RCH), România (RO), Iugoslavia (YU), Argentina (RA), Portugalia (PO), Grecia (GR), Polonia (PL), Bulgaria (BG), Ungaria (H), Israel (IL), Uniunea Sovietică (SU), Spania (E), Irlanda (IRL), Cehoslovacia (CS), Italia (I), Germania de Est (RDG), Japonia (J), Marea Britanie (UK), Noua Zeelandă (NZ), Danemarca (DK), Austria (A), Oland (NL), Franţa (F), Elveţia (CH), Norvegia (N), Belgia (B), Luxemburg (L), Germania de Vest (D), Finlanda (SF), Suedia (S), Australia (AUS), Canada (CDN), şi Statele Unite (SUA). În eşantion, ţările *socialiste* sunt reprezentate cu cercuri, iar ţările capitaliste cu romburi. Rata activităţii măsurată pe axa verticală este egală cu raportul dintre populaţia activă din punct de vedere economic şi populaţia aptă pentru muncă, având vârsta între 14 şi 64 de ani.

Sursa: Figura provine din Kornai (1993, 209). Figura a fost realizată de János Köllő pe baza datelor adunate de el. Datele privind PIB per capita au fost preluate dintr-un studiu elaborat de Éva Ehrlich (Ehrlich, 1985, 100). Datele PIB per capita şi datele privind piaţa muncii din ţările capitaliste provin din anuarul demografic editat de ONU, iar cele referitoare la ţările socialiste provin din anuarul statistic editat de CAER.

Figura 4.2 prezintă date referitoare la anul 2009, în acelaşi mod ca Figura 4.1 pentru anul 1980.

Observaţi că în Figura 4.2 în toate ţările socialiste, indicate prin teritoriul încadrat de o linie întreruptă, rata activităţii este mai mare decât în ţările capitaliste cu o dezvoltare economică similară.

Figura 4.2. Rata de activitate şi nivelul de dezvoltare economică, 2009

Notă: În eşantion figurează următoarele ţări (în ordinea crescătoare a PIB per capita): Egipt (ET), Bosnia-Herţegovina (BH), Macedonia (MK), Bulgaria (BG), România (RO), Turcia (TR), Mexic (MEX), Letonia (LVA), Chile (RCH), Argentina (RA), Rusia (RUS), Lituania (LTU), Estonia (EST), Croaţia (HR), Polonia (PL), Ungaria (H), Republica Slovacă (S), Portugalia (P), Cehia (CZE), Slovenia (SV), Noua Zeelandă (NZ), Israel (IL), Grecia (GR), Italia (I), Spania (E), Franţa (F), Japonia (J), Finlanda (SF), Germania (GE), Marea Britanie (UK), Suedia (D), Danemarca (DK), Belgia (BEL), Australia (AUS), Canada (CDN), Austria (A), Olanda (NL), Irlanda (IRL), Elveţia (CH), Statele Unite (SUA) şi Norvegia (N).

Rata activităţii măsurată pe axa verticală este raportul dintre populaţia activă din punct de vedere economic şi populaţia aptă pentru muncă, având vârsta între 14 şi 64 de ani. Luxemburgul s-a dovedit o „figură de excepţie", de aceea am omis din figură această ţară.

Sursa: Datele privind PIB per capita provin din World Bank (2010). Datele utilizate pentru calcularea ratei activităţii provin din ILO (2010).

Comparând Figurile 4.1 şi 4.2, transformarea petrecută după schimbarea de regim este evidentă: „sacul" încercuit cu o linie întreruptă s-a destrămat. Ţările socialiste de altădată nu mai atârnă deasupra celorlalte ţări. Acum am marcat poziţiile ţărilor postsocialiste cu cercuri. Se vede bine că se pierd printre celelalte puncte, în general pe poziţii mai înalte, care corespund nivelului lor de dezvoltare capitalistă, ori că, în unul sau două cazuri, au coborât.

Din păcate, la vremea respectivă nu s-au făcut cercetări cuprinzătoare, extinse la mai multe ţări, asupra crizei de forţă de muncă. În lipsă de alte date publice, din nou anexez o diagramă bazată pe o cercetare întreprinsă în Polonia din Kornai (1992, p. 242.) Seria temporală din Figura 4.3 se încheie cu anul 1988. Graficul reprezintă numărul locurilor de muncă

vacante raportate la numărul de şomeri. Scala logaritmică de pe axa verticală arată că, în 1988, erau nu mai puţin de 86 de locuri de muncă vacante pentru fiecare persoană care căuta un loc de muncă.

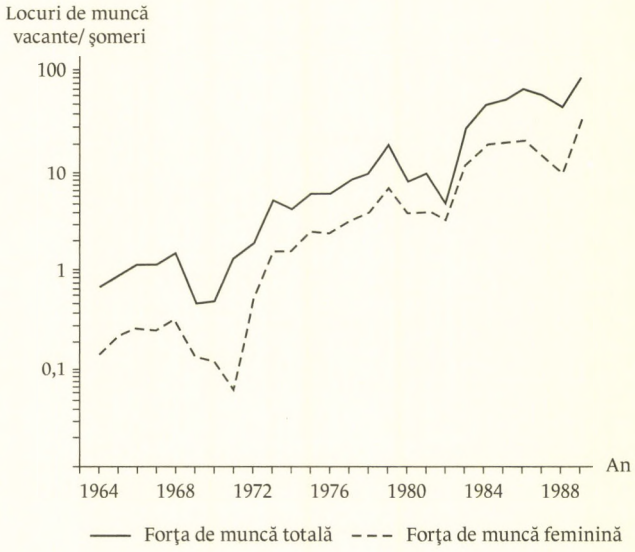

Figura 4.3. Numărul de locuri de muncă vacante şi numărul persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă în Polonia, 1964–1988

Sursa: Figura este preluată din Kornai (1993, p. 215). A fost elaborată de János Köllő, pe baza datelor din Fallenbuchl (1982, p. 33) şi Holzmann (1990, p. 6).

Tabelul 4.2 prezintă seriile temporale corespunzătoare populaţiei de şomeri şi locurilor de muncă vacante în câteva ţări foste socialiste.

Tabelul reflectă următoarele procese:

- În cele mai multe ţări ale regiunii, înainte de trecerea la capitalism, nu s-au înregistrat date privind şomajul, dar ştim că fenomenul s-a produs doar foarte sporadic.[1] În orice caz, numărul şomerilor a crescut foarte rapid după 1989-1990, atingând cote similare cu cele din ţările occidentale.
- Pentru indicatorii lipsei forţei de muncă, unica informaţie pe care am putut-o obţine, cu privire la perioada anterioară schimbării de sistem, am făcut-o cunoscută mai sus. După aceea, până şi în cei mai dificili ani ai crizei transformaţionale s-au găsit locuri de muncă vacante, dar cifrele pe care le putem citi în Tabelul 4.2 sunt foarte mici: momentele de penurie nu sunt intense pe piaţa forţei de muncă.

1. Aceasta se referă la şomajul „din afara fabricii", şi nu la şomajul intern „din fabrică", la cazurile larg răspândite în care unii angajaţi cu contract de muncă nu şi-au folosit corespunzător orele de lucru.

Tabelul 4.2. Rata şomajului şi numărul locurilor de muncă vacante în câteva ţări din Europa de Est, 1989–2010

An	R. Cehă		Estonia	Ungaria		Letonia		Lituania		Polonia		R. Slovacă	Slovenia
	u	v	u	u	v	u	v	u	v	u	v	u	u
1989			0,3										
1990		0,4	0,3										
1991	1,2	0,4	0,8		0,2								
1995	2,0	0,9	4,7	4,0	0,3		6,0	3,5		6,0	3,5	6,0	3,5
2000	4,4	0,5	6,2	2,6	0,5	6,5	9,0	3,5		9,0	3,5	9,0	3,5
2005	4,0	0,5	3,9	3,0	0,4	4,4	7,9	3,3	0,2	7,9	3,3	7,9	3,3
2006	3,6	0,8	3,0	3,2	0,4	3,5	6,5	3,0	0,6	6,5	3,0	6,5	3,0
2007	2,7	1,2	2,4	3,1	0,3	3,1	5,4	2,5	0,8	5,4	2,5	5,4	2,5
2008	2,2	1,4	2,9	3,3	0,3	4,0	4,7	2,3	0,7	4,7	2,3	4,7	2,3
2009	3,4	0,4	7,1	4,2	0,2	9,0	6,0	3,0	0,2	6,0	3,0	6,0	3,0
2010	3,7	0,3	8,6	4,8	0,2	9,6	7,1	3,7	0,2	7,1	3,7	7,1	3,7

Notă: Ambii indici sunt calculaţi ca raport între indicatorul pieţei muncii şi totalul populaţiei. Conform definiţiilor prezentate în Tabelul 4.1, coloanele din acest tabel conţin, pentru fiecare ţară, următorii indicatori: rata şomajului, $u = U/Q$; numărul de locuri de muncă vacante, $v = V/Q$. Pentru a obţine o mai bună comparare a celor trei rate, ambii indici ai pieţei de muncă sunt normalizaţi prin numărul total al populaţiei. Nu avem date oficiale despre numărul locurilor de muncă vacante pentru Estonia, Republica Slovacă şi Slovenia. Doar o parte dintre datele seriilor temporale sunt prezentate în tabel.

Sursa: Numărul şomerilor raportat la populaţia totală este preluat din ILO (2012); numărul locurilor de muncă vacante este preluat din OECD (2012); seriile temporale privitoare la numărul de locuri de muncă vacante din Letonia şi Lituania provin din Latvijas Statistica (2012) şi Statistikos Departamentas (2012).

4.3. ŞOMAJUL „KEYNESIAN"

De ce a apărut şi de ce a continuat lipsa forţei de muncă în ţările socialiste mai dezvoltate din punct de vedere economic? Acest lucru nu s-a datorat faptului că partidul-stat dorea să continue politica de „ocupare totală" a forţei de muncă. Nu a existat nicio decizie luată de grupul politic aflat la putere, şi nici nu s-au stabilit obiective la nivelul serviciilor centrale de planificare. Lipsa forţei de muncă a apărut ca o caracteristică a tendinţelor imanente ale sistemului.

Permiteţi-mi să schiţez, într-o formă foarte mult simplificată, mecanismul descris în detaliu în scrierile mele anterioare, în primul rând în *The Socialist System* (Kornai, 1993).

Întreprinderile se află în proprietatea statului. Conducătorii lor sunt motivaţi, printre altele, de *imboldul de expansiune* (una dintre manifestările a ceea ce Keynes numeşte *animal spirits*), la care se adaugă *foamea de investiţii*, adică o poftă teribilă de fonduri: ei vor cu orice preţ să realizeze cât mai multe investiţii reale, indiferent de cost Astfel, sunt tot mai înclinaţi să investească fără moderaţie, deoarece nu există constrângeri bugetare tari. Chiar dacă sistemul de distribuire birocratică a resurselor pentru investiţii a fost un fel de stavilă, depăşirea cotelor de investiţie era admisă, iar pierderile provocate de investiţii erau acoperite.

Această foame de investiţii aproape că explică de la sine de ce creşterea (mai mult decât atât, o goană după creştere încurajată de cele mai multe ori „de sus", de către guvern) avea să absoarbă mai devreme sau mai târziu toată rezerva de forţă de muncă. Creşterea economică de tip socialist era asigurată în faza sa incipientă de mulţimea de lucrători veniţi din agricultură în industrie, de femeile care intrau în câmpul muncii părăsind activităţile casnice, dar, mai târziu, aceste surse suplimentare s-au epuizat, iar creşterea economică s-a confruntat cu problema forţei de muncă.

În forma sa clasică, sistemul socialist este caracterizat de controlul sever pe care statul îl exercită asupra preţurilor şi salariilor. Astfel, creşterea tensiunii pe piaţa forţei de muncă nu implică aceleaşi efecte inflaţioniste care însoţesc procesul similar din economia de piaţă. Dar, chiar dacă ar avea loc o creştere a preţurilor şi a salariilor, din cauza constrângerilor bugetare slabe, întreprinderile sunt mult mai puţin sensibile la cheltuieli decât firmele din sistemul capitalist.

Totodată, procesul de inovaţie este mult mai lent decât în capitalism. Productivitatea muncii stagnează sau creşte lent. Nevoia de expansiune reclamă în primul rând creşterea efectivului forţei de muncă, însă nivelul activităţii economice a forţei de muncă îşi atinge limita superioară

tolerată la nivel social. Lipsa forţei de muncă devine astfel un fenomen cronic, de masă.[1]

Ceea ce am prezentat aici este imaginea în oglindă, sau cazul „invers" al mecanismului şomajului, aşa cum este el descris de Keynes şi de Kalecki. (Nu este întru totul cazul invers, însă voi reveni asupra acestui aspect.) În cazul socialismului, *animal spirits* şi, împreună cu el, cererea macro se dezlănţuie datorită (1) proprietăţii de stat, (2) statului care achită toate facturile şi slăbeşte constrângerile bugetare şi (3) controlului preţurilor şi salariilor. Dacă istoria ar înlocui aceste trei elemente-cheie — rolul dominant exercitat de (1) proprietatea privată, la care se adaugă (2) statul, care refuză să remedieze din punct de vedere financiar investiţii deficitare şi introduce constrângeri bugetare severe, iar (3) preţurile şi salariile se formează pe piaţă —, situaţia s-ar inversa. Producătorii ar dori să producă mai mult, iar pentru acest lucru ar recurge la mai multă forţă de muncă, dar s-ar confrunta cu limitele cererii şi cu constrângerile financiare. Aceste constrângeri îi împiedică să meargă în expandarea producţiei şi în angajarea de lucrători până la limita forţei de muncă disponibile[2]. Chiar dacă surplusul de forţă de muncă sporeşte, consecinţele apar, dacă apar, cu întârziere, în salariul persoanelor angajate, iar retribuţiile rămân „lipicioase" (vezi Blanchard şi Gali, 2007).

Folosind această metaforă a „imaginii în oglindă", am remarcat că ea nu este întru totul exactă, cel puţin nu în sensul istoriei teoriei. Teoria lui Keynes vede şomajul ca pe un fenomen *ciclic*: fluctuaţiile sale ciclice duc către o situaţie în care numărul angajărilor scade din cauza insuficienţei cererii. Analiza mea pune faţă în faţă fenomene *cronice*: în sistemul socialist, în stadiul matur al dezvoltării sale economice, există o penurie cronică de forţă de muncă, în timp ce în economia de piaţă capitalistă surplusul de forţă de muncă este un fenomen cronic. Chiar şi în timpul prosperităţii conjuncturale, există surplus de forţă de muncă în majoritatea ţărilor: persoane apte pentru muncă aflate activ, dar fără succes, în căutarea unei slujbe şi persoane apte pentru muncă, care nu s-au înregistrat ca şomeri, dar pe care alte circumstanţe sociale şi economice îi pot readuce în rândul angajaţilor. Teoria lui Keynes ne ajută să înţelegem mecanismul cauzal aflat în spatele acestui fenomen durabil, cronic, chiar dacă eu, prin accentuarea caracterului cronic, durabil, ajung la o concluzie care merge mai departe decât afirmaţiile lui Keynes.

1. De fapt, chiar termenul „cronic" este problematic, deoarece etapa creşterii economice intensive din timpul crizei de forţă de muncă, n-a durat mult. Înainte să fi meritat cu adevărat caracterizarea de „cronic", sistemul se prăbuşea. Printre multele cauze ale prăbuşirii, acesta este chiar unul din motive: epuizarea rezervei de forţă de muncă, utilizabilă în mod liber în producţie, a încetinit foarte mult creşterea sistemului socialist, care era incapabil de inovaţie rapidă sau de creşterea productivităţii, şi instalat stagnarea.

2. Acest contrast este prezentat în mod plastic de modelele de dezechilibru ale lui Malinvaud (1977) şi Benassy (1982).

Sunt şi alte mecanisme care contribuie la crearea şi la menţinerea surplusului de forţă de muncă în sistemul capitalist; unele dintre ele acţionează concurent, unele se suprapun parţial, iar unele se întrepătrund.[1] Voi reveni cât de curând la prezentarea altor mecanisme cauzale. Totuşi, majoritatea economiştilor sunt de acord cu faptul că mecanismul care acţionează pe piaţa forţei de muncă este cel care face să crească şomajul keynesian. *Direcţia de forţă* a acestui mecanism este permanentă, acţionând în sensul creşterii şomajului şi al reducerii populaţiei active din punct de vedere economic. În schimb, în ce măsură acest efect este accelerat sau înfrânat depinde de alţi factori, cum ar fi politica economică a unui stat. Efectul creşterii surplusului de forţă de muncă este fără îndoială redus de slăbirea constrângerilor financiare şi a celor impuse de cerere.

4.4. ŞOMAJUL STRUCTURAL

Aşa-numitul şomaj structural este creat de către un mecanism profund încorporat în capitalism.[2] Dinamismul şi procesul inovativ al economiei capitaliste (distrugerea creatoare schumpeteriană de care ne-am ocupat în detaliu în Secţiunea 2 a studiului de faţă) creează neîncetat locuri de muncă şi în acelaşi timp le distruge în permanenţă. Cele două procese nu sunt armonizate. Cel care îşi pierde locul de muncă undeva nu este sigur că va găsi un alt loc de muncă tocmai creat altundeva, şi poate că nici nu este persoana potrivită pentru noul loc de muncă.

Se introduc *noi tehnologii* în producţie, a căror folosire reclamă cunoştinţe profesionale specializate. Această cerinţă şi cunoştinţele profesionale curente ale forţei de muncă nu coincid în mai multe puncte, astfel încât o parte a angajaţilor dispunând de cunoştinţe de tip vechi devin inutili. Adaptarea şi însuşirea noilor cunoştinţe profesionale durează şi în acest răstimp angajatul poate să nu găsească de muncă. În plus, există angajaţi care sunt incapabili să se adapteze la noile tehnologii, iar din această cauză ei ies din efectivul forţei de muncă.

Dinamismul economiei şi distrugerea creatoare forţează neîncetat firmele să iasă de pe piaţă, ceea ce duce la pierderea unor locuri de muncă.

---

1. Există numeroase cercetări care se ocupă de teoria ocupării forţei de muncă, salarii şi piaţa forţei de muncă. Studiul meu nu încearcă să ofere o privire de ansamblu sintetică asupra literaturii sau să evidenţieze anumite lucrări. Amintesc numai acele scrieri care se leagă în mod direct de argumentul expunerilor mele.

2. Nu există consens în privinţa a ceea ce înseamnă în cadrul noţiunii atributul „structural". Unii cercetători văd şomajul „structural" şi cel „prin fricţiune" ca fiind termeni aproape identici sau care în mare parte se suprapun. Nu se pot, desigur, trasa limite stricte. În ceea ce mă priveşte, integrându-l în raţionamentul studiului meu, rezerv atributul „structural" pentru acel grup de fenomene ce se leagă de distrugerea creatoare schumpeteriană şi de realocarea permanentă între produse, tehnologii, sectoare, regiuni şi ţări producătoare.

Cu toate că sunt noi intrări pe piaţă, apar noi firme, care caută forţă de muncă, cererea poate să nu corespundă pentru a acoperi noua forţă de muncă redundantă.

Creşterea productivităţii muncii are diferite efecte. Unul dintre efectele frecvente este acela de a înlocui forţa de muncă cu echipamente intensive în capital. Odată cu creşterea productivităţii şi dezvoltarea intensivă a economiei, producţia se lărgeşte şi în mod extensiv, creând noi locuri de muncă. Dar între cele două tipuri de transformări, apar diferite disproporţii. Sporirea locurilor de muncă poate întârzia, în comparaţie cu locurile de muncă devenite de prisos. Cele două tipuri de procese diferă şi în ceea ce priveşte distribuţia geografică.

Un exemplu limpede este transformarea agriculturii în cadrul fiecărei ţări. În sate, apare un surplus masiv al forţei de muncă, însă regiunile mai urbanizate nu sunt capabile să absoarbă îndeajuns de rapid surplusul forţei de muncă rurale.

Restructurarea teritorială a cererii de forţă de muncă are loc nu numai la nivelul câte unei ţări, ci şi între ţări. În timp ce se accelerează dezvoltarea anumitor ţări rămase în urmă (să ne gândim doar la rapiditatea ameţitoarea a dezvoltării din China şi India), exportul ieftin al acestor regiuni exclude mulţi producători din ţările mai dezvoltate. În timp ce lucrătorul agricol chinez sau cel indian care au părăsit mediul rural îşi găsesc de muncă în sectorul industrial, muncitorul german sau cel belgian îşi pierd locul de muncă. Asta este un aspect inerent al globalizării.

Cu asta am ajuns la una dintre cele mai importante concluzii ale raţionamentului nostru. Cu cât este mai dinamică economia capitalistă, cu alte cuvinte cu cât se afirmă mai puternic tendinţa specific-sistemică favorabilă, cu atât mai mult se formează şomajul structural, mai exact cu atât se afirmă mai puternic şi cealaltă tendinţă sistemică, nefavorabilă.

Dinamismul şi inovaţia sunt caracteristicile fundamentale ale economiei capitaliste, dar trebuie adăugat că nu se poate prevedea în ce direcţie avansează cele două. În anii 1930, când şi în partea occidentală a lumii se construiau ţările „fierului şi oţelului", cine şi-ar fi imaginat că jumătate de secol mai târziu va apărea lumea informaţiei şi a comunicaţiei, pentru care alte cunoştinţe profesionale sunt necesare? Cine ar fi bănuit această reogranizare rapidă a distribuţiei geografice a producţiei mondiale, a căror martori suntem în prezent? Ceea ce este nemaipomenit în capitalism, noile triumfuri ale spiritului uman, ce duc peste în tot în lume la propagarea rapidă a civilizaţiei, este acompaniat de pierderea a milioane de locuri de muncă, pierdere care face nesigur viitorul chiar şi pentru cei care îşi păstrează locul de muncă.

4.5. ACOMODARE ERONATĂ, ŞOMAJ FRICŢIONAL ŞI CĂUTARE

La crearea forţei de muncă excedentare şi a şomajului contribuie şi *fricţiunile* de acomodare dintre oferta de forţă de muncă şi cererea de forţă de muncă. Este frecventă acomodarea eronată (*mismatch)* între acele cunoştinţe şi competenţe (*skills*) oferite de cel care caută de lucru şi cele necesare pentru postul vacant. În unele cazuri, neconcordanţa este aproape inevitabilă, în alte cazuri, la drept vorbind, cumpărătorul şi vânzătorul serviciului de muncă ar putea să se întâlnească, numai că nu au cunoştinţă unul de celălalt. Această parte a problemei este strâns corelată cu structura fluxului de informaţii de pe piaţa forţei de muncă. Cel fără slujbă *caută* locuri de muncă potrivite, angajatorul caută forţă de muncă potrivită, ceea ce este un proces îndelungat şi obositor. În timpul căutării, persoanele în cauză nu au un loc de muncă (pentru literatura relevantă despre şomajul fricţional, teoria căutării şi teoria acomodării, vezi Phelps *et al.*, 1970, McCall, 1970, Kornai, 1971, Diamond, 1982, Roth, 1982, Mortensen şi Pissarides, 1984, Pissarides, 2000).

Au loc adaptări eronate în *toate* sistemele socio-economice, indiferent dacă piaţa forţei de muncă este caracterizată de lipsă sau de surplus. Fricţiunea adaptării este un mecanism care generează un oarecare şomaj fricţional; deci în acest sens *nu* este un factor sistemic (în orice caz chiar şi asupra acestui mecanism exercită influenţă mediul, situaţia generală a pieţei; despre acestea va mai fi vorba).

Şomajul structural, prezentat mai devreme în subsecţiunea 4.4, şi şomajul fricţional existent din cauza deficitului de informaţii din perioada căutării sunt strâns legate între ele şi, într-un anumit sens, ele se suprapun. Dacă informaţia ar fi perfectă de ambele laturi ale pieţei, inclusiv previziunii precise ale transformărilor viitoare, atunci adaptarea eronată, provocată de transformarea structurală, ar fi mult mai mică. Şi invers: dacă structura economiei ar deveni rigidă, atât în privinţa tehnologiei, cât şi a componenţei sectoriale şi a distribuţiei geografice, atunci ar deveni mult mai uşoară armonizarea căutării, ofertei şi cererii. În economia socialistă, rămasă în urma dezvoltării tehnice şi în acelaşi timp hipercentralizată, comandată cu o rigiditate birocratică, au fost probleme în jurul ambelor fenomene. Dar problema principală în această privinţă a fost provocată de frânele progresului tehnic. Avântul capitalismului în privinţa progresului tehnic, oricât de bine ar funcţiona informaţia pe ambele laturi ale pieţei, ar provoca şi în sine un şomaj structural semnificativ. De aceea prezint acest fenomen printre caracteristicile sistemice, specifice ale economiei capitaliste, spre deosebire de fricţiunile provocate de deficitul de informaţii[1].

1. Fricţiunea datorată deficienţei de informaţii apare în ambele sisteme, dar pierderile datorate erorii sunt resimţite de persoanele în cauză mai puternic în capitalism, decât în socialism. O întreprindere socialistă, care dacă dă de lucru forţei de muncă cu eficacitate

Cele două fenomene discutate acum, care parţial se suprapun, şi anume permanenta restructurare organizaţională şi fricţiunea acomodării, duc la manifestarea simultană a lipsei şi surplusului pe piaţa forţei de muncă. Despre manifestarea simultană a penuriei şi surplusului a fost vorba de mai multe ori în Secţiunile 2 şi 3, fiind în legătură cu alocarea bunurilor, serviciilor şi capacităţilor. Vom completa cele spuse mai înainte cu prezentarea fenomenelor analoage de pe piaţa forţei de muncă. Sunt instructive în această privinţă datele statistice din Tabelul 4.3.

Tabelul 4.3. Rata populaţiei inactive din punct de vedere economic, şomerii şi locurile de muncă vacante; o comparaţie internaţională, 1980–2010

	Japonia			Spania			Suedia			Marea Britanie			SUA		
	b	*u*	*v*	*b*	*U*	*v*	*b*	*u*	*v*	*B*	*u*	*V*	*b*	*u*	*v*
1980	51,3	1	0,3	63,3	4,1	0,0	47,9	1,2	0,7	53,8	0,0	0,3	53,5	3,3	
1982	50,9	1,1	0,3	63,2	5,7	0,0	47,4	1,9	0,2	53,6	0,0	0,2	53,0	4,6	
1984	50,3	1,3	0,3	62,9	7,3	0,1	47,1	1,9	0,4	51,8	5,7	0,3	52,5	3,6	
1986	50,1	1,4	0,3	62,6	7,7	0,1	46,8	1,5	0,5	51,1	5,5	0,3	51,6	3,4	
1988	49,2	1,3	0,5	60,4	7,5	0,1	46,4	1,0	0,6	50,4	4,4	0,4	51,0	2,7	
1990	47,7	1,1	0,5	60,3	6,5	0,1	45,9	1,0	0,5	59,7	3,4	0,3	50,3	2,8	
1992	46,6	1,2	0,5	59,3	7,4	0,1	47,7	3,0	0,1	50,8	4,8	0,2	50,4	3,7	
1994	46,5	1,6	0,4	58,7	9,9	0,1	49,7	4,8	0,1	51,5	4,6	0,3	50,3	3,0	
1996	46,2	1,8	0,4	57,9	9,3	0,1	49,5	5,0	0,2	51,6	3,9	0,4	50,3	2,7	
1998	45,8	2,2	0,4	57,0	8,0	0,2	50,2	4,2	0,3	51,8	2,9	0,5	50,1	2,3	
2000	46,2	2,6	0,5	55,5	6,2	0,3	49,2	3,0	0,4	51,2	2,7	0,6	49,5	2,0	
2002	47,0	2,9	0,5	55,7	5,0	0,3	48,8	2,7	0,3	51,0	2,5	1,0	49,8	2,9	1,1
2004	47,4	2,5	0,6	52,8	5,2	0,4	48,9	3,3	0,2	51,0	2,3	1,1	49,9	2,8	1,1
2006	47,4	2,2	0,7	51,0	4,2		47,7	3,7	0,4	50,5	2,7	1,0	49,5	2,3	1,3
2008	47,5	2,1	0,5	49,4	5,8		47,1	3,2	0,4	49,2	2,7	1,0	49,4	2,9	1,1
2010	47,7	2,6	0,5	49,9	10,1		47,1	4,4	0,4	49,5	3,9	0,8	50,4	4,8	

Notă. Tabelul dă toate cele trei rate ca pe un raport, al cărui numărător este efectivul populaţiei. Conform definiţiilor prezentate în Tabelul 4.1, cele trei coloane indică succesiv indicii următori: $b = B/Q$, adică rata inactivilor din punct de vedere economic, $u = U/Q$, adică rata şomajului şi $v = V/Q$, adică rata locurilor de muncă vacante. Pentru a putea compara mai bine cele trei rate, toate cele trei statistici sunt normalizate prin totalul populaţiei. Astfel se explică de ce datele u sunt cu mult mai mici decât bine-cunoscutele rate ale şomajului, unde denominatorul nu este Q, care reprezintă întreaga populaţie, ci un număr mai mic, A, reprezintând populaţia activă. Pentru o mai bună înţelegere a tabelului, numai anumite datele ale seriilor temporale sunt prezentate.

Sursa: Numărul populaţiei inactive economic, al şomerilor, populaţiei apte pentru muncă: ILO (2010); numărul locurilor de muncă vacante: OECD (2012); pentru Marea Britanie şi Statele Unite, sursa numărului de locuri de muncă vacante: Office for National Statistics (2012) şi Bureau of Labor Statistics (2012).

redusă, este capabilă să supravieţuiască pierderilor financiare (căci constrângerile bugetare sunt slabe). Muncitorii sunt mai puţin afectaţi de fricţiunile pieţei forţei de muncă, pentru că este mai mică diferenţa dintre salarii, şi pentru că este mai uşor să-şi schimbe locul de muncă, dacă vrea cu adevărat.

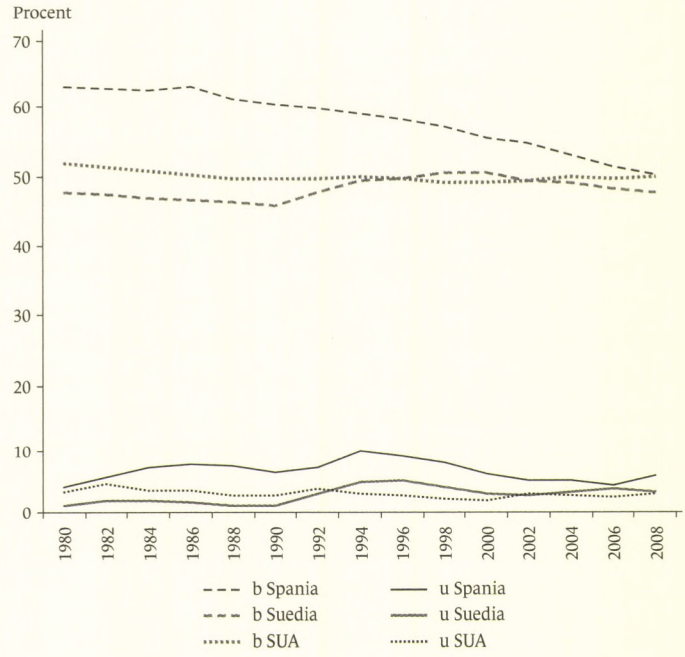

Figura 4.4. Rata populaţiei inactive economic şi rata şomajului în trei ţări capitaliste „tradiţionale", 1980–2010

Notă: Conform definiţiilor comunicate de Tabelul 4.1., indicii *b şi u* prezentaţi pentru Spania, Suedia şi SUA reprezintă rata populaţiei inactive din punct de vedere economic $b = B/Q$, respectiv rata şomajului $u = U/Q$.

Sursa: Vezi sursa Tabelului 4.3.

Atât Tabelul 4.3, cât şi Figura 4.4 confirmă afirmaţiile expuse mai sus.

1. Penuria şi surplusul coexistă în permanenţă.
2. În aceste ţări capitaliste „vechi", „tradiţionale" (care n-au trecut printr-o fază socialistă), fenomenul de surplus a fost mult mai puternic decât fenomenul de penurie.[1] Acest lucru este adevărat şi pentru ţările care au fost în fruntea edificării statului social (precum Suedia) şi au fost eficiente în limitarea şomajului, precum şi în creşterea părţii active economic a populaţiei.

1. Figura 4.1 arată limpede doi factori explicativi, extrem de importanţi, ai ratei populaţiei active din punct de vedere economic: nivelul de dezvoltare şi efectul specific-sistemic. În Tabelul 4.2, în seria temporală a fiecărei ţări se simte puternic efectul creşterii economice. Şi alţi factori pot influenţa rata creşterii (scăderea ratei inactivilor) constatate în seria temporală a multe ţări, în primul rând transformarea instituţiilor pieţei forţei de muncă. De aceea nu este justificat să analizăm direct, fără analize complementare, datele din Figura 4.1 şi din Tabelul 4.2.

4.6. SALARIUL DE EFICIENŢĂ

Expresia-cheie a analizei ştiinţifice a celuilalt grup de fenomene ce duc la reproducerea permanentă a şomajului este *salariul de eficienţă*. Patronul este gata să plătească un salariu mai mare decât salariul de „*market-clearing*" / echilibru al pieţei (când oferta şi cererea de forţă de muncă coincid). Acest salariul de eficienţă nu este manifestarea altruismului din partea patronului, ci un răspuns care exprimă interesul său clar faţă de angajat, bazat pe mai multe considerente.

Înainte de toate, salariul este o măsură de precauţie împotriva leneviei lucrătorului.[1] Ar fi foarte costisitor dacă îndărătul fiecărui angajat ar trebui pus un supraveghetor. Merită să comparăm costurile de maximizare cu costurile salariului suplimentar, plătit peste salariul de echilibru pieţei, căci în multe cazuri cel din urmă este mai mic, cu precădere atunci când performanţa este dificil de măsurat cu indicatori cantitativi, cu alte cuvinte dacă ceea ce contează cu adevărat este calitatea rezultatului. Cu cât este mai mare conţinutul intelectual al unei sarcini de lucru, cu atât se aşteaptă o realizare mai degrabă intelectuală din partea lucrătorului, cu cât funcţionează mai puţin „salariul pe bucată" sau simplul „salariu pe oră", cu atât mai puţin poate fi detectată lenevia. În schimb trebuie dezvoltate motivaţii interioare. Acest scop îl serveşte, în mai multe moduri, şi *salariul de eficienţă*. Când patronul apare pe piaţa forţei de muncă cu o propunere de salariu mai mare, el poate să selecteze mai uşor decât în cazul în care acesta ar oferi rata de echilibru a pieţei. Apoi, odată ce angajaţii au ocupat locul de muncă mai bine plătit, ei se vor strădui din răsputeri să nu-l piardă.

Efectul salariului de eficienţă este mai puternic dacă angajaţii lucrează cu abnegaţie nu numai de teama să nu îşi piardă surplusul relativ de salariu, ci şi de teama să nu-şi piardă chiar locul de muncă. Interesul colectiv al tuturor patronilor este să asigure existenţa unui surplus cronic de forţă de muncă, pentru că acesta devine o „armă" la toate locurile de muncă. De aceea, până şi patronii cei mai luminaţi şi cu o puternică sensibilitate socială vor fi doar pe jumătate convinşi de utilitatea limitării drastice a şomajului. Ei, negreşit, nu vor ca situaţia forţei de muncă să alunece pe panta opusă. Prin urmare, pericolul concedierii planează neîncetat deasupra capului angajaţilor. Acest lucru reiese chiar şi din titlul renumitului

1. Shapiro şi Stiglitz (1984) au scris un articol de pionierat despre teoria *salariului de eficienţă*. Descrierea şi analiza cauzală a fenomenului dispun de o bogată literatură, incluzând cartea lui Milgrom şi Roberts (1992, pp. 165–195).

articol al lui Shapiro şi Stiglitz: „Echilibrul şomajului ca instrument de disciplinare a muncii" (Shapiro şi Stiglitz, 1984).[1] Această afirmaţie poate că sună foarte „marxist", dar rămâne adevărată.

Este bine cunoscută argumentaţia *macroeconomică* împotriva eliminării prea radicale a şomajului şi în mod deosebit împotriva „ocupării excesive" a forţei de muncă. Dacă apar stimulente prea puternice pentru ridicarea salariilor, în urma cererii excedentare de forţă de muncă, cheltuielile şi preţurile se deplasează în sus, declanşând spirala inflaţionistă. Această argumentaţie este justificată.[2] Dar nu exclude celălalt mecanism: interesul colectiv al patronatului în menţinerea unui anumit grad de şomaj, în interesul asigurării disciplinei muncii[3].

Discutând despre tema salariului de eficienţă, să nu trecem sub tăcere faptul că raţionamentul este perfect familiar acelora care cunosc ideile lui Marx despre „armata de rezervă a muncitorilor industriali" (Marx, 1978 [1867], în numeroase părţi ale *Capitalului*). Existenţa acestei armate de rezervă (sau, în limbajul acestui studiu, surplus de forţă de muncă) facilitează ţinerea în frâu a salariilor, întăreşte disciplina muncii şi stă la dispoziţia patronilor, dacă aceştia vor să crească producţia. Este neîndoios faptul că teoria „salariului de eficienţă" se înrudeşte cu ideile curente din mişcările socialiste şi anarhiste, conform cărora patronii capitalişti, acordând un salariu mai mare, cumpără loialitatea „aristocraţiei muncitorimii"[4]. Corectitudinea intelectuală reclamă asumarea afinităţii de idei, ba chiar recunoaşterea priorităţii, şi din partea acelor economişti care nu-şi asumă, ci mai degrabă sunt ruşinaţi de această afinitate.

Încă un aspect pledează în favoarea surplusului de forţă de muncă: flexibilitatea disponibilităţii rezervei facilitează acomodarea. Devine astfel mai uşor de mărit brusc sau de trecut pe o altă linie producţia, dacă forţa de muncă necesară este uşor mobilizabilă. Acesta este, desigur, un argument tehnocratic. Capacitatea neutilizată şi stocurile din depozite sunt neînsufleţite, şi ca atare nu suferă pentru că sunt ţinute în rezervă, însă

1. Pentru funcţionarea mecanismului prezentat mai sus, nu este nevoie ca patronul să fie *conştient* de interesul colectiv legat de menţinerea şomajului. Dacă piaţa forţei de muncă ar deveni prea tensionată, iar ocuparea forţei de muncă ar fi de 100 la sută, atunci salariul care impulsionează realizarea corespunzătoare ar creşte inacceptabil de mult. Dacă un patron măreşte salariul în cursul negocierilor proprii pe piaţa muncii, astfel, chiar şi inconştient, forţează scăderea, sub 100 la sută, a numărului de angajări.

2. Această conexiune stă la baza teoriei „ratei naturale a şomajului", în care lucrările de pionierat sunt cele ale lui Phelps (1968) şi Friedman (1968). Teoria poate fi găsită în toate manualele de macroeconomie.

3. Kalecki, descriind atitudinea oamenilor de afaceri de top, a făcut următoarea remarcă: „ocuparea permanentă a întregii capacităţi a forţei de muncă nu este pe placul lor. Angajaţii ar fi «greu de stăpânit», iar «căpitanii industriei» ar fi nerăbdători să le dea o lecţie" (Kalecki, 1971, p. 144).

4. Expresia „aristocraţia muncitorimii" apare pentru prima dată la Bakunin, iar mai târziu în scrierile lui Kautsky şi Lenin.

rezerva forţei de muncă este compusă din oameni vii, care suferă din cauza lipsei de lucru.

Merită să ne oprim în acest punct pentru un moment şi să reamintim cele enunţate în subsecţiunea 4.1. Lipsa cronică a forţei de muncă a apărut în sfera producţiei din economia socialistă, ajunsă la un nivel mediu de dezvoltare, în Uniunea Sovietică şi în ţările socialiste ale Europei de Est. Se ştie foarte bine cât de mult slăbea această situaţie disciplina muncii. Angajaţii simţeau pe bună dreptate că n-ar fi concediaţi nici dacă nu s-ar strădui foarte tare, nici măcar dacă ar lenevi. Dacă totuşi ar fi concediaţi, ar găsi cu uşurinţă un alt loc de muncă. Toţi directorii de fabrici şi maiştrii se plângeau neîncetat de acest lucru. O parte semnificativă a lucrătorilor şi-au făcut datoria în mod corespunzător dintr-un sentiment de onestitate, din identificarea cu sarcina de muncă, iar în unele locuri, unde se putea rezolva relativ eficace, sperând că vor obţine o recompensă financiară pentru performanţe mai bune. Spectrul şomajului însă nu avea o acţiune disciplinară asupra angajaţilor. Această situaţie, trebuie să recunoaştem, le aducea avantaje angajaţilor. Statutul de angajat asigura un sentiment liniştitor, în plus era siguranţa locului de muncă. Trecerea de la situaţia de penurie a forţei de muncă la situaţia de surplus de forţă de muncă a avut şi avantaje, şi dezavantaje la nivelul întregii societăţi, iar aceste avantaje şi dezavantaje au fost repartizate foarte inegal între membrii societăţii.

Să rezumăm cele spuse până acum. Reproducerea permanentă a surplusului forţei de muncă, şomajul cronic şi sub-ocuparea forţei de muncă sunt caracteristicile specific-sistemice, dureroase ale capitalismului. Acestea provoacă suferinţă, pierderi materiale, sentimente de frustrare celor neangajaţi şi induc o stare de nesiguranţă celor angajaţi, care se simt ameninţaţi de şomaj. Selectarea persoanei care va fi angajată şi a celei care va fi lăsată fără loc de muncă sunt de multe ori caracterizate de rasism şi de alte forme de discriminare.

Este nerealist să acceptăm să fim în favoarea capitalismului şi în acelaşi timp să cerem sau să promitem „ocuparea totală a forţei de muncă". Nu are rost să jonglăm cu cuvântul „total", deşi mulţi fac acest lucru în politică şi în ştiinţele sociale. Total înseamnă 100 la sută, nu 97 sau 93 la sută. Simte acest lucru nu numai cercetătorul riguros, dar şi cel preocupat. Probabilitatea reuşitei unei operaţii este de 100 la sută numai dacă reuşeşte *întotdeauna*. Cazuistica medicală şi descrierile documentate statistice declară că 97 la sută poate fi considerat ca „absolut sigur" şi că acest lucru este o realizare apreciabilă a medicinei. Într-adevăr, cei 3 la sută dintre pacienţi a căror operaţie nu a reuşit vor deveni sau bolnavi cronici, sau infirmi, sau vor muri. Dacă şomajul este *doar* de 3 la sută, asta poate fi o performanţă impunătoare în politica macro-economică, însă pe cei care întâmplător intră în grupul de 3 la sută nu îi liniştește gândul că au rămas fără loc de muncă drept consecinţă a „şomajului structural". Este

posibil şi este necesară crearea unei politici economice macro şi a unor instituţii care să reducă şomajul şi să-l facă mai suportabil. Este o sarcină realistă de stabilit; merită şi trebuie să tindem către acest lucru. Însă consider că este un act de inducere în eroare reclama făcută unei eventuale reuşite a oricărui regim politic de a „atinge" ocuparea sută la sută a forţei de muncă.

Secţiunea 5

Recapitularea descrierii pozitive şi a analizei cauzale

5.1. FUNCŢIONALITATEA NOŢIUNII DE „ECHILIBRU"

Economiştii care citesc acest eseu au observat fără doar şi poate că până acum am evitat, pe cât posibil, utilizarea noţiunii de *echilibru*. Am folosit termenul cu precădere atunci când m-am referit la anumite idei care ţin de curentul dominant.

Puţini sunt termenii care au dat naştere la mai multă confuzie decât noţiunea de *echilibru*. Diferitele şcoli atribuie înţelesuri diferite şi îi asociază diverse judecăţi de valoare. Sunt persoane care se bucură dacă economia sau unul dintre segmentele sale sunt în echilibru, altele nu doresc asta sau o consideră o situaţie nefericită. Discursul poate fi numit cu duritate „dialogul surzilor", deoarece polemica privind termenii *echilibru, dezechilibru, antiechilibru* şi *nonechilibru* are loc fără a auzi ori doar răstălmăcind spusele celuilalt.

Nu îmi fac iluzii. Nu cred că eseul de faţă şi cele câteva remarci despre echilibru care urmează vor reuşi să pună ordine în acest haos conceptual. M-aş declara mulţumit dacă cititorii ar înţelege cum am interpretat noţiunea de echilibru de-a lungul acestei lucrări şi ce gândesc despre funcţionalitatea sa.[1]

Împrumutarea termenului din limba latină a fost inspirată de balanţa cu două braţe: pe ambele talere se află greutăţi egale şi, astfel, balanţa,

1. Veţi depista o oarecare autoironie atunci când formulez „de-a lungul acestei lucrări". Nu neg că modul în care înţeleg amintita noţiune s-a schimbat de multe ori şi, spre regretul meu, aceste schimbări îl pot perturba pe cititor. Nu voi împovăra eseul de faţă cu o istorie a felului în care mi s-au cristalizat ideile, deşi, la un moment dat, poate va veni şi rândul acestui proiect. Aici voi formula numai concluziile la care am ajuns în prezent.

chiar dacă între timp se mişcă, mai devreme sau mai târziu ajunge în stare de repaus, căci cele două greutăţi s-au echilibrat una pe cealaltă. Şi iată că am ajuns la sensul pe care cuvântul îl are în vorbirea colocvială: într-un sistem dat (în exemplul nostru, balanţa) forţele opuse se egalizează, iar sistemul ajunge în stare de repaus. Nu avem niciun motiv să respingem interpretarea pe care a căpătat-o în sens larg acest termen care descrie în mod corespunzător o anumită stare într-o varietate de sisteme.

În *domeniul modelelor matematice,* conceptul de echilibru poate fi definit cu precizie. Nu are rost să căutăm o definiţie generală. Există modele în cadrul cărora noţiunea de echilibru se poate interpreta şi defini împreună cu anumite caracteristici ale acestuia. Însă definiţii diferite şi în acelaşi timp exacte sunt valabile pentru modele diferite. Când analizăm modele matematice ale sistemelor dinamice, este posibil să determinăm „stadii stabile", sau puncte fixe — acestea sunt concepte înrudite. (Există, fireşte, şi modele matematice pentru care conceptul de echilibru nu este definit.)

Să trecem însă *la lumea reală*, la chestiuni practice. Conceptul de echilibru este utilizat de fizicieni, de chimişti, de biologi, dar să rămânem la domeniul ştiinţelor sociale, iar în cadrul acestora, la economie. În realitate există subsisteme economice care, dintr-un anumit punct de vedere, sunt în echilibru (iar acesta este perfect sau aproape perfect). De exemplu, când vine vorba despre bugetul unei ţări sau al unei companii, pot exista perioade în care încasările să fie tot atât de mari cât sunt cheltuielile. Într-un depozit soseşte tot atât de multă marfă cât se scoate din el.

Să îngustăm acum domeniul de interes: cum stau lucrurile în cazul coordonării producţiei cu consumul, a vânzătorilor cu cumpărătorii sau în alocarea resurselor? Şi care este situaţia pe piaţă în ceea ce priveşte mecanismele speciale ale coordonării şi alocării? Există în acestea o stare de echilibru? Răspunsul meu este un „nu" hotărât. Pe piaţa *reală*, în funcţionarea mecanismelor reale de coordonare şi de alocare, nu există şi nu va exista niciodată o stare de repaus. Forţele concurente sau adverse sunt în permanentă schimbare. Evenimentul esenţial este tocmai schimbarea. Dacă, din întâmplare, există calm pentru un moment, acesta reprezintă un eveniment neînsemnat şi neinteresant.

Nu sunt nici primul, nici ultimul economist care afirmă acest lucru. Este una dintre cele mai importante teze ale şcolii austriece, de la Mises şi Hayek, trecând prin Kirzner, până la şcoala austriacă de azi.[1] Cu toate că există situaţii în care opiniile mele diferă de cele ale şcolii austriece, în privinţa acestei afirmaţii din cale afară de importante mă alătur reprezentanţilor ei din toată inima.

1. Amintesc numai câteva dintre amplele cercetări ale şcolii austriece, opere în care ideile formulate mai sus primesc o atenţie accentuată: Hayek (1948), Kirzner (1973), Lachmann (1976), Lavoie (1985) şi Cowan şi Rizzo (1996).

După ce am pus pe unul dintre talere alimentul de cântărit, iar în celălalt greutăţile, vechea balanţă cu două braţe utilizată acasă şi în pieţe se leagănă, o vreme, când într-o parte, când în cealaltă. Dacă se aleg greutăţile corespunzătoare, atunci frecarea va reduce curând oscilaţia, iar în cele din urmă aceasta a încetat. Se creează echilibrul, în sensul strict al cuvântului, pentru că încetarea oscilaţiei arată că greutăţile aflate pe cele două talere sunt egale. Oricum, natura economiei reale este în mod esenţial diferită de ce se întâmplă cu balanţa cu două braţe. Este ceea ce am încercat să arăt în secţiunea a doua a eseului de faţă. Progresul tehnic este continuu, oferta actuală şi cererea de azi diferă de cea de anul trecut şi de cea de acum zece ani nu numai cantitativ, ci şi *calitativ* (dacă ar trebui să aleg numele unui singur savant pentru a ilustra modul de gândire care se potriveşte cel mai bine cu teoria şcolii austriece privind schimbările permanente prin care trece piaţa, atunci aş alege numele lui Schumpeter). Din cauza neîncetatului proces inovativ, nici expresia „echilibrul pieţei" nu poate căpăta o interpretare. Adoptând o atitudine pozitivă şi nu normativă, problema nu este dezirabilitatea „echilibrului pieţei". Ne place sau nu acest lucru, nu există şi nici nu va exista vreodată echilibru pe piaţa reală.[1]

Dacă această argumentare este corectă, atunci este justificat şi faptul că nu trasez o linie de demarcaţie între rezerva de capacitate „necesară" şi cea „în exces", între stocurile „necesare" şi cele „în exces", între rezerva de forţă de muncă „necesară" şi cea în „exces". Mă abţin de la a face aceste delimitări, nu din ignoranţă, ci mai degrabă pentru că nu sunt în stare să găsesc limitele corecte. Nu utilizez categoriile amintite pentru că ele nu există în lumea reală.

Toate acestea însă nu înseamnă că noţiunea de echilibru nu îşi are rostul ei în descrierea pozitivă a pieţei reale. Poate fi utilizată, în cadrul unui experiment mental, ca „măsură" sau ca punct de referinţă. Voi da două exemple în acest sens. În domeniul microeconomiei determinăm *echilibrul walrasian* al pieţei folosind formularea dată de Walras, Arrow şi Debreu (sau succesorii lor). Echilibrul walrasian se formează între vânzători şi cumpărători într-o lume în care toate informaţiile, fără excepţie, le stau la dispoziţie şi sunt exacte, în care viitorul se poate prevedea, toate reglajele se fac imediat şi fără fricţiuni şi aşa mai departe. Ne putem pune deci întrebarea: cât de aproape sau cât de departe de această situaţie imaginară este piaţa reală care funcţionează sub ochii noştri. Un alt exemplu

1. A fost evident *în acest sens* faptul că Nicholas Kaldor a calificat (corect, după părerea mea) economia de echilibru ca fiind „irelevantă" (Kaldor, 1972). Însă trebuie să adaug cu mintea de azi: pe Kaldor îl iritau atât de mult numeroasele irelevanţe teoretice, încât a renunţat la obiectivitate şi a refuzat să recunoască utilitatea pe care modelele matematice de echilibru o pot avea în *lumea teoriei*. Când, supărat, Kaldor a scris articolul cu pricina, am comis aceeaşi eroare. În autobiografia mea, descriu concepţiile de atunci şi le fac evaluarea autocritică (Kornai, 2006a, capitolul 10).

este modelul de creştere schiţat de John von Neumann în care nu există transformare tehnologică şi pe a cărui traiectorie de echilibru toate sectoarele cresc în acelaşi ritm. Ar fi instructiv să se arate în ce măsură diferă traiectoria de creştere reală a tuturor economiilor de modelul lui von Neumann, de ce dispar unele sectoare şi de ce apar unele noi şi de ce se schimbă în permanenţă proporţiile între sectoare. Însă un model matematic abstract este un instrument de analiză împrumutat din lumea virtuală, iar traiectoria de echilibru a lui von Neumann nu trebuie considerată nici măcar o clipă drept o descriere a creşterii reale.

Consider problematice acele definiţii care deduc conceptul de echilibru din „calmarea" agenţilor în sistemul analizat. Conform acestei abordări, sistemul este în echilibru dacă e în interesul actorilor să nu se deplaseze din punctul de echilibru. Numai că aici ne putem pierde cu uşurinţă în definiţia determinării tautologice.[1]

În economia de penurie, nefericiţii cumpărători nu pot achiziţiona produsul pe care îl vor, când vor, din locul unde l-ar fi căutat în mod normal. În final, ca urmare a diverselor reglări forţate, ei cumpără ceea ce găsesc. Sunt nevoiţi să se consoleze cu gândul amar că orice efort în plus în ceea ce priveşte cumpărăturile poate avea rezultate încă şi mai dezastruoase. Această stare de fapt poate fi numită punct de repaus, stare de echilibru, însă nu doar denumirea în sine ar putea fi înţeleasă greşit, ci ar putea şi induce în eroare. În baza unui raţionament similar, mă deranjează şi conceptul de „echilibru al şomajului". Recunosc că, în cadrul modelului, participanţii de pe piaţa forţei de muncă se resemnează cu aşa-numitul „echilibru al şomajului", dar cât de mulţumiţi pot fi oamenii care, de fapt, ar munci bucuroşi, dar întâmpină unul dintre obstacolele angajării (analizate în detaliu în secţiunea anterioară)?! Fundamentul psihologic şi social psihologic al definiţiilor care încearcă să deducă echilibrul sau „punctul de repaus" acceptat de participanţi din teama că se poate petrece ceva mai rău este alunecos.

În opinia tuturor economiştilor, începând de la Marshall şi Walras şi mergând până la curentul dominant din zilele noastre, cel care deţine un loc binemeritat şi strict definit pentru conceptul de echilibru este exemplul *fizicii* lui Newton. În ce mă priveşte, dacă aş vrea să mă las inspirat de ştiinţele naturale, aş prefera să mă alătur economiştilor care au fost influenţaţi de Darwin şi de *biologia evoluţionistă*. Există o asemănare provocatoare, demnă de analiză, între selecţia naturală şi evoluţia care au loc în lumea vie, pe de o parte, şi creşterea şi progresul tehnic care au loc în economia de piaţă descentralizată, pe de alta.

1. Au exercitat o mare influenţă acele teorii care definesc conceptul de echilibru din punctul de vedere al *aşteptărilor*; starea de echilibru este explicată ca fiind realizarea aşteptărilor raţionale. Această problemă nu face obiectul eseului meu.

Fiecare nouă iniţiativă antreprenorială, sau inovaţie, poate fi interpretată ca o mutaţie accidentală. Noul produs, noua tehnologie, noua metodă de organizare, noua companie „se luptă pentru a rămâne în viaţă". Unii reuşesc nu numai să rămână în viaţă, ci şi să „se înmulţească": inovaţia se extinde pe scară largă sau o companie performantă se măreşte tot mai mult. Alte mutaţii sunt sortite eşecului: unele inovaţii dispar, unele societăţi dau faliment. Are loc o selecţie naturală. Sentinţa „trăieşti sau mori" nu este rezultatul unei voinţe unice înzestrate cu puterea de a prevedea şi o inteligenţă imbatabilă, ci are legătură cu criteriul decisiv al viabilităţii. Norocul joacă un rol important. Per total, funcţionează bine, dar nu întotdeauna: unele firme care au dispărut erau de valoare, în timp ce altele rezistă timp îndelungat, deşi ar fi putut apărea competitoare mult mai puternice.

Evoluţia biologiei şi a economiei de piaţă se aseamănă şi în faptul că echilibrul este lipsit de importanţă[1]. Schimbarea este continuă, iar transformarea este indusă tocmai de diferenţa dintre dorinţa de supravieţuire şi expansiune şi posibilităţile existente în acel moment. Să ne oprim însă o clipă înainte de continua prezentarea analogiei.

Darwin a fost puternic influenţat de economistul Malthus (Coutts, 2010; Jones, 1989).[2] În viziunea lui Darwin, organismele vii se înmulţesc, dar resursele fizice necesare supravieţuirii sunt limitate. Numărul lor stagnează sau creşte mai încet decât suma necesităţilor organismelor vii. De aici provine tensiunea luptei; în toiul acestei înfruntări au loc mutaţii succesive ale progresului evoluţionist. Descriu acest proces, care a durat milioane de ani, cu cuvintele mele: lumea naturală este o economie de criză anarhică, fără servicii de planificare şi de distribuire a bonurilor de masă, fără poliţie şi KGB. Cine poate parte-şi face. Fiecare pentru sine. Cine e în stare îşi face o parte mai mare.[3] În termenii vocabularului economic standard, avem de-a face cu o economie a cererii excedentare, în care resursele naturale sunt latura scurtă.

În economia de piaţă, aşa cum încearcă să arate lucrarea de faţă, lucrurile stau exact pe dos. Avem de-a face nu cu o economie de penurie, ci cu

1. Mă refer la procese de evoluţie *pe termen lung*, care au durat milioane de ani. Situaţia stă diferit în cazul ecologiei, pe care o putem considera una dintre ramurile biologiei şi care, de obicei, studiază raportul dintre vieţuitoare şi mediul lor ambiant pe o scară temporală mai redusă. Unele sisteme de convieţuire a organismelor vii pot fi descrise de o teorie, cu un instrument de analiză funcţional al echilibrului. De exemplu, într-o pădure trăiesc nu doar animale de pradă, ci şi victimele acestora. Oricare dintre aceste grupuri ar fi îndepărtat din pădure prin intervenţia omului, echilibrul natural ar fi bulversat: în absenţa unor animale pe care să le vâneze, animalele de pradă ar dispărea, în vreme ce, în absenţa prădătorilor, animalele de vânat s-ar înmulţi excesiv. (Modelul Lotka-Voltera, folosit şi pentru analiza fenomenelor economice, descrie bine această situaţie.)

2. Îi sunt recunoscător lui András Simonovits pentru că mi-a atras atenţia asupra acestui fapt important care ţine de istoria ideilor.

3. Vezi Vahabi (2004) despre „puterea destructivă".

o economie excedentară, în care se pune accentul pe ofertă. Dar şi aici evoluţia este indusă de două mari procese, respectiv de diferenţele şi tensiunile existente între cerere şi ofertă.

Nu propun, desigur, preluarea mecanică a unui model evoluţionist, ci ceva inspirat de acesta. Ştiinţele economice ar trebui să se inspire din filozofia, din concepţia şi din modul de abordare a teoriei darwiniste. Marx şi Schumpeter, amândoi mari admiratori ai lui Darwin, au privit istoria capitalismului prin prisma concepţiei darwiniste. În eseul de faţă, încerc să urmez acest exemplu.

Economia evoluţionistă, inspirată de teoria lui Darwin, are o vechime de câteva decenii şi s-a dezvoltat mult încă din perioada lucrărilor de pionierat (Veblen, 1898; Nelson şi Winter, 1982), formând o şcoală de gândire care este cu un picior în curentul dominant, iar cu celălalt în afara lui.[1] Simt o afinitate intelectuală între concepţiile lor şi ideile mele. Sper că aceia care se ocupă de economia evoluţionistă vor contribui la maturizarea, modelarea matematică şi dezvoltarea bazelor empirice ale ideilor principale conţinute în acest eseu.

5.2. ASIMETRIE

Acolo unde economia clasică, şi anume aceea care se ocupă de piaţă, de mecanismul care coordonează producţia şi consumul, vânzarea şi cumpărarea, vede simetrie între cele două componente, eu percep asimetrie. Şi nu sunt singurul care gândeşte astfel. Dat fiind că există diverse denumiri în circulaţie, în Tabelul 5.1 încerc să trec în revistă cele mai utilizate expresii.

Întrucât primul termen din prima pereche de concepte (economie de penurie) este răspândit pe scară largă, eseul de faţă îşi propune să îl popularizeze pe cel de-al doilea (economie de surplus). A doua şi a treia pereche de concepte sunt utilizate pe scară largă, mai ales de adepţii lui Keynes şi Kaldor, dar şi de adepţii şcolii „post-keynesiene"[2]. A patra pereche de concepte nu a fost creată de economia teoretică, ci de limbajul curent al afaceriştilor. În ce priveşte a cincea pereche de concepte, am încercat s-o introduc în cartea mea *Anti-equilibrum* (Kornai, 1971), dar breasla economiştilor nu a adoptat-o.

Nu are nicio relevanţă care dintre perechile de concepte se răspândesc pe scară largă sau dacă, în cele din urmă, apar noi concepte pe care dicţionarul breslei economiştilor le va accepta. În final, toate cele cinci perechi de concepte reflectă o concepţie identică: există o deosebire durabilă şi esenţială între părţile implicate în procesul de vânzare–cumpărare;

1. O cercetare bine documentată găsim la Hodgson (1993).

2. Din câte ştiu, perechea de termeni antitetici „constrângerile cererii" (*demand-constrained*) şi „constrângerile ofertei" (*supply-constrained*) a fost folosită pentru prima dată de Kornai (1979).

una este „latura mai scurtă", iar cealaltă este „latura mai lungă", una este mai puternică, cealaltă este mai slabă, una o domină pe cealaltă, şi aşa mai departe. Asta înţeleg prin starea de *asimetrie durabilă* a pieţei.[1]

Tabelul 5.1 Cele două laturi ale mecanismului coordonării: o trecere în revistă a terminologiei folosite

Pereche de termeni	Ce caracteristici ale mecanismului sunt evidenţiate
1. Economie de penurie *versus* economie de surplus	Intenţia de cumpărare sau de producere-vânzare nu se realizează. Domină penuria sau surplusul.
2. Economie cu constrângeri la nivelul cererii *versus* cu constrângeri la nivelul ofertei (*sau* la nivelul resurselor)	Care este constrângerea dominantă care zădărniceşte expansiunea producţiei?
3. Economie de ofertă excedentară *versus* economie de cerere excedentară	În interpretare macro: care indice al agregării este „latura mai lungă"? În interpretare micro: care latură apare mai des şi mai intens?
4. Piaţa vânzătorilor *versus* piaţa cumpărătorilor	Care latură este mai puternică pe piaţă?
5. Presiune contra absorbţie	Se referă la eforturile agenţilor pieţei: vânzătorul încearcă să exercite o presiune asupra cumpărătorului în ceea ce priveşte produsul sau cumpărătorul se străduie să-l „absoarbă"?

În această privinţă sunt pe aceeaşi lungime de undă cu creatorii modelelor de *dezechilibru* (Portes şi Winter, 1980, Benassy, 1982, Malinvaud, 1977). Deşi am polemizat cu ei în câteva chestiuni metodologice importante (agregare etc.), avem opinii asemănătoare în ce priveşte chestiunea de fond esenţială; mai exact, în centrul atenţiei noastre s-a aflat starea pieţei, indiferent de care parte a echilibrului walrasian s-ar afla.

De asemenea, sunt pe aceeaşi lungime de undă cu oamenii de ştiinţă care vorbesc despre *echilibrul şomajului* (Layard-Nickel şi Jackman, 1991, Pissarides, 2000). În analiza lor se afirmă că şomajul este durabil şi creat de mecanisme care acţionează în permanenţă, nu de circumstanţe tranzitorii, momentane. Cu toate că noţiunea de echilibru folosită aici îmi pune multe probleme, pe care, de altfel, le-am expus mai devreme, ceea ce contează este consensul privitor la faptul că există un permanent surplus de forţă de muncă.

1. În ultimele decenii, economiştii s-au tot întâlnit cu termenul *asimetrie*, de cele mai multe ori în contextul *informaţiei asimetrice*. Oricât de important ar fi acest fenomen, n-ar face decât să perturbe firul raţionamentului meu, dacă l-am introduce în analiză. Medicii sunt mai bine informaţi în ceea ce priveşte diagnosticele şi tratamentele decât bolnavii. Cu toate acestea, în anumite domenii ale serviciilor medicale se poate crea o „piaţă a cumpărătorilor" în condiţii economice determinate: dacă bolnavii plătesc serviciile medicale, atunci pot alege cine să îi trateze, iar între medici va apărea concurenţa pentru a atrage pacienţi care plătesc bine. Deocamdată voi lăsa deoparte problema informaţiei, dar voi reveni mai târziu la ea.

Ideea simetriei pieţei s-a impregnat profund în gândirea economiştilor. Este mult mai uşor să mă înţeleg în această privinţă cu oamenii pragmatici din mediul de afaceri, pentru că viaţa de zi cu zi i-a învăţat ce este rivalitatea. Pur şi simplu, pentru ei este de neînţeles o absurditate precum echilibrul competitiv. Dacă fiecare produs destinat vânzării şi-ar găsi cumpărătorul şi toţi cumpărătorii ar găsi produsul pe care intenţionau să-l cumpere, cum ar mai putea fi stimulat spiritul concurenţei? Ar fi ca o olimpiadă la care se distribuie tot atâtea premii câţi sportivi participă. Prezenţa „surplusului" şi rivalitatea sunt două feţe ale aceluiaşi fenomen; unul nu poate exista fără celălalt. Fiecare poate alege după bunul-plac ce pune în evidenţă atunci când utilizează noţiunea de *economie de surplus*, sau de *concurenţa vânzătorilor*, sau o altă expresie. Esenţial este să accepte că aceşti termeni descriu o situaţie asimetrică şi nu strică să adaug faptul că există şi situaţia asimetrică inversă, cunoscută drept *economia de penurie*, caracterizată de *concurenţa cumpărătorilor* pentru favorurile vânzătorilor.[1]

5.3. CARACTERIZARE RECAPITULATIVĂ A CELOR DOUĂ REGIMURI DE PIAŢĂ

Sper că cititorii care au ajuns cu lectura până în acest punct încep să înţeleagă ceea ce numesc în eseul de faţă economie de penurie şi economie de surplus. Cele două noţiuni descriu *două regimuri alternative, de cerere–ofertă*.

Să recapitulăm caracteristicile celor două regimuri.

Pentru simplificarea explicaţiei, vom lua un indicator care caracterizează nivelul penuriei dintr-o economie la un moment dat şi un alt indicator, care caracterizează nivelul excedentului. Ideal ar fi să dispunem de câte un „indice compozit", precum cel descris anterior, în subsecţiunea 3.8 a acestui eseu. În absenţa lui, oricare alt indicator care reflectă unul dintre fenomenele majore de criză sau de excedent va servi explicaţiilor mele prezente. De exemplu, numărul locurilor de muncă vacante, ca indicator al penuriei, şi numărul şomerilor, ca indice al surplusului. Sau numărul persoanelor în aşteptarea unei locuinţe, ca indice al penuriei, şi numărul locuinţelor vacante, ca indice al surplusului. Să notăm cu H indicele penuriei, iar cu T indicele surplusului şi să facem abstracţie de conţinutul său exact şi de definiţia sa statistică.

1. Analiza conceptului de echilibru are ramificaţii în numeroase direcţii; amintesc aici doar una: cât de *echilibrată* este creşterea? Nu se distorsionează oare proporţiile economiei în procesul creşterii? Este o întrebare incitantă la nivel intelectual şi relevantă la nivel de politică economică, având şi o vastă literatură; am făcut şi eu cercetări pe această temă. Însă subiectul nu este tratat în eseul de faţă.

Tot ce mai trebuie adăugat este ilustrat în Figura 5.1.

Dreapta care taie graficul în două unghiuri de 45 de grade reprezintă situaţiile de cerere–ofertă ale pieţei, unde $H = T$. Originea axelor de coordonate $(H = T = 0)$ este punctul echilibrului walrasian.

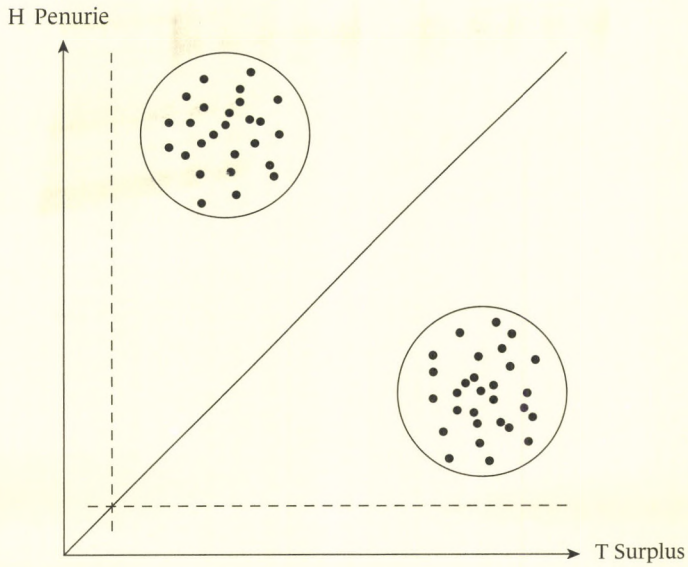

Figura 5.1. Ilustrarea economiei de penurie şi a economiei de surplus

Peste linie este zona economiei de penurie, iar sub linie, zona economiei de surplus.

Deasupra axei orizontale şi la dreapta axei verticale, pot fi văzute două drepte subţiri, întrerupte, care ilustrează nivelul minim al penuriei şi al excedentului. Lipsa de informaţii sau informaţiile incomplete, fricţiunea de acomodare deranjează echilibrul walrasian al pieţei. Chiar şi în economia de surplus apar fenomene de penurie, iar în economia de penurie se întâlnesc fenomene de surplus.

Figura 5.1 se poate folosi în două tipuri de analiză comparativă. Una dintre acestea este *temporală*: sunt prezentate două ţări, o economie de penurie şi o economie de surplus. Punctele indică situaţia existentă, în diferiţi ani, în cele două economii. Locul perechii de date $H(t)$, $T(t)$ în oricare moment t va fi către colţul superior stâng pentru economia penuriei (în interiorul zonei economiei de penurie), iar economia excedentară va fi în interiorul unghiului inferior drept (în interiorul zonei economiei de surplus).

Cealaltă interpretare a Figurii 5.1 prezintă *analiza transversală* a unui eşantion compus din mai multe ţări. Fiecare punct descrie situaţia câte

unei ţări în aceeaşi perioadă. În zona economiei de penurie se află ţările caracterizate de penurie, iar în zona economiei de surplus acelea caracterizate de surplus. De altfel, explicaţia figurii este analoagă cu explicaţia transformării temporale a situaţiei dintr-o singură ţară.

Cele enunţate până acum permit tragerea unor concluzii privitoare la definiţia celor două noţiuni de „regim de piaţă". Nu pot şi nici nu vreau să dau *a priori* valori-limită, referitor la unde începe şi unde se termină setul de valori al perechii de date *H* şi *T*, în interiorul căruia trebuie să rămână ca să-i dăm numele de „economie de penurie" şi „economie de surplus". Cât timp tratăm acest subiect oarecum superficial, pe baza experienţei de zi cu zi, gândirea lucidă ne sugerează şi valori numerice. Dacă, să spunem, caut locuinţă într-o anume zonă a oraşului s-ar putea să dureze săptămâni în şir până să găsesc una corespunzătoare, cu toate că sunt numeroase case de închiriat, însă această căutare de câteva săptămâni nu este o marcă a economiei de penurie, ci o simplă fricţiune. Acest indice *H* încape încă în „sacul" inferior din dreapta. Dacă însă trebuie să aştept cinci ani până când consiliul municipal îmi va repartiza o locuinţă, atunci este neîndoios că trăiesc într-o economie de penurie. În acest caz, *H* va încăpea doar în „sacul" superior din stânga.

Pentru cel care trăieşte într-o economie de penurie, este firesc şi obişnuit ca indicatorii conjuncturii pieţei să se deplaseze în intervalul delimitat de zona superioară din stânga, în timp ce pentru individul care trăieşte într-o economie de surplus este normal ca aceştia să rămână în intervalul delimitat de zona inferioară din dreapta. Ca şi în medicină sau în alte ştiinţe care se ocupă cu organismele vii, la definiţia „normalităţii" (glicemie normală, tensiune normală) nu găsim o singură valoare determinată cu precizie, ci un interval, iar valoarea se poate situa oriunde în acest interval considerat normal.

Contururile „sacilor" pot fi trasate doar din observarea situaţilor reale, cu ajutorul analizei statistice a experienţelor.

Să recapitulăm definirea celor două regimuri. Economia de penurie este acel regim al pieţei în care fenomenele specifice penuriei sunt generale, cronice şi intense. Pot apărea fenomene de surplus, dar acestea sunt izolate, temporare şi, în general, nu sunt intense.

Economia de surplus este acel regim al pieţei în care fenomenele de surplus sunt prevalente, cronice şi intense. Pot să apară fenomene de penurie, dar acestea sunt izolate, temporare şi, în general, nu sunt intense.

Una dintre ideile fundamentale ale eseului de faţă este aceea că datele pentru configurarea actuală a cererii şi a ofertei s-au constituit istoric, ele nu se dispersează în jurul bisectoarei unghiului de 90 de grade şi nu sunt aproape de punctul de origine walrasian, ci *ori* la stânga în sus, *ori* la dreapta în jos. Punctele aflate pe bisectoare reprezintă starea de simetrie

perfectă între cele două jumătăţi opuse. Dacă pe piaţă ar avea loc doar o fluctuaţie simetrică în jurul unui punct de echilibru, atunci indicatorii conjuncturii pieţei s-ar situa pe bisectoare. Poziţia celor două zone pe grafic arată că starea reală este *asimetrică*; în unul dintre „saci" domină penuria, în celălalt „sac" domină surplusul.

În Figura 5.1 figurează o singură variabilă *H* şi o singură variabilă *T*, însă în realitate există milioane de asemenea variabile într-o singură ţară, la un moment dat. Eseul de faţă sugerează că există o corelaţie puternică între diversele variabile *H* şi, de asemenea, şi între diferitele variabile *T*. Este din nou, în primul rând, o chestiune empirică. Acest subiect necesită cercetări ample. Cu siguranţă este posibil să formăm agregări intermediare şi/sau indici compoziţi, astfel conjunctura pieţei câte unei ţări putând fi descrisă cu mai mult de două, dar cu mai puţin de un milion, să zicem cu cinci, zece sau douăzeci de indicatori ai penuriei şi ai surplusului. Imaginaţia noastră vizuală ne permite să ne reprezentăm cel mult un spaţiu tridimensional, dar cititorii mai familiarizaţi cu matematica ştiu că, deşi nu se asociază unei imagini vizibile, afirmaţiile mele pot fi generalizate pentru cazul în care numărul indicatorilor penuriei şi ai surplusului este *n*. Numărul indicatorilor colectivi *n* pentru o ţară formează împreună un punct într-un spaţiu cu *n* dimensiuni.

1. Regimul de cerere–ofertă al unei ţări este o economie de surplus dacă punctele reprezentând ansamblul indicatorilor penuriei şi ai surplusului pe diferite perioade în spaţiul cu *n* dimensiuni se concentrează într-un fascicul unde indicatorii surplusului iau o valoare ridicată, iar indicatorii penuriei o valoare scăzută (în graficul bidimensional aproape de colţul inferior din dreapta).
2. Regimul de piaţă al unei ţări este o economie de penurie dacă punctele reprezentând ansamblul indicatorilor penuriei şi ai surplusului pe diferite perioade în spaţiul cu *n* dimensiuni se concentrează într-un fascicul unde indicatorii penuriei iau o valoare ridicată, iar indicatorii surplusului o valoare scăzută (în figura bidimensională, aproape de colţul superior, din stânga).

Trebuie confirmat sau infirmat cu teste empirice că indicii *H* şi *T* nu se dispersează în toate direcţiile, ci se grupează într-unul dintre cei doi saci şi se dispersează numai într-una din cele două zone ale spaţiului cu *n* dimensiuni. Unde există economie de surplus, penuria este excepţia. Şi invers, unde există economie de penurie, surplusul este excepţia.

Când va veni rândul analizei empirice, va trebui precizat cadrul conceptual în mai multe privinţe: ce se înţelege prin *excepţional*? În ce măsură trebuie să interpretăm literal că valoarea indicatorului trebuie să rămână în cadrul zonei şi aşa mai departe? Cred că este o speculaţie inutilă să

definesc în eseul de faţă aceste calificative. Va veni vremea când o voi face, dacă vor începe cercetări empirice metodice în această tematică.

Poate că economiştii obişnuiţi cu modelele matematice se aşteaptă la definiţii mai riguroase. Din păcate, nu le pot oferi. Poate că acestea vor fi posibile cu ajutorul modelelor teoretice şi prin observaţii empirice. Până atunci, mă feresc de o falsă precizie.

Merită să facem o paranteză aici şi să adăugăm câteva comentarii privitoare la relaţia dintre ideile prezentate mai sus, în *teoria căutării* (ST) (vezi Mortensen şi Pisarides, 1994). Impresia mea este că o parte importantă din ce am de spus poate fi exprimată în limbaj teoretic. Multe dintre fenomenele pe care le-am examinat pot fi descrise cu ajutorul unor variabile folosite de ST, iar unele dintre concluziile la care am ajuns ar putea fi trasate folosind modele ST[1]. Deşi nu mă ocup de această transpunere, sper că o va face cineva. Ar fi bine să fie făcută cât mai repede, căci mesajul cărţii ar putea fi mai uşor acceptat în curentul dominant dacă ar fi exprimat în termenii ST.

Oricum, trebuie să adaug că, în ciuda unor înrudiri şi a multe suprapuneri, există diferenţe între dilemele pe care exponenţii teoriei căutării încearcă să le rezolve şi cele care mă privesc personal. Cercetătorii ST se străduiesc să facă această căutare mai eficientă. Scopul lor este ca posturile vacante şi cei care caută de lucru să se găsească cât mai repede unii pe alţii. Ceea ce examinează cu discernământ aceşti cercetători este dinamica salariilor, crearea de locuri de muncă, distrugerea unor posturi, dar şi alţi factori care se corelează cu şomajul şi cu locurile de muncă neocupate. Pentru ei, este de la sine înţeles că problema ar trebui analizată *în cadrul* capitalismului. În ce mă priveşte, vreau să aflu de ce forţa de muncă cronic „strâmtă" este caracteristică sistemului socialist, iar cea cronic „largă" este caracteristică pieţei capitaliste. De asemenea, îmi doresc să ştiu cât de specific-sistemică, de congenitală este această asimetrie cronică a pieţei muncii, orientată spre penurie într-un caz şi către surplus în celălalt.[2] Mergând dincolo de piaţa muncii, lucrarea mea încearcă să îi convingă pe cititori că *sistemul* are o influenţă decisivă atât asupra stării generale a pieţei bunurilor şi serviciilor, cât şi asupra pieţei muncii sau, cu alte cuvinte, că vânzătorii şi cumpărătorii, cei care caută de lucru şi patronii se caută unii pe ceilalţi într-un mediu capitalist sau socialist.

1. Bine cunoscut din literatura dedicată pieţei muncii este sistemul de coordonate în care axa verticală arată rata şomajului *(u)*, iar axa orizontală arată rata locurilor de muncă vacante *(v)*. Figura 5.1 din eseul de faţă foloseşte limpede această modalitate, dar este mai generală şi mai atotcuprinzătoare, deoarece consider surplusul forţei de muncă ca pe un subgrup al diferitelor fenomene de surplus şi lipsa forţei de muncă ca pe un subgrup al diferitelor fenomene de criză.

2. Am împrumutat cu bună intenţie din teoria căutării expresiile *strâns* şi *lejer*. În acest eseu, piaţa *strânsă* prezintă fenomene dese de criză şi fenomene rare de excedent, în vreme ce în cazul pieţei lejere lucrurile stau exact invers.

Aş vrea să menţionez o ramură importantă a matematicii cunoscută sub numele de *teoria potrivirii* (Lovász şi Plummer 2009)[1]. Pentru a o ilustra, să luăm o situaţie în care un număr de bărbaţi *n* se potriveşte cu un număr de femei *n*. În ce condiţii şi folosind ce fel de algoritm va fi posibil ca fiecare dintre ei să îşi găsească „perechea potrivită"? Această ramură foarte promiţătoare a matematicii a stârnit multă atenţie în rândul specialiştilor şi şi-a găsit deja numeroase aplicaţii practice. Cele mai multe modele ale teoriei încep cu o situaţie în care avem numere egale de ambele părţi ale potrivirii. În acest sens, se înrudeşte cu tradiţia disciplinei economice, unde cererea şi oferta sunt, de asemenea, simetrice: există posiblitatea ca fiecare produs sau serviciu să îşi găsească cumpărătorul şi viceversa.

Situaţiile pe care le examinez sunt caracterizate însă de asimetrie. Ca să revenim la exemplul precedent, să aruncăm o privire asupra numărului de bărbaţi şi femei. Legile naturii fac în aşa fel încât acest număr să fie aproximativ egal în marile comunităţi (de pildă, populaţia unei ţări). Este adevărat, dar nu este o raritate nici ca o ridicată proporţie de potriviri să se petreacă în mod predominant sau aproape exclusiv în comunităţile mici, de pildă în coloniile de emigranţi sau la un loc de muncă, unde angajaţii nu au foarte mult timp liber şi astfel cunoştinţele lor se limitează la cele de la locul de muncă. Dacă numărul de bărbaţi şi cel de femei sunt vizibil inegale, şansele de potrivire sunt mult mai mari pe „latura mai scurtă" decât pe „latura mai lungă". Primii au mai multe posibilităţi de a alege, deci, într-un anumit sens, sunt mai bine poziţionaţi.

Întrebarea care mă incită în cercetarea mea este: în ce condiţii pot apărea o asemenea situaţie de şanse inegale, precum şi superioritatea uneia dintre laturi şi în ce fel influenţează asimetria aceasta comportamentul ambelor părţi? Cercetarea mea ar fi mult ajutată de teoria potriviri, care oferă un aparat matematic pentru analizarea problemelor de asimetrie în formarea perechilor.

5.4. GENERAREA ECONOMIEI DE SURPLUS DE CĂTRE SISTEMUL CAPITALIST: LANŢUL CAUZAL

Afirmaţiile de mai sus legate de caracterizarea celor două tipuri de regimuri de piaţă nu reclamă doar susţinere empirică. Este necesară şi o reconsiderare a *raporturilor cauzale* care să explice apariţia fenomenelor de penurie şi de surplus. Astfel de mecanisme care să genereze penuria şi surplusul au fost de mai multe ori menţionate în treacăt. Voi prezenta acum cele două enunţuri în forma lor generală.

1. Am fost surprins de cât de puţine contacte intelectuale au existat, în ciuda suprapunerii uriaşe a problemei analizate, între exponenţii *teoriei căutării*, dezvoltate în cadrul economiei, şi cei ai *teoriei potrivirii* (*matching theory*), elaborate în cadrul matematicii.

Enunţul 1. Numai sistemul capitalist este capabil să producă şi să reproducă în mod continuu o economie de surplus care să cuprindă întreaga economie. Numai capitalismul poate să producă şi să reproducă permanent mecanismele care generează simptomele cronice ale unei astfel de economii de surplus.

Direcţia logică a enunţului enunţat poate fi inversată.

Enunţul 2. Dacă într-o ţară sistemul existent este cel capitalist, atunci *în mod necesar* ea operează ca o economie de surplus, care este atributul imanent al capitalismului. Aceasta nu apare pentru că guvernul a avut o anume politică.

Este ştiut, politica fiscală, cea monetară sau politica redistribuirii veniturilor ori cea a preţurilor pot intensifica sau pot atenua anumite fenomene ale surplusului, dar ele nu produc o economie excedentară. Aceasta apare deoarece este unul dintre elementele constitutive ale capitalismului, chiar una dintre mărcile sale caracteristice.

Acestea sunt enunţuri *pozitive*. Cineva se poate bucura pentru faptul că sistemul capitalist înseamnă economie de surplus sau poate să acuze capitalismul pentru acest atribut. Vom reveni la criteriile normative mai târziu. Tot ceea ce enunţ aici este că, oriunde există capitalism, există şi economie de surplus.

Cu toate că aceste enunţuri despre capitalism şi economia de surplus formează mesajul central al eseului de faţă, permiteţi-mi să adaug câteva enunţuri pe care le-am formulat în lucrările mele anterioare.

Enunţul 3. Numai sistemul socialist este capabil să producă şi să reproducă continuu o economie de penurie care să cuprindă întreaga economie. Numai socialismul poate să producă şi să reproducă în mod continuu mecanismele care generează simptomele cronice ale unei astfel de economii de penurie.

Logica enunţului de mai sus poate fi la rândul ei inversată.

Enunţul 4. Dacă într-o anumită ţară există socialism, atunci ea funcţionează ca economie de penurie, care este caracteristica imanentă a socialismului. Aceasta nu apare doar pentru că statul are o anumită politică. Procesul de planificare şi conducerea economică pot intensifica sau ameliora anumite fenomene ale penuriei, dar nu produc economia de penurie. Economia de penurie apare deoarece este un constituent al socialismului, una dintre cele mai importante caracteristici ale acestuia. Unde este socialism, există şi economie de penurie.

Am formulat răspicat. Mai târziu voi reformula aceste enunţuri într-o manieră mai subtilă, identificând unele excepţii, cazuri mixte şi forme tranziţionale. Însă vreau ca aceia care citesc eseul de faţă să ştie că

sistemele economice în forma lor „clasică" nu se întâlnesc, în acest sens, pe nicio „cale de mijloc".[1]

Am folosit termenul de *enunţ* de mai multe ori. Poate că ar fi mai potrivit din punct de vedere academic să folosesc termenul de *presupunere* sau *ipoteză,* dar aş fi ipocrit să procedez astfel. Ceea ce propun este confirmat de milioane de date din viaţa de zi cu zi. Este aproape exagerat să încerc să justific şi pe cale logică. În plus, şase dintre tabelele şi zece dintre figurile care apar în acest volum susţin şi statistic enunţurile. Aş vrea să subliniez că datele sunt menite să ofere o ilustrare în sprijinul enunţurilor şi nu să fie o „dovadă" a acestora.

Enunţurile mele nu sunt goale sau tautologice. Ele pot fi infirmate. Chiar şi eu trebuie să fac cercetări în spiritul îndoielii necesare în legătură cu propriile enunţuri. Criticii mei au posibilitatea de a le infirma.

Cele patru enunţuri afirmă existenţa unei legături cauzale. Cauza este sistemul capitalist sau socialist, iar efectul este economia de surplus sau cea de penurie. Între cauză şi efect este o legătură mai complexă de cauze şi efecte intermediare. Voi vorbi despre acestea când voi descrie mai detaliat lanţul cauzal. Voi încerca să prezint acest lucru în Figura 5.2. Lanţul cauzal pentru sistemul socialist a fost deja prezentat în lucrările mele anterioare[2].

Figura prezintă într-o formă simbolică doar legăturile cauzale pe care le-am discutat până acum. Acestea arată foarte pe scurt, în stil telegrafic, mecanismele complicate, ca să ne aducă aminte de cele discutate şi să ofere o imagine limpede asupra acestora.

Figura este departe de a fi completă. Lipsesc câteva relaţii tip cauză–efect descrise în eseu (de exemplu, efectul comerţului internaţional). Chiar şi aşa, figura poate fi prea încărcată. De asemenea, de dragul clarităţii, săgeţile efectelor cauzale arată toate, cu o excepţie, într-o singură direcţie, de la stânga la dreapta. Aceasta este linia principală a efectelor, dar sunt, firește, şi efectele contrare. De pildă, rivalitatea dintre vânzători duce la formarea de capacitate excendentară, iar aceasta încurajează concurenţa. Săgeata în direcţia opusă a fost omisă de dragul clarităţii.

1. Dacă ar trebui să prezint argumentul raţionamentului meu în limbajul matematic al teoriei echilibrului, ar trebui să creez un model nu cu un centru, ci cu două centre stabile de echilibru, un „echilibru al economiei de penurie" şi un „echilibru al economiei de surplus". Apoi, în lumea virtuală a modelului, sistemul s-ar stabiliza în jurul unuia din centri. Modelul ar ajuta în a arăta care sunt parametrii care ar trebui schimbaţi pentru ca sistemele să iasă dintr-un punct de echilibru şi să intre într-un alt punct de echilibru. Notez cu ironie că ar trebui poate să lucrez şi să reformulez în stilul teoriei echilibrului. Reformularea ar ajuta în mare măsură la înţelegerea şi acceptarea din partea economiştilor care sunt formaţi în spiritul modelelor matematice de echilibru şi înţeleg doar această limbă matematică, cu atât mai mult cu cât mai multe modele în ştiinţele economice actuale prezintă mai multe puncte de echilibru care sunt în mod marcant diferite unele de celelalte.

2. Vezi mai ales cartea mea *The Socialist System* (Kornai, 1992). Lanţul cauzal pentru economia de penurie este descris acolo în capitolul 15.

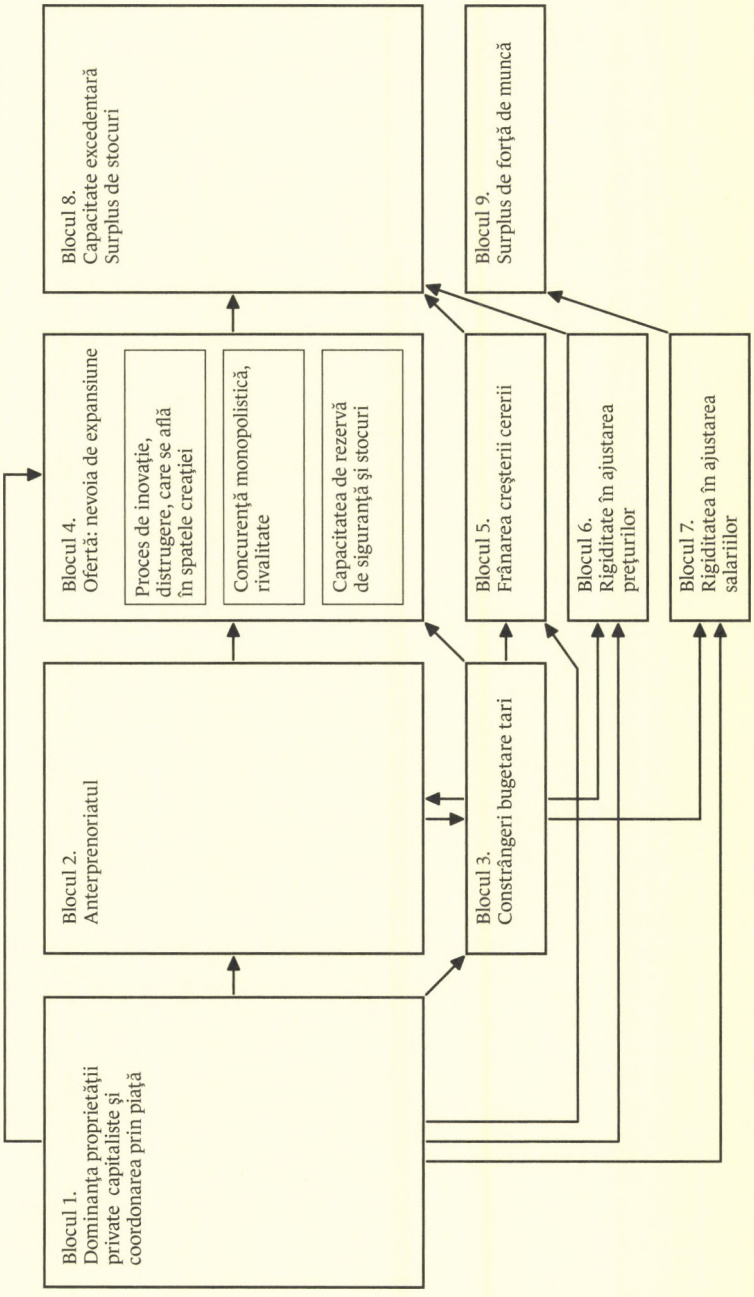

Figura 5.2. Factorii care generează economia de surplus: lanţul cauzal

Figura 5.2 începe de la stânga cu elemente identice şi se termină la dreapta în două blocuri paralele: economie de surplus pe piaţa bunurilor şi serviciilor şi economie de surplus pe piaţa muncii. Cu alte cuvinte, dacă examinăm sistemul capitalist, vedem că se comportă ca o economie excedentară pe ambele pieţe ale sferei reale. Apar capacităţi cronice excendentare, stocuri şi şomaj, folosirea incompletă a forţei de muncă potenţiale. Ambele grupuri de fenomene îşi au sursele în aceleaşi cauze fundamentale comune.[1]

Această afirmaţie se bazează mai ales pe linia *teoretică* a argumentelor prezentate în subsecţiunile precedente. Existenţa sa reală trebuie verificată empiric. Ea va fi infirmată dacă fenomenul larg, intensiv şi continuu de ofertă excedentară ar apărea simultan cu cel de penurie în masă, intensivă şi continuă a forţei de muncă. Nu va fi infirmată dacă acesta coincide cu excedentul de semn opus, atâta vreme cât manifestările lor sunt slabe, locale şi tranzitorii (de exemplu, dacă apare o penurie a forţei de muncă în câteva domenii de activitate într-o economie de surplus).

Dintre factorii care explică surplusul în Figura 5.2, îi evidenţiez aici numai pe cei care sunt direct corelaţi cu *sistemul,* cu alte cuvinte dacă ţara respectivă are un sistem capitalist sau un sistem socialist. Acesta este subiectul principal al eseului de faţă, asupra acestui lucru vreau să îi atrag atenţia cititorului. Însă nu neg faptul că şi alţi factori influenţează apariţia momentelor de surplus şi penurie în ambele sisteme.

1. Aici intră factorii corelaţi cu fricţiunile legate de ajustare, cu proasta ajustare şi cu disparitatea de informaţii. Aceşti factori pot produce atât cerere excedentară, cât şi ofertă excedentară (le-am discutat pe ambele când am vorbit despre piaţa muncii).
2. Procesele de cerere, ofertă şi stabilire a preţurilor sunt influenţate în oricare mediu socio-economic de politica economică a statului, mai precis de politica monetară şi fiscală. Deşi acest fapt este valabil pentru orice sistem, există o diferenţă esenţială între sistemul socialist şi cel capitalist în ce priveşte felul cum se realizează politicile, modalităţile de transmisie şi forţa cu care se manifestă efectele. După cum am afirmat şi în introducere, eseul de faţă doar atinge acest subiect, fără să îl aprofundeze.

Folosind limbajul vizual al Figurii 5.1 putem spune: grupul de factori 1 influenţează locul unde va sta „sacul". Cu cât sunt mai mici fricţiunile, cu cât este mai lină adaptarea, cu atât mai aproape este mănunchiul de

1. Acest lucru nu este de la sine înţeles. De pildă, în discursul macroeconomic există o dispută legată de cauzele crizei din zilele noastre, respectiv dacă epuizarea investiţiilor în faza ascendentă a condus la problemele de mai târziu sau vinovată este insuficienta cerere de forţă de muncă. Ambele procese ilustrează ce am schiţat în eseul de faţă şi au fost menţionate în Secţiunile 2–4 din al doilea eseu.

linii întrerupte care marchează minimul de penurie şi de surplus în *lumea reală*. „Penuria zero" şi „surplusul zero", sau punctul de echilibru walrasian, apar doar în lumea virtuală a modelelor teoretice.

În cazul grupului de factori 2, efectul politicii economice guvernamentale poate mişca mănunchiul în oricare direcţie, ceea ce este, fireşte, important.[1] (Voi reveni asupra acestui aspect în capitolul dedicat cazurilor speciale.) De exemplu, acestea pot consolida fenomenele de excedent în economia de surplus caracteristică capitalismului, în timp ce slăbesc fenomenele de penurie („sacul" se mişcă puţin spre dreapta şi în jos) sau invers. Oricum, politica economică guvernamentală nu poate să ridice, să propulseze economia într-un spaţiu mai sus de 45 de grade, cu alte cuvinte să o preschimbe într-o economie de penurie. Asta ar necesita o schimbare de regim de anvergura revoluţiei din Rusia ţaristă din 1917 sau a celei ce a avut loc în Europa de Est, incluzând Republica Democrată Germană, după cel de-al Doilea Război Mondial. Ar fi necesară o schimbare radicală în blocul 1 din Figura 5.2, cu proprietate de stat şi coordonare birocratică dominantă, în locul proprietăţii private şi al coordonării prin piaţă. În acelaşi fel, nicio politică fiscală şi monetară nu este capabilă să propulseze „zona economiei de criză" peste 45 de grade. Acest lucru ar însemna o schimbare radicală în direcţia opusă, de a crea dominanţa proprietăţii private şi piaţa din blocul 1.

5.5. PREDISPOZIŢII GENETICE

Deşi am încercat să mă exprim precaut, din descrierea lanţului cauzal cititorii pot crede că susţin ideea relaţiilor deterministe. Date fiind valorile numerice ale variabilelor explicative, ei ar determina valoarea numerică a variabilei care trebuie explicată. Inutil să spun că nici nu mi-a trecut prin minte o explicaţie atât de simplistă.

Am folosit aici, dar şi în lucrările mele anterioare expresii cum ar fi „atribute" ale sistemului socialist sau capitalist. De fapt, un atribut care este specific sistemului este o *predispoziţie,* asemenea unei tendinţe congenitale sau unei înclinaţii a unei fiinţe umane. Vasele noastre sangvine, de pildă, au tendinţa să se întărească şi să se calcifieze odată cu înaintarea în vârstă, dar puterea de manifestare a acestei tendinţe variază de la un individ la altul. Nu suntem la mila soartei, obiceiurile noastre alimentare, precum şi alţi factori legaţi de modul de viaţă infuenţează viteza cu care

1. Leijonhufvud (1973 şi 2009) a propus în articolul său o idee asemănătoare, folosind o altă metaforă: macroeconomia se poate mişca pe un „coridor". Dar dacă macropolitica încearcă să producă o mare schimbare, atunci economia s-ar izbi de pereţii coridorului. A ieşi de pe coridor are consecinţe grave. Ideea lui Leijonhufvud este înrudită cu cele din acest eseu prin aceea că nu pune în centrul atenţiei sale un anumit *punct* de echilibru, ci recunoaşte faptul că atributele stării pieţei *pot să aibă orice valoare între limite date, determinate* (pereţii coridorului).

se petrece acest proces, tendinţa însă este înscrisă în codul nostru genetic.

Nici măcar în perioada stalinistă sau maoistă centralizarea birocratică nu a fost la fel de puternică peste tot. Au existat multe variante ale sale. Este un fapt care poate fi dedus logic şi demonstrat empiric, anume că monopolul puterii, sistemul unipartid şi dominanţa proprietăţii de stat duc inevitabil la centralizare birocratică. Inclinaţia poate fi combătută, dar victoria nu poate fi completă. De dragul exemplificării, conceptul este prezentat nu ca o sumă de tendinţe codificate în fiecare fiinţă umană, ci în contextul mai larg al tendinţelor familiale pe care le moştenim de la predecesori. Gândiţi-vă la cineva ai cărui părinţi şi fraţi au avut probleme cardiace şi de circulaţie. Într-un astfel de caz, merită să ne întrebăm dacă persoana respectivă a moştenit înclinaţia spre boală. Acest lucru poate fi luat ca un semnal de alarmă, pentru că există riscuri mai mari ca persoana să se îmbolnăvească de acea boală odată cu înaintarea în vârstă.

Dacă un asemenea factor de risc există, să nu ne aşteptăm să obţinem vreo *victorie finală* împotriva sa. Cei care ţin diete, fac exerciţii, nu fumează şi nu sunt expuşi la factorii de stres combat tendinţa de a avea probleme cardiace şi de circulaţie, dar, dacă fac excese, riscul reapare. În acest sens (ca să revenim la contextul eseului nostru) atributele sistemice ale capitalismului trebuie văzute ca nişte tendinţe care fie se manifestă întru totul, fie sunt inhibate de anumiţi factori (prin moderaţia decidenţilor, normele morale ale societăţii, legislaţie sau alte intervenţii ale statului).[1] Oricum, tendinţele congenitale vor acţiona şi nu pot fi eliminate prin control social sau prin măsuri ale statului. Ele sunt prezente în genele capitalismului.

Să analizăm două exemple.

Capitalismul are o tendinţă congenitală spre antreprenoriat. Deşi poate fi surprimată prin constrângeri birocratice, printr-un sistem de taxe copleşitor pentru firme sau printr-o acordare de credite severă după recesiune şi aşa mai departe, ea va apărea din nou.

Tot în genele capitalismului este şi efortul patronilor de a rezista la cererile de mărire a salariilor venite din partea angajaţilor. Ei acceptă că merită să plătească salariul de eficienţă unor grupuri favorizate sau pot fi înclinaţi din tot sufletul să plătească mai mult asociaţiilor de caritate, de exemplu, ca să amelioreze sărăcia. Însă calitatea de patron îi îndeamnă să reducă amintitele cheltuieli. (Acest lucru nu este de la sine înţeles. În cazul conducătorilor întreprinderilor socialiste, această atitudine este dictată de directivele venite de mai sus.)

1. Vreau să amintesc din nou cartea lui Akerlof şi Schiler (2009) în legătură cu ceea ce Keynes a numit *animal spirits*. Acest fenomen psihologic se suprapune în multe aspecte (deşi nu întru totul) cu ceea ce am numit aici *predispoziţie specific-sistemică*.

Predispoziţiile codificate genetic pe care le-am menţionat mai devreme apar mai ales la nivel *micro*. Tendinţa multor unităţi micro în aceeaşi direcţie devine perceptibilă şi la nivel *macro*, dar vorbim de tendinţe la nivel macro numai în măsura în care se pot distinge şi la acest nivel interesele, motivaţiile, semnalele şi relaţiile care produc efectul combinat.

Distincţia dintre predispoziţia genetică şi realizarea ei este un instrument analitic important în examinarea organizaţiilor sociale, a sistemelor şi a subsistemelor. Subliniez acest lucru mai ales pentru cei care sunt familiarizaţi cu descrierea relaţiilor dintre organizaţiile economice şi indivizi în termeni matematici, prin relaţia dintre variabilele unui model matematic convenţional. De exemplu, un model de alcoolism poate afirma că numărul de beri consumate este numărul nonnegativ *X*, apoi există o limită superioară, impusă de factorii biologici: nimeni nu poate bea 20 de beri o dată. Pentru un model determinist standard de alcoolism, este indiferent dacă variabila *X* creşte de la 0 la 10 sau descreşte de la 10 la 0. În realitate, suntem pe deplin conştienţi că procesul de a deveni dependent şi de a renunţa, un proces de du-te-vino, este diferit. Acest lucru nu este perceput de modelele economice standard. Economia behavioristă a demonstrat cu câteva experimente psihologice demne de toată atenţia că oamenii apreciază diferit câştigarea a 100 de dolari sau pierderea aceleiaşi sume. Fenomenul, cunoscut în economia behavioristă sub numele de „principiul aversiunii faţă de pierdere" (Kahneman şi Tversky, 1979 şi 1991, McGraw *et al.*, 2010), nu a fost încă integrat în gândirea celor mai mulţi economişti.

În argumentul principal al eseului de faţă, această recunoaştere joacă un rol important. Voi reaminti în ce context a apărut acest fenomen.

- Distrugere creatoare schumpeteriană. Creaţia se petrece cu mare vervă, cei care o propulsează o fac cu bucurie şi au mari avantaje materiale din ea. Distrugerea este o pastilă mai amară. Cei care pierd rezistă şi arată ataşament faţă ceea ce trebuie să dispară, iar interesele lor materiale sunt şi ele legate de menţinerea a ceea ce trebuie distrus, cel puţin temporar (sau au iluzia că acest lucru este în interesul lor).
- Cei care câştigă în faţa concurenţei au un sentiment de bucurie sau cel puţin obţin o poziţie mai bună, de exemplu prin faptul că le sporeşte cota de piaţă. Dorinţa de expansiune este un puternic factor motivaţional. Pentru cei care pierd, pierderea poziţiei nu are loc automat, ca la un eveniment sportiv. Cei care nu au avut o performanţă bună nu se retrag tot atât de mult de pe piaţă, pe cât înaintează concurentul. Acesta este motivul pentru care apare surplusul.
- În economia de piaţă capitalistă, cei care stabilesc preţurile nu simt nicio durere atunci când ridică preţurile. Ei fac acest lucru în speranţa

unui profit mai mare. Dar reducerea preţurilor este un lucru neplăcut şi mai greu de îndeplinit. Preţurile sunt mai rigide în jos decât în sus. Această asimetrie este o altă explicaţie a apariţiei surplusului.

Am afirmat cu câteva pagini în urmă că starea normală a configurării dubletului cerere–ofertă este caracterizată de asimetrie. Acest lucru se explică parţial (dar nu în întregime) prin aversiunea faţă de pierdere despre care am vorbit. Tendinţa este unidirecţională, deşi nu este imposibil să mergi în contra curentului, dar asta presupune forţe puternice, spontane şi de multe ori reuşeşte doar parţial.

Acest raţionament are implicaţii practice. Este important să ştim care fenomen, sau proces, apare în capitalism ca o predispoziţie „congenitală", „imanentă" şi care este produs numai de anumite cicumstanţe. Nu este lipsit de importanţă nici cât de puternică este înclinaţia respectivă.

Când statul sau anumite organizaţii încearcă să combată tendinţe spontane (aşa cum este foarte justificat în multe cazuri), trebuie să acţioneze cu luciditate. Nu există vreo barieră legală, sau vreun act, sau vreo intervenţie a statului pe care cei care au această înclinaţie nu vor încerca să le combată.

Secţiunea 6

Efectele şi evaluarea economiei de surplus

6.1. O PREZENTARE A EFECTELOR ŞI A JUDECĂŢILOR DE VALOARE

Secţiunile 2–5 din acest eseu au avut o abordare pozitivă în descrierea fenomenului de economie excedentară şi a cauzelor care duc la formarea acestuia. Vom continua acum cu efectele. Voi încerca, pe cât posibil, să separ descrierile obiective ale efectelor de judecăţile de valoare ale acestora. Cele din urmă sunt inevitabil subiective, deoarece în spatele fiecărei evaluări există un anumit sistem de valori. Voi adăuga propria evaluare la fiecare dintre acestea, menţionând şi alte evaluări, diferite de cele făcute de mine, cu precădere cele care apar în discursurile publice şi exercită o puternică influenţă asupra opiniei publice.

Din pricina puternicelor relaţii cauzale (vezi Figura 5.2), este greu de stabilit care este efectul care aparţine sistemului capitalist *în general* şi care este *specific* caracterului de economie de surplus al regimului cerere–ofertă din cadrul acestuia. Imediat mă voi concentra asupra celui din urmă, abţinându-mă de la o evaluare atotcuprinzătoare în favoarea trecerii în revistă şi a evaluării unei teme mai restrânse: efectele economiei excedentare (competiţia între vânzători, capacităţile excendentare şi stocurile, forţa de muncă excedentară şi fenomenele de excedent discutate până acum). Ceea ce înseamnă că voi omite aspectele fundamentale, cum ar fi democraţia, drepturile omului şi constituţionalismul, care sunt strâns corelate cu existenţa proprietăţii private şi a economiei de piaţă, dar nu direct cu tema economiei excedentare (vezi Kornai, 2008).[1]

1. S-ar putea întocmi o listă lungă cu acele caracteristici favorabile şi nefavorabile ale capitalismului care au fost *omise* din eseul de faţă, de la efectele sale asupra mediului înconjurător până la stimularea sau ameliorarea conflictelor internaţionale şi la influenţa

6.2. INOVAŢIE

Există o literatură vastă cu privire la factorii care stimulează şi frânează inovaţia. Analiza mea este prezentată în primul eseu din acest volum.[1]

Există un consens general referitor la faptul că elementul motivator cel mai puternic al inovaţiei este *concurenţa*. Competiţia dintre producători (cu precădere în forma sa cea mai răspândită, de concurenţă monopolistică) creează surplus, ca o *cauză* şi un *efect* al competiţiei, căci producătorii vor să îmbunătăţească utilizarea capacităţii, vânzătorii vor să se elibereze de stocurile acumulate, dar şi să câştige cumpărători de la rivali prin noi produse şi servicii. Este, logic vorbind, uşor de înţeles că, acolo unde nu există surplus, nu există nici competiţie între vânzători, iar acel *mobil/impuls* care provine din prezenţa unui excedent vandabil lipseşte. De ce s-ar fi ocupat, în socialism, industria auto sau de telefonie de inovaţie, odată ce existau liste de aşteptare pentru modelele lor depăşite sau pentru liniile telefonice? Beneficiarii unei modernizări rapide, care are loc într-o economie de surplus, sunt cei a căror viaţă devine mai comodă, mai stimulatoare şi mai productivă datorită realizărilor tehnice şi care practică reducerile de preţuri, pe măsură ce noul produs, iniţial costisitor, devine tot mai accesibil.

Aceste idei au fost discutate, mai devreme, în detaliu. Aici, la evaluarea economiei de surplus le menţionez din nou, dat fiind că, pe baza ierarhiei mele valorice, acesta *este avantajul economic primar, principal* al economiei de surplus în raport cu economia de penurie.

Nu toată lumea împărtăşeşte această opinie. Pentru mulţi, expresia *societate de consum* are un sens peiorativ. Aceştia găsesc succesiunea de produse şi servicii noi, care formează una dintre caracteristicile societăţii de consum, ca fiind excesivă şi iritantă.

Nu neg faptul că procesul inovaţiei are şi conurile sale de umbră. Este greu de ţinut pasul. Este împovărător să citeşti mereu noile seturi de instrucţiuni, înainte să le fi învăţat pe cele vechi. Să decidă fiecare pentru sine dacă efortul merită sau nu bucuria performanţei oferite de inovaţie.

În general, inovaţia şi progresul tehnic pot fi, neîndoios, periculoase, iar noutăţile tehnice pot avea efecte dăunătoare. Acelaşi lucru poate fi spus despre oricare inovaţie din istoria umanităţii, deci trebuie să avem acest aspect în minte atunci când facem judecăţi de valoare.

---

pe care o exercită asupra relaţiilor familiale. Îi rog pe cititori să nu se aştepte de la această secţiune la mai mult de câteva aprecieri izolate (care poate oricum sunt valoroase) selectate din analiza pe scurt a capitalismului.

1. Primul face multe referiri la uriaşa literatură care tratează tema inovaţiei în capitalism. Aici vreau să atrag atenţia în mod special asupra cărţii lui W. Baumol (2002).

6.3. SUVERANITATEA ŞI MANIPULAREA CONSUMATORULUI

Stocurile adecvate şi capacităţile de rezervă care pot fi mobilizate cu uşurinţă le permit consumatorilor să aleagă dintr-o varietate de produse şi să refuze ceea ce nu le place. Această selecţie mai mare pe care o face posibilă economia de surplus nu este doar un simplu fenomen comercial în sens restrâns, ci, mai important, este o extensie a *dreptului uman la libertate*. Alegerea nu este posibilă în economia de penurie, de aceea subtituţia forţată reduce satisfacţia obţinută prin consum. Lăsând la o parte aspectul material, prin posibilitatea de a alege din mai puţine lucruri se îngustează dreptul la alegere al individului.

Producătorii sau cei care oferă servicii au scopul să îşi utilizeze capacităţile la maximum şi să le ofere cumpărătorilor aceste stocuri. Prezenţa surplusului îi obligă să se adapteze la necesităţile consumatorilor. O ajustare durabilă a producţiei şi a nevoilor consumatorilor pe termen mediu sau lung necesită timp, dar prezenţa stocurilor şi a capacităţilor neutilizate care pot fi cu uşurinţă mobilizate poate ajuta ca această întârziere să fie micşorată. Surplusul este „lubrifiantul" care uşurează sau elimină scrâşnetul mecanismului de adaptare.

Nu vreau să idealizez relaţia dintre cumpărător şi vânzător din economia de surplus. Cei care afirmă că suveranitatea consumatorului este prevalentă într-o societate de consum (sau, mai general vorbind, în economia de piaţă) exagerează. Un vasal real i s-ar supune unui suzeran în toate privinţele.

Nu este cazul aici, mai ales din cauză că adesea oferta trezeşte cererea, mai ales pentru noile bunuri şi servicii. În al doilea rând, şi acest aspect întregeşte imaginea, vânzătorii se străduiesc în mod activ nu numai să influenţeze gusturile cumpărătorilor, oferindu-le informaţii clare, ci şi să îi manipuleze (Galbraith, 1998 [1958]). A face reclamă într-o economie de penurie este o extravaganţă lipsită de sens, dar este un efect secundar inevitabil al economiei de surplus. Cei care, din diferite motive, văd economia excedentară ca pe un sistem mai avantajos decât cel al economiei de criză trebuie să accepte prezenţa reclamelor şi a promoţiilor de masă, care sunt uneori inocente şi sincere, dar alteori induc în eroare, intenţionând să păcălească cumpărătorul, momindu-l să cumpere. La scara întregii societăţi, costurile reclamelor de publicitate sunt uriaşe, aşa cum reiese din Tabelul 6.1, care arată costurile publicitare pentru câteva ţări.

Costurile de publicitate s-au ridicat la 2 la sută din PIB-ul Statelor Unite în anii 2000. Cât de mare este suma alocată reiese limpede prin comparaţie cu câteva sume din cheltuielile guvernamentale. În anul 2007, cheltuielile combinate, federale şi ale guvernelor locale, alocate învăţământului superior în SUA au fost tot de 2 la sută, în vreme ce cheltuielile publice pentru programul de asistenţă familială şi protecţia copilului au fost de numai

0,6 la sută, iar cele alocate poliţiei şi pompierilor de 1 la sută (Chantrill, 2010).

Tabelul 6.1 Cheltuielile cu publicitatea în câteva ţări dezvoltate, 1975–2007 (cheltuieli cu publicitatea pe cap de locuitor în PIB, procentaj)

An	Argentina	Japonia	Italia	Noua Zeelandă	SUA
1975	n/a	0,8	n/a	n/a	1,7
1985	n/a	1,1	n/a	n/a	2,3
1995	n/a	1,1	n/a	n/a	2,2
2000	1,2	1,2	0,7	1,3	2,5
2005	1,8	1,4	0,6	1,4	2,1
2006	2,0	1,4	0,6	1,3	2,1
2007	2,1	1,4	0,6	1,3	2,0

Notă: Indicatorul cheltuielilor cu publicitatea reflectă costul total al reclamelor apărute în ziare, periodice, radio, dar şi spoturile publicitare de la canalele TV, direct mailing, reclame stradale şi alte forme de reclamă. Pe baza datelor publicate de sursele menţionate mai jos, nu a fost posibil să verificăm dacă indicatorul acoperă în totalitate cheltuielile cu publicitatea.

Sursa: Pentru PIB: IMF (2010), Federal Reserve Bank din St. Louis (2010), cheltuielile de publicitate din WARC (2007), CS Ad Datanet (2007) şi Dentau (2009).

Nu ar fi corect să mergem atât de departe cu argumentarea în această direcţie şi să afirmăm că producătorii sunt cei cu adevărat suverani. Oricât de inteligenţi ar fi în manipularea cumpărătorilor, aceştia din urmă au dreptul să refuze bunurile sau serviciile oferite, atâta vreme cât există surplus. Folosind cuvintele lui Albert Hirschman (1970), există un *exit*: cumpărătorii nu au nevoie să protesteze ca să renunţe la serviciile vânzătorului. Aşadar, în limbajul puterii politice, putem spune că, în economia de surplus, consumatorul nu este un suveran absolut, ci un preşedinte „puternic", care influenţează luarea deciziilor şi îşi exercită dreptul de veto. În schimb, în economia de criză nu există posibilitate de *exit*: cumpărătorii sunt nişte vasali care cerşesc produse şi servicii de la vânzătorii şi prestatorii de servicii aflaţi într-o poziţie dominantă. Cu cât este mai intensă penuria, cu atât mai mare este starea lor de dependenţă.

Analizând economia de surplus şi pe cea de penurie, reiese limpede că, în ultimă instanţă, avem de-a face cu două tipuri de *relaţii de putere*, de dominare şi subordonare. Acest aspect al raţionamentului lipseşte de cele mai multe ori din teoria economiei curentului dominant.

6.4. PRODUCTIVITATE ŞI COORDONARE

Ceea ce am spus mai devreme despre lubrifierea mecanismului de adaptare reciprocă a producătorului şi a consumatorului este valabil şi pentru relaţiile de producţie. În orice sistem există probleme de aprovizionare cu materii prime sau componente, unele inputuri nu sosesc la timp, pot avea loc erori umane, poate exista lipsă de disciplină. Însă, datorită stocurilor

şi capacităţilor neutilizate uşor de mobilizat la cerere, problemele sunt mai uşor de rezolvat în economia de surplus. Dintre cei care lucrează în producţie, de la manager până la simplul angajat, oricine care a avut posibilitatea să compare o zi de producţie într-o întreprindere de stat în socialism cu una într-o firmă particulară în capitalism a putut observa cu uşurinţă diferenţele (vezi Tabelul 3.2 şi Figura 3.4 prezentate mai devreme în eseul de faţă). Economia de surplus este mai flexibilă, funcţionează mai bine şi este mai demnă de încredere, fiind mult mai robustă decât economia de penurie rigidă, blocată de desele lipsuri de pe piaţă.

Această diferenţă contribuie, neîndoios, la creşterea productivităţii în sistemul capitalist, dar, dacă suntem obiectivi, trebuie să adăugăm că această „lubrifiere" înseamnă că sume uriaşe din capital sunt investite, direcţionate către stocuri uriaşe şi capacităţi neutilizate. Mulţi privesc cu antipatie această investiţie uriaşă de capital pe care o percep ca pe o „risipă".

Caracteristicile generale ale sistemelor economice nu se formează pe baza unor calcule exacte. Economia de surplus a capitalismului are, prin natura sa, predispoziţia de a acumula stocuri uriaşe şi de a lăsa nefolosite o mare parte a capacităţilor de producţie.

6.5. ADAPTARE

Până în acest punct, am discutat separat despre relaţiile dintre producători şi consumatori (înţelegând aici prin consumatori indivizi sau gospădării), respectiv despre interacţiunea dintre producători. Să privim acum *întregul*, cooperarea dintre toţi participanţii la economie. Aceasta are loc chiar şi în economia de penurie, după cum însuşi faptul că a rezistat atâtea decenii o demonstrează.

Unul dintre marile avantaje ale economiei de surplus este faptul că, în ciuda fricţiunilor, coordonarea este mai uşoară, mai rapidă, şi mai flexibilă decât adaptarea rigidă, pervertită şi încetinită a economiei de penurie. Mulţi adepţi ai capitalismului, cum ar fi majoritatea autorilor manualelor de economie fideli curentului dominant, văd în rolul de coordonare şi echilibrare principalul avantaj al economiei de piaţă, iar alţii merg şi mai departe, atribuindu-i toate virtuţile economiei de piaţă. În ce mă priveşte, pe primul loc se află nu flexibilitatea adaptării statice, ci dinamismul economiei de surplus şi irezistibila sa predispoziţie spre inovaţie, însă consider că atributele sale de adaptare sunt şi ele virtuţi importante.

6.6. DISTRIBUŢIA VENITURILOR ŞI A AVUŢIEI

Inegalitatea veniturilor şi a averii se manifestă deschis în economia de surplus. Orice poate fi cumpărat în orice cantitate, atâta vreme cât se plăteşte preţul cerut. Achiziţiile sunt limitate doar de portmoneul cumpărătorului. Cei care îşi permit mai puţin cumpără mai puţin.

În schimb, economia de penurie are un efect de egalizare, dar în niciun caz nu este vorba de un sistem egalitar în mod consistent. Sunt mai mulţi factorii care acţionează împotriva totalei egalizări. Distribuţia de venituri este inegală. Diferenţierea salariilor are o intenţie practică în economia socialistă: ea are rolul să încurajeze perfomanţa, să recompenseze serviciile politice, loialitatea etc. Deci aceeaşi regulă este valabilă: cei care au bani mai mulţi cumpără mai mult.

Inegalitatea nu se limitează doar la ceea ce se poate cumpăra cu bani. Sistemul de alocare (bunăoară pentru apartamente sau pentru aprovizionarea cu bunuri greu de procurat) este preferenţial, iar cei care au acces la acest sistem sunt apropiaţi ai elitei conducătoare şi au influenţă şi relaţii.

Totuşi, dacă sunt inegalităţi între salarii şi acces la bunuri, acestea sunt mult mai mici decât în majoritatea ţărilor capitaliste. Acest lucru dă impresia inexactă, dar nu întru totul greşită, că în economia de penurie „e puţin tot ce poţi avea, dar toţi primim câte ceva".

Politica paternalistă a preţurilor şi finanţarea sectorului de sănătate a statului socialist exercită un efect egalizator care, în ultimă instanţă, implică o redistribuire a veniturilor. În economia de penurie, practic oricine are acces la învăţământ public şi asistenţă medicală gratuită, inclusiv păturile sărace care nu ar putea să plătească costul acestora într-o economie de piaţă „pură"[1]. În socialism, chiriile şi preţurile alimentelor de bază sunt ţinute la cote joase prin generoase subvenţii de stat de care profită şi cei al căror salariu este mic.

Consecinţele apar de la sine în starea generală a configurării cererii şi ofertei: apar lipsuri grave la alimentele şi serviciile gratuite sau aproape gratuite. Economia de penurie este la urma urmei mai egalitară decât economia de surplus, dar distribuţia egalizatoare a veniturilor exacerbează la rândul ei lipsa.

6.7. VALORI „MATERIALE" ŞI „SPIRITUALE"

Economia de surplus („societatea de consum") este adesea acuzată că îi face pe oameni mai „materialişti"[2] Campaniile de publicitate, centrele comerciale înţesate cu bunuri, multitudinea de produse noi sunt acuzate că duc la apariţia unui set distorstionat de valori şi îi dezvaţă pe oameni de respectul pentru valorile spirituale.

---

1. Apariţia statului social în capitalismul modern este discutată în Secţiunea 7 a eseului de faţă.

2. Istoricii gândirii economice datează de obicei această critică a capitalismului, care se ramifică ulterior în multe direcţii, până la lucrările lui Thorstein Veblen (1975) [1899]) şi Galbraith (1998) [1958]. Diferite lucrări critice au atribuit sistemului capitalist şi atitudinilor sale diferiţi termeni: consumerism, capitalism de consum, materialism economic, societatea bunăstării, *Homo consumericus*, comercialism etc.

Deşi recunosc că este sarcina sociologilor să analizeze această problemă din punct de vedere ştiinţific, mă încumet să fac câteva aprecieri pe baza observaţilor legate de economia de surplus şi cea de penurie. În anii 1970 am văzut la Moscova femei care se îmbrânceau şi se trăgeau de păr într-un magazin unde sosise încălţăminte. Erau acele persoane mai puţin materialiste decât femeile din zilele noastre, care au posibilitatea de a alege încălţăminte din multe magazine, superabundente chiar, din acelaşi oraş?

Se pot da şi alte exemple mai dure; oare milioanele de oameni care au murit de foame în Ucraina stalinistă sau, câteva decenii mai târziu, în China lui Mao din cauza loviturii celei mai crude a economiei de penurie, a foametei, aveau un interes mai scăzut în ce priveşte bunurile materiale — grâul, făina, cartofii, pâinea — şi erau oare mai aplecaţi către problemele spirituale decât urmaşii lor care pot să îşi cumpere aceste produse?[1]

Dacă există vreo relaţie de cauză–efect între starea regimului general (economie de surplus *versus* economie de penurie) şi părerile „materialiste", aceasta ar fi următoarea: economia de surplus contribuie, printre altele, la răspândirea informaţiei şi a metodelor moderne de educaţie (am menţionat acest lucru anterior). Cei care sunt însetaţi de valorile spirituale şi intelectuale sau de informaţie au o mai mare varietate din care pot alege. Surplusul — stocurile şi capacităţile neutilizate — se extinde şi asupra stocurilor de cărţi şi a librăriilor, a programelor de radio şi televiziune sau a informaţiilor de pe internet. Există însă o ofertă excedentară atât în privinţa valorilor, cât şi a mizeriilor.

6.8. DIRECŢIA CORUPŢIEI

Corupţia este prezentă în orice societate. Frecvenţa, gravitatea ei şi formele sub care apare sunt influenţate de mai mulţi factori.[2] Nici nu mă gândesc să iau în discuţie o problemă care nu are răspuns, respectiv dacă corupţia este mai mare în capitalism decât în socialism. În schimb, mă voi mărgini la ceea ce este direct legat de subiectul lucrării de faţă, şi anume dacă conjunctura generală a pieţii are vreo influenţă asupra corupţiei.

Da, are. Cine pe cine mituieşte? Acest lucru depinde de natura sistemului, dacă este o economie de surplus sau o economie de penurie. Ca să simplificăm lucrurile, cumpărătorii dintr-o economie de penurie încearcă în diferite moduri, unele dintre ele corupte, să îi influenţeze pe vânzători.

1. Cehov [1894] se ridică împotriva ideilor profetului mesianic Tolstoi după cum urmează: „Prudenţa şi justiţia îmi spun că este mai multă iubire faţă de umanitate în electricitate şi vapori decât în castitate şi abţinerea de la a consuma carne."

2. Colegium Budapest a format în 2002-2003 un grup internaţional interdisciplinar de cercetare condus de Susan Rose-Ackerman şi de mine. Studiul s-a intitulat: *Honesty and Trust in the Light of Post-Socialist Transition*. Rezultatele celor 40 de cercetări a fost publicate în două volume (Kornai şi Rose-Ackerman, 2004, Kornai, Rothstein şi Rose-Ackerman, 2004). Acestea cuprind bibliografii detaliate dedicate acestui subiect.

Fenomenele de corupţie dintr-o economie de penurie sunt, de cele mai multe ori, minore. De exemplu, gospodinele care îi dau bani măcelarului pentru a le vine o bucată de carne mai bună. Este mai grav dacă directorul unei firme de achiziţii îl corupe pe funcţionarul însărcinat cu aprovizionarea, ca să se asigure că întreprinderea sa va primi ceva din materialele prime sau componentele care îi lipsesc. Micile acte de corupţie se transformă în anomalii grave atunci când devin prevalente la scară largă.

Tentativele de corupţie sunt foarte puternice în economia de surplus, în special dacă vânzătorul are interese speciale în a găsi cumpărători, iar cumpărătorul administrează bani publici. Aici este vorba nu de sume mici, ci de miliarde de dolari din banii contribuabililor care ajung în conturile unor companii private. Pare foarte avantajos să plăteşti milioane unui funcţionar al unei autorităţi de stat sau unei alte organizaţii statale pentru a te asigura că acea companie va obţine contractul şi nu o companie rivală. Pentru vânzător, acele milioane reprezintă uneori doar un mic procentaj din afacere, dar pentru funcţionarul de stat care este mituit suma este enormă. Oamenii corupţibili există peste tot. Ceea ce trebuie observat aici este *situaţia* care tentează cu o forţă atât de mare. Am vorbit mai devreme despre marile avantaje ale concurenţei dintre vânzători, dar aceeaşi competiţie induce şi tentaţia corupţiei.

6.9. AVANTAJELE ŞI INCOVENIENTELE CONCURENŢEI CAPITALISTE CU EXEMPLE DIN INDUSTRIA AUTO

Aş vrea să ilustrez ideile despre avantajele şi dezavantajele economiei de surplus şi a concurenţei capitaliste cu ajutorul unui exemplu preluat din istoria economică şi din politica economică: este vorba despre evoluţia din ultimele decenii a industriei auto[1]. De multă vreme s-a format un surplus uriaş în ţările în care se produc automobile. Tabelul 6.1 arată că valorile capacităţii neutilizate au variat între 12 şi 27 la sută, prezentând tendinţe de creştere în perioada 1990–2008. În acest caz, putem vorbi pe bună dreptate de exces de capacitate cronic.

Fabricile producătoare de automobile şi dealerii de automobile au acumulat un stoc uriaş de maşini[2]. Despre această uriaşă rezervă şi despre stocurile nevândute ştiau toţi analiştii din sector, care uneori trăgeau semnale de alarmă. Reiese clar din Tabelul 6.2.

Cu toate că toţi directorii fabricilor au realizat că există un exces de capacitate la nivel global, ei nu au fost capabili să-şi controleze dorinţa

1. Pentru o prezentare atotcuprinzătoare vezi, de exemplu, Haugh *et al.* (2010), OECD (2009) şi Orsato şi Wells (2006).

2. Cu toate că surplusul este caracteristica fundamentală a industriei auto, pentru unele maşini de lux se aşteaptă luni în şir. Această situaţie este bine exemplificată în Secţiunea 3, şi anume că surplusul şi penuria pot coexista, dar una din ele rămâne dominantă, în vreme ce cealaltă este excepţia.

de expansiune pe piaţă. A apărut o şi mai mare capacitate neutilizată şi fiecare firmă spera să câştige o cotă de piaţă de la concurenţi. Rezultatul: industria auto a devenit unul dintre sectoarele în criză atunci când a început recesiunea economică din 2008, cu precădere în Statele Unite.

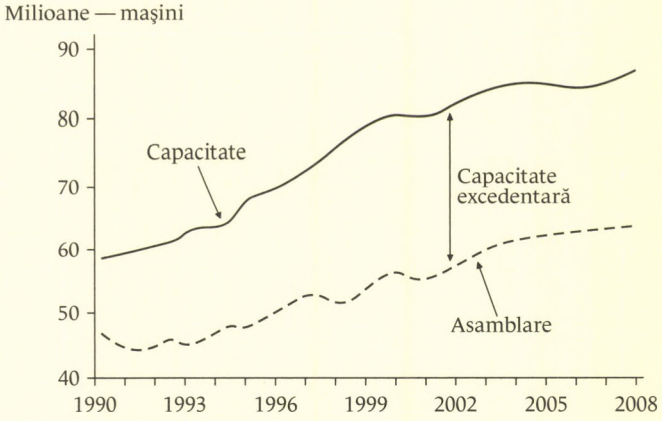

Figura 6.1. Capacitate excedentară în industria auto, 1990–2008

Notă: Datele se referă la industria auto globală, în special la aşa-numitele vehicule uşoare. În Europa, vehiculele care cântăresc mai puţin de 3,5 tone sunt incluse în această categorie.

Sursa: Francas *et al.* (2009, p. 248)

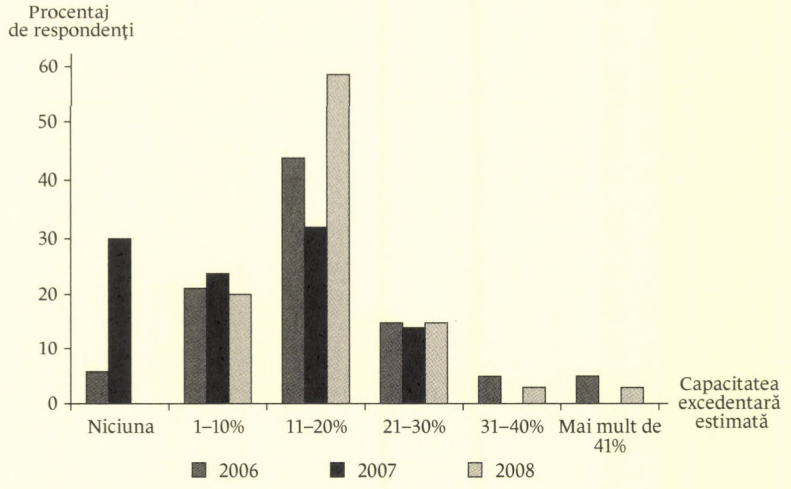

Figura 6.2. Părerea directorilor executivi din industria auto cu privire la capacitatea excedentară globală, 2006–2008

Notă: Sunt şase intervale ale valorii estimate a capacităţii excedentare pe axa orizontală pentru anul în care a fost realizat sondajul. Axa verticală arată distribuţia estimărilor. De exemplu, în 2007, 32 la sută din respondenţi au estimat capacitatea excedentară ca fiind între 11 şi 20 la sută.

Sursa: KPMG (2009, 15).

Recesiunea abia a trecut, iar numărul de automobile vândute în Europa a scăzut în fiecare an din 2008 încoace. Cu toate acestea, câteva fabrici gigantice de vehicule continuă să facă investiţii uriaşe, sporind astfel capacitatea neutilizată din industria auto (Piac & Profit, 2013).

O scădere a producţiei de automobile are un puternic efect multiplicator, deoarece furnizorii şi furnizorii acestora din lanţul de producţie sunt o parte semnificativă a economiei. S-a exercitat o presiune mare pentru ajutorarea marilor companii auto aflate în impas. Au avut loc uriaşe acţiuni de salvare care au sporit aşteptările privitoare la constrângeri bugetare slabe. Factorii care frânează procesul de distrugere creatoare, discutat în Secţiunea 2, au fost limpede exemplificaţi în industria auto.

De o parte a balanţei se află pierderile masive reprezentate de capacitatea neutilizată. Maşinile poluează atmosfera. Se petrec multe accidente rutiere. Pe de altă parte, industria auto contribuie la asigurarea unui transport rapid şi confortabil pentru o mare parte, în creştere, a populaţiei. Fabricile de automobile şi firmele care le aprovizionează cu materiale şi componente oferă milioane de locuri de muncă. Rivalitatea existentă în această industrie este un factor care încurajează dezvoltarea tehnică, făcând automobilele de azi mai comode, mai rapide şi mai sigure decât erau în urmă cu 20 sau cu 50 de ani. Mai devreme sau mai târziu, va avea loc acel progres care va revoluţiona consumul de combustibili. Este o trăsătură „congenitală" a capitalismului ca asemenea predispoziţii să pună în mişcare aceste procese în mod spontan, cu efecte depotrivă favorabile şi defavorabile.

Ajunşi în acest punct merită să mai facem încă o comparaţie între economia de surplus a capitalismului şi economia de penurie a socialismului. E adevărat, capacitatea excedentară şi stocurile din industria auto blochează resurse uriaşe, însă consumatorii, presupunând că au banii necesari, cumpără ce maşini vor şi când vor. Dacă nu doresc să plătească pe loc, sectorul financiar, industria auto şi reprezentanţele auto le oferă credit. În schimb, penuria de automobile din ţările socialiste era deprimantă. În Uniunea Sovietică şi în ţările în ţările din Europa de Est exista, la sfârşitul anilor 1980, o lipsă de aproape patru milioane de vehicule, echivalentă cu aproape o treime din capacitatea excedentară acumulată în lumea capitalistă.[1] În unele ţări estice, un potenţial cumpărător era silit să aştepte chiar şi 14-16 ani ca să obţină un anumit model de automobil (Kornai, 1992, p. 236). Nu era vorba doar de lipsa unui credit pentru a cumpăra automobilul. În anumite ţări, cumpărătorii erau nevoiţi să plătească în avans întreaga sumă sau o parte din ea. Cu alte cuvinte, consumatorii le acordau credite producătorilor.

În economia de surplus, dezvoltarea sectorului auto a încurajat inovaţia. Noi optimizări apar an după an: de la dispozitive de siguranţă

1. Estimarea se bazează pe calculele făcute de Zsuzsa Kapitány (Kapitány, 2010).

mai performante la îmbunătăţirea sistemului de încălzire şi răcire, de la sisteme radar care semnalează riscul de accidente până la noi dispozitive electronice, de la dispozitive şi sisteme care să îi distreze pe pasageri (radio, TV) până la inovaţii tehnice menite să reducă emisiile de gaze. În economiile de penurie se poate spune că dezvoltarea aproape că încetase: Trabante, Wartburgul, din Germania de Est, sau Lada, din Uniunea Sovietică, precum şi alte maşini abia dacă au suferit schimbări de-a lungul deceniilor. În cel mai bun caz, se introducea cu întârziere câte o imitaţie a unui element apărut în Occident. Dar ce putea stimula dezvoltarea tehnică, odată ce oamenii erau dispuşi să aştepte ani în şir ca să achiziţioneze maşini depăşite din punct de vedere tehnic?

6.10. ARGUMENT ÎN FAVOAREA CAPITALISMULUI ŞI A ECONOMIEI DE SURPLUS

Trecerea în revistă a caracteristicilor economiei de surplus şi compararea ei cu economia de penurie ne conduc la câteva întrebări cu un caracter mai larg. Ce judecăţi de valoare generale putem face cu privire la acestea? Voi repeta avertismentul de la începutul acestui eseu, şi anume că el acoperă doar un aspect al funcţionării capitalismului: regimul de cerere şi ofertă, alegerea dintre economia de surplus şi cea de penurie. Este vorba nu despre un detaliu nesemnificativ, ci de analiza unui aspect esenţial care are de-a face cu marile virtuţi şi cu marile probleme ale sistemului capitalist. Însă pentru a face o evaluare a sistemului capitalist, în ansamblul său, presupune să luăm în considerare ce legături există între sistemul capitalist şi alte forme de guvernare: democraţie şi dictatură. Mai mult decât atât, ce înseamnă sistem capitalist din punct de vedere al situaţiei sociale şi economice a angajaţilor şi, de asemenea, din perspectiva distribuţiei de venituri. Aş putea continua cu uşurinţă lista subiectelor care nu sunt discutate în eseul de faţă.

Cu toate acestea, nu doresc să evit întru totul problema. Am ajuns la nişte concluzii în alte scrieri ale mele, dar întotdeauna am fost *în favoarea* capitalismului în ceea ce priveşte problemele discutate aici, încercând să nu ignor atributele negative ale acestuia. În sprijinul afirmaţiei că, potrivit sistemului meu de valori, sunt un adept al capitalismului am două argumente principale.

Pe primul loc al listei mele de valori se află susţinerea democraţiei. Nu există democraţie fără capitalism. Fundamentele economice ale capitalismului nu garantează condiţiile *suficiente* pentru a edifica un regim democratic, pentru a-l menţine şi pentru a-l apăra de duşmanii săi, însă, predominanţa proprietăţii private capitaliste şi economia de piaţă sunt condiţiile *necesare* pentru a menţine democraţia. Menţionez în treacăt acest prim argument în favoarea capitalismului, dar l-am elaborat mai pe

larg în scrierile anterioare (vezi colecţia mea de studii intitulată *From Socialism to Capitalism*, Kornai, 2008).

Al doilea argument: sunt de partea capitalismului deoarece numai acest sistem, şi nu altul, este capabil, prin mecanismele economiei de surplus, să susţină şi să menţină procesul continuu de modernizare, inovaţie şi dezvoltare tehnologică rapidă. Este o chestiune de alegere a valorilor. Acest argument serios ne readuce la subiectul eseului de faţă. Pentru mine, este o *dezvoltare bine-venită* faptul că tot mai mulţi oameni sunt feriţi de foamete, de lipsuri şi de o paralizantă criză financiară, că tot mai mulţi oameni se bucură de un nivel tot mai ridicat de trai. Această evoluţie este posibilă datorită sistemului capitalist, care generează economia de surplus.

Toate celelalte aspecte pe care le-am prezentat drept virtuţi ale capitalismului sunt doar pe locul al treilea în ochii mei, şi iau în serios şi argumentele împotriva lui. Însă, potrivit sistemului personal de valori, primele două argumente, democraţia şi dezvoltarea tehnică, au decis în ceea ce mă priveşte: aleg sistemul capitalist.

Sunt mulţi cei care, având de ales între între capitalism şi socialism, ar face exact ca mine. Însă această observaţie lasă uşa deschisă pentru câteva întrebări.

În urmă cu câteva decenii, am fost la Dublin, ca să ţin o prelegere în onoarea lui Roy C. Geary, distinsul profesor de statistică. Am vorbit despre economia de penurie care s-a dezvoltat în sistemul socialist şi am arătat câtă suferinţă le-a provocat locuitorilor din ţările socialiste, dar, am evidenţiat şi faptul că populaţia nu era afectată de şomaj. În discuţiile care au urmat, profesorul Geary m-a întrebat dacă Irlanda ar putea reţine abundenţa de bunuri care apare în economia de piaţă capitalistă, totodată „importând" din ţările socialiste capacitatea de a evita şomajul. I-am răspuns cu ceea ce demonstrează şi lucrarea de faţă: nu, nu este posibil aşa ceva. Lipsa de bunuri şi absenţa şomajului sunt produse îngemănate ale economiei de surplus. Şi, invers, capacitatea excedentară, stocurile excedentare şi forţa de muncă excedentară apar concomitent în economia de surplus. Cei care aleg ceea ce le place trebuie să ia odată cu acestea şi ceea ce le displace.

Aparţin acelui grup larg de economişti care sunt gata să fie de partea capitalismului, păstrând totodată un punct de vedere sănătos şi „realist" asupra sistemului. Acest grup nu este omogen. O subgrupă a acestuia este formată din „reformatorii naivi"[1], care sunt convinşi că problemele esenţiale

1. Cei care au citit lucrările mele mai vechi sunt familiarizaţi cu expresia aceasta. I-am denumit astfel, cu multă vreme în urmă, pe cei care aşteaptă de la reformele *sistemului socialist* să vindece toate rănile. Pentru mine, unele atribute negative ale socialismului sunt „congenitale", imanente, inerente şi incurabile. De asemenea, după cum am arătat mai devreme în această lucrare, consider câteva atribute specifice capitalismului ca fiind, de asemenea, „congenitale", imanente, inerente şi incurabile.

ale capitalismului pot fi vindecate şi că multe dintre acestea necesită, drept remediu, intervenţia statului.

O altă subgrupă, unde mă includ şi pe mine, percepe rănile, problemele ca nefiind întru totul curabile. Capitalismul este un organism plin de contradicţii, cu puncte bune şi puncte rele deopotrivă. Ambele fac parte din natura lui. Virtuţile sale nu sunt rezultatul eforturilor făcute de politicieni şi birocraţi, nici al sfaturilor venite din partea experţilor care îi consiliază, în vreme ce defectele sale nu sunt consecinţele relei-voinţe, egoismului, prostiei sau ale erorilor ideologice. Acestea sunt predispoziţii imanente ale sistemului, care s-au dezvoltat din interese adânci, din instincte şi din modele comportamentale configurate de-a lungul evoluţiei.

Oamenii trebuie să trăiască cu problemele înnăscute şi incurabile ale sistemului. Trebuie să admitem că acolo unde există economie excedentară, stocurile comerciale aflate în aşteptarea cumpărătorilor vor creşte, publicitatea va prolifera, corupţia se va face simţită în legătură cu achiziţiile publice şi aşa mai departe.

Experienţa îmi arată că adoptarea unui optimisim naiv este, în primul rând, o caracteristică a mentalităţii americane, potrivit căreia toate au o rezolvare. Mentalitatea europeană (franceză?, maghiară?, evreiască?) se îndoieşte mai mult, acceptând faptul că există probleme *nerezolvabile*.

Mentalitatea din urmă nu duce la o subordonare pasivă. Se pot face multe pentru a ameliora efectele economiei de surplus. Iată câteva exemple:

- În fiecare companie se poate dezvolta o politică de achiziţii şi stocare, iar fluxul de mărfuri poate fi făcut mai uşor. Să ne gândim la strategia *just in time* din industria japoneză. Cu cât este mai mare succesul obţinut în acest sens, cu atât mai scăzută va fi capacitatea excedentară în economia respectivă, necesară pentru obţinerea nivelului asumat de siguranţă şi de satisfacere a cumpărătorilor.
- Statul poate reglementa şi verifica corectitudinea concurenţei din mediul de afaceri.
- Împotriva corupţiei trebuie aplicate metodele constituţionale ale anchetelor penale. Frecvenţa corupţiei poate fi redusă prin măsuri de descurajare.
- Poate părea anacronic ceea ce propun: aplicarea planificărilor pe termen mediu şi termen lung. Nu vorbesc despre nefericitul sistem socialist al planificării imperative, ci de formele modernizate ale planificării indicative, precum cele folosite odinioară în Franţa. După o perioadă de experimentare, acestea pot contribui la o mai bună coordonare a noilor capacităţi şi a cererii probabile. Poate că acest lucru i-ar opri pe conducătorii marilor corporaţii să se lanseze în investiţii uriaşe, care doar sporesc capacităţile excedentare din domeniul lor de activitate.

Am menţionat aceste propuneri ca pe nişte simple exemple, pentru a arăta că recunoaşterea defectelor capitalismului poate fi asociată cu o gândire constructivă şi adoptarea unor măsuri guvernamentale de reglementare şi reformare eficiente.

6.11. POSIBILITĂŢILE ŞI LIMITELE SINTEZEI TEORETICE

Trimiterile din această lucrare se ramifică în multe direcţii. Bibliografia conţine autori foarte diferiţi la nivel ideatic, precum şi lucrările unor şcoli mai mari şi şcoli mai mici de economie ortodoxă şi heterodoxă, pe cei din curentul dominant şi pe cei aflaţi în afara acestuia. În scrierile mele anterioare am tratat cu ironie această multitudine de afinităţi intelectuale şi m-am caracterizat ca fiind eclectic. Deşi nu refuz acest epitet, mi-am propus un ţel mai ambiţios în lucrarea de faţă.

Sunt convins că, păstrând o descriere *pozitivă* şi o explicaţie pe măsură a economiilor capitaliste şi socialiste, putem face o *sinteză* a diferitelor concluzii care reies din diferitele curente de gândire. Aceeaşi realitate este văzută în acelaşi fel de cercetătorii care o observă în mod diferit, uneori din unghiuri de vedere diametral opuse. Nu pretind că fiecare idee interesantă care a fost formulată de economişti poate fi inclusă într-o singură mare teorie comună. Scopul sintezei este mai restrâns. În subiectul discutat aici, se poate face o sinteză de idei a şcolilor pe care le-am menţionat în acest eseu. Lucrarea de faţă nu face această sinteză, dar se străduieşte să o schiţeze.[1] O voi numi *sinteză pozitivă*, pozitivă în sensul că oamenii cu opinii diferite, uneori contrarii, în ce priveşte acţiunea politică şi ţelurile dezirabile pot ajunge la consens în privinţa înţelegerii şi explicării realităţii.

Tabelul 6.2 nu are pretenţia de a fi complet. Nu este complet nici măcar când arată la care autor sau la care şcoală de gândire se referă această lucrare şi nu ţine loc de indice sau de listă de nume de autori. Este deficitar mai ales în ce priveşte faptul că nu conţine toate lucrările, teoriile şi enunţurile care ar putea fi încorporate într-o nouă sinteză a teoriei pieţei, dar poate dă nişte indicaţii privitoare la posibilitatea unei asemenea sinteze.

Nu am conceput tabelul pentru clarificarea istoriei teoriei sau pentru a atribui „credite". Numele menţionate în coloana din mijloc nu sunt neapărat ale celor care au elaborat şi au publicat pentru prima oară câte o idee. Am completat numele şi alte câteva indicaţii, care pot da cititorului o idee despre direcţia cercetării la care mă refer.

1. Nu sunt primul care vede posibilă o asemenea sinteză (vezi, de pildă, Flaschel, 2009, Helburn şi Bramhall, 1986). Autorii care se referă la sinteză combină de regulă două sau trei nume de referinţă (cum ar fi Marx, Schumpeter şi Keynes) sau, urmând exemplul lui Samuelson, fondatorul expresiei „sinteză neoclasică", folosesc prefixul „neo". Poate că termenul „pozitiv" oferă o caracterizare mai largă. Sub umbrela „analizei pozitive" se pot include contribuţiile mai multor şcoli şi curente de gândire.

Acest tabel nu alocă un rând separat economiei instituţionale[1], pentru că nu am putut completa o a treia coloană aferentă lui. Este poziţia *întregului eseu* şi a cadrului teoretic al fenomenelor care se înrudesc cu abordarea economiei instituţionale. Această afinitate intelectuală, în mod întâmplător, este prezentă şi în lucrările mele mai vechi.

Economiştii cu interese teoretice şi cercetătorii specializaţi în istoria economiei adesea pun în opoziţie gândirea ortodoxă cu cea heterodoxă. Oricum, nu există însă un consens privitor la caracteristicile pe baza cărora economiştii, de azi sau cei mai vechi, pot fi catalogaţi ca aparţinând uneia dintre tabere sau celeilalte. Cei care se descriu ca fiind heterodocşi (sau sunt descrişi ca atare de alţii) de obicei afirmă limpede care sunt punctele în care nu sunt de acord cu cei aparţinând şcolii ortodoxe. Problema este că ideile diferiţilor reprezentanţi heterodocşi sau ale grupurilor diferă nu numai de curentul ortodox, dar şi între ele există diferenţe.

În cel mai bun caz, aceştia polemizează între ei, iar în cel mai rău nici nu citesc lucrările scrise de ceilalţi.[2]

A trebuit să fac aceste comentarii înainte de a afirma că multe dintre părerile exprimate în eseul de faţă corespund sau se aseamănă mult cu cele enumerate de regulă ca fiind heterodoxe. Lista este lungă. Ar începe cu cercetători de vârf din trecut, precum Kalecki şi Sraffa, şi ar putea continua cu nume mai recente (în ordine alfabetică): David Colander, Peter Dorman, Herbert Gintis, Steve Keen, Alan Kirman şi Barkely Rosser. Sunt multe chestiuni în privinţa cărora sunt de acord cu ideile celor menţionaţi, şi nu cu oponenţii lor. Oricum, le-ar spune prea puţin cititorilor dacă aş clasifica munca mea doar prin pomenirea publicaţiilor aparţinând şcolii heterodoxe.

Am încercat să evidenţiez în tabel elementele pe care le-am adoptat de la alţi autori atunci când am construit structura eseului de faţă. Îmi pare rău că proiectul este doar pe jumătate gata, iar poveştile din construcţia de poveşti multiple încă lipsesc. Oricum, pot afirma cu bucurie că nu sunt singurul care a încercat să facă această sinteză. Sunt mulţi autorii cu intenţii similare care se străduiesc să formeze un fel de sinteză.

În cântărirea posibilităţilor, se pare că şansele pentru elaborarea unei asemenea sinteze pozitive sunt cu mult mai mari pentru piaţa muncii decât pentru celelalte domenii ale pieţei. Acest lucru se poate datora faptului că sunt puţine îndoielile privind piaţa muncii din economia de

1. Economia instituţională are un trecut îndelungat. A avut o poziţie aparte între şcolile de economie în ultimele decenii în primul rând datorită muncii lui Douglass North (1990 şi 1991).

2. Vezi Rosser, Holt şi Colander (2010). Acest volum conţine un interviu pe care mi l-a luat unul dintre editori, Barkley Rosser, despre relaţia ţărilor est-europene cu economiile „heterodoxe".

surplus, iar într-un asemenea sistem este imposibil să ignori subiectul. Sunt alte fenomene legate de surplus, dar ele nu sunt atât de stringente precum problema de pe piaţa muncii.

Tabelul 6.2. Elementele sintezei pozitive privitoare la tema: „economie de criză- economie excedentară"

Temă	Autor sau şcoală	Referinţă la lucrarea de faţă (numărul şi titlul subsecţiei)
Concurenţa oligopolistică	Teoria concurenţei imperfecte	*2.2 Procese legate de ofertă*
Capacitatea excedentară	Teoria concurenţei imperfecte, şcoala post-keynesiană	
Inovaţia, distrugerea creatoare	Schumpeter	
Stocurile de rezervă	Modelele stocurilor din cercetarea operaţională	
Randamentul crescător	Kaldor, Arthur	
Procesele de formare a cererii	Şcoala dezechilibrului economic	*2.3 Procese legate de cerere*
Conflictul de interese dintre angajatori şi angajaţi	Marx	
Preţurile şi salariile „lipicioase"	Keynes, noua şcoală keynesiană	*2.4. Procesul formării preţurilor* *4.3 Şomajul keynesian*
Şomajul „keynesian"	Keynes, şcoala dezechilibrului economic	*4.3. Şomajul keynesian*
Şomajul structural	Phelps	*4.4 Şomajul structural*
Căutarea	Phelps, teoria căutării, teoria potrivirii	*4.5 Ajustare eronată, şomaj friţional şi căutare*
Salariul de eficienţă	Stiglitz şi Shapiro	*4.6 Salariul de eficienţă*
Piaţa neechilibrată	Şcoala austriacă	*5.1 Funcţionalitatea noţiunii „echilibru"*
Cererea efectivă, constrângerile	Keynes, Kalecki	*5.2 Asimetrie*
Evoluţia instituţiilor	Nelson şi Winter, Economia evoluţionistă	*5.5 Predispoziţii genetice*
Predispoziile „genetice"	Keynes, economia behavioristă, Akerlof şi Schiler	
Aversiunea faţă de pierdere	Economia behavioristă	

Atributul *pozitiv* a fost folosit de mai multe ori în această discuţie privitoare la posibilitatea sintezei. Nu duc o politică a struţului. Scopul de a clasifica şi de a sintetiza este atins când trecem dincolo de descrierea pozitivă, la analiză normativă, judecăţi de valoare şi recomandări politice. Urmează sunetul clopotelor trase şi polemica aprinsă despre ideologiile politice, opiniile divergente şi părerile despre ce înseamnă o „societate bună". Aici nu mai poate fi vorba despre obiectivitate; este

aproape imposibil pentru cei mai flegmatici dintre cercetători să rămână imparţiali.

Schumpeter a fost una dintre sursele de inspiraţie ale muncii mele de cercetare. Era înclinat spre conservatorism în afirmaţiile sale politice. În analiza funcţionării pieţei, am învăţat mult de la Mises, Hayek şi adepţii de mai târziu ai şcolii austriece. Afirmaţiile lor politice aparţin aripii de dreapta a spectrului politic. Keynes a fost un politician liberal. Nicholas Kaldor, cu ale cărui idei simt că mă aflu într-o adâncă relaţie de înrudire intelectuală, a fost foarte activ din punct de vedere politic în aripa stângă a Partidului Laburist din Marea Britanie. Cei mai mulţi reprezentanţi ai economiştilor noului keynesianism au simpatizat cu liberal-democraţii în arena politică americană. În analiza capacităţii excedentare am multe puncte în comun cu şcoala postkeynesiană actuală, de pildă cu scrierile lui James Crotty (2001 şi 2002). El şi ceilalţi membri proeminenţi ai şcolii sunt în mod vădit de stânga. Şi, în final, eseul de faţă adoptă poziţia lui Marx în câteva probleme cardinale.

Situaţia economiştilor care lucrează la elaborarea teoriei pieţei seamănă cu cea a mai mulţi doctori care examinează un pacient şi ajung la acelaşi diagnostic, apoi se diferenţiază net în ce priveşte terapia care trebuie urmată. Unul poate fi pentru chimioterapie, altul pentru intervenţie chirugicală, iar al treilea poate fi de părere că pacientul nu trebuie deranjat cu tratamente superflue, pentru că va oricum muri.[1]

Mă voi opri aici. De pildă, nu fac nicio recomandare privind politica pe care ar trebui să o urmeze guvernele de astăzi în legătură cu recesiunea, deşi acest lucru ar fi strâns legat de tema tratată aici. Sunt convins că descrierea pozitivă şi explicaţiile venind dintr-o zonă ştiinţifică bine definită nu sunt doar de dorit, ci şi fezabile; o sinteză a teoriilor, a explicaţiilor teoretice şi a metodelor de cercetare poate fi realizată.

6.12. NECESITATEA UNOR MODELE MATEMATICE CU MARE PUTERE EXPLICATIVĂ

Lista ideilor care ar putea fi introduse în sinteza propusă include nu doar teorii care presupun un model matematic, ci şi altele fără model. Nu vreau să fac o selecţie a elementelor care trebuie să fie incluse în sinteza pozitivă. Lucrarea de faţă are o abordare pur verbală, dar cred că ar fi folositor dacă aceasta i-ar inspira pe cei care sunt angrenaţi în modele economice matematice, pentru a modela, pe cât se poate, ideile prezentate aici.

1. Un argument în favoarea separării abordării pozitive de cea normativă apare într-un eseu de Heilbronner (1986). El afirmă că cele trei programe de acţiune radical opuse propuse de Marx, Schumpeter şi Hayek *nu* decurg din descrierile lor pozitive ale situaţiei, ci din convingerile lor politice diametral opuse.

Nu mă alătur celor care văd în modelarea matematică *principalul* vinovat care conduce economia pe căi greşite. Dimpotrivă, o încurajez. Noi întrebări esenţiale, pe care nu le-a formulat nimeni înainte, capătă adesea o formă verbală. Discuţiile verbale permit descrierea subtilă şi nuanţată a fenomenelor reale, dar acesta este doar începutul înţelegerii ştiinţifice. În acest punct apare nevoia de definiţii mai precise ale conceptelor şi folosirea de expresii mai stricte ale relaţiilor dintre ele, clarificând ce condiţii sunt valabile pentru anumite afirmaţii. Este punctul în care modelarea matematică poate fi de mare folos.

Nu am găsit niciun model aplicabil ideilor mele în literatura studiată. Dacă aş fi găsit, l-aş fi cercetat îndeaproape şi l-aş fi aplicat pentru a verifica enunţurile folosite. Dacă transpunerea matematică ar fi dezvăluit vreo eroare gravă, mi-aş fi supus ideile unor revizuiri radicale.

Nu cred că întreaga tematică abordată aici poate fi analizată cu ajutorul unui singur model. Aş fi mulţumit dacă unele modele separate ar examina diferitele aspecte al acesteia. Permiteţi-mi să dau câteva exemple.

Cea de a doua subsecţiune a eseului de faţă, care analizează procesele de cerere, ofertă şi stabilire a preţurilor, prezintă un sistem dinamic în care cele trei sunt în interacţiune. Acestea împreună creează surplusul (capacitatea neutilizată şi stocurile). Impresia mea este că acest lucru poate fi descris cu un sistem de ecuaţii diferenţiale. Modelele ar arăta care este combinaţia de parametri care duce la eliminarea surplusului sau, eventual, mişcă balanţa sistemului în direcţia unei stări de economie de penurie, ce combinaţie de parametri conduce la situaţia opusă, unde sistemul „explodează" în cele din urmă sub greutatea tot mai mare a surplusului. Ce atribute ale sistemului modelat vor face (presupun) modelul de echilibru walrasian instabil şi îl vor îndrepta către o economie de penurie sau către o economie de surplus? Poate că direcţia în care trebuie mers mai departe ar fi folosirea aparatului matematic al teoriei catastrofei şi al teoriei bifurcaţiei.

Béla Martos, András Simonovits, Zsuzsa Kapitány şi cu mine am făcut modele (vezi Kornai şi Martos, 1973 şi 1981) în care apărea surplusul. Într-adevăr, creşterea şi descreşterea stocurilor erau principalul semnal în controlarea procesului. Aparatul matematic a fost dat de analiza ecuaţiilor diferenţiale. Am putut demonstra că un astfel de sistem este viabil şi controlabil. Însă am simplificat lucrurile prin faptul că am presupus că tehonologia şi structura producţiei sunt constante. Acest lucru ne-a abătut de la ideea centrală a lucrării de faţă: a schimbării neîncetate, a reînnoirii gamei de produse şi a problemelor schumpeteriene.

Există modele importante şi interesante, în spirit schumpeterian: trebuie menţionată munca de pionierat al lui Aghion şi Howitt (1998), dar ei au reuşit să surprindă fenomenul inovaţiei doar până la un anumit

punct. Ceea ce le lipseşte este prezentarea mecanismelor interne prin care inovaţia este motivată şi materializată.

M-am referit pe scurt la modelele matematice ale randamentului crescător de scară (Arthur, 1994, Helpman şi Krugman, 1985). Acestea înseamnă un pas înainte, dar încă este necesar să fie integrate în examinarea procesului schumpeterian.

Problemele par dificil de tratat din punct de vedere matematic. Pe baza experienţei pe care am dobândit-o, ele par să se asemene cu fenomene fizice cum ar fi curgerea lichidelor şi a gazelor, sau cu fenomene meteorologice, sau cu mişcarea particulelor elementare. S-a menţionat deja asemănarea evidentă cu procesele evoluţioniste din biologie. Poate că împrumutarea instrumentelor matematice va reuşi să le ofere metode celor care au înclinaţie spre modelarea matematică. Poate că metode corespunzătoare vor fi adoptate preluându-le din teoria proceselor stocastice.

Sau poate că geniul unui nou John von Neumann este necesar pentru a elabora un *nou* aparat matematic care să exprime cu precizie lucrurile schiţate fugar în eseul de faţă? Până când apare un astfel de geniu, economiştii care nu sunt geniali pot opta între două strategii de cercetare. Una dintre acestea este să limiteze tematica lor la întrebări care, pe baza cunoştinţelor matematice ale economiştilor, au un răspuns, renunţând la modelarea celor mai multe probleme descrise în această lucrare. Cealaltă strategie este să nu evite întrebările dificile, ci să încerce să le dea un răspuns verbal, cu conştiinţa că răspunsul este provizoriu, incomplet şi inexact, dar duce mai aproape spre o mai bună înţelegere a subiectului. În ce mă priveşte, am ales cea de-a doua strategie.

Secţiunea 7

Îndepărtarea de la schema generală

Până în acest punct, am încercat să trasez schema generală a economiei de surplus. Mărimea, proporţiile şi distribuţia surplusului diferă de la ţară la ţară. O privire asupra Tabelului 3.1 este suficientă pentru a vedea cum rata de utilizare a capacităţilor se adună în jurul unei medii de 80 la sută. Nu încape îndoială că diferenţele au mai multe motive, incluzând faptul că mecanismele constituente ale generării de surplus sunt diferite în fiecare ţară.

Lucrarea de faţă nu examinează diferenţele acestea dintre ţări, oricât de importante ar fi ele. După cum am notat în Secţiunea 1, lucrarea de faţă nu se ocupă cu variantele concurente de capitalism, nici nu aplică tipologiile folosite în literatura care se ocupă cu „varietăţile de capitalism". Această secţiune se ocupă cu schimbările *petrecute în timp*, în starea şi cu mecanismele economiei de surplus, fragmentând timpul pe baza câtorva criterii.

7.1. FLUCTUAŢIILE CICLULUI ECONOMIC

Faptul că volumul producţiei, la orice nivel, nu este ceva constant, ci mai degrabă o valoare fluctuantă este îndeobşte cunoscut. Microeconomia tradiţională se ocupă în detaliu cu ajustarea reciprocă, *pe termen scurt*, a cererii, a ofertei şi a preţurilor. Cunoştinţele legate de acestea sunt în continuă creştere. Lucrarea de faţă nu doreşte să contribuie la acestea.

Nu există un consens privitor la fluctuaţiile ciclului economic între diferitele şcoli de economie. Acestea se referă la fluctuaţia pe *termen mediu*. S-a ajuns la o înţelegere în legătură cu măsurarea precisă a acestora şi la definirea unor concepte majore (cum ar fi: ce defineşte o recesiune), dar polemica a durat mai bine de un secol şi jumătate, vorbind

despre cauzele avânturilor şi ale prăbuşirilor, despre evaluarea efectelor şi despre politica economică de stat merită a face faţă situaţiei. Polemica este acum mai aprinsă după recesiune (sau poate că înaintea recesiunii care urmează). Părerile politicienilor, ale consilierilor economici aflaţi în serviciul structurilor guvernamentale şi ale economiştilor sunt împărţite.

Deşi polemica privind fluctuaţiile ciclului economic este importantă din punct de vedere public şi stimulatoare intelectual, în cazul nostru, subiectul nu este mişcarea pieţei pe termen mediu, ci mişcarea *permanentă*, specifică sistemului de piaţă capitalist. Când am început această cercetare importantă am luat în calcul eventualitatea ca economiştii cei mai buni să fie preocupaţi de problemele pe termen mediu sau să intenţioneze să dea sfaturi practice politicienilor şi liderilor politici despre cum să trecem cu bine de recesiune, însă am continuat cu studierea fenomenelor *de durată*. Există o diviziune a muncii între economişti: trebuie să ne ocupăm şi de aceste aspecte. M-am oferit voluntar să fac această evaluare, pentru că zona mea specială de cercetare, şi anume compararea sistemelor socialiste şi capitaliste, mă îndreptăţeşte să abordez diferenţele durabile dintre acestea.

Cu aceste rezerve menţionate mă voi mărgini să fac câteva comentarii. Aş vrea să îl conving pe cititor că într-o perioadă când atenţia este îndreptată spre recesiune, reabilitare şi problemele variaţiunilor ciclice, ideile mele sunt pline de învăţăminte şi în privinţa acestor întrebări. Cauzele şi efectele fluctuaţiilor pe *termen mediu* nu sunt independente de regimul de cerere–ofertă sub influenţa căruia se petrec.

Starea generală a economiei capitaliste, chiar şi în mijlocul fluctuaţiilor sălbatice, rămâne între limitele economiei de surplus (pentru a vedea aceste limite, vezi subsecţiunea 5.3). Nici măcar în vârful celui mai mare *boom*, când numărul de comenzi în industriile producătoare de bunuri creşte, stocurile scad, utilizarea capacităţilor devine mai strânsă, şomajul este mai scăzut decât de obicei, iar lipsa forţei de muncă apare în multe domenii, economia de surplus nu se va preschimba în economie de criză.

Să revenim la Figura 3.1, care prezintă utilizarea capacităţii industriale din Statele Unite între 1965 şi 2011. Zona gri marchează perioadele de recesiune. Linia fluctuează puternic, iar rata utilizării scade în perioadele de recesiune în zone mult mai joase. Totuşi, în niciun an nu s-a înregistrat utilizarea deplină a capacităţilor, ci doar în câţiva ani a atins rata de 88-90 la sută şi doar în doi ani a depăşit nivelul de 90 la sută. Zona de deasupra liniei de utilizare arată prezenţa permanentă a excedentului, care, măsurat cu indexul utilizării capacităţii industriale, a fost între 12 şi 35 la sută.

Pentru a formula mai general: fluctuaţia ciclului economic rămâne în zona economiei de surplus continuu. Zona îşi are limitele sale. Dacă economia ia avânt rapid, poate atinge limita superioară sau, dărâmând

recordurile anterioare, poate chiar depăşi limita aceasta.[1] Însă, când este aproape de limită sau, mai mult, când limita este depăşită, intră în funcţiune diferite mecanisme de apărare. Unele din acestea sunt fenomenele spontane: o „bulă" se sparge pe o piaţă, iar declinul său rapid trage după sine şi alte pieţe, sau sunt fenomenele de cerere excedentară care duc la creşterea preţurilor şi a salariilor, care la rândul lor necesită intervenţie prin măsuri fiscale şi monetare.

Atunci când vine vorba de *descrierea fenomenelor*, sunt multe suprapuneri în felul în care economiştii keynesieni care tratează fluctuaţiile ciclice descriu partea ascendentă (a fenomenelor pe termen mediu) şi în felul în care eseul acesta caracterizează economia de surplus (un fenomen de lungă durată).

Există o polemică veche de secole privind condiţiile în care apare starea de saturaţie în economie. Opinia doctrinară, care citează legea lui Say, a încercat să demonstreze regula generală că fiecare cerere va crea o cantitate corespunzătoare de ofertă. Dacă această afirmaţie ar fi corectă, atunci în mod evident nu ar fi compatibilă cu starea de „saturaţie" generală. Când macroeconomiştii keynesieni şi-au făcut apariţia, vechea polemică a reînviat. Aş vrea să subliniez că, la acea dată, întrebarea de pe buzele tuturor era dacă oare poate exista un exces de producţie în întreaga economie *pentru o anumită perioadă scurtă de timp.* Abordarea keyenesiană răspunde afirmativ la această întrebare. Eseul de faţă merge mai departe şi caracterizează capitalismul ca fiind o economie de surplus, cronică şi continuă.

Chiar dacă am ignora acest aspect temporal, trebuie să mai menţionez o diferenţă. Această lucrare a evitat termenul *supraproducţie*. Ne putem referi la supraproducţie continuă (dacă sensul cuvântului poate fi luat în serios) atâta vreme cât: (1) totalitatea capacităţii în sfera de producţie ar fi capabilă de o producţie cu mult mai mare decât suma tuturor lucrurilor pe care cumpărătorii le-ar putea cumpăra; (2) această capacitate excesivă este în totalitate utilizată (sau aproape în totalitate), cu alte cuvinte dacă producţia posibilă graţie capacităţii disponibile este efectiv realizată şi (3) rata de creştere a economiei este atât de mare, încât această disproporţie rămâne permanentă. Dacă acest lucru s-ar întâmpla, ar conduce la expansiunea disproporţionată a stocurilor şi la creşterea continuă a proporţiei de stocuri raportate la producţie. „Stocurile de cafea sunt aruncate în mare" este viziunea de coşmar a Marii Crize.

Am încercat să descriu aici în profunzime dinamica proceselor de producţie, de consum, de cerere şi ofertă. O proporţie mare a capacităţii

1. Vreau să fac trimitere din nou la „coridorul" lui Leijonhufvud (2009, vezi şi nota 1 de la p. 176, Secţiunea 5). Ceea ce numesc aici limitele zonei economiei excedentare corespunde coridorului pe care se mişcă, potrivit lui Leijonhufvud, macroeconomia capitalistă în condiţii normale.

neutilizate este permanent prezentă (sub forma maşinilor, a echipamentelor, a clădirilor şi a forţei de muncă), dar acest lucru implică doar o posibilitate neutilizată, nu „supraproducţia" propriu-zisă. Sistemul operează cu stocuri considerabile care sunt suficiente pentru a garanta posibilitatea de alegere a cumpărătorilor, de a instiga competiţia şi de a „lubrifia" maşinăria care se chinuie cu problemele de ajustare. Oricum, acestea nu sunt acompaniate de expansiunea continuă a stocurilor cu atât mai puţin ca urmare a distrugerii creatoare schumpeterieane care se dispensează când aici, când altundeva de o parte din stocuri şi din capacitatea de utilizare.[1]

Să revenim la suprapunerile din *relaţiile cauzale*.

Factorii cauzali folosiţi aici pentru a explica apariţia *continuă* a fenomenelor de surplus coincid parţial cu cei folosiţi pentru a explica momentele *temporare* de surplus în unele teorii ale crizei. Felul în care procesul de cerere rămâne *în mod continuu* în urma procesului de ofertă, după cum am descris în eseul de faţă, se înrudeşte în mod limpede cu ceea ce Keynes şi mulţi adepţi ai lui afirmă despre insuficienţa cererii ca o cauză a crizei *temporare*. Sper că în ciuda multor asemănări dintre răspunsuri am reuşit să arăt că aceste teorii şi ideile din acest eseu răspund la alte întrebări.

Teoria descrisă aici nu prezintă această situaţie ca pe un caz de ofertă macroeconomică „vastă" care se loveşte de constrângerile cererii macroeconomice „vaste". După cum am evidenţiat mai devreme, am avut probleme până şi cu conceptele şi cu măsurarea cererii şi ofertei la nivel macro. Am căutat să îmi construiesc lucrarea pe baze microeconomice. În concurenţa monopolistică, oferta producătorilor şi a vânzătorilor creşte pe măsură ce îşi schimbă calitatea şi se dezvoltă din punct de vedere tehnic. Mulţi dintre producători şi vânzători se confruntă frecvent la nivel micro cu constrângeri de cerere, mai ales atunci când rămân în urma competitorilor sau pierd favorurile cumpărătorilor din alte motive. Pot fi cazuri în care pe piaţă apare penurie din cauza unei inovaţii speciale, dar, în cele din urmă, fenomenul de surplus devine mai pregnant şi mai intensiv decât cel de penurie.

În scrierile economiştilor care se ocupă de fluctuaţiile ciclice pe termen mediu, analiza descriptiv-pozitivă este adesea corelată cu recomandări de politică economică. Mă abţin de la cele din urmă şi mă concentrez să înţeleg economia de surplus generată de capitalism. Însă, aşa cum am menţionat la problema fluctuaţiilor ciclice, aş vrea să spun că acest eseu despre regimul permanent al economiei de surplus poate oferi unele învăţăminte celor care lucrează la construirea unor politici anticiclice.

1. Sper că cititorilor ajunşi în acest punct le este clar că *nu* afirm că sistemul capitalist provoacă crize de supraproducţie. Nu avansez noi versiuni ale teoriei „crizei de supraproducţie". „Producţia" este o categorie reală, în timp ce „oferta" este o categorie mentală. Supraoferta este o intenţie care poate fi urmărită pe partea resurselor, dar în mod normal devine manifestă în relaţie cu o cerere neadecvată, devenind astfel capacitate neutilizată.

Merită să ne gândim cu toată seriozitatea la impactul puternic pe care îl au atributele imanente, acele predispoziţii „genetic codificate" ale sistemului capitalist de a mări producţia, investiţiile şi creditul, şi să le separăm de influenţa mai slabă a măsurilor de politică economică, incluzând erorile şi omisiunile politicienilor, guvernelor, băncilor centrale şi reglementatorilor statali. Chiar dacă recunoaştem că primele prezintă forţa principală ce se află în spatele evenimentelor, nu trebuie să avem o atitudine pasivă faţă de acestea. Totuşi, acţiunile trebuie întreprinse în cunoştinţa de cauză a faptului că perioada ascendentă a ciclului este pusă în mişcare de energii uriaşe şi, astfel, rezistenţa în faţa lor necesită multă experienţă şi înţelepciune.

O încă şi mai generală remarcă poate fi făcută: accelerarea expansiunii şi căderea sunt inerente în structura sistemului. Când apar constrângerile, este inevitabil să urmeze contracţii. În ultimă instanţă, predispoziţia către fluctuaţii ciclice este „congenitală", o caracteristică intrinsecă a capitalismului. Nu este o surpriză că oferta de bunuri, servicii şi credite sporeşte în primă instanţă şi, pe măsură ce disproporţia devine apoi evidentă, „creşterea accelerării" schimbă în mod abrupt direcţia şi este urmată de o cădere. Trebuie să admitem natura tipică a sistemului capitalist.[1]

Din acestea nu rezultă că reglementarea nu ar avea sens, însă economiştii care încearcă să îi ajute pe decidenţii politici în scrierea unor proiecte de reglementare ar trebui să nu-şi facă iluzii. Expresia potrivită din Ungaria, creată în urma polemicilor privind reforma, din anii 1960-1970, a fost: „iluzia reglementării" (*szabályozási illuzió*).[2] Guvernele cred că pot ţine în mână evenimentele prin reglementări şi intervenţii de ajutorare ocazionale. Între timp, decidenţii din aval, de la nivelul companiilor, învaţă cum să găsească portiţe în reglementare. Este ca o cursă a înarmării, unde noile arme îşi găsesc mereu antidotul.

Poate că lecţia cea mai importantă este că efectele expansiunii şi ale contracţiei economice nu sunt toate dăunătoare sau dureroase. Unele dintre acestea sunt folositoare şi progresiste. Cercetările de pionierat ale lui N.D. Kondratiev şi ale altora, precum şi marea cercetare a lui Schumpeter despre ciclurile economice (1939) au arătat că evoluţia tehnică se accelerează în perioadele de creştere economică. Ca să folosim vocabularul economic de azi, fiecare perioadă de creştere accelerată nu numai că generează o secvenţă de evenimente care încurajează afacerile tot mai iresponsabile, dar aceeaşi accelerare induce un proces de inovaţie rapidă. Aceasta a fost situaţia cu bula „dotcom": a coincis cu o perioadă

1. Multe echipamente de control, cum ar fi termostatul care reglează încălzirea unei locuinţe sunt construite în acest fel de ingineri. Temperatura trebuie să crească desupra nivelului dorit şi să atingă limita de sus, înainte ca termostatul să se oprească. Apoi termostatul porneşte din nou, când temperatura scade sub limita inferioară, când se face „prea rece".

2. În maghiară, în original. Expresia a fost impusă de László Antal (1980) (*n. tr.*).

de creştere fără precedent a sectorului de infocomunicaţii. Procesul de inovaţie presupune experimentare, ceea ce înseamnă zece sau poate chiar o sută de eşecuri pentru fiecare experiment reuşit. Este uşor de spus ulterior că banii nu trebuiau daţi pe experimentele eşuate. O piaţă financiară foarte severă şi conservatoare poate că ajută la păstrarea proporţiilor la nivel macroeconomic, dar totodată va anihila inovaţia, care este acompaniată mereu de riscuri, uneori chiar foarte mari.

Politica anticiclică este o sabie cu două tăişuri chiar şi atunci când ne referim la partea descedentă a ciclului. Secţiunea 2 s-a ocupat de felul în care distrugerea creatoare presupune eliminarea unei mari părţi din producţia anterioară şi din locurile de muncă existente. Nevoia de a apăra locurile de muncă în timpul recesiunii apare din sentimente de solidaritate umană şi din dorinţa de popularitate politică, dar totodată ea pune o stavilă modernizării.

Rivalitatea dintre Schumpeter şi Keynes este o temă frecventă în istoria teoriei. „Termenul lung" keynesian este de mult depăşit, iar ambii economişti sunt morţi. Este vremea să căutăm ceea ce poate fi îmbinat din ideile lor, să aflăm cum se completează unul pe celălalt şi care sunt aspectele în care ei sunt ireconciliabili.

Aici, din nou, trebuie să fac o distincţie între abordarea pozitivă şi cea normativă. Se pare că unele dintre ideile lui Schumpeter, precum şi cele ale lui Keynes pot fi sintetizate într-o încercare de a înţelege funcţionarea pieţei capitaliste[1], însă, din cele schiţate aici ca sinteză, nu poate fi trasă nicio concluzie neambiguă despre ce trebuie făcut.

Nu mi-am propus să analizez munca acestor doi mari gânditori şi să discut politicile pe care le propuneau ei la vremea respectivă. Mă gândesc acum la contribuţiile celor care au pus numele unuia dintre ei pe stindardul lor. Acest eseu coincide în multe aspecte cu anumite analize importante ale lui Keynes, dar nu oferă niciun sprijin economiei politice „vulgar-keynesiene" („să lărgim cu orice preţ limitele cererii agregate, ca să putem folosi cât mai bine capacităţile"). De asemenea, eseul meu coincide cu câteva analize importante ale lui Schumpeter, dar nu oferă niciun sprijin economiei politice „vulgar schumpeteriene" („să lăsăm criza să îşi ducă la bun sfârşit munca ucigătoare, deoarece distrugerea păleşte în faţa creaţiei").

Am ajuns la nişte dileme de ordin etic profunde, politic şi economic. Nu intenţionez să îi sfătuiesc pe decidenţii de la Washington, Berlin sau Budapesta. Tot ceea caut este să îi avertizez pe consilierii economici asupra raţionamentului sugerat de eseul de faţă. Toate metodele posibile vor avea efecte ambigue.

1. A face o sinteză a teoriilor lui Keynes şi Schumpeter a devenit o modă printre economişti, cu o succesiune de studii care anunţă încă din titlu o asemenea încercare.

Eseul le oferă şi alte învăţăminte celor care stabilesc politicile economice. În timpul dezbaterii internaţionale legate de criză, s-a acordat o atenţie deosebită sectorului financiar. Cauzele crizei au fost căutate aproape exclusiv în reglementarea prea lejeră a acţiunilor sectorului financiar, în structura proastă a instituţiilor de reglementare şi în distorisiunile politicii fiscale şi monetare. Prea puţină atenţie a fost acordată mecanismelor care operează în sfera reală, unde se formează capacităţi ostentativ de superflue, şi felului în care raporturile dintre sectoarele economiei ar putea fi mai bine coordonate.

7.2. ECONOMIA DE RĂZBOI

Dacă o ţară se află în război, conflictele pot afecta toate aspectele vieţii, inclusiv funcţionarea economiei. În acest sens, depinde de cât de multe resurse ale unei ţări sunt cheltuite pentru a susţine războiul, lucru pentru care există câţiva indicatori, bunăoară proporţia din PIB şi din forţa de muncă, legate de comenzile directe ale structurilor militare. Dacă raportul este relativ mic, economia capitalistă va rămâne o economie de surplus în care vor apărea doar pe alocuri fenomene de penurie. Cu cât operaţiunile militare revendică o parte mai mare din totalul resurselor existente, cu cât un război devine mai „total", cu atât mai mare este tendinţa ca fenomenele specifice penuriei să apară şi să se generalizeze. Raţionalizarea este introdusă în gospodării, civilii stau la coadă pentru a cumpăra alimente, iar birocraţia alocă fabricilor materiile prime şi aşa insuficiente sau semifabricatele. Schimbarea este resimţită cu atât mai puternic, cu cât războiul se prelungeşte şi distrugerea se răspândeşte din zonele de război în hinterlandul industrial al ţării[1].

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, multe dintre ţările în care capitalismul, bazat pe proprietatea privată, a continuat să existe au învăţat ce înseamnă o economie de penurie. Economia războiului demonstrează că relaţia cauzală „sistem capitalist–economie de surplus" nu poate fi aplicată matematic sau peste tot. Războiul aduce temporar condiţii care restrâng sau opresc mecanismul generator al economiei de surplus şi porneşte mecanismul generator al economiei de penurie.

Istoria ne arată că, odată cu restaurarea păcii, economia de penurie este înlocuită (mai rapid sau mai lent) de economia de surplus, care îşi poate intra imediat în drepturi, deoarece bazele capitaliste rămân. De exemplu, în Germania, sub dominaţia totalitară a lui Hitler, s-a mers până la introducerea centralizării birocratice şi a reglementării economiei, iar distrugerile războiului au slăbit aprovizionarea, dar, la numai câţiva ani

1. Din literatura care se ocupă de economia de război, mai exact de perioada de după cea de-a doua conflagraţie mondială, vreau să amintesc mai ales lucrările lui Galbraith (1979) şi Olson (1963).

după aceea, ţara a redevenit, dintr-o economie de penurie, o economie de surplus.

Ţările din Europa de Est, unde puterea a fost preluată de partidele comuniste, bunurile aflate în proprietate privată au fost confiscate, iar economia de piaţă a fost desfiinţată, nici nu au ieşit bine din economia temporară de penurie indusă de război, că au şi dat piept cu economia de penurie cronicizată generată de sistemul socialist.

7.3. SCHIMBĂRI ISTORICE ŞI TENDINŢE DE DURATĂ ÎN CAPITALISMUL MODERN

În subsecţiunea 7.1 am vorbit despre fluctuaţiile pe termen scurt, iar în subsecţiunea 7.2 despre penuria indusă de război, care poate dura ani în şir, rămânând totuşi un fenomen temporar. Să examinăm acum *tendinţele de durată*, acele schimbări care au loc permanent, continuu, cu paşi mici, şi al căror efect se face resimţit după multă vreme, dar care afectează în profunzime şi produc modificări esenţiale în societate şi în economie.[1] Efectele sunt resimţite şi în procesele analizate în acest eseu.

Creşterea statului asistenţial. Serviciile sociale pe care statul asistenţial din secolul XX este bazat în ţările dezvoltate şi-au făcut apariţia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Extinderea şi creşterea acestora a diferit de la o ţară la alta, dar au fost larg răspândite în toate ţările dezvoltate.

Nu vreau să mă adâncesc aici în dezbateri conceptuale şi statistice despre ce conţine acea formaţiune pe care o numim stat asistenţial. Nu există niciun dubiu că aici sunt incluse serviciile asigurate gratis sau la un cost minimal în sectorul medical, al educaţiei, al îngrijirii copiilor, persoanelor cu dizabilităţi şi bătrânilor. Aceste activităţi sunt finanţate de stat, cu alte cuvinte, din banii plătiţi de contribuabili drept taxe sau cvasitaxe, cum sunt contribuţiile obligatorii la stat.

Penuria apare pretutindeni în alocarea şi utilizarea serviciilor publice gratuite sau aproape gratuite. În timp ce mediul economic funcţionează ca o economie de surplus, cu toate efectele secundare obişnuite, în marea de surplusuri, se zăreşte o insulă care are caracteristicile penuriei. Cabinetul doctorului este aglomerat şi uneori trebuie să aştepţi ore în şir. Aşteptarea pentru o operaţie sau pentru o procedură de diagnosticare poate dura luni în şir (Tabelul 7.1). Libertatea pacienţilor este restrânsă drastic în alegerea unui doctor sau a unui spital. De fapt, există sisteme de sănătate care le neagă în totalitate pacienţilor această libertate, astfel încât aceştia trebuie să accepte doctorul propus sau instituţia medicală propusă.

1. Cuvintele predispoziţie, înclinaţie şi tendinţă sunt aproape interşanjabile potrivit definiţiilor din dicţionar. De dragul clarităţii conceptuale, le-am folosit pe primele două în contextul proprietăţilor capitalismului moştenite genetic (vezi Secţiunea 5) şi rezerv cuvântul tendinţă schimbărilor istorice care se petrec de-a lungul câtorva decenii sau chiar mai mult.

Conceptul substituției forțate se poate aplica și în domeniul îngrijirii medicale, unde bolnavii pot să nu obțină îngrijirea medicală, tratamentul sau doctorul pe care l-ar alege și trebuie să îl accepte ce le-a fost alocat.

Trebuie să notăm aici că asemenea fenomene de penurie nu se limitează la rețele dirijate și finanțate direct de stat. Experiențe similare îi pot întâmpina pe clienții unor companii de asigurări private mari, impersonale și bine controlate

Tabelul 7.1. Timpul de așteptare în sectorul îngrijirilor medicale în câteva țări din Europa Occidentală

Țară	Consultarea unui specialist	Operație ambulatorie	Operație neambulatorie
Austria	1,8	3,1	7,9
Danemarca	5,4	10,2	9,4
Franța	3,1	3,3	8,1
Germania	1,8	3,1	6,5
Italia	2,9	12,0	9,4
Olanda	3,5	5,6	11,5
Spania	4,9	17,6	24,1
Suedia	9,7	18,5	28,1

Notă: Indicatorul inclus în tabel este format pe baza datelor furnizate de Survey of Health, Aging, and Retirement in Europe (SHARE). Studiul a fost realizat în nouă țări europene pe un eșantion reprezentativ. Datele rezumă rezultatele primei faze a sondajului. Respondenților li s-au pus următoarele întrebări: (1) „Câte luni a trebuit să așteptați pentru a putea consulta un specialist?" (2) „Câte luni a trebuit să așteptați până la ultima operație ambulatorie?" (3) „Câte luni a trebuit să așteptați până la ultima operație neambulatorie?" Răspunsurile la ultimele două întrebări au fost transformate din luni în săptămâni, pentru a avea date mai ușor de comparat.

Sursa: Siciliani și Verzulli (2009, pp. 1299–1300), SHARE (2010).

Sistemul de îngrijiri medicale din Statele Unite este un bun exemplu. Există toate gradele de servicii. La o extremă sunt acei puțini care își permit să plătească pentru serviciile oricărui specialist celebru sau ale oricărui spital privat pe care îl aleg. Aici vedem manifestându-se caracteristicile tipice ale economiei de surplus: cei care oferă serviciile sunt motivați financiar să facă o treabă excelentă, clienți au posibilitatea de alegere etc. La cealaltă extremă se află cei nu foarte puțini care nici măcar nu au asigurare. Mulți dintre ei se mărginesc la serviciile de urgență gratuite pentru toți, încercând să folosească această posibilitate chiar și atunci când cazul lor nu poate fi calificat drept o urgență (numărul oamenilor fără asigurare va fi neîndoios redus în mod semnificativ în timpul reformelor sistemului de sănătate ale președintelui Obama). Acest aspect este caracteristic economiei de penurie: aglomerație, timp de așteptare îndelungat și adesea o atitudine disprețuitoare și neprietenoasă. Între cele două extreme există grade în care economia de penurie și economia de surplus se întrepătrund. Mulți patroni oferă posibilitatea de a alege între diferite pachete de asigurare.

Opţiunile mai ieftine presupun contribuţii mai scăzute, însă o posibilitate redusă sau chiar absenţa posibilităţii de a alege un doctor sau un spital. Şi doctorul va fi, la rândul său, limitat în opţiunile cu privire la la preţul medicamentelor, diagnosticul, tratamentul, sau, eventual, operaţia pe care o poate prescrie. Cu cât este mai scump pachetul de asigurări, cu atât potenţialul pacient intră mai adânc pe tărâmul economiei de surplus. Cea mai scumpă asigurare va oferi posibilitatea aproape nelimitată de a alegere între diferiţi doctori şi spitale, iar asiguratorul va fi pregătit să plătească preţul tratamentului asupra căruia convin doctorul şi pacientul.

În sens larg, sectorul medical include şi un sector privat *for-profit*, care este pur comercial, chiar şi unde proporţia sectorului reglementat de stat şi finanţat centralizat este foarte înaltă. O parte din acestea constă în spitale private, sanatorii şi clinici înfiinţate exclusiv pentru pacienţii care plătesc, doctori cu practică privată şi laboratoare de diagnosticare *for-profit*. Tot aici intră şi industria farmaceutică şi producătorii de echipamente medicale, farmaciile etc. Sectorul privat de sănătate funcţionează ca o economie de surplus tipică.[1] Acest lucru este cel mai evident în sectorul farmaceutic: există competiţie puternic monopolistică, inovaţii dinamice, opţiuni nenumărate pentru cumpărători, un potop de reclame, manipularea consumatorilor şi coruperea frecventă a doctorilor care prescriu reţete.

Dacă în sectorul medical nu există saturaţie a cererii, nu acelaşi lucru se poate spune despre domeniul educaţiei. Numărul anilor de şcolarizare obligatorie diferă de la ţară la ţară, dar pentru grupele de vârstă acoperite de lege mărimea cererii de şcolarizare este cunoscută.[2] Problemele generale ale regimului cerere–ofertă se ivesc în învăţământul superior. Unele simptome bine cunoscute ale economiei de penurie apar atunci când educaţia universitară este gratuită sau aproape gratuită: vor fi prea mulţi candidaţi. Numărul studenţilor acceptaţi este ori strict reglementat, ori, dacă uşile sunt prea larg deschise, prea mare, iar atunci poate apărea fenomenul de supraîncărcare, în timp ce profesorii sunt suprasolicitaţi. Multe unităţi de învăţământ superior devin adevărate fabrici de diplome, în detrimentrul calităţii Un număr exagerat de mare de tineri urmează studii universitare[3].

În ţările în care educaţia universitară nu este un drept universal, iar taxele de şcolarizare trebuie plătite, numărul de locuri libere, serviciile,

1. Arnold Relman, profesor la Universitatea Harvard, spune despre experienţa americană: „comercializarea" serviciului medical şi „anterprenoriatul" fără reglementări (expresiile îi aparţin) produc ofertă excedentară şi capacităţi excedentare (Relman, 2010).

2. Totuşi poate exista o mare dispersie în ce priveşte oferta şi cererea de şcoli mai puţin bune, astfel încât fenomenele de ofertă şi cerere excedentară pot apărea simultan în sectorul educaţiei obligatorii.

3. Efectul de „fabrică de diplome" depăşeşte nevoile societăţii de mână de lucru cu studii superioare. Adesea, oamenii supracalificaţi sunt angajaţi în posturi sub nivelul pregătirii lor. Educaţia gratuită creează cererea în domeniul universitar. Sub presiunea unei cereri mari, creşte *output*-ul, care, la rândul său, creează în consecinţă un exces de ofertă de absolvenţi.

precum şi numărul candidaţilor pentru acestea sunt mai apropiate de starea generală a economiei de surplus. Totuşi, surplusul şi penuria pot apărea în aceeaşi economie. De pildă, se pot înregistra prea multe cereri de înscriere la universităţile de prestigiu şi prea puţine la cele mai puţin cunoscute. Mecanismul care produce economia de surplus creează concurenţă monopolistică, inovaţie, dinamism în ce priveşte oferta şi aşa mai departe. Cei care vor să facă studii superioare şi pot plăti pentru acestea vor obţine diploma. Cei care nu pot plăti pot obţine o bursă sau pierd şansa unei asemenea educaţii. Intervenţiile statului asistenţial pot corecta unele dintre aceste probleme, de pildă prin aşa-numitele subvenţii de stat sau prin acordarea unor împrumuturi subvenţionate de stat.

Cât de mult trebuie să se extindă statul social şi în ce condiţii? Selecţia pune probleme de etică şi de politică. Pe de o parte, există cererea de eficienţă şi îmbunătăţirea calităţii, iar pe de alta, consideraţiile privitoare la drepturi egale şi justiţie socială.

Am discutat altundeva problema normativă a statului asistenţial (vezi, în principal, Kornai şi Eggleston, 2001). Acest eseu se mărgineşte la analiza pozitivă a tendinţei extrem de importante a creşterii sale. Cu cât creşte gradul în care serviciile gratuite acompaniază statul asistenţial în economia unei ţări, unde altminteri există economie de surplus generată de capitalism, cu atât este mai mare probabilitatea ca economia de penurie să apară.

„Avem socialismul în cârcă!" se aude strigătul conservatorilor, oponenţi ai statului asistenţial, care intenţionează să îi alarmeze pe cetăţeni. Din fericire, asemenea sloganuri spun doar jumătăţi de adevăr. Neîndoios, unele servicii gratuite oferite de stat sunt acompaniate de câteva caracteristici ale sistemului socialist (bune sau rele, avantajoase sau dezavantajoase), incluzând fenomenele de penurie, după cum am încercat să arăt. Aceasta însă nu este toată povestea. Sistemul parlamentar nu o să se prăbuşească, şi nici KGB-ul nu o să vină dacă statul începe să ofere servicii medicale gratuite sau dreptul universal la şcolarizare gratuită. Căci trăsăturile cele mai importante ale socialismului sunt monopolul politic totalitar şi represiunea. Statul asistenţial s-a format în cadrul constituţional al democraţiei politice şi operează într-un mod compatibil cu instituţiile democratice.

Slăbirea constrângerilor bugetare. Una dintre caracteristicile economiei socialiste, bazate pe proprietatea de stat, este sindromul *restricţiei bugetare slabe*.[1] Acest sindrom, împreună cu alţi factori, contribuie la crearea economiei de penurie.

1. O sinteză a teoriei restricţiei bugetare slabe şi o privire de ansamblu asupra literaturii aferente apare în articolul lui Kornai, Maskin şi Roland (2003). Există anumite suprapuneri între temele analizate de teoria restricţiei bugetare slabe şi teoria contractului. Pentru o prezentare a teoriei contractului şi a legăturilor sale cu teoria restricţiei bugetare slabe, vezi Bolton şi Dewatripont (2005).

Constrângerea bugetară slabă nu apare exclusiv în sistemul socialist. Aşa cum am amintit deja în acest eseu, se iveşte şi în capitalism, atunci când statul salvează companii sau organizaţii nonprofit confruntate cu probleme financiare sau devenite insolvabile, de exemplu spitale, facultăţi, producători individuali, bănci sau administraţii locale. Aceste salvări se bucură de cele mai multe ori de multă publicitate.

Efectele salvării de la faliment nu au impact numai asupra beneficiarilor salvaţi, ci şi asupra altor actori ai vieţii economice. Cu cât acţiunile de salvare sunt mai frecvente şi mai spectaculoase, cu atât cresc aşteptările managerilor ca statul să le dea o mână de ajutor în caz de probleme majore.

Studiind istoria capitalismului, impresia mea este că tendinţa pe termen lung arată în direcţia slăbirii constrângerilor bugetare. În zorii capitalismului, datoriile debitorilor se colectau cu maximă stricteţe. De atunci, rigoarea financiară pare să fi slăbit, iar salvările au devenit tot mai frecvente. Teama (de altfel, justificată) de colaps, potrivit căreia prăbuşirea unor mari corporaţii, a mai multe bănci mari şi a altor instituţii financiare poate porni o avalanşă de falimente şi insolvenţe au făcut aproape obligatorii acţiunile de salvare ale statului.

Cum afectează constrângerea bugetară slabă caracterul economiei de surplus?

Pot apărea două efecte, ambele acţionând în direcţia ofertei excedentare. Primul efect este explicat în subcapitolul privitor la procesele legate de ofertă din Secţiunea 2, care tratează apariţia capacităţilor neutilizate şi descreşterea efectului distrugerii creatoare schumpeteriene ca un al treiea factor, care tratează distrugerea creatoare schumpeteriană ca pe un al treilea factor răspunzător de crearea şi suprimarea capacităţilor neexploatate. Chiar şi în cazul în care constrângerile bugetare ar rămâne tari, o companie care pierde teren în faţa concurenţei şi nu mizează pe inovaţii tot ar încerca să supravieţuiască pe piaţă. Aşa-numitele „fiare vechi" au continuat să reziste chiar şi după ce materialele plastice au început să fie tot mai mult folosite, iar dimensiunile maşinilor şi ale echipamentelor au scăzut, într-o oarecare măsură, cererea pentru produse de fier şi oţel. Proprietarii au luat cunoştinţă de diminuarea profitului, iar angajaţii s-au mulţumit cu salarii mai mici, ca să nu îşi piardă definitiv locurile de muncă. Perseverenţa, nevoia de a supravieţui, aşa cum am arătat mai devreme, produc în sine surplus. La acestea se adaugă şi faptul că proprietarii, angajaţii şi populaţia din împrejurimi exercită presiune în mod colectiv pentru salvarea liniei de producţie condamnate la pieire şi pentru menţinerea sa artificială în viaţă. Această presiune este de multe ori eficientă. Cu alte cuvinte, fenomenul constrângerii bugetare slabe frânează distrugerea şi suprimarea capacităţilor devenite inutile.

Întâlnim o situaţie similară în agricultura multor ţări. Concurenţa ar exclude din producţie multe ferme, mai ales pe cele mici, care folosesc o tehnologie învechită. Totuşi lobby-urile agricole sunt capabile să obţină,

prin subvenţie de stat — slăbind constrângerea bugetară —, menţinerea în viaţă pe termen lung a unor întreprinderi agricole deficitare Acest lucru contribuie la crearea şi la menţinerea de surplusuri mari în agricultură.

Primul efect, descris mai sus, al constrângerii bugetare slabe este că modifică în partea de *exit* procesul ofertei, *încetinind* ieşirea de pe piaţă. Al doilea efect modifică procesul ofertei, *accelerând* intrarea pe piaţă.

Ajuns cu argumentaţia în acest punct, voi trece peste limita autoimpusă a eseului de faţă cu o remarcă despre practica de creditare a sectorului financiar. Slăbirea constrângerii bugetare şi aşteptările, de altfel întărite prin numeroasele acţiuni de salvare, că statul va da o mână de ajutor băncilor cu probleme financiare face ca aceste instituţii financiare să nu trateze cu toată seriozitatea acordarea de credite. De prea multe ori, din împrumuturile primite cu uşurinţă se produc capacităţi noi, care ulterior nu se dovedesc destul de viabile şi în cele din urmă cresc capacitatea neutilizată.

Atât creditorul, cât şi investitorul tind să fie mai neglijenţi, dacă există şanse mari pentru salvare în caz de eşec al investiţiei. În capitalismul clasic, tăria constrângerii bugetare frânează *dorinţa de expansiune*, iar *foamea de investiţii* întăreşte constrângerea bugetară. Dacă aceasta slăbeşte, atunci şi companiile capitaliste pot intra în proiecte de investiţii cu risc mare, cu aceeaşi vervă a decidenţilor din investiţiile socialiste. La mulţi dintre aceştia calculul s-a dovedit fructuos. Şi în timpul ultimei recesiuni statul a aruncat colaci de salvare multor corporaţii din Statele Unite şi din Europa, din industria auto şi din alte sectoare, când a ieşit la iveală că uriaşa capacitate excedentară, dar şi problemele de valorificare a acesteia le antrenau într-un colaps financiar.

Eseul meu nu îşi propune să ia poziţie în dilema „să salvgardăm sau să lăsăm să piară". În spatele fiecărei decizii de salvgardare se află probleme macroeconomice şi sociale serioase şi la urma urmei nişte dileme politice şi etice. Tot ce am vrut este să constat, într-o abordare pozitivă, tendinţa descrisă mai sus.

Pentru a trage o concluzie privitor la slăbirea constrângerilor bugetare, aş vrea să ne întoarcem preţ de o frază recapitulativă la abordarea pozitivă. Deşi există semne incontestabile ale tendinţei de slăbire, constrângerea bugetară tare rămâne totuşi fenomenul dominant al capitalismului din zilele noastre.

Globalizarea. Până acum, de dragul simplificării expunerii, eseul nu s-a ocupat de comerţul internaţional. Cu toate acestea, când ne ocupăm, de exemplu, de concurenţa monopolistică, trebuie să luăm în considerare faptul că, în lupta pentru câştigarea clienţilor, o companie producătoare de bunuri trebuie să se înfrunte nu numai cu rivalii locali, ci (în măsura în care este vorba de un produs transportabil) şi cu produsele de import. De mii de ani, de când există comerţ, există şi import, şi export. În epoca noastră, rolul comerţului internaţional a fost consolidat de acel proces

complex, cu multiple faţete, cunoscut sub numele de globalizare (Feenstra, 1998, Bhagwati, 2004).

Dacă examinăm posibilitatea importului, atunci tot ceea ce am spus până în acest punct despre surplusul imediat disponibil rămâne valabil. Nu este necesar ca produsele să se afle pe rafturi sau în depozitele comerciale, astfel încât să fie la oricând la dispoziţia clienţilor, deşi nu strică. Dacă produse de aceeaşi calitate sau chiar mai bune, eventual şi mai ieftine sunt *accesibile* la cerere prin import, acest lucru este suficient pentru a declanşa o conduită specifică economiei de surplus.

Una dintre consecinţele globalizării este că alocarea capacităţilor neutilizate se reorganizează încontinuu într-un cadru internaţional. Fabricarea în China, India şi în alte ţări în curs de dezvoltare a nenumărate produse exportabile a luat avânt. Ca urmare, acele companii europene şi americane care au creat produse asemănătoare, dar mai scumpe se confruntă acum cu probleme serioase de valorificare. Nu îşi închid însă imediat porţile. Unele dintre acestea îşi schimbă profilul şi rămân pe piaţă, altele îşi închid afacerea mai devreme sau mai târziu. Însă, în această perioadă frământată, capacitatea lor disponibilă este în mare parte neexploatată.

În economiile odinioară înapoiate, azi aflate în creştere frenetică, se construiesc noi capacităţi, care contează mai ales pe piaţa de desfacere din ţările dezvoltate. Însă extinderea acestor pieţe rămâne sub nivelul aşteptărilor investitorilor şi astfel se creează şi acolo exces de capacitate neutilizată.[1]

Dezvoltarea tehnologiei informaţiei şi comunicării. Înainte de a trece mai departe la efectul dezvoltării vertiginoase a tehnologiei informaţiei şi comunicării asupra relaţiei dintre vânzători şi cumpărători, să reconstruim situaţia perioadei de dinainte de apariţia internetului. În această conjunctură trebuie să-i reamintesc cititorului câteva teme pe care le-am discutat deja în Secţiunea 4 , unde am analizat diferite teorii ale căutării şi potrivirii[2]. Producătorul trebuie să-şi procure informaţii despre cumpărător şi viceversa şi, într-un final, cei doi trebuie să se întâlnească. Am menţionat mai devreme că problema în sine nu este sistemică. În toate sistemele producătorul şi consumatorul, vânzătorul şi cumpărătorul trebuie să se potrivească între ei. Toţi au nevoie de informaţii, dar procesele sunt influenţate de efectele specific-sistemice. Cele două feluri de regimuri de piaţă, economia de surplus şi economia de penurie, diferă în mod esenţial în ceea ce priveşte sarcina procurării informaţiei, precum şi cărei părţi şi în ce măsură îi revine această sarcină.

1. Este nimerit titlul unui articol care se ocupă de asta: *China: The Vicious Circle of Excess Capacity* (Artus, 2009).

2. Teoriile căutării şi potrivirii au fost deja discutate anterior în subsecţiunea 4.5 la tema pieţei forţei de muncă.

În economia de penurie, sarcina procurării informaţiei îi revine mai ales cumpărătorului. Dacă acesta nu a găsit „articolul lipsă" în primul magazin şi există şanse să-l găsească altundeva, atunci el trebuie să meargă din magazin în magazin, ca să îl găsească. Şi achizitorul trebuie să facă investigaţii pentru a afla unde poate găsi materialul căutat sau produsul semifabricat (presupunând că nu există un singur depozit în situaţie de monopol).

O parte a sarcinii informaţionale este îndeplinită de birocraţie, care în sistemul economiei de comandă se ocupă ea însăşi de alocarea anumitor produse prioritare. Din acest punct de vedere, situaţia producătorului sau a vânzătorului este confortabilă. Nu trebuie să umble în căutarea cumpărătorilor, pentru că ori birocraţia îi îndreaptă către el, ori cumpărătorii înşişi îl contactează.

În economia de surplus, asigurarea afluenţei de informaţii este altfel divizată. Birocraţia nu participă la această activitate. Efortul este în primul rând al vânzătorului. Enormul aparat publicitar foloseşte o gamă largă de instrumente prin care le transmite cumpărătorilor informaţii în principal reale, dar, după cum am menţionat mai devreme, pune în circulaţie şi informaţii trunchiate sau de-a dreptul false şi vrea să-l manipuleze pe cumpărător.

Nici în perioada de dinaintea apariţiei internetului cumpărătorul din economia de surplus nu era exonerat în întregime de sarcina de a procura şi căuta informaţii. Preţurile nu sunt omogene, cum se întâmplă în economia socialistă, unde autoritatea superioară le reglementează unitar, la nivel central. Cumpărătorul încearcă să descopere, urmărind propriul interes, de unde îşi poate procura cel mai ieftin produs. Şi, desigur, vânzătorul nu concurează numai cu preţurile. Vrea să ofere şi ceva „extra", ceva special, de calitate diferită, eventual un nou produs, nemaiîntâlnit până acum. Ceea ce nu se poate găsi într-unul dintre magazine se poate găsi într-un altul (sau ceva foarte asemănător, eventual un înlocuitor mai bun ori mai ieftin). Tocmai această posibilitate de a alege este virtutea remarcabilă a economiei de surplus, care îl îndeamnă şi pe cumpărător să caute şi să-şi procure informaţii.[1]

Internetul a adus o schimbare esenţială faţă de diviziunea obişnuită a muncii. Cumpărătorii pot obţine mai multe informaţii despre ofertă şi mult mai uşor: ce se vinde, la ce preţ şi unde. Nu trebuie să meargă din magazin în magazin sau să telefoneze, pentru că o mulţime de date pot fi accesate pe ecran. Acest lucru întăreşte poziţia cumpărătorilor, pentru

1. Când, în anii 1970-1980, am făcut naveta sistematic între Ungaria şi Statele Unite, soţia mea a constatat că la Budapesta trebuia să mergem în multe cazuri din magazin în magazin din cauză că era penurie şi trebuia căutat produsul în sine. Şi în America trebuia petrecut tot atâta timp cu căutatul, dar acolo trebuia găsit locul în care se propunea preţul cel mai avantajos, eventual locul în care se făceau reduceri de preţuri sau locul în care puteai să alegi un produs dintr-o gamă mult mai generoasă.

că ei pot alege între diferite produse şi diferiţi vânzători. Pot exploata acest avantaj şi mai mult dacă există o organizaţie (o organizaţie civică de protecţie a consumatorilor sau o agenţie de stat) care face comparaţii obiective şi profesionale între opţiunile care concurează, iar aceste informaţii sunt valabile şi pe internet.

Vânzătorii au recunoscut şi ei această posibilitate oferită de internet. Ei folosesc internetul nu numai ca pe un instrument de propagare a informaţiei şi de manipulare a cumpărătorilor, ci şi pentru a-i transfera cumpărătorului, într-o măsură mai mare decât până acum, sarcina găsirii produsului corespunzător. Parţial ei fac asta oferind beneficii materiale, deci prin metode comerciale corecte: vânzătorul vinde mai ieftin un produs sau un serviciu dacă acesta este comandat prin intermediul internetului. Dar, pe lângă o asemenea modalitate de reducere a cheltuielilor, de multe ori apar şi unele aspecte mai puţin corecte: vânzătorii încearcă să-l forţeze pe cumpărător să-şi asume toată osteneala procurării informaţiilor. Mulţi vânzători îngreunează sarcina cumpărătorului de a efectua tranzacţii în maniera de „dinaintea potopului" (a se citi înaintea internetului). Suferă din cauza asta în mod special cei care n-au experienţă în utilizarea computerului sau a internetului.

Luând în considerare situaţia lumii moderne, toate acestea completează imaginea pe care am prezentat-o în subsecţiunea 6.3 (despre suveranitatea şi manipularea consumatorului) în legătură cu raportul de forţe şi distribuirea sarcinilor vânzătorului şi cumpărătorului.

7.4. REFORME ORIENTATE SPRE PIAŢĂ ÎN SOCIALISM ŞI TRANZIŢIA POSTSOCIALISTĂ

O literatură extrem de vastă prezintă şi analizează reformele orientate spre piaţă care au avut loc în cadrul sistemului socialist, în primul rând în Iugoslavia, Ungaria, Polonia şi China. Şi dezvoltarea ulterioară a spaţiului din estul fostei Cortine de Fier, adică tranziţia postsocialistă, este subiectul a tot mai multe cărţi şi articole. Această transformare a istoriei universale este prezentată în eseul de faţă dintr-un singur punct de vedere: ce schimbări a adus în ceea ce am numit regimul general cerere–ofertă.

Să stabilim ca punct de plecare anul 1949, când şi Iugoslavia făcea parte din blocul socialist. În acea vreme în toate ţările comuniste, din Germania de Est până în China, domina forma clasică a economiei de penurie. Mai târziu, câteva ţări, întâi Iugoslavia, apoi Ungaria, au ieşit încetul cu încetul din sistemul hipercentralizat, bazat pe planificare prin directive, coordonat de un mecanism birocratic, care crea şi susţinea economia de penurie. În acelaşi timp, au început să se contureze şi insule de surplus în marea

economie de penurie.[1] Cel care, de exemplu, mergea în marea hală alimentară din centrul Budapestei, în anii 1970, putea simţi că abundenţa de produse aproape că îi copleşea pe cumpărători, în timp ce, în acelaşi oraş, oamenii aşteptau în continuare ani în şir să le vină rândul la telefon, automobil sau locuinţă.

Turnura politică din 1989-1990 a adus schimbări radicale şi în economie. Ordinea şi ritmul transformărilor au diferit de la o ţară la alta. În unele ţări, întreprinderile de stat au fost privatizate în ritm forţat, în altele, procesul s-a realizat în mai multe etape. S-au manifestat în acelaşi timp fenomene specifice economiei de surplus şi celei de penurie. Liberalizarea pieţei a avut loc cu o mai mare rapiditate în unele ţări, iar în altele a fost amânată vreme îndelungată. Odată cu reconfigurarea raporturilor de proprietate şi a mecanismului de coordonare, s-au transformat, mai mult sau mai puţin sincron, cele două tipuri de fenomene: situaţia de cerere excedentară şi cele de ofertă excedentară şi, respectiv, economia de surplus şi cea de penurie.

Odată cu încheierea transformării economice a devenit evidentă preponderenţa economiei de surplus. Acea transformare istorică, al cărei punct de plecare a fost economia clasică de penurie stalinistă, şi care în final a dus la formarea unei economii de surplus mature, este poate exemplul cel mai grăitor al ideilor tratate în eseul de faţă.[2] Pentru a avea o viziune cât mai clară asupra lucrurilor, propun să privim Tabelul 7.2, care revine la exemplul discutat la începutul Secţiunii 2, respectiv serviciile telefonice. Tabelul arată cât de mare a fost lipsa de linii telefonice înainte de schimbarea regimului. Este de notorietate faptul că acesta a fost unul dintre fenomenele cele mai chinuitoare ale economiei de penurie. Însă după prefacerile politice din 1989-1990, a încetat şi această lipsă, iar utilizarea serviciilor de telefonie fixă (şi, desigur, a celor de telefonie mobilă) a luat amploare.

1. Folosesc în mod deliberat aceeaşi metaforă pe care am utilizat-o cu câteva pagini în urmă în cazul contrar: o insulă a economiei de penurie care se ridică din marea economiei de surplus.

2. Djankov şi Murell (2002) au realizat o sinteză a literaturii care studiază rezultatele transformării postsocialiste în mod empiric, cu utilizarea datelor statistice. Conform acesteia, există un consens între autorii celor mai temeinice şi fiabile cercetări: unul dintre cei mai importanţi factori în reorganizarea domeniului afacerilor şi în creşterea productivităţii este formarea concurenţei vânzătorilor (Djankov şi Murell, 2002 pp. 20–21).

Tabelul 7.2 Liste de aşteptare pentru racordarea la reţeaua de telefonie fixă în ţări din Europa Centrală şi de Est, 1971–2007

	Bulgaria	R. Cehă	Polonia	Ungaria	România	R. Slovacă
1971–1971	n/a	25,1	33,6	36,6	n/a	n/a
1976–1980	n/a	30,2	45,7	47,2	n/a	n/a
1981–1985	n/a	11,3	57,1	55,5	n/a	n.a
1986–1990	23,5	18,7	73,2	59,0	77,8	n/a
1991–1995	20,4	25,5	51,2	4,7	98,4	8,8
1996–2000	11,0	7,2	10,4	2,9	56,8	3,8
2001–2005	3,2	0,8	3,8	0,5	23,1	0,4
2006	2,0	1,0	1,3	0,5	6,3	0,2
2007	0,2	0,8	n/a	0,5	4,9	0,2

Notă: Datele din tabel raportează în procente lungimea listei de aşteptare a celor care doresc să se conecteze la reţeaua de telefonie fixă raportată la numărul abonaţilor la telefonia fixă. Datele dinaintea anului 1991, care figurează în a doua coloană, se referă la Cehoslovacia din perioada de dinainte de 1989. În cazul Bulgariei şi al Republicii Slovace, în rândul referitor la 1986–1990 figurează date din anul 1990, dat fiind că nu am avut la dispoziţie informaţii dinaintea anului 1989.

Sursa: Informaţii privitoare la perioada dinaintea schimbării de regim în cazul Cehoslovaciei, Poloniei, Ungariei, în Kornai (1993, p. 238). Toate celelalte informaţii se bazează pe datele comunicate de United Nations Statistics Division (2009a şi 2009b) şi de International Telecommunications Union (2006, şi 2007).

Pe parcursul colectării de informaţii care a precedat redactarea acestui eseu am fost silit să constat că în timp ce toţi locuitorii fostelor ţări comuniste simt transformarea pe propria piele, abia dacă există serii temporale care să urmărească asta în mod special. În ţările dezvoltate se urmăreşte lunar, cu ajutorul a sute de indicatori, fluctuaţia de multe ori repetitivă a indicatorilor economici, comerciali şi financiari — şi e bine că se întâmplă asta. Însă, în partea estică a lumii a avut loc o transformare de o importanţă istorică unică, fără precedent, în urma căreia piaţa s-a transformat din economie de penurie în economie de surplus. Fenomenul a fost însă înregistrat doar în câteva cercetări şi serii temporale.[1] Nu o să ne mai întâlnim niciodată cu această ocazie.

1. Există o excepţie în ce priveşte sondajele referitoare la obstacolele aflate în calea producţiei. Această cercetare a fost realizată de Kopint-Datorg, în Ungaria. Seriile temporale încep înainte de schimbarea de regim, în 1987, şi continuă până în ziua de azi fără întrerupere şi fără schimbări metodologice, făcând posibilă o comparaţie temporală consistentă. Pentru o privire de ansamblu, vezi Figura 3.4, iar pentru seriile temporale numerice totale, vezi Tabelul A.1.

Secţiunea 8

Epilog personal

Am început eseul meu cu descrierea unor impresii şi închei revenind la aceste impresii.

Despre penurie am scris pentru prima oară în cartea mea de debut, în urmă cu cincizeci de ani, în 1956, elaborată pentru obţinerea titlului de doctor (Kornai, 1994 [1959]). De atunci subiectul a continuat să mă preocupe, fiind tema centrală a următoarelor două cărţi. Concluziile la care am ajuns nu s-au schimbat nici după o jumătate de secol. În tot acest timp înaintea ochilor mei a planat tot timpul o pereche antitetică, o confruntare dihotomică. Sper că aparatul analitic pe care îl folosesc ca să descriu şi să analizez fenomenul s-a cizelat de la un proiect la altul, iar prezentarea calităţilor şi defectelor celor două situaţii a devenit mai cuprinzătoare şi mai echilibrată. Rămân însă la concluziile la care am ajuns în privinţa acestui subiect.

Cred că cei mai mulţi oameni obişnuiţi din zona postsocialistă împărtăşesc impresiile transformării care a avut loc pe piaţă. Îmi este clar însă că majoritatea economiştilor profesionişti operează cu alte concepte. Ei constată un echilibru acolo unde eu unul nu văd niciun echilibru, însă am trecut (din fericire) de la economia de penurie la economia de surplus. Una dintre comparaţiile mele preferate este aceea cu un desen de Escher care reprezintă o lebădă zburătoare. O persoană vede că nişte lebede albe zboară de la stânga la dreapta, o alta însă vede în *aceeaşi imagine* că nişte lebede negre zboară de la dreapta la stânga.

O altă metaforă pe care aş vreau să o folosesc urmând logica acestui raţionament am întâlnit-o în articolul lui Domar pe care l-am amintit cu câteva pagini în urmă.[1] O poveste indiană străveche spune că un prinţ le-a poruncit unor orbi să examineze un elefant şi să spună apoi cum arată

1. Titlul articolului lui Domar (1989) face trimitere exact la povestea la care mă refer: [„*The Blind Men and the Elephant. An Essay on Isms*"]. Domar relatează că a auzit această istorioară de la profesorul Padma Desai, eminentul sovietolog indiano-american.

acesta. Fiecare orb a pipăit câte o parte a elefantului şi a făcut o dare de seamă. Unul dintre ei a pipăit piciorul animalului şi a relatat că elefantul este un stâlp gros. Celălalt i-a pipăit trompa şi a afirmat că elefantul este un tub moale, subţire şi flexibil. Apoi orbii au început să se certe între ei, încercând să se convingă unii pe ceilalţi că au dreptate.

Sunt pregătit de dispută, dar înainte de asta trebuie să spun cu umilinţă că sunt orb. Elefantul este mare, iar eu nu am reuşit să examinez decât o părticică din el.

ANEXĂ

Tabelul A.1. Factorii care împiedică producţia în industria maghiară, 1987–2012

						Cerere insuficientă de materii prime şi piese de schimb							
Trimestru	Perioada sondajului	Nu sunt piedici	Cerere insuficientă	Penurie de forţă de muncă	Penurie de forţă de muncă calificată	Din producţia internă	Importate	Importate din zona rublei	Importate din zona dolarului	Penurie de capacitate	Dificultăţi de finanţare	Reglementări economice neclare	Incertitudinea mediului economic
1987.I.	1987 aprilie	13,0	26,0	22,2		41,2	42,6			7,2	31,2	0,0	42,8
1987.II.	iulie	10,3	27,4	23,7		42,3	46,7			6,7	24,3	28,5	42,9
1987.III.	octombrie	11,2	21,3	24,1		46,6	50,4			8,2	22,1	22,0	42,1
1987.IV.	1988 aprilie	17,0	24,1	15,8		39,4	41,8			4,6	20,4	20,4	45,8
1988.I	aprilie	10,7	28,0	15,7		50,0		50,0	32,8	6,3	32,7	24,8	45,3
1988.II.	iulie	10,8	28,3	24,7		44,1		44,1	35,3	7,9	36,4	27,1	42,2
1988.III.	octombrie	11,8	27,3	23,0		45,3		45,3	64,0	8,6	35,0	31,2	47,8
1988.IV.	1989 ianuarie	16,5	30,7	19,3		38,5		38,5	22,4	6,1	40,1	25,3	46,9
1989.I.	aprilie	10,8	38,0	21,5		37,6		37,6	17,9	4,7	49,6	23,9	46,6
1989.II.	iulie	14,7	40,1	22,0		28,7		28,7	11,8	7,1	46,1	22,0	41,5
1989.III.	octombrie	12,7	40,4	21,9		27,5		27,5	8,9	5,2	46,8	24,6	42,6
1989.IV.	1990 ianuarie	13,6	51,2	13,4		21,4		21,4	6,3	0,7	49,4	21,2	54,6
1990.I.	aprilie	10,8	51,3	12,1		13,8		13,8	3,9	3,6	57,8	16,4	50,9
1990.II.	iulie	8,7	56,1	13,9		13,0		13,0	2,2	3,3	45,2	1,6	47,3
1990.III.	octombrie	6,9	51,0	10,3		15,3		15,3	5,2	2,5	51,9	17,2	54,1
1990.IV.	1991 ianuarie	8,9	54,5	4,3		11,3		11,3	3,7	2,7	48,7	20,4	54,7
1991.I.	aprilie	6,0	60,6	4,3		9,4		9,4	2,6	3,4	53,2	12,6	47,9
1991.II.	iulie	5,5	70.1	4.0		7,1		7,1	2,4	1,3	54,1	9,9	43,0
1991.III.	octombrie	7,0	66,8	3,3		6,2		6,2	2,0	1,8	52,7	13,5	40,4

Continuarea Tabelului A1

Trimestru	Perioada sondajului	Nu sunt piedici	Cerere insuficientă	Penurie de forţă de muncă	Penurie de forţă de muncă calificată	Cerere insuficientă de materii prime şi piese de schimb: Din producţia internă	Importate	Importate din zona rublei	Importate din zona dolarului	Penurie de capacitate	Dificultăţi de finanţare	Reglementări economice neclare	Incertitudinea mediului economic
1992.I.	aprilie	7,0	65,1	3,3		5,8		5,8	1,0	2,3	51,0	15,1	47,2
1992.II.	iulie	6,9	62,2	7,4		5,9		5,9	1,5	3,7	45,9	15,0	43,0
1992.III.	octombrie	6,8	56,1	4,4		10,6		10,6	3,1	2,3	47,8	18,2	51,3
1992.IV.	1993 ianuarie	9,2	54,5	4,8		8,7		8,7	2,3	3,3	42,9	15,6	45,9
1993.I.	aprilie	7,4	57,7	2,2		6,1	1,3			2,4	45,5	13,9	840,4
1993.II.	iulie	6,4	68,8	3,0		8,0	3,2			3,2	47,3	11,0	44,0
1993.III.	octombrie	9,6	67,9	3,7		7,5	3,1			4,5	46,6	10,6	42,4
1993.IV.	1994 ianuarie	10,9	62,5	4,3		9,4	2,4			4,6	47,3	14,4	46,6
1994.I.	aprilie	11,4	59,0	4,3		9,5	2,4			4,5	44,7	11,9	38,5
1994.II.	iulie	11,7	59,5	6,7		7,1	2,9			6,5	42,4	10,7	39,8
1994.III.	octombrie	12,7	58,2	6,5		11,1	3,0			7,6	44,4	11,3	41,2
1994.IV.	1995 ianuarie	13,2	55,0	7,8		10,1	2,2			5,4	40,4	14,6	40,9
1995.I.	aprilie	9,8	55,0	4,3		13,5	2,6			6,9	44,8	17,0	46,0
1995.II.	iulie	8,1	60,2	7,4		10,12	5,1			7,1	42,4	16,8	43,1
1995.III.	octombrie	9,8	54,2	8,5		12,9	2,8			4,6	45,0	16,2	45,2
1995.IV.	1996 ianuarie	11,1	56,2	4,1		9,4	2,6			6,1	41,0	18,7	45,8
1996.I.	aprilie	9,9	65,3	5,1	14,4	8,0	4,8			4,1	37,3	13,6	34,6
1996.II.	iulie	11,5	65,7	4,6	12,1	5,5	3,2			4,6	36,9	11,8	32,6
1996.III.	octombrie	12,1	58,0	6,0	17,0	7,4	4,8			5,5	30,8	14,0	36,0
1996.IV.	1997 ianuarie	10,9	61,6	3,6	14,9	7,1	2,1			5,0	30,1	17,1	33,6
1997.I.	aprilie	14,0	61,0	3,7	13,5	7,9	2,8			4,5	30,1	16,0	34,0
1997.II.	iulie	15,2	63,0	4,4	15,0	5,3	1,5			4,1	27,9	16,1	30,2
1997.III.	octombrie	19,0	56,1	6,6	18,2	7,1	2,1			7,9	24,6	11,4	26,0
1997.IV.	1998 ianuarie	25,4	53,3	5,5	21,1	8,1	2,3			6,9	23,7	13,0	21,4
1998.I.	aprilie	21,3	49,5	5,2	20,3	8,0	0,3			7,0	22,4	11,5	17,5
1998.II.	iulie	22,5	58,9	5,1	16,1	4,0	1,4			6,5	22,3	11,5	20,3
1998.III.	octombrie	18.0	57,4	8,9	19,5	3,6	1,9			5,3	22,8	10,6	25,1
1998.IV.	1999 ianuarie	24,0	58,4	7,0	19,8	3,3	1,2			6,4	21,6	9,7	22,5
1999.I.	aprilie	15,7	70,6	4,9	13,0	4,5	0,7			3,8	23,8	10,5	25,5
1999.II.	iulie	13,2	71,4	5,0	11,0	3,8	0,6			3,5	23,3	11,0	31,1
1999.III.	octombrie	16,0	65,7	6,3	14,8	5,2	1,8			5,5	23,6	7,4	24,0
1999.IV.	2000 ianuarie	18,0	60,6	4,4	18,6	3,5	2,0			4,7	24,6	9,8	25,2

Continuarea Tabelului A1

Trimestru	Perioada sondajului	Nu sunt piedici	Cerere insuficientă	Penurie de forță de muncă	Penurie de forță de muncă calificată	Din producția internă	Importate	Importate din zona rublei	Importate din zona dolarului	Penurie de capacitate	Dificultăți de finanțare	Reglementări economice neclare	Incertitudinea mediului economic
		Cerere insuficientă de materii prime și piese de schimb											
2000.I.	aprilie	18,4	63,1	6,1	15,2	3,7	2,0			5,3	22,1	8,6	26,6
2000.II.	iulie	16,9	55,1	7,4	18,9	6,8	3,4			10,1	25,0	12,2	21,6
2000.III.	octombrie	14,8	49,6	9,4	22,2	8,6	3,0			10,2	25,2	10,9	22,6
2000.IV.	2001 ianuarie	23,0	53,6	7,9	23,0	7,1	4,4			8,7	23,0	13,9	23,4
2001.I.	aprilie	17,0	55,8	6,2	19,0	3,5	1,9			8,1	298,	11,6	32,2
2001.II.	iulie	12,1	61,7	6,6	19,1	3,9	2,3			5,5	26,6	13,7	31,6
2001.III.	octombrie	15,7	64,3	5,5	18,4	6,3	1,2			4,3	24,7	8,2	33,3
2001.IV.	2002 ianuarie	14,8	67,0	3,5	15,7	2,6	1,7			2,2	23,0	10,4	30,4
2002.I.	aprilie	16,1	64,8	3,0	16,6	4,0	1,5			2,5	21,1	8,0	26,1
2002.II.	iulie	14,3	67,9	6,3	16,0	3,8	2,5			5,1	23,6	3,4	27,0
2002.III.	octombrie	16,3	66,1	4,0	20,3	4,0	2,6			5,7	18,5	7,9	25,0
2002.IV.	2003 ianuarie	12,2	68,3	3,6	14,5	3,6	1,8			3,6	14,5	9,0	29,9
2003.I.	aprilie	12,4	70,3	3,2	15,1	4,3	2.2			2,2	21,6	4,9	30,3
200,33.II.	iulie	8,7	66,9	4,9	12,5	4,2	1,0			7,0	24,0	11,5	37,6
2003.III.	octombrie	11,7	59,9	7,8	20,8	7,2	3,3			6,8	25,4	17,9	38,1
2003.IV.	2004 ianuarie	9,3	64,0	5,4	17,8	5,0	3,9			4,7	23,6	15,9	43,8
2004.I.	aprilie	16,0	58,0	6,1	16,7	7,9	3,9			5,3	26,8	13,6	37,7
2004.II.	iulie	14,0	54,0	7,1	19,9	11,2	6,2			8,3	25,7	11,6	34,4
2004.III.	octombrie	13,0	59,8	7,0	24,0	9,2	4,4			6,3	28,4	9,2	33,9
2004.IV.	2005 ianuarie	9,1	59,6	7,78	19,7	7,2	4,3			5,3	26,4	15,4	34,6
2005.I.	aprilie	8,8	65,4	3,2	19,3	4,6	1,8			7,8	27,2	12,9	36,4
2005.II.	iulie	8,5	69,7	3,8	23,7	6,6	2,4			5,7	25,6	18,0	37,0
2005.III.	octombrie	10,9	61,7	7,1	22,4	6,6	3,3			8,2	29,0	16,4	37,2
2005.IV	2006 ianuarie	10,3	60,9	3,3	26,6	4,3	3,8			7,6	26,3	14,7	33,7
2006.I.	aprilie	12,6	56,5	6,8	26,2	4,7	4,2			8,9	24,1	12,0	34,0
2006.II.	iulie	11,7	53,2	8,3	30,2	4,9	5,9			8,3	19,0	21,5	46,3
2006.III.	octombrie	10,4	52,0	10,4	30,2	9,4	6,9			8,4	23,8	21,3	48,5
2006.IV.	2007 ianuarie	9,6	47,8	10,1	30,3	8,4	5,1			9,0	25,3	19,7	44,9
2007.I.	aprilie	13,9	50,3	11,9	29,1	6,0	6,0			11,3	21,9	15,9	36,6,4
2007.II.	iulie	7,3	47,6	9,8	32,7	7,8	3,9			8,3	32,7	26,3	53,2
2007.III.	octombrie	6,0	56,0	7,5	41,8	5,2	2,2			9,7	29,9	26,1	57,9
2007.IV.	2008 ianuarie	8,5	56,8	9,0	36,2	8,5	2,5			7,5	28,1	30,2	48,2

Continuarea Tabelului A1

						Cerere insuficientă de materii prime şi piese de schimb							
Trimestru	Perioada sondajului	Nu sunt piedici	Cerere insuficientă	Penurie de forţă de muncă	Penurie de forţă de muncă calificată	Din producţia internă	Importate	Importate din zona rublei	Importate din zona dolarului	Penurie de capacitate	Dificultăţi de finanţare	Reglementări economice neclare	Incertitudinea mediului economic
2008.I.	aprilie	5,3	50,6	8,4	41,6	7,4	4,7			4,7	31,1	27,9	55,3
2008.II.	iulie	10,3	49,7	10,8	38,5	5,1	4,6			9,2	27,7	27,2	54,4
2008.III.	octombrie	3,7	69,4	4,5	20,8	4,2	1,5			3,8	40,0	29,4	66,4
2008.IV	2007 ianuarie	4,5	75,0	2,3	14,0	4,2	1,9			1,1	40,5	35,6	65,9
2009.I.	aprilie	3,9	78,6	0,9	12,7	4,3	2,2			2,2	39,7		62,4
2009.II.	iulie	4,7	76,3	1,4	13,0	4,7	1,4			1,9	39,1	30,7	58,6
2009.III.	octombrie	4,5	76,8	2,3	11,4	2,3	0,8			3,8	36,4	28,0	64,4
2009.IV	2008 ianuarie	8,0	79,1	1,0	13,9	2,0	0,9			2,5	37,3	30,4	58,9
2010.I.	aprilie	5,4	78,4	2,7	9,9	3,3	1,6			2,7	39,6	26,1	52,3
2010 II.	iulie	3.0	69	2.0	14.1	8.1	2.0			4.0	46.5	24.2	54.5
2010 III.	octombrie	3.0	66	3.0	8.0	9.0	7.0			3.0	33.0	25.0	47.0
2010.IV.	ianuarie	6.0	72	2.0	13.0	6.0	1.0			3.0	37.0	24.0	46.0
2011 I.	aprilie	4.0	75	0.0	6.0	4.0	3.0			2.0	31.0	38.0	47.0
2011. II.	iulie	4.0	70	1.0	13.0	3.0	0.0			1.0	40.0	28.0	60.0
2011 III.	octombrie	5.0	71	0.0	12.0	6.0	0.0			5.0	34.0	40.0	65.0
2011 IV.	ianuarie	1.0	79	1.0	11.0	1.0	4.0			0.0	30.0	49.0	67.0
2012 I.	aprilie	5.0	76	0.0	19.0	4.0	2.0			3.0	30.0	39.0	63.0

Notă: Întrebare care a fost pusă respondenţilor: Care factori împiedică cel mai mult producţia firmei dumneavoastră? Au fost posibile răspunsurile multiple. Vezi capetele de tabel. Tabelul indică frecvenţa relativă a răspunsurilor (toţi respondenţii = 100)

Sursa: Comunicare directă de la Kopint-Tarki (Institutului Economic şi de Cercetare a Pieţei, Budapesta).

Figura 3.4 repezintă forma grafică a câteva serii temporale din acest tabel.

Eseul III

LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ

Reflecţii asupra schimbărilor ce au urmat prăbuşirii sistemului socialist

Secţiunea 1

Introducere[1]

Scopul Revoluţiei Franceze a fost răsturnarea tiraniei. Sărbătorim acum aniversarea a douăzeci de ani de la un eveniment de nu mai mică importanţă istorică: înlăturarea tiraniei dictaturii comuniste. Ne-am reunit la Bucureşti, singura ţară unde aceste schimbări dramatice au implicat violenţă şi vărsare de sânge. Aceasta e însă excepţia care întăreşte regula: în celelalte ţări din regiune, această schimbare fundamentală s-a petrecut în mod paşnic. Acum douăzeci de ani, a avut loc o „revoluţie de catifea". Dar, chiar dacă ea s-a produs fără vărsare de sânge, a fost revoluţie, drept pentru care întrebarea este îndreptăţită: „Ce s-a înfăptuit din deviza revoluţiei: *Liberté, Égalité, Fraternité*?"

Tripla deviză a Revoluţiei Franceze nu conţine, desigur, toate valorile fundamentale. Lipsesc în mod frapant două valori strâns corelate între ele: creşterea şi bunăstarea materială. Alţi analişti ai transformării postsocialiste au analizat deja în numeroase studii realizarea acestor două scopuri de importanţă fundamentală (vezi, de exemplu, BERD, 2008, 2009). Tocmai de aceea îndrăznesc să-mi concentrez atenţia asupra valorilor importante enunţate în titlu.

Iar acestea au fost examinate în detaliu în numeroase analize valoroase. Limita de spaţiu nu-mi îngăduie să intru în amănunte; scopul conferinţei mele este mai degrabă schiţarea unui cadru amplu pentru dezbaterile conferinţei.

---

1. Fundaţia Erste şi Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche au organizat la Bucureşti, în iunie 2009, o conferinţă internaţională intitulată „The Future of Social Change. Visions and Perspectives after Twenty Years of Transition". Prezenta lucrare reprezintă traducerea în limba română a versiunii maghiare a prezentării introductive ţinute în limba engleză la această conferinţă. Le sunt recunoscător lui Pál Czeglédi, Zsuzsa Dániel, Judit Hürkecy, Judit Kapás, Zdenek Kudra, Balázs Muraközi şi Dániel Róna pentru sfaturile lor preţioase, precum şi pentru ajutorul dat în munca de documentare şi editare a studiului. Aduc mulţumiri Fundaţiei Erste, celor de la Collegium Budapest, precum şi celor de la Central European University pentru sprijinul acordat în cercetările care au stat la baza prezentului eseu.

Secţiunea 2

Liberté

Libertatea este o mulţime formată din diverse drepturi. Să împărţim această mulţime cuprinzătoare în trei părţi şi să examinăm fiecare submulţime separat.

2.1. DREPTURI POLITICE ŞI DREPTURI ALE OMULUI

Cetăţenii din sistemul comunist au fost privaţi de drepturile fundamentale ale omului. Schimbarea de regim ne-a garantat toate drepturile politice de bază:

- libertatea de exprimare,
- libertatea presei, descătuşată de cenzura făţişă sau disimulată,
- libertatea de întrunire şi asociere,
- libertatea de a călători,
- dreptul de a critica regimul şi dreptul la protest politic,
- libertatea de a desfiinţa partidul-stat şi dreptul de a alege între partide şi ideologii aflate în competiţie.

Aceasta a condus, în regiunea noastră, la uriaşul val nou, cel al *democraţiei*. Folosesc aici sensul simplu, larg acceptat, al termenului „democraţie" şi nu intru în problematica pe care o ridică definirea conceptului. În consecinţă, *condiţia minimă* pentru a considera o ţară drept democraţie este următoarea: schimbarea regimului nu se petrece prin crimă politică, lovitură de stat militară, conspiraţie la curtea monarhului sau revoltă armată. În democraţie, cei aflaţi la putere pot fi destituiţi într-un mod clar reglementat, prin alegeri pluripartite paşnice, civilizate.

Tabelul 2.1 prezintă situaţia din primele zece ţări central-est-europene membre ale Uniunii Europene. Caracterul democratic al acestor ţări este atestat de faptul că în fiecare dintre ele s-au ţinut de mai multe ori alegeri libere, în cadrul cărora forţele guvernamentale aflate la putere au fost

destituite. Până în momentul de faţă, în niciuna dintre ţări n-a ajuns la putere un regim politic care să fi reuşit să se „cimenteze" durabil, adică să elimine pentru multă vreme şansele forţelor din opoziţie, ale victoriei partidelor rivale.[1]

Tabelul 2.1. Schimbarea de regim în zece ţări central-est-europene membre ale Uniunii Europene, 1989–2008

Ţară	Alegeri 1989–2008	Schimbări de regim	Anul transformării
Bulgaria	6	5	1991, 1994, 1997, 2001, 2005
Estonia	6	5	1990, 1995, 1999, 2003, 2007
Letonia	6	4	1990, 1995, 1998, 2002
Lituania	6	6	1990, 1993, 1996, 2000, 2004, 2008
Polonia	7	6	1991, 1993, 1997, 2001, 2005, 2007
Republica Cehă	6	4	1990, 1992, 1998, 2006
Republica Slovacă	6	5	1990, 1992, 1994, 1998, 2006
România	6	5	1990, 1996, 2000, 2004, 2008
Slovenia	6	4	1990, 1992, 2004, 2008
Ungaria	5	4	1990, 1994, 1998, 2002

Notă: „Schimbarea de regim" are loc dacă: 1. după alegeri, coaliţia aflată la guvernare este înlocuită în proporţie semnificativă, inclusiv 2. au loc schimbări petrecute în conducerea guvernului şi 3. se schimbă priorităţile strategice.

Sursa: Tabelul a fost elaborat de Zdenek Kudrna (CEU), pe baza Economist Intelligence Unit Country Reports (1990–2008).

Pentru mulţi—îndeosebi pentru membrii generaţiilor mai tinere—, drepturile politice sunt elemente de la sine înţelese ale unei vieţi normale. Însă acestea nu sunt deloc de la sine înţelese! Să ne gândim bunăoară la China, unde s-a trecut cu viteză maximă la economia de piaţă funcţională, dar unde n-au avut loc, în paralel, şi prefaceri în domeniul sferei politice.

1. Volumul de faţă publică în formă identică studiul din iunie 2009; forma iniţială a textului nu a fost modificată. Sunt gata să mă confrunt cu întrebarea, nu totdeauna uşoară: va rezista oare la proba timpului, a unei retrospective mai îndepărtate, ceea ce a oferit studiul la vremea respectivă?

Îmi asum şi astăzi întregul conţinut al studiului *Liberté, Égalité, Fraternité*. La rândurile de mai sus şi la Tabelul 2.1, care oferă o privire de ansamblu asupra alegerilor est-europene până în anul 2008, trebuie totuşi să adaug o remarcă suplimentară. Nu e sigur că afirmaţia din studiu—potrivit căreia nicio forţă politică şi niciun guvern câştigător din ţările est-europene nu s-a „cimentat" durabil—va rămâne valabilă. Studiul nu se ocupă în mod special de Ungaria, ci de toată regiunea. Acum însă atrag atenţia cititorului asupra evoluţiei din Ungaria. Continuând şirul de date din tabel, la alegerile din 2010, guvernul precedent a fost destituit paşnic, cu respectarea tuturor regulilor formale, şi cu asta a fost din nou îndeplinit criteriul minim al afirmării democraţiei. Dar de atunci însă se constată fenomene îngrijorătoare în această privinţă: au avut loc nenumărate transformări vizând „cimentarea" dominaţiei forţelor politice aflate la guvernare la ora actuală. Încă n-a venit vremea studierii ştiinţifice a problemei; această temă de o importanţă-cheie impune noi cercetări temeinice şi obiective. (Nota autorului, adăugată—în mai 2011, în stadiul de corectură—la textul anterior.)

A douăzecea aniversare a prăbuşirii tiraniei politice din Europa de Est coincide cu a douăzecea aniversare a înăbuşirii în sânge a demonstraţiilor prodemocraţie din Piaţa Tiananmen. Nici anul acesta chinezii n-au putut să se adune în această piaţă în vederea comemorării. China a rămas un stat poliţienesc brutal. Noi, est-europenii, putem fi recunoscători că am primit — ca pe un mare dar — libertatea economică şi pe cea politică în acelaşi timp. E unică în istoria democraţiei şi a capitalismului realizarea concomitentă a acestor două mari transformări, şi asta — la scară istorică — într-un timp foarte scurt.

2.2. DREPTUL LA LIBERA INIŢIATIVĂ, LA ACCESUL PE PIAŢA LIBERĂ ŞI LA PROPRIETATE PRIVATĂ

Pentru aceste drepturi, au fost necesare multe schimbări instituţionale, printre altele adoptarea a numeroase legi noi şi crearea de tribunale independente, capabile să le impună.

Tabelul 2.2. Indexul libertăţii economice în lume (Economic Freedom of the World, EFW Index) – în ţările postsocialiste

Ţară	1990	1995	2006
Albania	4,12	4,49	6,99
Bulgaria	4,08	4,48	6,54
Estonia		5,55	7,82
Letonia		4,91	7,20
Lituania	4,89	7,23	
Polonia	4,00	5,3	6,77
Republica Cehă	5,81	6,84	
Republica Slovacă		5,54	7,52
România	4,73	3,98	6,58
Slovenia		4,96	6,40
Ucraina		3,9	5,51
Ungaria	5,35	6,36	7,41
Media în lume	5, 68	5,99	6,58

Notă: Indexul EFW este calculat de Fraser Institute (Statele Unite). Libertatea economică e măsurată în total prin 42 de indicatori în cinci domenii: cheltuielile guvernamentale, structura juridică şi dreptul de proprietate, accesul la capital, libertatea schimbului comercial internaţional şi creditul, reglementarea muncii şi activitatea comercială. Cu aceşti 42 de indicatori se calculează un index sinoptic, a cărui valoare maximă este — teoretic — 10, iar valoarea minimă este 0. Vezi prezentarea metodologiei în Gwartney–Lawson (2008). În 2006, valoarea maximă, de 8,94, a Indexului EFW a fost atinsă de Hong Kong, iar cea minimă, de 2,67, de Zimbabwe.

Sursa: Tabelul a fost întocmit de Judit Kapás şi Pál Ceglédi, profesori la Facultatea de Ştiinţe Economice a Universităţii din Debreţin. Sursa originară este Gwartney&Lawson (2008).

Există mai multe tipuri de evaluări privind proporţia modificărilor petrecute în domeniul libertăţii economice. Prezint, în Tabelul 2.2, bine cunoscutul indicator *Index of Economic Freedom* (Indicele libertăţii

economice), pentru mai buna înţelegere a transformărilor uriaşe petrecute în regiune.

Numeroase cercetări au demonstrat că, în măsura în care capătă preponderenţă proprietatea privată (faţă de proprietatea publică), liberul acces pe piaţă şi concurenţa, atunci creşterea se accelerează, sporeşte ritmul dezvoltării inovaţiei şi a tehnologiei şi se ameliorează eficienţa. Valoarea *instrumentală* a libertăţii economice este, aşadar, semnificativă, deoarece ajută la realizarea unor valori fundamentale, cum ar fi creşterea bunăstării materiale a cetăţenilor. În acest studiu însă, am pus accentul pe valoarea în sine a dreptului la libera iniţiativă. A începe o afacere, a intra pe piaţă, a înfrunta concurenţa şi a experimenta inovaţii prin proprie iniţiativă—şi nu pe bază de indicaţii sau de aprobări birocratice—este un *drept al omului* care, independent de consecinţele economice, este un lucru bun şi dezirabil în sine. Subliniez acest aspect *etic*, pentru că, în unilaterala abordare tehnocratică, nu capătă suficientă atenţie.

2.3. LIBERTATEA DE A ALEGE ÎNTRE DIFERITE BUNURI ŞI SERVICII

Sistemul socialist a creat o economie de penurie. Din acest punct de vedere—pe lângă Uniunea Sovietică şi Polonia—, România, ţara-gazdă a conferinţei noastre, s-a confruntat cu cea mai dificilă situaţie până la prăbuşirea regimului. Întreruperile neanunţate ale curentului electric au provocat daune considerabile întreprinderilor şi consumatorilor casnici. Cozi lungi şi rafturi goale îi întâmpinau pe oameni, pentru că exista o lipsă gravă şi recurentă de alimente de bază şi alte bunuri de consum.[1] Ca să-ţi poţi cumpăra maşină sau locuinţă, trebuia să aştepţi ani de zile.

Asemenea anterior amintitelor dimensiuni ale libertăţii, nici dispariţia economiei de penurie şi nici apariţia pieţei cumpărătorilor nu le consider drept simple schimbări economice. Aceste schimbări au, la rândul lor, consecinţe *etice*, căci au sporit *libertatea individuală*. Caracterul cronic al economiei de penurie ne privează de un drept fundamental, şi anume de posibilitatea de a alege liber ce cumpărăm. Toată lumea are dreptul de a decide pe ce îşi cheltuieşte venitul. În cazul lipsei cronice de bunuri, sfera produselor aflate la dispoziţie limita această libertate. Cumpărătorii se vedeau nevoiţi să înlocuiască: nu puteau cumpăra ce şi-ar fi dorit, astfel că luau ceea ce se găsea în momentul respectiv. Asta îi aducea într-o

1. Tinerii—care, spre norocul lor, n-au experienţe proprii în acest sens—se pot informa despre economia de penurie nu doar din cărţile de specialitate. Să citească romanul *A fehér király* (*Regele alb*) al lui György Dragomán (2005; ediţia în limba engleză: *The White King*, 2005), şi atunci poate vor înţelege ceva din ceea ce a însemnat, pentru un adolescent, în România lui Ceauşescu, statul la coadă, bananele care se găseau doar în mod excepţional, întreruperile imprevizibile de curent.

situaţie umilitoare. Erau constrânşi să adopte un comportament nepretenţios şi slugarnic sau, eventual, încercau să-l mituiască pe vânzător. Toate acestea au dispărut cu repeziciune.

Deseori, auzim următoarea opinie: este totuna dacă îngrădirea efectivă e prezentă pe partea de cerere sau pe partea de ofertă, deoarece caracterul limitat al venitului sau al bunurilor disponibile reduce deopotrivă posibilităţile de acţiune. Nu sunt de acord cu acest punct de vedere, pentru că diferenţa dintre cele două limitări o consider una de fond. Libertatea pe care o are consumatorul de a alege nu are legătură cu luxul bogaţilor. Oamenii mai înstăriţi găsesc întotdeauna modalitatea de a ocoli distribuirea administrativă şi-şi procură bunurile de pe piaţa neagră sau cu ajutorul valutei forte. Economia de penurie le-a pricinuit oamenilor mai săraci — în sens relativ — mai multe prejudicii, pentru că n-au izbutit să-şi cheltuiască modestele venituri şi mai modestele economii, aşa cum şi-ar fi dorit.

Rezumând cele de până acum: ne putem bucura de rezultate semnificative în domeniul libertăţii. Este o constatare tristă, şi totuşi un fapt psihosocial, că o mare parte a oamenilor nu acordă mare valoare libertăţii; mulţi consideră mai importante celelalte valori de bază. Numeroase evaluări compară gradul de însemnătate pe care oamenii îl acordă fiecărei valori de bază. Dintre acestea, prezint în Tabelul 2.3 câteva dintre rezultatele bine cunoscutului World Values Survey.

Tabelul 2.3. Valori — libertate *versus* ordine

Ţară	Adepţii libertăţii (pondere respondenţi)	Adepţii ordinii (pondere respondenţi)
Polonia	19,8	66,3
Bulgaria	26,3	64,0
Ungaria	27,2	63,4
RDG	27,5	68,3
Republica Cehă	21,4	72,4
Republica Slovacă	21,9	74,6
RFG	45,7	45,8
România	31,6	61,2
Suedia	48,1	42,5
SUA	48,9	46,2
Spania	50,5	42,9
Media în lume	40,9	54,0

Notă: Perioada cercetării: 1997–1998. Respondenţilor li s-a pus următoarea întrebare: „Dacă ar trebui să alegeţi, care consideraţi că este sarcina cea mai importantă a guvernului: 1. Să menţină ordinea în societate? *sau* 2. Să respecte libertatea indivizilor?"
Sursa: World Values Survey (1995), tabelul 4.

În Tabelul 2.3, se poate vedea limpede că în regiunea postsocialistă semnificativ mai puţine persoane consideră că libertatea face parte din categoria celor mai importante valori comparativ cu acelea din ţările care şi înainte de 1989 au avut un sistem capitalist.

Faptul evidenţiază rolul esenţial al sistemului educaţional în mai buna înţelegere a importanţei libertăţii de către tineri. Încă din şcoala generală, ba chiar de la grădiniţă, ar trebui acordată atenţie acestui aspect. La nivelul educaţiei secundare şi la toate nivelurile învăţământului superior ar fi importantă conştientizarea acestei valori fundamentale. În sfârşit, şi presa tipărită, şi cea electronică, precum şi internetul ar putea juca un rol însemnat în sublinierea importanţei libertăţii. Toţi cei care exercită vreo influenţă asupra gândirii oamenilor — profesori, oameni politici şi jurnalişti — sunt răspunzători pentru asta.

Ne confruntăm simultan atât cu procese care atestă succesul democraţiei, cât şi cu unele care înspăimântă. Competiţia dintre partide comportă efecte secundare repugnante, cum ar fi răspândirea corupţiei, a iresponsabilităţii şi a demagogiei. În rândul alegătorilor şi-a făcut apariţia deziluzia în democraţia parlamentară, cu cortegiul său de confruntări politice şi de rivalităţi între partide. Anumite grupuri sociale ar dori un conducător puternic, o mai eficientă siguranţă publică şi o poliţie fermă. Este alarmant şi întristător faptul că unele forţe de extremă dreaptă — care au câştigat voturi printr-o retorică deşănţat rasistă, antisemită, antiţigănească şi anticapitalistă — se bucură de o susţinere considerabilă. În ţările postsocialiste, extrema dreaptă uzează — şi abuzează — de libertatea de exprimare şi de întrunire pentru a submina bazele drepturilor omului şi ale libertăţii. În mod regretabil, criza actuală a provocat multă suferinţă, ce poate crea un mediu propice atacurilor de acest gen şi chiar ar putea să paveze drumul spre tiranie. Nu doar una sau alta dintre ţările postsocialiste, ci toată Europa trebuie să fie vigilentă. Să nu uităm Weimarul!

Secţiunea 3

Égalité

Socialismul de tip sovietic n-a asigurat, în realitate, egalitatea. La nivelul principiilor, cu toţii beneficiau de bunuri pe baza muncii lor. Acest punct de plecare meritocratic s-a tradus însă în practica socialismului real prin faptul că partidul era cel care judeca meritele individuale. Pe această bază, eroul muncii socialiste obţinea un venit considerabil mai mare decât un muncitor obişnuit, iar un secretar de partid de la sector primea mai mult decât un profesor universitar. Membrii nomenclaturii se bucurau de privilegii materiale. Nu neapărat salariul le era cu mult mai ridicat, ci erau recompensaţi sub forma condiţiilor locative mai bune, a accesului la bunuri care lipseau de pe piaţă, a spitalelor mai bine echipate şi a biletelor de trimitere la odihnă.

Da, exista o oarecare inegalitate, dar, dacă parcurgem distribuţia veniturilor şi averii populaţiei, reiese că societatea era caracterizată mai degrabă de un fel de egalizare cenuşie, de reducerea drastică a inegalităţilor sociale. Din punctul de vedere al salariului, nu exista o diferenţă prea mare între venitul directorului unei mari întreprinderi şi cel al unui simplu angajat. Conducătorul eficient şi cel risipitor, cel inovator şi cel retrograd din domeniul industriei sau cel al agriculturii primeau o remuneraţie asemănătoare. Iar micile diferenţe faţă de venitul mediu depindeau mai degrabă de gradul de loialitate faţă de partid, decât de performanţă, de cunoştinţe, de sârguinţă sau de spiritul inovator.

După schimbarea sistemului, situaţia distribuţiei veniturilor s-a schimbat în mod fundamental în foarte scurt timp. Să ne uităm mai întâi la câteva cifre din Tabelul 3.1!

Există mari diferenţe între unele ţări, ale căror cauze nu le discut aici. Dacă plasăm ţările postsocialiste pe o listă mai lungă, unde figurează şi ţări care n-au fost socialiste şi le clasăm în funcţie de indicatorul inegalităţii, vom observa că locul diferitelor ţări postsocialiste în clasament este foarte diferit. Prin urmare, nu încape îndoială că, pe lângă

factorul schimbării sistemului, există şi alte cauze care joacă un rol important în crearea inegalităţilor.

În locul comparaţiei dintre ţări, să examinăm acum transformările petrecute în timp şi să confruntăm situaţia de dinaintea schimbării de regim cu cea existentă aproximativ cincisprezece ani mai târziu. Putem vedea în fiecare caz valori ce diferă semnificativ, ba în unele locuri chiar dramatic. Acestea indică impactul social profund al schimbării sistemului.

Numeroase influenţe au condus la creşterea inegalităţii. (Vezi Kolosi–Tóth, 2008, Milanovic, 1999, Milanovic–Ersado, 2009, Mitra–Yemtsov, 2006.)

Tabelul 3.1. Inegalitatea consumului
(indexul GINI al consumului pe cap de locuitor)

Ţări	1987–1990	2003
Bulgaria	0,245	0,351
Estonia	0,240	0,402
Polonia	0,255	0,356
Letonia	0,240	0,379
Lituania	0,248	0,318
Ungaria	0,214	0,268
Republica Cehă	0,197	0,234
Republica Slovacă	0,816	0,299
România	0,232	0,352
Slovenia	0,220	0,220

Sursă: Mitra, Yemtsov (2006).

În cursul schimbării de regim, au fost avantajaţi câştigătorii: întreprinzători de succes, oameni dotaţi cu un simţ extraordinar al afacerilor, inovatori care au introdus noi produse şi metode sau au deschis noi pieţe şi conducători care au facilitat adaptarea flexibilă a întreprinderilor la noul mediu economic, la schimbările survenite pe pieţele interne şi externe. Mulţi dintre ei au profitat de cunoaşterea limbilor străine şi a tehnologiilor informaţionale moderne. Economia de piaţă a recompensat cu generozitate toate aceste aptitudini şi eforturi. Iată una dintre marile virtuţi ale pieţei: răsplăteşte în mod deosebit performanţele deosebite. Aceasta este una dintre condiţiile indispensabile ale inovaţiei, concurenţei şi eficienţei.

Succesul financiar a avut desigur, pe lângă meritele reale, şi alte surse. Unii au fost foarte descurcăreţi în procesul privatizării, obţinând foarte ieftin sau gratuit bunurile deţinute anterior de stat, nefiind, de multe ori, prea departe de furt. Au existat şi alţii, care şi-au folosit cu succes relaţiile făurite anterior, fie în ţară, fie în alte state socialiste. Alţii nu s-au sfiit nici să mituiască birocraţi şi politicieni. Latura folositoare şi luminoasă, respectiv cea nocivă şi întunecată a privatizării nu pot fi delimitate cu stricteţe. Toate elementele curate şi murdare — albul şi negrul — se constituie într-o

masă cenuşie, vâscoasă. Este evident însă că la limita superioară a distribuţiei veniturilor au apărut câştiguri foarte mari, reprezentând un multiplu al celor mai înalte venituri din socialism.

Şi la limita inferioară a distribuţiei s-au petrecut schimbări grave, determinate de mai mulţi factori.

- Cea mai importantă schimbare s-a petrecut pe piaţa muncii. În sistemul socialist, ajuns la maturitate, exista nu doar ocuparea totală a forţei de muncă, ba chiar o lipsă cronică a acesteia. Şomajul a însemnat o traumă îngrozitoare într-o societate neobişnută cu acest fenomen, care a pus oamenii la grea încercare. O parte dintre femei s-au retras voluntar de pe piaţa muncii şi, lucrând în propria gospodărie, şi-au îndeplinit rolul social de soţii şi mame. Exceptând însă micul grup al celor care s-au retras voluntar, desfiinţarea locurilor de muncă a dus la scăderea drastică a ratei de ocupare a forţei de muncă şi a creat grupul considerabil al şomerilor înregistraţi.
- Mulţi oameni, dintr-un anumit punct de vedere, „s-au devalorizat": şi-au pierdut poziţia anterioară mai înaltă şi au fost nevoiţi să se mulţumească cu slujbe mai prost plătite.
- Valoarea reală a pensiilor — în primul rând, ca urmare a perioadelor de inflaţie — a scăzut în mod considerabil, astfel că milioane de vârstnici s-au afundat într-o sărăcie lucie.

Discriminarea îşi face apariţia şi ea, sub diferite forme. În vreme ce, în principiu, toţi locuitorii ţărilor democratice se bucură de aceleaşi drepturi, se face simţită discriminarea romilor. Ţiganii trăiesc în număr mare în Ungaria, România, Republica Slovacă şi în alte ţări postsocialiste. Printre ei, rata şomajului este mult mai ridicată decât în ansamblul populaţiei.

Deoarece mulţi cercetători au examinat efectul transformării postsocialiste asupra distribuţiei veniturilor, avem la dispoziţie, în acest sens, o bogată literatură empirică. Nu există lucrare în acest domeniu tematic care să dezmintă afirmaţia generală: inegalitatea a crescut în mod considerabil. Creşterea diferenţei dintre bogaţi şi săraci a fost parţial provocată de procesul tranziţiei — transformările rapide şi radicale, mişcările sociale de diferite orientări, care poate funcţionează doar *temporar*. Printre cauze figurează însă şi unele caracteristici *permanente* ale sistemului capitalist. Însuşirea inalienabilă a capitalismului este aceea de a genera, într-o mult mai mare măsură decât socialismul, inegalităţi de venituri.

Dar faptul că inegalitatea mai pronunţată este o caracteristică sistemică a capitalismului nu înseamnă că tot ce putem face este să contemplăm inerţi fenomenul. Inegalitatea nu poate fi eliminată fără transformarea sistemului, dar, într-o oarecare măsură, ea poate fi influenţată. Activitatea guvernului este în măsură să scadă gradul de inegalitate. O parte însemnată a alegătorilor de pretutindeni aşteaptă ca politica economică să aibă

caracter redistributiv. Tabelul 3.2 arată că susţinerea politicii economice de reducere a inegalităţilor este mai puternică într-o mare parte a ţărilor postsocialiste, decât în cea mai mare parte a ţărilor care n-au cunoscut socialismul. Mai degrabă înclină *media* est-europeană spre o politică economică de egalizare, decât media mondială. (Trebuie însă adăugat că există ţări europene, precum Spania, Cipru, Franţa şi Finlanda, care devansează câteva ţări postsocialiste, în care opinia publică nu prea înclină spre egalizare.)

Tabelul 3.2. Opinia publică privitoare la măsurile guvernului luate în interesul atenuării inegalităţii veniturilor

Ţară	Valoarea medie a răspunsurilor
Austria	2,15
Belgia	2,25
Bulgaria	1,55
Cipru	1,91
Danemarca	2,92
Marea Britanie	2,54
Estonia	2,04
Finlanda	2,07
Franţa	1,91
Olanda	2,52
Irlanda	2,28
Polonia	2,00
Ungaria	1,66
Germania	2,37
Norvegia	2,43
Rusia	1,88
Portugalia	1,78
Spania	1,89
Elveţia	2,29
Suedia	2,27
Republica Slovacă	2,07
Slovenia	1,95
Ucraina	1,7
Europa Centrală şi de Est (medie ponderată)	1,85
În întreaga lume (medie ponderată)	2,12

Notă: Anul investigaţiei: 2006. S-a pus următoarea întrebare respondenţilor: „Vă rog să indicaţi în ce măsură sunteţi de acord cu următoarea afirmaţie: «Guvernul ar trebui să ia măsuri în interesul reducerii diferenţelor de venituri», cu variantele.

1. Sunt cu totul de acord,
2. Sunt de acord,
3. Nu pot să refuz, dar nici nu sunt de acord,
4. Nu sunt de acord,
5. Nu sunt deloc de acord."

Sursa: European Social Survey (2006/2007, runda a treia). Distribuitor: Norwegian Social Science Data Services (NSD).

„Să plătească bogaţii!"—este o deviză recurentă. Asta nu e numai cerinţa lucidă necesară unui buget corect: impozitele trebuie percepute de la contribuabilii de la care dările se pot colecta în mod eficient. Această deviză se bazează mai curând pe afecte: mulţi simt că este injust că bogaţii sunt bogaţi. Ce poate anihila un asemenea sentiment negativ? Trebuie, firește, să-i deposedăm de o cât mai mare parte a venitului şi a averii lor! Nu este de mirare că această lozincă a devenit unul dintre elementele centrale ale retoricii politice populiste. N-aş vrea să mă raliez celor care scandează asta. Asemenea multor alţi oameni, nici pe mine nu mă bucură măsurile inspirate de Robin Hood.

Instrumentul cel mai important pentru reducerea inegalităţilor este crearea egalităţii mai mari de şanse. Învăţământul joacă un rol hotărâtor şi în această privinţă. Este bine cunoscut—fiind totuşi adevărul cel mai însemnat—că inegalitatea veniturilor provine din inegalitatea posibilităţii de instruire. Au apărut studii importante şi foarte convingătoare privind acest subiect. Condiţiile mai modeste de start ale copiilor născuţi în familii mai sărace, sau chiar analfabete, reprezintă un dezavantaj enorm faţă de copiii părinţilor cu şcolarizare superioară. Şansele lor continuă să scadă şi din cauza faptului că au mai puţini sorţi de a fi admişi la şcoli mai bune sau la universitate. Nu ajunge să vorbim despre drepturi egale: trebuie să sprijinim în mod activ educaţia copiilor aflaţi în situaţii defavorizate.

Pe lângă diferenţele enorme prezente în sistemul şcolar tradiţional, să nu uităm nici inegalităţile de cunoştinţe, în sensul larg al cuvântului. În societatea informaţională de azi, cunoştinţele legate de folosirea calculatorului, a internetului şi a altor instrumente ale tehnologiei informaţionale moderne sunt de importanţă fundamentală în muncile mai bine plătite. Aceşti factori pot avea un efect mult mai puternic asupra distribuirii veniturilor, decât, bunăoară, natura progresivă a cotei de impozitare.

La ameliorarea stării de indispoziţie provocate de existenţa inegalităţilor ar putea contribui apariţia unor rezultate tangibile în lupta dusă împotriva corupţiei.[1] S-ar consolida conştiinţa legăturii strânse dintre performanţa reală şi venitul ridicat, şi ar fi socotit mai degrabă o excepţie cazul cuiva care ar ajunge la venituri mari şi la o avere considerabilă pe căi necinstite.

1. Mulţi oameni reacţionează cu dezamăgire şi cu pierderea încrederii în instituţii văzând corupţia tot mai răspândită, evaziunea fiscală şi tolerarea de către stat a încălcării masive a legilor (vezi Tóth, 2009). Printre altele, şi această stare de spirit contribuie la amplificarea agitaţiei tot mai intense şi mai sonore ce-şi are obârşia în inegalitatea aflată în creştere.

Secţiunea 4

Fraternité

...sau putem folosi un sinonim foarte răspândit în ziua de azi: „solidaritate". Această cerinţă etică, potrivit căreia trebuie să manifestăm solidaritate faţă de concetăţenii noştri, reprezintă una dintre cele mai complexe probleme cu care fiecare societate — şi cu atât mai mult societăţile postsocialiste — este obligată să se confrunte.

Sistemul socialist ne-a lăsat moştenire *un stat al bunăstării „născut prematur"*. Am formulat această expresie la începutul tranziţiei. Unii dintre colegi au fost de acord cu ea, alţii însă au respins-o cu îndârjire. Mi-am făcut duşmani cu multe dintre scrierile mele, dar nicio altă afirmaţie nu le-a sporit tabăra într-atât, precum aceasta.

Statul socialist a stabilit prin lege, şi a pus şi în practică, dreptul cetăţenilor de a avea acces la diferite servicii şi beneficii.

- Toată lumea avea dreptul la asistenţă medicală gratuită, însă în multe clinici şi spitale nivelul serviciilor era necorespunzător: însănătoşirea bolnavilor era îngreunată de cozile lungi, de camerele de spital supraaglomerate, de echipamentul medical depăşit, de condiţiile de igienă inacceptabile şi de lipsa medicamentelor.
- Toată lumea avea dreptul la educaţie gratuită, dar nivelul educaţiei rămânea inegal: profesorii erau prost plătiţi şi suprasolicitaţi. Cariera de profesor n-o alegeau neapărat cei mai potriviţi pentru acest lucru. Şcolile erau supraaglomerate şi nu erau echipate corespunzător cu mobilier, ca să nu mai vorbim despre mijloacele de tehnologie informaţională.
- Toată lumea îşi putea permite să plătească chiria pentru o locuinţă de stat subvenţionată, dar trebuia ca tinerii să aştepte mulţi ani ca să se mute într-o locuinţă proprie. În plus, calitatea locuinţelor clădite de industria socialistă a construcţiilor era, de multe ori, sub orice critică.

- Întreprinderea sau consiliul local asigura — pentru fiecare familie care solicita acest lucru — creşe sau grădiniţe, care stăteau la dispoziţie gratuit sau la preţuri scăzute, modice.
- În sectorul public (inclusiv în întreprinderile aflate în proprietatea statului), fiecare angajat care atingea limita de vârstă pentru pensionare primea o pensie de stat finanţată de la buget, de la fondul naţional de pensii garantat de către bugetul de stat sau de către întreprindere.

Am numit generic *stat al bunăstării „născut prematur"* organismul statal care a tradus în fapt toate aceste alocaţii (şi alte ajutoare gratuite sau cvasigratuite, cu statut asemănător). Am folosit sintagma „născut prematur", pentru că, împreună cu mulţi alţi cercetători, am conchis că nivelul de dezvoltare a economiilor socialiste n-a făcut posibilă respectarea promisiunilor privitoare la alocaţiile enumerate mai sus. În practică, statul fie a fost incapabil să-şi onoreze angajamentele referitoare la ansamblul drepturilor universale, fie, dacă a încercat s-o facă, a realizat acest deziderat doar la un nivel calitativ scăzut, modest. Deosebirea dintre serviciile cuvenite în principiu tuturor şi alocaţiile reale, diferenţa dintre promisiunile statului şi resursele aflate realmente la dispoziţie, constituie o însuşire tipică sistemică a socialismului. Iar această moştenire a reprezentat problema cea mai serioasă pentru decidenţii politicii economice a tranziţiei.[1]

În ce direcţie s-o pornim mai departe din această stare incipientă a *„prematur născutului" stat al bunăstării*? N-aş vrea să propun acum un program concret, să prezint argumente pro şi contra acestuia. Am făcut-o deja în alte studii. În loc de asta, doresc să propun o imagine de ansamblu, prezentând cele patru posibile tipuri de raportare la statul bunăstării, dintre care două sunt „pure", iar două „eterogene".

Să începem cu cele două abordări „clare".

Conform *primei abordări*, trebuie renunţat la alocaţiile *universale*. Ele trebuie înlocuite cu principiul ajutorării nevoiaşilor. Da, considerăm importantă ideea de *Fraternité*, suntem cu toţii fraţi, dar cei mai mulţi fraţi n-au nevoie de ajutorul nostru, se pot îngriji şi singuri. Îi ajutăm atunci când vedem că nu-şi pot rezolva problemele pe cont propriu. Voi ilustra această abordare dând câteva exemple:

- Dreptul universal de acces gratuit la învăţământul universitar trebuie anulat. Trebuie introdusă taxa şcolară. Cei care nu-şi pot permite să plătească taxa şcolară să primească un credit studenţesc, pe care să-l ramburseze ulterior, din viitoarele lor venituri mai consistente. Pe lângă asta, pot primi bursă specială aceia (şi numai aceia)

1. Haggard şi Kaufmann (2008) fac o prezentare cuprinzătoare şi temeinică a reformelor statului bunăstării care au avut loc în zona postsocialistă, comparându-le cu schimbările de aceeaşi factură petrecute în America Latină şi în Asia de Est.

care fără această bursă n-ar putea să-şi asigure o viaţă normală de student.

- Dacă dreptul de îngrijire gratuită a copiilor în cadrul grădiniţelor este universal, atunci toate familiile — fie bogate, fie sărace — trebuie să primească, pe baza numărului de copii, acest drept de la stat, care este obligat să asigure pentru toţi copiii locuri gratuite în grădiniţe. Pe baza principiului sprijinirii persoanelor nevoiaşe însă, au dreptul la ajutor special din partea statului (şi, în ultimă instanţă, a contribuabililor) numai familiile care nu-şi pot îngădui cheltuielile legate de îngrijirea copiilor şi nu pot plăti pentru serviciile unei grădiniţe.

Aceasta e direcţia pe care o consideră bună cei mai mulţi economişti şi reformatori pro-piaţă. Tot pe aceasta o acceptă şi politicienii cu adevărat conservatori, care sunt adepţii principiilor liberale (termenul „liberal" îl folosesc aici în sens european, şi nu american).

Aceasta e direcţia care ar ajuta ca statul postsocialist al bunăstării să se contracte la dimensiuni care să corespundă mai bine nivelului său de dezvoltare economică.

Prima abordare e susţinută şi de argumente *pragmatice*: favorizarea echilibrului bugetar, cote de impozitare mai scăzute care să stimuleze investiţiile, creşterea ocupării forţei de muncă şi consolidarea spiritului antreprenorial. Auzim şi argumente care provin din domeniul *filozofiei politice*: respectarea autonomiei individuale, libertatea alegerii, respingerea atitudinii paternaliste a statului şi, în ultimă instanţă, neamestecul politicienilor în sfera intimă şi în deciziile individuale.

Conform celei de *a doua abordări*, trebuie păstrat caracterul universal al paletei de drepturi cuvenite şi, totodată, respinse toate încercările ce vizează limitarea ajutoarelor. Trebuie gândită şi lărgirea acestei palete de drepturi cuvenite. Adepţii ideii sunt dispuşi să accepte ca bugetul să suporte cheltuielile mai mari prin impozite mai mari.

Aceasta e direcţia cu care se declară de acord mulţi sociologi, dar şi numeroşi doctori, profesori, lucrători sociali şi specialişti a căror activitate se leagă într-un fel sau altul de diferitele segmente ale statului bunăstării. Din punct de vedere politic, această direcţie e susţinută asumat şi consecvent de „vechea stângă", cu alte cuvinte, de politicienii care, chiar şi acum, sunt adepţii social-democraţiei scandinave sau germane a anilor 1950.

Şi reprezentanţii celei de-a doua abordări folosesc argumente *pragmatice*. Stabilirea celor care pot fi socotiţi nevoiaşi necesită o birocraţie uriaşă. Alocarea de ajutoare la nivel general e mult mai simplă şi presupune mai puţine cheltuieli administrative. Se argumentează şi că, de regulă, se obţine mai uşor o largă susţinere parlamentară pentru asistenţa generală, decât pentru ajutoarele „ţintite". Şi în acest caz, putem auzi argumente derivate din enunţurile *filozofiei politice*. Raţionamentul invocat în

favoarea generalizării accesului la servicii publice pleacă de la interpretarea mai largă a egalităţii: fiecărui individ i se cuvin aceleaşi drepturi. Îndatoririle statului sunt aceleaşi faţă de toată lumea.

Tabelul 4.1. Valori – asumarea responsabilităţii individuale *versus* paternalism

Ţară	Valoarea medie a răspunsurilor
Belarus	2,96
Bulgaria	2,56
Estonia	2,43
Polonia	2,40
Letonia	2,30
Lituania	2,19
Ungaria	2,23
Republica Cehă	2,55
Republica Slovacă	2,34
România	2,85
Rusia	2,67
Slovenia	2,72
Ucraina	2,98
Europa Centrală şi de Est (medie)	2,55
Europa Centrală şi de Est (medie ponderată cu populaţia)	2,67

Notă: Anul cercetării: 2004. S-a pus următoarea întrebare respondenţilor: „Indicaţi, vă rog, cu care afirmaţie sunteţi de acord: indivizii trebuie să se îngrijească de ei înşişi şi de mijloacele lor de trai:

1. Sunt întru totul de acord,
2. Sunt oarecum de acord.

Sau: statul trebuie să se îngrijească de bunăstarea materială a tuturor.

1. Sunt oarecum de acord,
2. Sunt întru totul de acord."

Sursa: New Europe Barometer (2009).

Adepţii celei de-a doua abordări evidenţiază legătura strânsă dintre două scopuri şi, în ultimă instanţă, dintre două devize revoluţionare: *Égalité* şi *Fraternité*, adică egalitatea şi fraternitatea, sunt strâns legate între ele. Nu e suficient să analizăm cum se formează inegalitatea veniturilor băneşti. De fapt, marea parte a consumului în gospodării este alcătuită din ajutoare în natură. Serviciile medicale gratuite, învăţământul gratuit, subvenţiile care diminuează diversele cheltuieli, toate contribuie la reducerea inegalităţii consumului înregistrat la nivelul gospodăriilor. Cu cât este mai largă sfera serviciilor publice de tip asistenţial, cu atât este mai mare generozitatea relativă a statului bunăstării — cu atât mai mult se afirmă egalitatea. Cu cât e mai puternică *Fraternité*, cu atât mai mare este *Égalité*.

Susţinătorii celei de-a doua abordări se referă, pe bună dreptate, la faptul că în ţările postsocialiste (printre care, în primul rând, Ucraina,

Belarus, Rusia şi România) o mare parte a populaţiei pretinde de la stat o atitudine paternalistă.[1] Datele sondajului prezentat în Tabelul 4.1 oglindesc acest lucru. Anume, retorica şi politica economică paternalistă sunt populare: aduc voturi celor care le propovăduiesc şi le realizează.[2]

Până aici am prezentat două poziţii „pure", şi limpezi, la baza cărora stau şi argumente pragmatice şi filozofice suficient de adânci. Din păcate, jocurile politice nu sunt organizate pe terenul raţional şi calm al dezbaterilor pragmatice ori în climatul limpede şi curat al asumpţiilor filozofice. Acest „sport" este practicat într-o arenă unde gladiatorii politici luptă pe viaţă şi pe moarte pentru voturi, sperând în victoria în alegeri şi învingerea umilitoare a adversarului politic. În acest sport, grupurile reprezentând univoc unul sau altul dintre punctele de vedere „pure" se pot dovedi jucători puternici, ba, mai mult, în anumite ţări şi în anumite perioade, unul ori altul dintre grupuri poate să joace chiar un rol dominant. Există însă şi formaţiuni politice (partide, facţiuni în cadrul partidelor sau mişcări din afara partidelor) care nu se încadrează în niciuna dintre categoriile „pure". Politicienii — atât cei de la putere, cât şi cei din opoziţie — se confruntă cu o presiune mare, care-i obligă să nu reteze lăstarii statului bunăstării. Cu toate că este un lucru ştiut, trebuie totuşi evidenţiat că e vorba de un „efect de clichet": translaţia în una dintre direcţii e posibilă, dar întoarcerea cu 180 de grade este aproape cu neputinţă. Din punct de vedere politic, este uşor şi foarte popular să se crească cheltuielile în scopul extinderii statului bunăstării, dar reducerea acestor cheltuieli e grea şi extrem de impopulară. Nu ne miră faptul că, pe lângă cele două direcţii „pure" menţionate mai devreme, ne întâlnim peste tot cu exemplele unei atitudini politice neclare şi confuze.

A treia abordare este direcţia *populistă,* care promite menţinerea sau chiar extinderea întregii sfere a ajutoarelor. Cu alte cuvinte, promite un stat al bunăstării XXL (*extra-extra large*), fără însă a specifica sursa finanţării cheltuielilor. Într-un caz mai puţin grav, această abordare se manifestă numai cu ocazia campaniilor electorale sau, în rândurile opoziţiei, sub forma criticii înverşunate a reformelor liberale ale guvernului. Situaţia e cu mult mai gravă când un partid populist câştigă alegerile, după care îşi

1. Citez cuvintele lui Isaiah Berlin: „Dacă esenţa omului este de a fi o fiinţă autonomă... atunci cel mai mare rău cu putinţă este să ne purtăm cu oamenii de parcă n-ar fi fiinţe autonome, ci obiecte naturale expuse efectelor cauzale... ale căror decizii pot fi manipulate de cei care-i domină... Paternalismul nu este arbitrar pentru că e tiranic, ci pentru că este şi mai opresiv decât absolutismul crud, brutal, neluminat... Este tiranic, pentru că ofensează concepţia pe care o am despre mine ca om" (Berlin, 1990 [1969], pp. 372, 412–413). E trist că numai puţini oameni înţeleg şi resimt acest lucru.

2. O cercetare remarcabilă au realizat un economist american şi unul german (Alesina–Fuchs-Schündeln, 2007). Au constatat, cu ajutorul unei analize comparative, că în zona de est a Germaniei de astăzi, pe teritoriul fostei Republici Democrate Germane, populaţia solicită mult mai mult un stat al bunăstării paternalist decât în zona vestică, unde valorile şi aşteptările oamenilor animaţi de alte resorturi sociale sunt altele.

ţine promisiunile iresponsabile, ceea ce duce la un buget cu deficit catastrofal, cu toate consecinţele macroeconomice triste pe care le implică.

Caracteristica principală a celei de *a patra abordări* este lipsa principialităţii. Într-un mod notoriu, răspunsul partidelor politice sau al guvernelor la deciziile dificile este, de multe ori, *lipsit de consistenţă*: în ianuarie, un pas în prima direcţie (*reducerea* anumitor cheltuieli ale statului bunăstării), în februarie un pas în direcţia contrară (*creşterea* altor cheltuieli ale statului bunăstării). Politicienii din a patra categorie fac, în zilele pare, cu ochiul spre alegătorii de dreapta, iar în zilele impare spre vechii alegători de stânga. Ezitare, fluctuaţie, cuvinte şi acţiuni imprevizibile — acestea sunt semnalmentele tipice ale acestei atitudini politice. Alegătorii sunt dezorientaţi, pentru că nu mai înţeleg ce se întâmplă. Popularitatea acestor guverne sau partide poate creşte cel mult temporar, când adepţii primei sau celei de a doua abordări „pure" încep să fie încrezători, deoarece nu înţeleg clar situaţia. Totuşi, mai devreme sau mai târziu, îşi dau seama că au fost păcăliţi cu această navigare între scopuri contrare.

Consider că noua social-democraţie modernă, de tip Tony Blair, duce la acest comportament în multe ţări, inclusiv în ţările aparţinând zonei postsocialiste, printre care şi Ungaria. Politica economică privitoare la statul bunăstării este, din multe puncte de vedere, inconsistentă, pentru că încearcă să corespundă, în acelaşi timp, la două seturi de valori ce se exclud reciproc, iar în paralel încearcă să cumpere favorurile a două tabere de alegători cu preferinţe radical diferite şi care nu prea se agreează reciproc.

Structura studiului meu a avut la bază devizele Marii Revoluţii Franceze. În atmosfera fierbinte al anului 1789 şi a anilor imediat următori, pe nimeni nu a interesat dacă aceste devize sunt — sau nu — compatibile între ele. Revoluţia Franceză avusese loc cu aproape un secol înainte ca Bismarck să introducă în Germania asigurările sociale şi cu o sută de ani înainte ca social-democraţii din Scandinavia şi Anglia să înceapă edificarea statului modern al bunăstării. Făuritorii politicilor economice ai zilelor noastre, care duc o îndelungată luptă pentru transformări structurale, nu pot ignora problema consistenţei. Dacă încearcă să nesocotească cerinţa coerenţei, a consecvenţei, atunci vor trebui să plătească pentru asta un preţ politic serios.

Secţiunea 5

Prognoze?

Bucuros aş face previziuni, bine ar fi să schiţez propria-mi viziune despre viitor. Mă tem însă că nu văd limpede ce se va întâmpla în viitor în domeniul pe care l-am ales ca temă pentru lucrarea de faţă.

Dacă aruncăm o privire în spaţiul tranziţiei postsocialiste, sesizăm o imagine foarte eterogenă. În mod cert, schimbările privitoare la activitatea statului bunăstării nu urmează aceeaşi direcţie. În câteva ţări, putem remarca eforturi pentru restrângerea generoaselor programe de asistenţă publică, în vreme ce în altele se adaugă noi drepturi sociale la lunga listă de ajutoare moştenite din sistemul socialist. Paşii făcuţi într-una dintre direcţii sunt urmaţi de paşi făcuţi înapoi şi de măsuri ce arată în direcţia contrară.

Eterogenitatea celor două tendinţe era vizibilă încă dinainte de 2006. Populaţia din regiune a trăit vremuri grele: a trebuit să se confrunte cu dificila reformă a reîmpărţirii resurselor, cu schimbările dramatice în privinţa dreptului de proprietate, cu lipsa temporară a instituţiilor corespunzătoare — aspecte cărora le-au pus capac, în anii 1990, problemele grave provocate de criza transformaţională. Aceşti factori au contribuit cu toţii, în urma crizei transformaţionale, la declinul mult mai serios al performanţei economice decât în anii de după 1929, în timpul celei mai grave crize cunoscute până atunci din istorie. Asta a coincis cu faptul că milioane de oameni, obişnuiţi cu siguranţa locului de muncă, au devenit şomeri. Trauma provocată de declinul economic şi de dispariţia siguranţei locului de muncă a fost, în oarecare măsură, amortizată de serviciile statului bunăstării moştenite din socialism (vezi Kean–Prasad, 2002, Vanhuysse, 2006). Oamenii rămaşi fără loc de muncă au putut conta nu numai pe propriile mijloace limitate în domeniul medical, iar copiii lor au beneficiat de îngrijire sau de educaţie gratuită. Mulţi potenţiali şomeri s-au pus la adăpost prin pensie anticipată sau pensie de invaliditate, iar administraţia de stat a tolerat faptul că aceste căi de refugiu n-au fost

întru totul lipsite de nereguli. Pe lângă programele de ajutorare moştenite, s-au implementat şi unele noi: s-au creat asigurările sociale de stat pentru şomeri, s-au introdus importante ajutoare pentru consumatorii de energie în scopul compensării, cel puţin parţiale, a efectelor liberalizării preţurilor, s-au stabilit noi forme de sprijin pentru construirea locuinţelor particulare şi aşa mai departe. Supărarea şi frustrarea oamenilor ar fi fost mult mai puternice dacă nu s-ar fi putut recurge la vechile şi noile servicii ale statului bunăstării. Acest factor joacă un rol important în explicarea ataşamentului unei mari părţi a populaţiei faţă de statul bunăstării.

La începutul primului deceniu al secolului al XXI-lea, a început redresarea economică. Atunci s-au arătat primele rezultate pozitive ale trecerii de la structura economică socialistă, care funcţionase cu o eficacitate scăzută, la sistemul capitalist, ce promitea mai multă eficienţă şi o creştere mai rapidă. După care aceste ţări au primit, pe neaşteptate, o nouă lovitură, sub forma crizei financiare globale şi a recesiunii. Deocamdată, nimeni nu poate şti dacă declinul producţiei îl va depăşi pe cel resimţit în urma crizei de după 1929, ba, mai mult, nu este exclus ca această criză să fie mai profundă decât declinul ce a urmat schimbării de regim. Clar e însă că până acum a târât în necazuri multe milioane de oameni, pricinuindu-le numeroase suferinţe.

Este cert că, sub efectul celui de-al doilea episod de schimbare bruscă, al problemelor economice neaşteptate şi al incertitudinii neliniştitoare, nevoia pentru un stat protector va spori. Politicienii se vor afla sub o dublă presiune. O însemnată parte a populaţiei va fi dispusă să renunţe la nevoia ei de suveranitate individuală, să cedeze din libertăţile sale şi să accepte un stat şi mai paternalist decât precedentul, care să-şi asume răspunderea pentru bunăstarea şi siguranţa locuitorilor săi. Din aceasta derivă, pe de o parte, faptul că în multe ţări vor fi abandonate planurile privitoare la reforma statului bunăstării ce vizează restrângerea dimensiunii sale sau reducerea paletei generale de drepturi cuvenite. Pe de altă parte, mai devreme sau mai târziu, politicienii (cel puţin cei aflaţi la guvernare, care poartă răspunderea pentru cheltuielile şi veniturile statului) vor simţi presiunea situaţiei macroeconomice. După cheltuielile în stil mare făcute în spiritul *Égalité* şi *Fraternité*, soseşte şi factura înspăimântător de mare, sub forma deficitului bugetar mare, a creşterii raportului datorie publică/PIB, a creşterii deficitului balanţei de plăţi, a scăderii drastice a cererii pentru titlurile de stat. Idealul nobil al solidarităţii cu concetăţenii sau acceptarea scopurilor caritabile nu înduioşează inima pieţei de capital—sectorul bancar, bursa, alte organisme financiare, firmele de brokeraj şi nenumăraţii analişti angajaţi de acestea. Nu pentru că ar fi neomenoşi sau nemiloşi cum îi prezintă caricaturile deformate ale retoricii politicii populiste; îşi fac numai şi numai treaba. În orice caz, dificultăţile macroeconomice, precum şi critica şi avertismentele zgomotoase ale cercurilor

financiare şi de afaceri îi împing pe politicieni în direcţia opusă. Cheltuielile trebuie reduse într-o asemenea măsură încât să poată scădea şi impozitele, şi astfel să rămână mai mult spaţiu pentru investiţiile particulare, care contribuie la creşterea producţiei.

Care va fi rezultanta forţelor contrare? Sincer vorbind, nu ştiu. Poate că în fiecare ţară rezultatul va fi diferit. Aceasta poate depinde de multe aspecte: de gravitatea crizei, de raportul dintre câştigători şi perdanţi, respectiv de proporţia susţinătorilor partidelor reprezentând prima sau a doua direcţie „pură", ai partidelor populiste (a treia direcţie), ai celor inconsistente (a patra direcţie), ai facţiunilor din interiorul partidelor şi ai mişcărilor din afara partidelor. Poate vor fi ţări norocoase, unde o să apară un mare om de stat, capabil să dea piept cu alegerea dificilă dintre variantele pe termen scurt, dar care să nu scape din vedere nici perspectiva istorică mai lungă şi cuprinzătoare. Vor fi şi ţări conduse de politicieni deconcertaţi şi deconcertanţi, care se pierd în labirintul forţelor contradictorii, se împotmolesc şi se afundă în mocirla structurilor birocratice rigide şi încremenite. Mă tem că sunt nevoit să închei acest studiu cu un semn de întrebare. Cine ştie ce se va întâmpla cu idealurile *Liberté, Égalité* şi *Fraternité* în partea noastră de lume, în ţările noastre, care au repurtat atâtea victorii şi au suferit atâtea necazuri?

Eseul IV

MARX VĂZUT CU OCHII UNUI INTELECTUAL EST-EUROPEAN

Secţiunea 1

Introducere[1]

Mă tem că despre Karl Marx s-a scris deja tot ce se poate spune despre el. Au apărut cu miile articole şi studii, cărţi cu sutele, în care se pot găsi de toate, de la recunoaşterea admirativă, trecând prin analiza obiectivă, până la duşmănia furioasă. Ceea ce pot adăuga la această literatură imensă este numai *punctul de vedere personal* din care privesc întreaga sa operă. Sunt maghiar, est-european, m-am născut în 1928, am ajuns în faza de maturitate la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Marile experienţe istorice — războiul care ne-a devastat ţara, holocaustul, eliberarea de sub dominaţia nazistă, venirea la putere a partidului comunist şi, împreună cu el, a regimului socialist, Revoluţia Maghiară din 1956 şi reprimarea ei, restaurarea sistemului socialist, tentativele anilor 1960 de creare a socialismului de piaţă, a societăţii socialiste cu chip uman, şi eşecul acestor încercări, destrămarea sistemului socialist şi răspândirea sistemului capitalist, înlocuirea dictaturii cu democraţia şi criza financiar-economică din zilele noastre — mi-au marcat profund gândirea. Doar noi, cei care trăim în partea est-europeană a lumii şi am atins deja vârsta de şaptezeci sau optzeci de ani, putem spune că am simţit pe propria piele, nu o dată sau de două ori, ci cu opt prilejuri, ce înseamnă schimbările de regim, marile transformări sau, cel puţin, cotiturile drastice ale regimului politic, înainte şi înapoi, dus şi întors. Confruntarea capitalismului cu socialismul, compararea caracteristicilor celor două sisteme, marile transformări — acestea sunt evenimentele de importanţă istorică majoră care l-au interesat cel mai mult pe Marx şi pe care a încercat să le înţeleagă. Pe noi însă, aceste probleme ne-au preocupat nu doar la nivel intelectual, noi *am trăit* aceste

1. Aceasta e traducerea românească a expunerii mele în limba engleză, ţinută la Universitatea Kaganawa (Yokohama, Japonia), în cadrul conferinţei despre Marx. Le sunt recunoscător lui Zsuzsa Dániel, Aladár Madarász şi Eszter Nagy pentru ajutorul lor preţios la elaborarea studiului. Aduc mulţumiri Collegium-ului Budapest, în cadrul căruia mi-am efectuat munca de cercetare.

transformări. Un asemenea bagaj de experienţe personale, şi nu vreo capacitate analitică ieşită din comun, face cu putinţă să adaug, probabil, ceva original la voluminoasa şi valoroasa literatură despre Marx.[1]

Când gazdele japoneze m-au invitat să-mi ţin prelegerea, au subliniat că este vorba de două evenimente, legate între ele. Unul: se va ţine o conferinţă de specialitate despre Karl Marx, în cadrul căreia va fi audiată şi prelegerea mea. Celălalt eveniment: Universitatea Kaganawa sărbătoreşte acum optzeci de ani de la fondare. Şi, deoarece aflaseră că economiştii maghiari m-au felicitat anul acesta la împlinirea vârstei de optzeci de ani — şi că sunt, aşadar, de exact aceeaşi vârstă cu universitatea niponă —, ar fi de dorit să particip cu această prelegere la aniversarea lor. Dat fiind că invitaţia ca atare are caracter personal, mi se va admite ca tonalitatea prelegerii să fie *subiectivă*. Nu sunt purtătorul de cuvânt al vreunei colective luări de poziţie a intelectualilor est-europeni, ci îmi prezint istoria personală. Viaţa fiecărui individ este unică şi se deosebeşte de a tuturor celorlalţi. Pot adăuga totuşi că povestea mea personală este, din multe puncte de vedere, una *tipică*. Chiar dacă nu întreaga carieră, dar diferitele etape ale acesteia pot reprezenta etape asemănătoare vieţii multor alţi indivizi. Când mi-a apărut autobiografia, *A gondolat erejével* (*Cu puterea gândului*), mulţi m-au căutat şi mi-au spus că, citind cronica individuală a uneia sau alteia dintre perioade, şi-au recunoscut propria istorie.[2] Asta sper şi astăzi, când relatez despre relaţia mea cu ideile lui Marx în diferitele perioade ale vieţii personale (şi cu ceea ce o determină în mare măsură: istoria).

Din incredibil de bogata operă a lui Marx, aleg doar câteva gânduri. Legat de fiecare problemă, fie şi numai prezentarea observaţiilor mele ar necesita, la drept vorbind, câte un studiu separat, dar, în actualul format, abia dacă revin fiecăruia câteva alineate. Nu mă pot angaja, prin urmare, la detaliate expuneri analitice. Sper că genul ales — relatarea istoriei subiective a raportării mele la opera lui Marx — îngăduie tratarea în ritm rapid a marilor teme.

1. Din literatura trecutului apropiat şi cea contemporană, evidenţiez următoarele opere: Elster (1991), Foley (1986), Kołakowski (1978), Mandel (2008), Roemer (1986) şi Tarrit (2006). Scrierile lui Mária Hild Ivánné (1997, 1998) îi oferă cititorului maghiar o privire de ansamblu referitoare la literatura modernă despre Marx.

Manualele de istorie a teoriei marxiste folosite în universităţile din Occident — cel puţin cele care au apărut în deceniul trecut — fac, e drept, cunoscută opera lui Marx, dar, de regulă, nu se angajează în analizarea şi evaluarea mai amănunţite ale lucrărilor (vezi, de exemplu, Backhouse, 2002, Vaggi–Groenewegen, 2006).

2. Autobiografia mea a apărut prima oară în maghiară, în 2005 (Kornai, 2005a), fiind urmată de ediţiile în japoneză, engleză, apoi de ediţiile în rusă, poloneză şi vietnameză. Ediţia chineză este în curs de apariţie. Cartea a fost tradusă în japoneză de Tsuneo Morita şi a apărut în 2006 la Editura Nippon-Hyoron-Sha din Tokyo.

Secţiunea 2

Ceea ce m-a atras la Marx...

Am fost un adolescent pasionat de lectură. Devoram pur şi simplu nu doar capodoperele literaturii universale, ci şi opere filozofice şi istorice—însă, înainte de 1945, n-am citit nicio scriere a lui Marx. Nici acasă, în înstărita mea familie burgheză, nici la şcoală, unde învăţau copiii de la nivelul superior al clasei de mijloc, nu s-a găsit nimeni care să-mi fi dat de citit literatură marxistă. Cu toate acestea, cu unul-doi ani mai târziu mă declaram un marxist convins.

Ce a provocat această schimbare rapidă şi m-a atras cu o forţă imensă spre Marx?

La vârsta cea mai delicată, a pubertăţii, am avut de suportat mai întâi legile discriminatorii antievreieşti, iar mai târziu experienţele umilitoare ale persecuţiei, refugierea, evadarea, spaima. Când asediul Budapestei s-a încheiat, foarte repede a devenit clar că pe tata îl deportaseră la Auschwitz, unde l-au şi ucis, iar fratele meu cel mai mare nu s-a mai întors de la munca forţată. Din studiile mele de istorie şi din experienţa personală, am înţeles că regimul lui Hitler şi acoliţii lui maghiari ne-au târât în război şi în genocid. S-au creat multe partide, iar eu am devenit, în scurt timp, adeptul partidului comunist. Primul gând care m-a îndrumat într-acolo a fost că partidul comunist a fost singurul partid care a luptat consecvent, decenii la rând, asumându-şi riscul persecuţiei, împotriva regimului lui Horthy, cel care, făurind alianţa cu Hitler, a pregătit terenul pentru dominaţia nazistă de mai târziu. Comuniştii au fost antifasciştii cei mai consecvenţi. Locul meu era printre ei. *Acesta e motivul* pentru care m-am alăturat lor; nu programul de transformare socialistă a societăţii mă entuziasmase, program despre care, la vremea respectivă, nu cunoşteam mare lucru şi despre care pe atunci nici măcar comuniştii nu prea vorbeau.

Apoi, când am început să mă duc la şedinţele şi cursurile mişcării de tineret conduse de comunişti, m-am apucat să citesc broşurile editate de

partid. Am început să simpatizez cu ideologia partidului — ideile socialiste mi s-au părut convingătoare.

Aşa am ajuns, la numai un an după eliberare, la Marx. Aveam optsprezece ani când am luat în mână *Capitalul* (în limba germană, pentru că pe atunci încă nu exista o traducere maghiară) şi, împreună cu cel mai apropiat prieten al meu, l-am studiat, citindu-l temeinic, rând cu rând, pregătind note detaliate.

Mă opresc aici o clipă, ca să atrag atenţia asupra succesiunii temporale. Mie, tânărului şoarece de bibliotecă, nu *experienţa intelectuală* mi-a dat primul impuls spre Marx, ci mai întâi a fost apropierea *politică*, participarea la activităţile partidului comunist, şi numai după aceea efectul lecturii operei lui Marx. Nu am început prin a-l alege pe Marx dintre diferite curente de gândire, de şcoli economice sau filozofice. Totul a început cu faptul că am ales un partid dintre diversele mişcări politice, partide şi ideologii, iar partidul comunist a fost acela care mi-a propus spre citire scrierile lui Marx.

Aş putea enumera îndelung care dintre caracteristicile *Capitalului* a avut, la vremea respectivă, cel mai mare efect asupra mea, dar aici amintesc doar câteva.

Pe măsură ce avansam cu lectura, mă fascina tot mai mult logica tranşantă a operei, rigoarea raţionamentului şi a argumentaţiei, precizia utilizării conceptelor. Foarte devreme s-a manifestat la mine însuşirea pe care membrii familiei mele şi colegii de muncă au numit-o ironic „mania ordinii". Suport greu în scrierile sau prelegerile serioase, dar chiar şi în discuţiile libere, dezordinea, digresiunea. Marx m-a cucerit numaidecât prin structura limpede şi transparentă a expunerii, prin acuitatea conceptelor. Mult mai târziu m-am familiarizat cu operele care transpuneau în limbajul modelelor matematice elemente ale marii construcţii intelectuale a lui Marx. Printre alţii, economistul ungur András Bródy şi economistul japonez Morishima au transpus în modele *input–output* teoria marxistă a reproducţiei (Bródy, 1969, Morishima, 1973). Economistul american Roemer (1986) a utilizat şi instrumentarul standard al microeconomiei curentului dominant actual (*mainstream*) pentru a reformula economia politică marxistă. Pentru creatorii de modele matematice, utilizarea limbajului matematic strict este facilitată de faptul că materia primă ideatică originală (de exemplu, teoria reproducţiei) a fost de la bun început prezentată de Marx într-o ordine logică, cu definiţii precise.

Dacă nu la prima lectură, mai târziu cu siguranţă, când citisem şi învăţasem deja mult din scrierile autorilor marxişti, încă un fenomen avea să aibă un mare impact asupra mea. Am avut sentimentul că marxistului i se oferă o cheie cu care poate descuia toate uşile. Că intră în posesia unui aparat analitic şi a unui sistem conceptual a căror forţă explicativă este *universală*. Fie că este vorba de un eveniment istoric, de o problemă

economică sau chiar de aprecierea unui spectacol de teatru tocmai vizionat, în mâna marxistului se află instrumentele cu care poate îndeplini sarcina de a analiza. Asta creează în el un sentiment de superioritate. E posibil ca X sau Y să cunoască mai în detaliu faza timpurie a capitalismului, pentru că a studiat-o temeinic ani de zile, dar el nu este marxist, în vreme ce eu sunt, şi tocmai datorită acestui fapt eu înţeleg mai bine respectiva perioadă istorică. Se poate ca esteticianul N.N. să aibă gust literar mai sigur şi să fie specialist în literatura dramatică, dar el nu este marxist, în vreme ce eu sunt şi, de aceea, eu recunosc mai bine adevăratele virtuţi şi neajunsuri ale dramei.

Tinerii intelectuali tânjesc după *un fel de explicaţie generală, a lumii*. Există unii care găsesc această explicaţie globală în credinţa în Dumnezeu, eventual în vreo religie. În zilele noastre, mulţi economişti sau alţi cercetători — cu formaţie modernă — din domeniul ştiinţelor sociale consideră că au descoperit explicaţia tuturor acţiunilor umane şi a faptelor sociale în teoria deciziei raţionale. Marxismul — mai exact, tipul de marxism cu care se identificau şi pe care-l puneau în practică marxiştii din mediul meu intelectual — a fost cel care a satisfăcut, în cazul meu, nevoia pentru un instrument explicativ universal. Nu am în vedere diletanţi insignifianţi, ci compatrioţi maghiari ca filozoful György Lukács sau economistul Jenő Varga — celebrităţi mondiale în branşa lor. Simţeam că, pe măsură ce îi voi cunoaşte mai temeinic pe Marx şi pe remarcabilii săi adepţi, voi putea strânge în mâini şi mai mult cheia care descuie toate lacătele.

Printre forţele de atracţie, amintesc, pe locul al treilea — deşi, în realitate, a acţionat în paralel cu celelalte două —, angajamentul pasionat al lui Marx — care m-a marcat profund la nivel emoţional — de partea oprimaţilor şi a deposedaţilor. Soarta a făcut ca anul 1944, ultimul an de război, să mă smulgă din confortul căminului burghez. Timp de câteva luni, am prestat muncă fizică grea într-o fabrică de cărămidă. Ceilalţi muncitori l-au primit cu prietenie pe tânărul firav, dar silitor. Am fost în casele lor şi, vrând-nevrând, am comparat locuinţa noastră spaţioasă, elegantă, cu locuinţele lor modeste, mâncarea îmbelşugată de acasă cu mâncarea lor sărăcăcioasă. S-a format — şi există de atunci în mine — sentimentul solidarităţii. *Capitalul* a fost o lectură zguduitoare şi din acest punct de vedere: în el se îmbină în mod inseparabil analiza economică rece şi sentimentul uman cald, mânia pricinuită de exploatare.

Secţiunea 3

...şi ceea ce m-a decepţionat în privinţa ideilor marxiste

Fac acum un salt în timp. Am vorbit mai devreme despre primii ani de după război, încercând să-mi rechem în memorie portretul de intelectual de atunci. Pe măsură ce trecea timpul, îmi însuşeam tot mai mult din învăţăturile lui Marx şi ale adepţilor lui — şi iată-ne ajunşi în 1953, la moartea lui Stalin, apoi în anii vijelioşi ce i-au urmat, care au însemnat o răscruce în viaţa partidelor comuniste şi a ţărilor aflate sub conducerea lor. Au însemnat o schimbare şi în gândirea mea.

Schimbarea n-a început, nici de această dată, pe plan intelectual cu — să spunem — lectura operelor ce criticau doctrina marxistă. Nu critica apărută în cărţi şi reviste m-a convins că Marx a greşit în chestiuni fundamentale. Cu totul alte influenţe mi-au zdruncinat nu *sistemul de gândire*, elaborat, la acea dată, cu o durabilă fermitate, ci *credinţa* mea. M-am întâlnit cu un coleg în vârstă, vechi comunist, pe care — deşi nu comisese nimic reprobabil — l-au arestat şi l-au torturat. Până în acel moment, n-am ştiut că, în numele concepţiilor comuniste, la ordinul nemijlocit al conducerii superioare a partidului, poliţia politică secretă îi forţează, prin tortură, pe arestaţi să depună mărturii false. S-a năruit în mine fundamentul *moral* al convingerii pe care o nutrisem. Dacă în numele partidului se poate face aşa ceva, atunci aici trebuie să fie ceva mult mai grav!

Socotind lucrurile dintr-o perspectivă ulterioară, înaintea acestei transformări, în mintea mea îşi făcuse apariţia un mecanism defensiv special. Credeam în idealurile comuniste nu numai cu mintea, ci cu toată fiinţa mea şi, din această cauză, se creaseră în mine bariere de protecţie ce împiedicau penetrarea ideilor străine marxismului, învăţăturilor socialiste în general. Degeaba îmi cădea în mână o lucrare care polemiza cu Marx. Nu-i acordam importanţă, o dădeam la o parte, spunând că e vocea părtinitoare a duşmanului. Mă simţeam dezlegat de obligaţia de a confrunta

idei, pentru mine acceptabile, cu idei contrare. Această stare de spirit este de altfel caracteristică nu numai comuniştilor convinşi, ci, mai mult sau mai puţin, şi altor credincioşi *fanatici*.[1] Procurorul sau judecătorul inchiziţiei, funcţionarul organizaţiei teroriste care îl trimite la moarte pe atentatorul sinucigaş, misionarul, predicatorul fundamentalist sau politicianul carismatic fanatic — toţi aceştia pot fi cultivaţi şi inteligenţi, pot dispune de bune capacităţi intelectuale, dar propria credinţă fanatică le blochează rigid şi impenetrabil gândirea în faţa argumentelor contrare. Un astfel de om nu poate fi convins cu niciun argument moderat, raţional, atât timp cât în sufletul său sprijinul moral al credinţei este puternic.

Când fundamentul *etic* a căzut în ruină, s-a deschis simultan zăgazul şi a dat năvală fluxul gândurilor critice. Aici mă opresc din nou pentru o clipă, ca să atrag atenţia asupra învăţămintelor propriei mele poveşti. Din nou ceva a anticipat mutaţia intelectuală, în sensul restrâns al cuvântului. De astă dată, precedentul n-a fost de ordin politic, ci moral. De îndată ce zăgazul s-a năruit, am fost deschis la argumentaţie. Am confruntat, enunţ cu enunţ, ideile şi metodele marxiste cunoscute anterior cu critica de care tocmai luasem cunoştinţă. M-am lăsat pătruns de noile idei şi deodată am devenit critic şi pe plan intelectual. Am început să dau piept şi cu probleme pe care anterior — chiar dacă-şi croiau făgaş până la frontierele gândurilor mele — le alungam întotdeauna.

În acea perioadă, lucram ca ziarist specializat în actualitatea economică. De multe ori mă loveam de fenomene bizare: întâlneam risipă, indisciplină, calitate inferioară, tot felul de manifestări ale penuriei. Erau probleme pentru a căror analiză economia politică a lui Marx nu mă dotase cu niciun instrument. Ce fel de ştiinţă economică este aceea care nu are nimic vrednic de spus despre aceste probleme de natură evident economică? Necazul nu e că ar da răspunsuri incorecte la întrebări, ci că nici măcar nu le pune. Am început să iau lucrurile în serios şi să studiez celelalte teorii care rivalizau cu teoria marxistă, şi deodată s-a deschis în faţa mea un nou univers spiritual. Bine sau rău, acestea măcar se ocupau cu probleme ce reprezentau chestiuni actuale, deschise, ale vieţii economice animate din jurul meu. Este adevărat că o parte a chestiunilor analizate de adepţii acestor teorii se punea exclusiv în contextul economiei capitaliste, dar tratau sistematic şi probleme *universale* (cum ar fi chestiunile legate de eficienţă sau de raportul dintre producţie şi nevoi, dintre ofertă şi cerere), care şi în contextul economiei socialiste sunt la fel de importante ca în capitalism.

Am început să am îndoieli şi cu privire la anumite teze teoretice pe care Marx şi adepţii lui nu le-au ignorat ori le-au formulat ei înşişi, după

1. Marele scriitor israelian Amos Oz ajunge la concluzii asemănătoare în remarcabila sa scriere *Cum să-l vindecăm pe omul fanatic* (Oz, 2007).

un studiu temeinic. O să dau un singur exemplu: constatările deseori citate ale lui Marx despre acumularea sărăciei. În volumul I din *Capitalul*, vorbind despre „Legea generală a acumulării capitaliste", el afirmă: „Acumularea de bogăţie la un pol este deci, în acelaşi timp, acumulare de mizerie, de muncă istovitoare, de sclavie, de ignoranţă, de abrutizare şi de degradare morală la celălalt pol" (Marx, 1973 [1867], pp. 603–604). Adepţii lui Marx — şi asta nu intră în contradicţie cu ce sugerează fraza de mai sus — vorbesc despre pauperizarea relativă şi absolută a clasei muncitoare. Pe de altă parte, nu superficiale impresii culese de prin străinătăţi, ci toate statisticile demne de încredere au arătat în mod univoc că, în ţările capitaliste dezvoltate, nivelul mediu de trai al oamenilor care trăiesc din muncă salariată a crescut — măsurat la scară istorică — în mod substanţial. (În vreme ce, bineînţeles — aspect de netăgăduit —, sărăcia n-a dispărut nici ea cu totul.) Nu este vorba de o măruntă neînţelegere, de o eroare uşor de îndreptat. Tezele ce prevestesc pauperizarea proletariatului au rol fundamental în extragerea concluziilor finale ale raţionamentului marxist.

De-ar fi fost adevărat că sărăcia creşte neîncetat, luând tot mai ample proporţii de masă, atunci mânia milioanelor de oameni ar fi măturat capitalismul de pe faţa pământului.

Avansam constant în aprofundarea criticilor la adresa învăţăturilor marxiste, şi această instruire a durat ani de zile. Tot mai multe teze — cu rol esenţial în teoria economică marxistă — au devenit pentru mine inacceptabile. Am ajuns, în cele din urmă — în paralel cu aprofundarea teoriilor care explicau bine (şi, pe măsura avansării cercetărilor, tot mai bine) mişcarea reală a preţurilor, a salariilor, a cheltuielilor, a profiturilor —, să resping teoria valorii muncii.[1]

1. Acest punct de vedere este, de altfel, împărtăşit nu doar de cei care n-au fost niciodată sub influenţa marxiştilor, ci şi de cei mai mulţi reprezentanţi ai aşa-zisului marxism analitic, deşi acest curent, altminteri, îşi recunoaşte ca proprii majoritatea elementelor teoriei societăţii şi ale filozofiei lui Marx (vezi Tabbit, 2006, pp. 598–599).

Secţiunea 4

Răspundere intelectuală pentru sistemul socialist

Să facem un salt înapoi în timp, până la anii care au precedat Revoluţia din 1956. Din constructorul entuziast şi naiv de mai înainte al sistemului socialist, am devenit, de la mijlocul anilor 1950, criticul tot mai înverşunat al acestuia.

În rândul membrilor generaţiei mele, transformarea intelectuală n-a avut loc în acelaşi ritm şi sub aceleaşi forme. Unii au respins vechile concepţii deodată, alţii doar pas cu pas, protejând fiecare bucăţică de ideal de totala anihilare. Unii şi-au început devreme propria revizuire conceptuală, alţii au tot amânat şi s-au apucat s-o facă cu o întârziere de mai multe decenii. În ultimă instanţă însă, transformarea grupului de intelectuali, a fiecărui membru al acestuia, a fost modelată de marile drame istorice trăite colectiv. Pentru intelectualii care, pe vremuri, începuseră ca marxişti, comunişti convinşi, Revoluţia Maghiară din 1956 şi felul în care a fost înăbuşită în sânge, apoi Primăvara de la Praga şi reprimarea ei, după care mişcarea poloneză Solidaritatea, cu întemniţările şi declararea stării de urgenţă care i-au urmat, au însemnat tot atâtea evenimente care au zdruncinat credinţa în sistem. Incertitudinile au devenit din ce în ce mai puternice până şi în mintea acelora care încercau să conserve chiar şi o rămăşiţă din vechea lor concepţie despre lume. Întrebarea care ne frământa pe noi era una dintre dilemele fundamentale ale secolului al XX-lea: ce fel de sistem este, de fapt, cel denumit „socialism real"? Să fi mers el în mod inevitabil împreună cu nenumăratele suplicii pe care le-am trăit, de la foamete, trecând prin rămânerea în urmă din punct de vedere tehnic, până la economia de penurie cronică, de la reprimarea libertăţii de gândire până la brutala teroare poliţienească şi la Gulag? Sau toate aceste numeroase experienţe amare sunt doar distorsiunile concretizării nereuşite şi nu au, de fapt, nicio legătură cu Marx, cu teoria lui şi cu programul de acţiune enunţat de el? Sau,

altfel spus: este sau nu răspunzător Marx pentru ceea ce s-a întâmplat în Uniunea Sovietică a lui Lenin, Stalin, Hruşciov şi Brejnev, în China lui Mao şi în celelalte ţări comuniste conduse de discipolii lor?

Mulţi au pus—imaginar—în scenă următoarea poveste: cum s-ar fi comportat Karl Marx dacă, cu acelaşi trup şi acelaşi suflet pe care le-a avut la vremea respectivă, nu şi-ar fi trăit viaţa atunci, ci în secolul al XX-lea, să spunem la Budapesta? Ar fi început probabil ca bun comunist, dar spiritul său protestatar l-ar fi antrenat în scurt timp printre contestatarii regimului comunist. Poate că, în anii 1950, ar fi ajuns într-un lagăr de concentrare şi, dacă ar fi scăpat de acolo cu viaţă, ar fi participat la agitatele dezbateri intelectuale care au precedat şi pregătit spiritualmente Revoluţia din 1956. S-ar fi aflat printre revoluţionari şi, dacă şi următorul val de arestări l-ar fi ocolit, şi-ar fi publicat în samizdat critica înverşunată împotriva economiei de tip sovietic. Incitante gânduri, care-l disculpă imaginar pe Marx, pe omul cu un spirit critic atât de caracteristic lui, şi-i respectă curajul şi consecvenţa în principii, dar ocoleşte, în acelaşi timp, întrebarea cu adevărat relevantă, pusă mai devreme: care este raportul dintre ideile teoretice ale lui Marx şi realitatea istorică a sistemului socialist? Încerc, într-o primă abordare, să răspund succint: sistemul socialist (nu vreo frumoasă utopie imaginară, ci sistemul care a existat, în care am trăit şi eu) *a pus în practică* proiectul lui Marx.

Ştiu că mulţi vor fi consternaţi să audă această afirmaţie dură. Totuşi, o voi repeta. Convingerea mea este o afirmaţie adevărată că ceea ce a luat fiinţă după 1917 în zona comunistă a lumii şi a durat până în 1989, este realizarea, la drept vorbind, a ceea ce Marx a socotit a fi sistemul socialist creat ca opus al capitalismului, iar aceasta poate fi susţinută de fapte cu caracter istoric şi empiric.

Nucleul dur al suitei argumentative a lui Marx este că raporturile de proprietate din capitalism sunt caracterizate de proprietatea privată. Pentru a lichida capitalismul, mijloacele de producţie trebuie date în proprietate publică. Atâta vreme cât proprietatea privată este determinantă, piaţa este cea care reglează cooperarea dintre oameni, schimbul de bunuri, distribuţia forţelor de producţie. Piaţa este un reglator care funcţionează prost, este de nepătruns şi anarhică. Proprietatea publică va face posibile transparentizarea şi planificarea forţelor de producţie, ale distribuţiei muncii omului în ultimă instanţă.

Iată câteva citate, pentru a dovedi că aspectele la care m-am referit aici sunt cu adevărat ideile lui Marx (şi nu doar idei marxiste diluate sau răstălmăcite de adepţii lui). Citez din volumul I din *Capitalul*: „Monopolul capitalului încătuşează modul de producţie care a prosperat cu el şi sub el... Sună ultimul ceas al proprietăţii private a capitalismului. Expropriatorii sunt expropriaţi" (Marx, 1973 [1867], p. 713). Sau un alt citat important: „...anarhia permanentă şi perturbările periodice, care sunt implicaţiile

fatale ale producţiei capitaliste..."—scrie Marx în studiul său intitulat *Războiul civil în Franţa* (Marx, 1968 [1871], p. 313). Şi, în acelaşi paragraf citat adineauri, pot fi citite cuvintele de multe ori amintite despre *programul colectiv*: „...societăţile cooperativiste unite să reglementeze producţia naţională pe baza programului comun..."

Să comparăm acum tezele teoretice rezumate mai sus cu realitatea sistemului socialist instaurat în Uniunea Sovietică şi în celelalte ţări comuniste. Cele mai importante două caracteristici ale sistemului real sunt exact cele pe care Marx le aştepta şi pe care le-a stipulat:

1. A ajuns foarte aproape de lichidarea totală a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie (cu toate că ici-colo au subzistat rămăşiţe paralizate, ţinute din scurt), iar, în locul acesteia, a predominat proprietatea obştească, mai ales sub forma proprietăţii de stat.
2. A ajuns foarte aproape de lichidarea totală a reglării pieţei (cu toate că, în economia subterană şi în economia gri, au rămas urme ale ei) şi, în locul acesteia, au devenit dominante planificarea centralizată, coordonarea birocratică, economia de comandă.

N-am ales arbitrar două caracteristici secundare ale sistemului socialist. E vorba aici despre două caracteristici *fundamentale* ale ordinii economice.[1]

Dacă polemizam despre asta cu marxiştii cu vederi înguste, unul dintre obişnuitele contraargumente era: regimul stalinist şi cel maoist au utilizat numele lui Marx doar ca un simbol derutant; îl pomeneau ca „sfânt protector", când, de fapt, nu aveau nimic de-a face cu el. În cele de mai sus, am încercat să opun acestei argumentări cuvintele lui Marx şi Engels înşişi. Pe bună dreptate s-au referit la Marx, pentru că au tradus în fapt marea sarcină istorică propusă de el.

(Remarc doar în paranteză că anterioara caracterizare i se potriveşte Partidului Comunist Chinez de astăzi, care afişează pe perete tabloul lui Marx doar ca „sfânt protector", cu ocazia ceremoniilor politice, pentru disimularea politicii sale reale. Partidul Comunist Chinez invocă marxismul—deşi doar simulat—ca ideologie. Sistemul asupra căruia tronează are, în fond, caracter capitalist, deoarece proprietatea privată a devenit forma de proprietate dominantă, iar piaţa este mecanismul principal al reglării. Prin urmare, în ultimii zece-douăzeci de ani în China s-a realizat tocmai contrariul programului fixat de Marx şi opusul anterioarelor înfăptuiri efective din China şi din celelalte ţări socialiste.)

1. Am încercat să definesc succint, în câteva fraze, cele mai importante caracteristici ale economiei socialiste. Ideile mi le-am dezvoltat mai detaliat în cartea intitulată *A szocialista rendszer* (*Sistemul socialist*; Kornai, 1993a).

Apărătorii înverşunaţi ai doctrinei lui Marx evită să se confrunte cu afirmaţia dură potrivit căreia partidul bolşevic rus şi adepţii săi din alte ţări au înfăptuit programul de transformare marxist. Am avut, nu o dată, experienţe personale în acest sens. La câteva universităţi americane, m-am întâlnit cu studenţi inteligenţi şi curioşi, care se declarau „economişti radicali". Citeau şi studiau cu conştiinciozitate operele considerate de ei ca fiind acceptabile din punct de vedere politic. Erau pregătiţi să cunoască, ba chiar să studieze temeinic, teoriile şi metodica ştiinţei economice a curentului dominant actual (*mainstream*). În schimb, au fost rezervaţi în privinţa aprofundării cunoştinţelor legate de economia comunistă a Uniunii Sovietice sau a Europei de Est. În ochii lor, părea un soi de fenomen nesemnificativ—sau, într-o formulare poate mai inspirată: respingător—, cu care n-au nimic de-a face şi care nu are legătură cu ideile pe care le respectau şi le acceptau. În opinia mea, asta e politica struţului.

Am întâlnit acest fenomen nu doar la tineri studenţi. Acum, când, pregătindu-mă pentru prelegere, am recitit lucrările de reconsiderare a teoriei marxiste ale unor savanţi cu gândire liberă şi cu o înaltă cultură, m-a frapat că tocmai scrierile cele mai remarcabile omit cu desăvârşire să compare experienţa istorică a Uniunii Sovietice, a Chinei de dinaintea reformelor şi a ţărilor comuniste est-europene cu programul socialist marxist. Nume ca Lenin şi Stalin nici nu figurează în aceste opere.

După părerea mea, corectitudinea intelectuală şi politică reclamă confruntarea onestă cu următoarea întrebare: ce legătură au ideile lui Marx cu sistemele socialiste înfăptuite? Ce are de-a face Marx cu Lenin şi Stalin? Am încercat să dau răspunsul meu sincer. Despre răspuns se poate discuta, dar legitimitatea întrebării abia dacă poate fi pusă la îndoială.

Economia din care sunt eliminate iniţiativa particulară şi coordonarea pieţei devine dependentă de reglementarea administrativă venită de la nivel superior. Într-un asemenea mecanism, disciplina, îndeplinirea indicaţiilor venite de la nivel superior trebuie impuse pe cale administrativă. Sistemul socialist nu poate funcţiona fără represiune. Dacă aparatul represiv slăbeşte, mai devreme sau mai târziu sistemul se năruie. Asta s-a întâmplat în Uniunea Sovietică şi, în urma destrămării acesteia, şi în ţările comuniste din Europa de Est.

Aici îşi are locul punctul de vedere al lui Marx în chestiunea dictaturii şi democraţiei. Probabil că şi el s-ar fi îngrozit dacă ar fi văzut cu propriii ochi ce se întâmpla în camerele de tortură ale CEKA sau în lagărele de muncă corecţională siberiene. Însă atât timp cât trebuiau să redacteze doar un text pe o coală de hârtie, şi Marx, şi Engels vorbeau cu nepăsare despre constituţionalismul burghez, parlamentarism, democraţie—ca lipsite de conţinut, formale—, susţinând idealul dictaturii proletariatului.

Zilele trecute, am recitit faimoasa polemică dintre Kautsky şi Lenin: cartea intitulată *Dictatura proletariatului* a lui Kautsky şi răspunsul lui

Lenin, *Revoluţia proletară şi renegatul Kautsky* (Kautsky, 1918 [1919], Lenin, 1977 [1918]). Kautsky scrie cu obiectivitate, pe un ton calm; crede cu fermitate în ideile socialiste, dar, în acelaşi timp, este un adept loial al democraţiei parlamentare. Îşi exprimă îngrijorarea că, în numele intereselor proletariatului, poate fi reprimată voinţa majorităţii, se pot face abuzuri de putere, minoritatea poate rămâne fără protecţie. Lenin respinge cu ironie caustică fiecare argument al lui Kautsky, călcând în picioare onoarea partenerului său de discuţie. Citind cu mintea de azi, toate temerile lui Kautsky s-au dovedit îndreptăţite. El — şi nu Lenin — a avut dreptate în toate privinţele, cu excepţia unei singure teme importante, mai precis în privinţa interpretării punctului de vedere al lui Marx şi Engels. Nu Kautsky, ci Lenin este acela care, pentru susţinerea propriului punct de vedere, ştie să aducă citate convingătoare de la cei doi profeţi ai socialismului. Invocă bine cunoscutele cuvinte ale lui Marx: „muncitorii înlocuiesc dictatura clasei burgheze cu propria lor dictatură revoluţionară..." (Marx, 1969 [1873], pp. 284–285). Îl citează pe Engels: „Supremaţia partidului triumfător... trebuie menţinută cu ajutorul fricii pe care o trezesc armele în reacţionari" (Engels, 1969 [1872], pp. 292–293). Şi încă un citat din Engels cu care Lenin îi dă peste nas în mod ironic lui Kautsky: „Statul nu este altceva decât un mecanism pentru ca una dintre clase s-o asuprească pe cealaltă, şi anume atât în republica democratică, cât şi în monarhie" (Engels, 1970 [1891], p. 187).

În această fază a polemicii, Kautsky nu este capabil să facă referire la citatul din Marx care îi sprijină argumentaţia. Şi el îl citează pe Marx vorbind despre dictatura revoluţionară a proletariatului şi este nevoit să adauge următorul comentariu amar: „Din păcate, Marx a omis să expună mai pe larg cum îşi imagina această dictatură" (Kautsky, 1919 [1918], p. 30). Nici la Kautsky, nici la vreun alt cercetător contemporan, simpatizant în multe privinţe cu Marx şi în orice caz foarte obiectiv, n-am dat peste vreun citat în care Marx, acest excepţional de sclipitor analist politic, care a tratat multilateral corelaţiile dintre guvernarea politică, stat, asuprire şi libertate, să fi analizat cu seriozitate raportul dintre instituţiile democratice şi drepturile omului, respectiv pericolele dictaturii. Marx a ignorat *problema* însăşi, problematica dificil de soluţionat a protecţiei instituţionale a libertăţilor omului. Acest dispreţ ironic s-a impregnat adânc în Lenin şi în ceilalţi adepţi ai lui.

Afirmaţia conform căreia democraţia nu este altceva decât dictatura burgheziei, în locul căreia trebuie instaurată, pe calea revoluţiei, o altă dictatură, a ocultat diferenţierea netă dintre democraţie şi dictatură. Abia după venirea la putere a lui Hitler, comuniştii occidentali au început să conştientizeze că democraţia „formală", „burgheză", parlamentarismul, statul de drept, legalitatea nu sunt o şarlatanie, ci valori de neînlocuit. Asta, printre altele, şi datorită faptului că sunt capabile să ofere protecţie

instituţională oamenilor care vor să se exprime şi să scrie, criticilor guvernelor aflate la putere, reformatorilor radicali ai societăţii, printre care şi intelectualilor gâlcevitori, cum a fost şi Marx.

E posibil ca, pe vremea lui Marx, perechea antitetică democraţie–dictatură, dictatura burgheziei sau a proletariatului, să fi părut, încă, o simplă dispută intelectuală. În zilele noastre, pentru cei care au trăit şi au supravieţuit tiraniei lui Stalin, Mao, Rákosi şi a celorlalţi, aceste cuvinte înseamnă altceva. Astăzi, este limpede că nesocotirea democraţiei prezentă în scrierile lui Marx a pregătit terenul pe care s-a clădit edificiul tiraniei leninist-stalinist-maoiste. Este ceea ce i-a descurajat pe adepţii idealurilor marxiste să se împotrivească represiunii.

Evident, nu folosesc cuvântul „responsabilitate" în accepţiunea dreptului penal. A propovădui o concepţie eronată nu este, în sine, infracţiune. „Responsabilitatea" nu se pune nici măcar în termeni etici. Marx n-a încălcat nicio poruncă etică prin faptul că s-a ridicat pentru eliminarea pieţei şi a proprietăţii private şi că nu şi-a dat seama de importanţa democraţiei parlamentare şi a statului de drept în apărarea drepturilor omului. Vorbesc exclusiv despre responsabilitatea intelectuală. Dacă facem publică o idee care incită la acţiune socială, atunci nu sunt răspunzători pentru ce se întâmplă doar realizatorii nemijlociţi ai acţiunii, ci şi noi, după cum suntem răspunzători şi pentru consecinţele evenimentelor. Cu cât cuvintele noastre au un efect mai amplu, cu atât mai mare este responsabilitatea noastră. Şi cert e că nimeni, niciodată, n-a exercitat o mai mare influenţă asupra oamenilor, prin ideile, prin programul său de acţiune, aşa cum a făcut-o Marx.

Secţiunea 5

Ceea ce dăinuie din învăţăturile lui Marx

După căderea sistemului socialist, s-a generalizat în mediile intelectuale din diferite părţi ale lumii concepţia conform căreia ideile lui Marx s-au dus o dată pentru totdeauna pe apa sâmbetei. Iată însă că istoria a infirmat-o. Nu o dată am descoperit scrieri arogante sau discursuri cu aere de superioritate: Marx e de domeniul trecutului, cu astfel de idei perimate nu merită să ne mai ocupăm.

În zilele noastre, în plină criză, a prins contur tocmai starea de spirit contrară. Marx este iarăşi la modă. E şic în cercurile politicienilor şi ale ziariştilor să se refere la previziunile profetice ale lui Marx, când descriu imagini de coşmar legate de apropiata prăbuşire a capitalismului. Brusc, *Das Kapital* a devenit bestseller.[1]

Nejustificate sunt ambele curente la modă. Prin opera sa, Marx nu numai că şi-a înscris trainic numele în *istoria politică şi intelectuală*, dar multe dintre ideile sale rezistă timpului şi contribuie la înţelegerea lumii. Voi reveni asupra acestui aspect. Vreau însă mai întâi să mai spun câteva cuvinte despre recenta renaştere a lui Marx. Este adevărat că la Marx apare în mod repetat profeţia potrivit căreia în capitalism funcţionează forţe autodistructive, care conduc la fatala criză şi la prăbuşirea sistemului. Sunt şi unii cercetători ai operei lui Marx, din rândul celor mai devotaţi ideilor sale, care recunosc că raţionamentul ce explică prăbuşirea finală este dificil de urmărit, enigmatic sau, pur şi simplu, eronat.[2]

1. Despre neaşteptatul interes pasionat pentru Marx, vezi, bunăoară, articolul din cotidianul londonez *Times* (Collins, 2008).

2. Ideile lui Marx referitoare la acest aspect sunt explicate, de regulă, prin tendinţa descrescătoare a ratei profitului, care duce, în final, la blocaje în modul de producţie capitalist. Cei mai mulţi critici — invocând atât raţiuni teoretice, cât şi fapte istorice — contestă această tendinţă. În ce mă priveşte, sunt de acord cu criticii.

Nu mă ocup de profeţii — dar tot am învăţat, din propria experienţă, că, de multe ori, schimbările de însemnătate istorică au loc pe neaşteptate. Nu ştiu care va fi să fie structura societăţii în viitor. Pot să spun doar atât: aşa cum văd eu lucrurile, n-a apărut sfârşitul sistemului capitalist şi, cu atât mai puţin, traducerea în fapt a profeţiei lui Marx, anume înlocuirea universală a capitalismului cu sistemul socialist. Cu atât mai solide pot spune că-mi par fundamentele capitalismului. Chestiunea nu va fi decisă, fireşte, de duelul dintre profeţiile care polemizează între ele, ci de istoria ce va fi să vină. Tot ce putem afirma cu certitudine totală *astăzi* e că, pentru moment, economia capitalistă traversează o criză profundă — dar *trăieşte.*

Putem citi în cotidiene declaraţii ale politicienilor şi jurnaliştilor că a început „sovietizarea" lumii occidentale. Căci ce altceva ar putea să indice faptul că, în unele ţări, guvernul nu salvează gratuit, cere, în schimb, drept de proprietate. (Să adăugăm: proprietate a statului pe care, mai târziu, statul o poate privatiza — doar dacă nu cumva va fi preluând puterea în Statele Unite şi în Anglia un partid comunist hotărât să introducă, cu orice preţ, modelul sovietic.) Cei care flecăresc aici despre „sovietizare" şi despre introducerea socialismului se trădează pe ei înşişi că habar n-au nu doar despre Marx, dar nici despre istoria Uniunii Sovietice şi despre adevăratele trăsături caracteristice sistemului socialist.

Merită subliniat, în schimb, că în volumele I şi III ale *Capitalului* se găsesc scurte eseuri geniale despre expansiunea periodic umflată a creditării şi despre efectul cauzator de crize al acesteia. Marx a fost poate primul — sau, în orice caz, printre primii — care a remarcat cum conduce expansiunea creditării (conform terminologiei proprii) la supraproducţie — adică la o producţie care depăşeşte cererea reală —, respectiv la dezvoltarea de capacităţi excesive, pentru obţinerea unui nivel mult prea ridicat de producţie. Iar această expansiune accelerată durează până când lanţul creditărilor începe brusc să se destrame.[1]

Mulţi economişti academici şi experţi financiari practicieni şi-au dat seama, în ultimii zece-douăzeci de ani, de pericolele ce rezidă în acordarea iresponsabilă de credite, în eronata luare în considerare a riscurilor, în slăbiciunea regularizării sistemului de credite. Ba au făcut şi propuneri pentru prevenirea problemelor — dar n-au fost ascultaţi. Nu trebuie să-i căutăm pe aceşti avertizori vigilenţi în cercurile marxiste, printre duşmanii radicali ai capitalismului, ci chiar printre zeloşii adepţi ai capitalismului, printre criticii practicii de creditare existente, printre *reformatorii* sistemului.

Iar acum, revenind la cadrul relatării mele subiective, aş vrea să vorbesc despre ce este cel mai instructiv pentru mine din ideile — şi azi valabile — ale lui Marx. Acest spirit genial a revărsat spre noi un adevărat

1. După cum se ştie, Marx nu şi-a sintetizat ideile privitoare la crizele repetitive. Poate că cel mai important loc la care merită să ne referim este *Capitalul*, volumul III, capitolul 30 (Marx, 1974 [1863–1883]). O sinteză concentrată a ideilor lui Marx despre crize o face Mandel (2008).

torent de idei şi instrumente analitice. În acest scurt eseu, am polemizat cu câteva dintre ideile sale cu adevărat esenţiale, semnalând că, în ce mă priveşte, nu sunt de acord cu ele. Există însă — dacă pot să vorbesc în continuare în nume propriu — nenumărate contribuţii marxiste importante la gândirea ştiinţifică, cu care sunt pe mai departe de acord, şi pe acestea mă străduiesc să le şi utilizez. Mă limitez la câteva exemple.

Cei mai mulţi obişnuim să facem referire la Schumpeter când vine vorba despre „distrugerea creatoare".[1] Ne gândim la întreprinzător, care organizează introducerea noului produs, a noii tehnologii, la răspândirea noilor forme de organizare şi cucerirea noilor pieţe. Şi, pe lângă asta, la dezvoltarea capitalistă descrisă de Schumpeter, care distruge vechea lume şi, în locul acesteia, aduce şi impune societăţii propria lume, propriul mod de producţie. Să adăugăm totuşi că Marx şi Engels au descris cu mult mai devreme acest proces al forţei creatoare şi distrugătoare a capitalismului, în primele rânduri, mult citate şi captivante, ale *Manifestului comunist*. În percepţia economiei politice marxiste, capitalistul are un rol deosebit în organizarea procesului de inovaţie tehnică (Marx–Engels, 1959 [1848]).

Înainte şi după Marx, atenţia celor mai mulţi economişti s-a îndreptat asupra stărilor de echilibru, mai precis asupra acelui caz special de echilibru al pieţei când cererea şi oferta sunt în echilibru. Ulterior, ştiinţele economice au denumit această stare specială „echilibrul Walras". Alături de Malthus, Marx a fost deschizător de drumuri în cercetarea care analizează stările ce se abat de la echilibrul pieţei, şi anume nu doar fluctuaţiile aleatorii din jurul echilibrului Walras al pieţei, ci şi abaterile durabile. În această privinţă, pe Marx l-a preocupat în special piaţa forţei de muncă unde oferta este nu doar temporar, ci *durabil* mai mare decât cererea. Marx a încercat să dea o explicaţie nu demografică, ci economică fenomenului, pe care l-a numit „suprapopulare relativă". Astăzi, acelaşi fenomen — oferta excedentară durabilă de forţă de muncă — este numit de către economia forţei de muncă „echilibrul şomajului" (vezi, de exemplu, Layard–Nickell–Jackmann, 2005, pp. 8 şi 11). Puţini îşi amintesc că Marx a fost pionierul, precursorul. În ce mă priveşte, subliniez că, înainte de toate, de la Marx am învăţat cât de important este să fim atenţi la abaterile durabile de la echilibrul pieţei.[2]

Nu cunosc exact istoria elaborării conceptului de „capitalism" şi a introducerii termenului în gândirea ştiinţifică. Cred că nu greşesc dacă afirm că, de multă vreme, cei mai mulţi politicieni, publicişti şi sociologi

1. Despre acest subiect, vezi, mai detaliat, capitolul 2 al celui de al doilea eseu din volumul de faţă.

2. Fenomenul aflat în centrul cercetărilor mele — şi anume *penuria* cronică de produse şi forţă de muncă din economia socialistă — este imaginea simetrică a *excedentului* durabil descris de Marx şi Keynes, fenomenul simetric, de sens invers, al său (Kornai, 1980). De această problemă se ocupă detaliat studiul al II-lea al volumului, unde fac de mai multe ori referire la ideile pe care le-am preluat de la Marx.

leagă de numele lui Marx şi de curentul intelectual marxist introducerea conceptului de „capitalism" şi punerea în opoziţie a sistemului capitalist real, istoric constituit, cu tocmai prevestita şi mult dorita — pe vremea lui Marx — lume nouă: sistemul socialist, pe care Marx nu l-a perceput ca pe o utopie, ci ca pe o realitate istorică ce va veni cu siguranţă.

Această conceptualizare e în strânsă legătură cu teoria lui Marx referitoare la modurile de producţie *succesive*, care diferă unele de celelalte prin caracteristicile lor cele mai însemnate.

Această componentă importantă a construcţiei conceptuale marxiste are şi azi un efect puternic asupra gândirii mele. Într-una dintre lucrări, am numit „paradigmă de sistem" concepţia care nu extrage un singur segment al societăţii, al sferei politice, al culturii şi sferei intelectuale sau al economiei, *o singură parte* strict delimitată, ci tratează întregul alcătuit din părţi. Focalizează atenţia tocmai asupra conexiunilor dintre diferitele părţi, asupra efectelor reciproce care au loc între ele. Nu reprezintă sistemul într-un instantaneu static, ci încearcă să-i înţeleagă dinamica, aşa cum evoluează în istorie. Marx este marele deschizător de drumuri şi incomparabilul maestru al paradigmei de sistem. În una şi aceeaşi persoană, el este deopotrivă economist, sociolog, politolog şi istoric. Încă nu folosea nimeni cuvântul „interdisciplinar", dar el ne-a dat un exemplu de urmat despre cum trebuie depăşite limitele înguste ale disciplinelor şi cum se face o cercetare atotcuprinzătoare în domeniul ştiinţelor sociale.

Sunt întrebat adesea dacă sunt marxist. Răspunsul meu este — fără echivoc — *nu*.[1] Alţii spun că aparţin şcolii austriece, sau că sunt keynesian, sau neoclasic, sau neoliberal şi aşa mai departe. La fiecare astfel de caracterizare, clatin din cap, negând. Nu sunt adeptul necondiţionat al niciunei şcoli şi al niciunui „-ism". Chiar dacă ceilalţi încearcă s-o facă, nu mă las inclus în niciun sertar. Aş admite, mai degrabă, că elementele gândirii mele — cu vorbele ironice ale lui Engels — s-au amestecat într-un eclectic talmeş-balmeş de cerşetor. Dacă aş vrea să fiu mai binevoitor faţă de mine, aş prefera să spun că mă străduiesc să integrez felurite curente de gândire. Când trebuie să-i numesc pe cei care m-au influenţat cel mai mult, obişnuiesc să amintesc numele lui Schumpeter, Keynes, Hayek, dar pe primul loc al aceleiaşi liste figurează întotdeauna numele lui Karl Marx.

1. În ziua de astăzi, în Europa de Est răspunde negativ chiar şi cel care a predat liniştit, până în 1989, cursul doctrinal de filozofie materialist-dialectică marxistă sau, asemănător, la fel de dogmaticul curs de economie politică marxistă. Altele sunt antecedentele declaraţiei mele de mai sus. Cum spuneam la început: am pornit ca marxist. Însă, în noiembrie 1956, *după ce* tancurile sovietice au invadat Budapesta, i-am declarat — sub forma unei luări de poziţie de natură politică — secretarului local al partidului comunist să ia cunoştinţă de faptul că nu sunt marxist. Asta mi-a creat multe dificultăţi în existenţa ulterioară, într-o lume academică în care era obligatoriu, în sensul strict al cuvântului, să fii marxist.

Bibliografie

Acemoglu, Daron, Aghion, Philippe, Lelarge, Claire, Van Reenen, John, Zilibotti, Fabrizio (2007): „Technology, Information, and the Decentralization of the Firm". *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 122, nr. 4, pp. 1759–1799.

Aghion, Philippe, Howitt, Peter P. (1998): *Endogenous Growth Theory.* MIT Press, Cambridge, MA.

Akerlof, George A., Shiller, Robert J. (2009): *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism.* Princeton University Press, Oxford.

Alesina, Alberto, Fuchs-Schündeln, Nicola (2007): „Good Bye Lenin (or not?)—The Effect of Communism on People's Preferences". *American Economic Review,* vol. 97, nr. 4, pp. 1507–1528.

Allain, Olivier, Canry, Nicolas (2008): „Growth, Capital Scrapping, and the Rate of Capacity Utilisation". Working Paper. 12th Conference of the Research Network, Macroeconomics and Macroeconomic Policies, Berlin.

Amann, Ronald, Cooper, Julian (1982): *Industrial Innovation in the Soviet Union.* Yale University Press, New Haven–London.

Amann, Ronald, Cooper, Julian-Davies, Robert W. (1977): *The Technological Level of Soviet Industry.* Yale University Press, New Haven–London.

Antal, László (1980): „Fejlődés kitérővel. A magyar gazdasági mechanizmus a 70-es években". *Gazdaság,* vol. 14, nr. 2, pp. 28–56.

Arthur, W. Brian (1994): *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy.* University of Michigan Press, Ann Arbor.

Artus, Patrick (2009): „China: The Vicious Circle of Excess Capacity". *Flash Economics,* nr. 115, 11 martie 2009. Natixis Economic Research. http://cib.natixis.com/flushdoc.aspx?id=45810 (accesat: 26 mai 2013).

Atkin, David. J., Lau, Tuen-Yu, Lin, Carolyn A. (2006): „Still on hold? A Retrospective Analysis of Competitive Implications of the Telecommunication Act of 1996, on its 10th Year Anniversary". *Telecommunications Policy,* vol. 30, nr. 2, pp. 80–95.

Azariadis, Costas (1975): „Implicit contracts and underemployment equilibria". *Journal of Political Economy,* vol. 83, nr. 6, pp. 1183–1202.

Backhouse, Roger E. (2002): *The Penguin History of Economics.* Penguin.

Balcerowicz, Leszek (1995): *Socialism, Capitalism, Transformation.* CEU Press, Budapest.

Ball, Laurence, Mankiw, Gregory N. (1995): A Sticky-Price Manifesto. NBER Working Papers, 4677. National Bureau of Economie Research.

Bartelsman, Eric J., Haltiwanger, John-Scarpetta, Stefano (2004): „Microeconomic Evidence of Creative Destruction in Industrial and Developing Countries". Working Paper. World Bank, Washington DC.

Bartelsman, Eric J., Haltiwanger, John , Scarpetta, Stefano (2004): „Microeconomic Evidence of Creative Destruction in Industrial and Developing Countries". Working Paper. World Bank, Washington DC.

Bauer, Reinhold (1999): *Pkw-Bau in der DDR: Zur Innovationsschwäche von Zentralverwaltungswirtschaften.* Peter Lang, Frankfurt am Main.

Baumol, William J. (2002): *The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism.* Princeton University Press, Princeton.

Baumol, William J., Blinder, Alan S. (2009): *Economics: Principles and Policy.* South-Western Cengage Learning, Mason, OH.

Baumol, William J., Litan, Robert E., Schramm, Carl J. (2007): *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity.* Yale University Press, New Haven–London.

Baumol, William J., Schilling, Melissa A. (2008): „Entrepreneurship". În: S.N. Durlauf, L.E. Blume (ed.): *The New Palgrave Dictionary of Economics.* Palgrave Macmillan, London.

Benassy, Jean-Pascal (1982): *The Economics of Market Disequilibrium.* Academic Press, New York.

Berlin, Isaiah (1990) [1969]: „A szabadság két fogalma. Megjelent". *Négy esszé a szabadságról.* Europa, Budapest.

Berliner, Joseph (1976): *The Innovation Decision in Soviet Industry.* MIT Press, Cambridge, MA.

Berners-Lee, Tim (1999): *Weaving the Web.* Harper, San Francisco.

Bhaduri, Amit (2007): *Growth, Distribution and Innovations.* Routledge, London–New York.

Bhagwati, Jagdish (2004): *In Defense of Globalization.* Oxford University Press, Oxford.

Bils, Mark, Klenow, Peter J. (2004): „Some Evidence on the Importance of Sticky *Prices". Journal of Political Economy,* vol. 112, nr. 5, pp. 947–985.

Blanchard, Olivier, Gali, Jordi (2007): „Real Wage Rigidities and the New Keynesian Model". *Journal of Money, Credit and Banking.* Supplement, vol. 39, nr. 1, pp. 35–65.

Blinder, Alan S., Canetti, Elie R., Lebow, David E., Rudd, Jeremy B. (1998): *Asking about Prices: A New Approach to Understanding Price Stickiness.* Russell Sage Foundation, New York.

Bojár, Gábor (2005): *Graphi-sztori.* HVG Könyvkiadó, Budapest.

Bojár, Gábor (2007): *The Graphisoft Story: Hungarian Perestroika from an Entrepreneur's Perspective.* Manager Könyvkiadó, Budapest.

Bolton, Patrick, Dewatripont, Mathias (2005): *Contract Theory.* MIT Press, Cambridge, MA.

Bower, Joseph L., Christensen, Clayton M. (1995): „Disruptive Technologies: Catching the Wave". *Harvard Business Review,* vol. 73, nr. 1, pp. 43–53.

Brabant, Jozef M. von (1990): „Socialist Economies: The Disequilibrium School and the Shortage Economy". *Journal of Economic Perspectives,* vol. 4, nr. 2, pp. 157–175.

Bródy, András (1969): *Érték és újratermelés. Kisérlet a marxi értékelmélet és újratermelési elmélet matematikai modelljének megfogalmazására.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Bureau of Labor Statistics (2010): *Job Openings and Labor Turnover Survey (JOLT).* www.bls.gov/ jlt/#data (accesat: 11 octombrie 2010).

Bureau of Labor Statistics (2012): „Job Openings and Labor Turnover Survey (JOLT)". http://www.bls.gov/jlt /#data (accesat: 11 octombrie 2010).

Bygrave, William, Timmons, Jeffrey A. (1992): *Venture Capital at the Crossroads.* Harvard Business School Press, Boston.

Castells, Manuel (1996–1998): *The Information Age: Economy, Society, and Culture.* Vol. I–III. Blackwell, Oxford.

Ceruzzi, Paul E. (2000): *A History of Modern Computing.* MIT Press, Cambridge, MA.

Chamberlin, Edward H. (1962) [1933]: The *Theory of Monopolistic Competition.* Harvard University Press, Cambridge, MA.

Chantrill, Christopher (2010): US Government Spending. http://www.usgovernmentspending.com/ numbers#usgs302 (accesat: 30 noiembrie 2010).

Chao, Loretta (2009): China Squeezes PC Makers. *The Wall Street Journal,* 8 iunie.

Chekhov, Anton (1973) [1894]): „Letter to Alexei Suvorin, Yalta, March 27, 1894". În: *Anton Chekhov's Life and Thought: Selected Letters and Commentary.* Edited and annotated by Simon Karlinsky. Northwestern University Press, Evanston, IL, pp. 261–263.

Chikán Attila (1984): *A vállalati készletezési politika.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Chopra, Sunil, Meindl, Peter (2003): *Supply Chain Management.* Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.

Clavel, Laurent, Minodier, Christelle (2009): „A Monthly Indicator of the French Business Climate". INSEE, Paris, http://www.insee.fr/fr/publications-et-services/docs_doc_travail/G2009-02.pdf (accesat: 12 ianuarie 2011)

Clower, Robert W. (1965): „The Keynesian Counter-Revolution: A Theoretical Appraisal". În: Frank H. Hahn, P.R. Brechling (ed.): *The Theory of Interest Rates.* Macmillan, London, pp. 103–125.

Clower, Robert. W. (1967): „A Reconsideration of the Microfoundations of Monetary Theory". *Western Economie Journal,* vol. 6, nr. 1, pp. 1–8.

Colander, David, Holt, Richard, Rosser, P.F., Barkley, J. Jr. (2004): *The Changing Face of Economics: Conversations with Cutling Edge Economists.* University of Michigan Press, Ann Arbor.

Collins, Philip (2008): Karl Marx: „Did he get it all right?". *Times,* 21 octombrie.

Cooper, Julian (2009): *Russia as a Populous Emerging Economy: A Comparative Perspective.* CREF, University of Birmingham, Birmingham. Manuscris şapirografiat.

Corrado, Carol, Mattey, Joe (1997): „Capacity Utilization". *Journal of Economie Perspectives,* vol. 11, nr. 1, pp. 151–167.

Coutts, David A. (2010): *„Darwin's Views on Malthus".* http://members.optusnet.com.au/exponentialist/ Darwin_Malthus.htm (accesat: 3 decembrie 2010).

Cowan, Robin-Rizzo, Mario J. (1996): „The Genetic-Causal Tradition and Modern Economie Theory". *Kyklos,* vol. 49, nr. 3, pp. 273–317.

Crotty, James (2001): *Structural Contradictions of Curient Capitalism: A Keynes-Marx-Schumpeter Analysis.* http://people.umass.edu/crotty/india-rev-May25.pdf (accesat: 1 decembrie 2010).

Crotty, James (2002): „Why There is Chronic Excess Capacity". *Challenge,* vol. 45, nr. 6, pp. 21–44.

CS Ad Dataset (2007): US Internet (online) advertising expenditure in millions of U.S. dollars. http://www.galbithink.org/cs-ad-dataset.xls (accesat: 1 decembrie 2010).

Davila, Tony, Epstein, Marc J., Shelton, Robert (2006: *Making Innovation Work: How to Manage It, Measure It, and Profit from It.* Wharton School, Philadelphia.

Davis, Christopher, Charemza, Wojcieh W. (ed.) (1989): *Models of Disequibrium and Shortage in Centrally Planned Economies.* Chapman and Hall, London.

Dentsu (2009): „Advertising Expenditures in Japan 1999–2009". http://www.dentsu.com/marketing/ index.html (accesat: 1 decembrie 2010).

Diamond, Peter A. (1982): „Aggregate Demand Management in Search Equilibrium". *Journal of Political Economy,* vol. 90, nr. 5, pp. 881–894.

Djankov, Simeon, Murrell, Peter (2002): „Enterprise Restrcturing in Transition: A Quantitative Survey". *Journal of Economic Literature,* vol. 40, nr. 3, pp. 739–792.

Domar, Evsey D. (1989): „The Blind Man and the Elephant: An Essay on Isms". În: Evsey D. Domar (ed.): *Capitalism, Socialism and Serfdom.* Cambridge University Press. Cambridge, pp. 29–46.

Dragoman, György (2005): *A fehér király.* Magvető, Budapest.

Drávucz, Péter (2004): „Ez nagyobb dobás lesz a floppinál". *Magyar Hírlap,* 20 martie.

EBRD (2008): *Transition Report, 2008: Growth in Transition.* EBRD, London.

EBRD (2009): *Transition Report, 2009: Transition in Crisis.* EBRD, London.

Economist Intelligence Unit (1990–2008): Country Reports www.eiu.com (accesat: 14 decembrie 2010).

Ehrlich, Éva (1985): *Economic Development Levels Proportions and Structures.* Manuscris. Budapest: MTA Világgazdasági Kutatointézet.

Elster, Jon (1991): *Making Sense of Marx.* Cambridge University Press, Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge–Paris.

Engels, Friedrich (1969) [1872]: „A tekintélyről". În: *Karl Marx és Friedrich Engels művei,* vol. 18, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 290–293.

Engels, Friedrich (1970) [1891]: Introducere la studiul lui Marx „Războiul civil din Franța" publicat în 1891. În: *Karl Marx és Friedrich Engels művei,* vol. 22, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 177–188.

Erkel-Rousse, Hélène, Minodier, Christelle (2009): „Do Business Tendency Surveys in Industry and Services Help in Forecasting GDP Growth? A Real-Time Analysis on French Data". INSEE, Paris, http://insee.fr/fr/publications-et-services/docs_doc_travail/G2009-03.pdf (accesat: 12 ianuarie 2011).

Etter, Richard, Graff, Michael, Müller, Jürg (2008): „Is «Normal» Capacity Utilisation Constant Over Time? Analyses with Micro and Macro Data from Business Tendency Surveys". ETH Zürich, KOF Swiss Economic Institute, Zürich, http://www.cesifogroup.de/portal/page/portal/ifoContent/N/event/Conferences/conf_nd/2008-1 1-20-Third-Workshop-MacroeconomicsandBusinessCycle/work-makro3-graff-m.pdf (accesat: 1 decembrie 2010).

Eurobarometer (2005): „Special survey on science and technology". (Fieldwork: ianuarie–februarie 2005), http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_240_220_en.htm (accesat: 22 august 2009).

European Social Survey (2009): „European Social Survey". Round 3. Norwegian Social Science Data Services, Oslo, http://ess.nsd.uib.no/ess/round3/ Retrieved on December 12.

Fallenbuchl, Zbigniew M. (1982): „Employment Policies in Poland". În: Jan Adam (ed.): *Employaient Policies in the Soviet Union and Eastem Europe.* Macmillan, London, pp. 26–48.

Farkas, Katalin (1980): „A vállalati készletek szerepváltozása". În: Tardos Márton (ed.): *Vállalati magatartás, vállalati környezet.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 89–122.

Federal Reserve (2009): „Industrial Production and Capacity Utilization". http://www.federalreserve. gov/releases/gl7/Current/default.htm (accesat: 1 decembrie 2010).

Federal Reserve Bank of St. Louis (2010): „Federal Reserve Economic Data (Gross domestic product)". http://research.stlouisfed.org/fred2/series/GDPA?cid=106 (accesat: 3 decembrie 2010).

Federal Reserve Statistical Release (2010): Industrial Production and Capacity Utilization. http://www.federalreserve.gov/releases/gl7/current/table11.htm és http://www.federalreserve. gov/releases/g7/current/table12.htm (accesat: 1 decembrie 2010).

Feenstra, Robert C. (1998): „Integration of trade and disintegration of production in the global economy". *Journal of Economic Perspectives*, vol. 12, nr. 4, pp. 31–50.

Finansi i Statistika (1988): *SSSR i zarubejnie strani 1987.* Moskva.

Flaschel, Peter (2009): *The Macrodynamics of Capitalism: Elements for a Synthesis of Marx, Keynes and Schumpeter.* Springer, Heidelberg.

Foley, Duncan K. (1986): *Understanding Capital: Marx's Economic Theory.* Harvard University Press, Cambridge, MA.

Francas, David, Kremer, Mirko, Minner, Stefan, Friese, Markus (2009): „Strategic process flexibility under lifecycle demand". *International Journal of Production Economics,* vol. 121, nr. 2, pp. 427–440.

Freedom House (2010): „Freedom in the World: 2010 Survey Release", www.freedomhouse.org (accesat: 3 decembrie 2010).

Freeman, C., Soate, Luc (2003). *The Economics of Industrial Innovation.* MIT Press, Cambridge, MA.

Freeman, Christopher (1982): *The Economies of Industrial Innovation.* MIT Press, Cambridge, MA.

Friedman, Milton (1968): „The role of monetary policy". *American Economic Review,* vol. 58, nr. 1, pp. 1–17.

Frisch, Walter (2003): „Co-Evolution of Information Revolution and Spread of Democracy". *Journal of International and Comparative Economies,* vol. 33, pp. 252–255.

Fuchs, Christian (2008): *Internet and Society*. Routledge, New York–London.

Galbraith, John K. (1952): *A Theory of Price Control.* Harvard University Press, Cambridge, MA.

Galbraith, John K. (1958): *The Affluent Society.* Houghton Mifflin, Boston.

Gomulka, Stanislaw (1983): „The Incompatibility of Socialism and Rapid Innovation". *Millenium: Journal of International Studies,* vol. 13, nr. 1, pp. 16–26.

Google (2009): Google Milestones. Google Corporate Information, www.google.com/corporate/history.html (accesat: 23 iulie 2009).

Google Company (2013): „Our History in Depth". http://www. google.com/about/company/history (accesat: 23 iulie 2013).

Gorodnichenko, Yurij, Svejnar, Jan, Terrel, Katherine (2010): „Globalization and Innovation in Emerging Markets". *American Economic Journal: Macroeconomics,* vol. 2, pp. 194–226.

Griliches, Zvi (1957): „Hybrid Corn: An Exploration in the Economics of Technical Change". *Econometrica,* vol. 25, nr. 4, pp. 501–522.

Grossman, Gene M., Helpman, Elhanan (1991): *Innovation and Growth in the Global Economy.* MIT Press, Cambridge, MA.

Grover, Varun-Lebeau, Jon (1996): US Telecommunications: Industries in Transition. *Telematics and Informatics,* vol. 13, nr. 4, pp. 213–231.

Gwartney, J. D., Lawson, R. (2008): „Economic Freedom of the World". *Annual Report.* Fraser Institute, Vancouver.

Haggard, Stephan, Kaufman, Robert R. (2008): *Development, Democracy, and Welfare States.* Princeton University Press, Princeton–Oxford.

Hall, Peter A., Soskice, David (ed.) (2001): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage.* University Press Oxford, Oxford.

Hall, Peter A., Soskice, David (ed.) (2003): „Varieties of Capitalism and Institutional Change: A Response to Three Critics". *Comparative European Politics,* vol. 1, nr. 3, pp. 241–250.

Hámori, Balázs, Szabó, Katalin (2012): *Innovációs verseny. Esélyek és korlátok.* Aula, Budapest.

Hanson, Philip (1981): *Trade and Technology in Soviet-Western Relations.* Macmillan, London.

Hanson, Philip (2003): *The Rise and Fall of the Soviet Economy. An Economic History of the USSR from 1946.* Longman, London.

Hanson, Philip, Pavitt, Keith (1987): *The Comparative Economics of Research Development and Innovation in East and West: A Survey.* Harwood, Chur-London–Paris–New York–Melbourne.

Harrison, Ian (2003): *The Book of Firsts.* Cassell Illustrated, London.

Harrison, Ian (2004): *Book of Inventions: The Stories behind the Creations and Inventions of the Modem World.* Cassel Guides, London.

Haug, Wolfgang Fritz (2003): *High-Tech-Kapitalismus.* Argument, Hamburg.

Haugh, David, Mourougane, Annabelle, Chatal, Olivier (2010): „The Automobile Industry in and Beyond the Crisis". Working Paper No. 745. OECD Economics Department.

Hayek, Friedrich (1948): „The Meaning of Competition". În: Friedrich Hayek (ed.): *Individualism and Economie Order.* The University of Chicago Press, Chicago–London, pp. 92–106.

Heertje, Arnold (2006): *Schumpeter on the Economics of Innovation and the Development of Capitalism.* Edward Elgar, Cheltenham.

Heilbronner, Robert L. (1986): „Economics and Political Economy: Marx, Keynes and Schumpeter". În: Susanne W. Helburn, David F. Bramhall (ed.): *Marx, Schumpeter, Keynes.* ME Sharpe, Armonk, NY, pp. 13–25.

Helburn, Suzanne W., Bramhall, David F. (ed.) (1986): *Marx, Schumpeter, Keynes. A Centenary Celebration of Dissent.* ME Sharpe, Armonk, NY.

Helpman, Elhanan, Krugman, Paul R. (1985): *Market Structure and Foreign Trade.* MIT Press, Cambridge, MA.

Hirschman, Albert O. (1970): *Exit, Voice and Loyality.* Harvard University Press, Cambridge.

Hirschman, Albert O. (1995) [1970]: *Kivonulás, tiltakozás, hűség.* Osiris Kiadó, Budapest.

Hodgson, Geoffrey M. (1993): *Economics and Evolution: Bringing Life Back Into Economics.* Polity Press, University of Michigan Press, Ann Arbor, MI–Cambridge, UK. http://www. timesonline.co.uk (accesat: 4 noiembrie 2008).

Holzmann, Robert (1990): „Unemployment Benefits during Economie Transition: Background, Concept and Implementation". Manuscris. OECD Conference Paper. Ludwig Boltzmann Institut für Ökonomische Analyse, Viena.

Huang, Haizhou, Xu, Ghenggang (1998): „Soft Budget Constraint and the Optimal Choices of Research and Development Projects Financing". *Journal of Comparative Economics,* vol. 26, pp. 62–79.

ILO (2010): „Key Indicators of the Labor Market". EAPEP Database. International Labour Organisation, Geneva.

ILO (2012): „Key Indicators of the Labor Market". http:// www.ilo.org/empelm/what/WCMS_114240/lang-en/index.htm (accesat 29 mai 2013).

IMF (2010): „International Financial Statistics (Gross domestic product)". International Monetary Fund, www.imfstatistics.org/imf/ (accesat: 3 decembrie 2010).

International Telecommunications Union (2006): *World Telecommunication/ICT Development Report: Measuring ICT, for Economic and Social Development.* Geneva, pp. 104–112.

International Telecommunications Union (2007): „Telecommunication Indicators. Telephonés, Cellular Phones, and Computers by Country: 2006". http://www.census.gov/compendia/statab/cats/international-statistics/telecommunications-computers.html (accesat: 3 decembrie 2010).

Isaacson, Walter (2011): *Steve Jobs.* Simon and Schuster, New York.

Ivánné Hild, Márta (1997): „A marxi elmélet «újrafelfedezésének» története". *Eszmélet,* vol. 9, nr. 34, pp. 123–145.

Ivánné Hild, Márta (1998): „Az analitikus marxizmus néhány problémafelvetése". În: József Temesi (ed.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.* Jubileumi tudományos ülésszak II, kötet, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, pp. 741–753.

Jones, Lamar B. (1989): „Schumpeter versus Darwin: In re Malthus". *Southern Economic Journal,* vol. 56, nr. 2, pp. 410–422.

Kahneman, Daniel, Tversky, Amos (1979): „Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk". *Econometrica,* vol. 47, nr. 2, pp. 263–291.

Kahneman, Daniel, Tversky, Amos (1991): „Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model". *The Quarterly Journal of Economics,* vol. 106, nr. 4, pp. 1039–1061.

Kaldor, Nicholas (1972): „The Irrelevance of Equilibrium Economics". *Economic Journal*, vol. 82, nr. 328, pp. 1237–1255.

Kaldor, Nicholas (1981): „The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation". *Economie Appliquée,* vol. 34, nr. 6, pp. 593–617.

Kalecki, Michal (1971): *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy.* Cambridge University Press, Cambridge.

Kapitány, Zsuzsa (2010): „Számítások a szocialista gazdaságok 1989 előtti autóhiányáról". Manuscris.

Karvalics, László Z. (2009): „The Information (Society) Race". Manuscris, BKE, Budapest.

Kautsky, Karl (1919) [1918]: *A proletárság diktatúrája.* Népszava, Budapest.

Kean, Michael-Prasad, Eswar (2002): „Inequality, Transfers, and Growth: New Evidence from the Economic Transition in Poland". *Review of Economics and Statistics,* vol. 84, nr. 2, pp. 324–341.

Kedzie, Christopher R. (1997a): „Democracy and Network Interconnectivity". În: S. Kiesler (ed.): *Culture on the Internet.* Erlbaum, Mahwah, NJ.

Kedzie, Christopher R. (1997b): „The Case of the Soviet Union: The Dictator's Dilemma". Communications and Democracy: Coincident Revolutions and the Emergent Dictators. www.rand.org/pubs/rgs_dissertations/RGSD127/sec2.html (accesat: 31 august 2009).

Keen, Steve (2002): *Debunking Economics.* Zed Books and St Martins Press, New York.

Keynes, John M. (1965) [1936]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Keynes, John M. (1967) [1936]. *The General Theory of Employment, Interest and Money.* Macmillan, London.

King, John L., West, Joël (2002): „Ma Bell's Orphan: US Cellular Telephony, 1947–1996". *Telecommunications Policy,* vol. 26, nr. 3–4, pp. 189–203.

Kirman, Alan (1992): „Whom or What does the Représentative Individual Represent?". *Journal of Economic Perspectives,* vol. 6, nr. 2, pp. 117–136.

Kirzner, Israel M. (1973): *Competition and Entrepreneurship.* University of Chicago Press, Chicago–London.

Kirzner, Israel M. (1985): *Discovery and the Capitalist Process.* University of Chicago Press, Chicago, pp. 119–149.

Kołakowski, Leszek (1978): *Main Currents of Marxism.* Oxford University Press, Oxford.

Kolosi, Tamás, Tóth, István György (2008): „Rendszerváltás: Nyertesek és vesztesek". În: Kolosi Tamás, Tőth, István György (ed.): *Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben.* Tárki. Budapest, pp. 11–50.

Kornai, János (1957): *A gazdasági vezetés túlzott központositása.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kornai, János (1971): *Anti-equilibrium.* North-Holland, Amsterdam.

Kornai, János (1971): *Anti-equlibrium.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kornai, János (1979): „Resource-Constrained versus Demand-Constrained Systems". *Econometrica,* vol. 47, nr. 4, pp. 801–819.

Kornai, János (1980): *A hiány.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kornai, János (1980): *Economics of Shortage.* North-Holland, Amsterdam.

Kornai, János (1982): *Growth, Shortage and Efficiency.* Basil Blackwell, Oxford, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.

Kornai, János (1982): *Növekedés, hiány és hatékonyság.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kornai, János (1983): *Ellentmondások és dilemmák.* Magvető, Budapest.

Kornai, János (1986): *Contradictions and Dilemmas. Studies on the Socialist Society.* MIT Press, Cambridge MA.

Kornai, János (1992): „Posztszocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról". *Közgazdasági Szemle*, vol. 39, nr. 6, pp. 489–512.

Kornai, János (1992): *The Socialist System: The Political Economy of Communism.* Princeton University Press, Princeton, Oxford University Press, Oxford.

Kornai, János (1993): „Transformational Recession: A General Phenomenon Examined through the Example of Hungary's Development", *Economie Appliquée,* vol. 46, nr. 2, pp. 181–227.

Kornai, János (1993a): *A szocialista rendszer: Kritikai politikai gazdaságtan.* HVG Kiadó, Budapest.

Kornai, János (1993b): „Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján". *Közgazdasági Szemle,* vol. 40, nr. 7–8, pp. 569–599.

Kornai, János (1994) [1959]: *Overcentralization in Economic Administration.* Oxford University Press, Oxford.

Kornai, János (2000): *Tíz évvel a Röpirat angol kiadásának megjelenése után. A szerző önértékelése. Közgazdasdgi Szemle,* vol. 47, nr. 9, pp. 647–661.

Kornai, János (2001): „Ten Years After The Road to a Free Economy: The Author's Self Evaluation". În: B. Pleskovic, N. Stern (ed.): *Annual Bank Conference on Development Economics 2000,* World Bank Washington, DC.

Kornai, János (2005a): *A gondolat erejével.* Osiris Kiadó, Budapest.

Kornai, János (2005b): „Közép-Kelet-Europa nagy átalakulása — siker és csalódás". *Közgazdasdgi Szemle,* vol. 52, no. 12, pp. 907–936.

Kornai, János (2006a): *By Force of Thought: Irregular Memoirs of an Intellectual Journey.* MIT Press, Cambridge, MA.

Kornai, János (2006b): „The Great Transformation of Central and Eastern Europe: Success and Disappointment". *The Economics of Transition,* vol. 14, nr. 2, pp. 207–244.

Kornai, János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kornai, János (2008): *From Socialism to Capitalism.* Central European University Press, Budapest.

Kornai, János (2009a): „Marx through the Eyes of an East European Intellectual".

Kornai, János (2009b): „The Soft Budget Constraint Syndrome and the Global Financial Crisis: Some Warnings of an East European Economist". http://www.Kornai-janos.hu.

Kornai, János (2010a): „Hiánygazdaság-többletgazdaság". *Közgazdasági Szemle,* vol. 57, nr. 11–12, 925–957, pp. 1021–1044.

Kornai, János (2010b): „A puha költségvetési korlát szindróma és a globális pénzügyi válság. Egy kelet-európai közgazdász figyelmeztetései". Disponibil online, http://www.kornai-janos.hu/ KORNAI2010%20A%20puha%20koltsegvetesi%20korlat%20szindroma%20es%20a%20globalis%20penzugyi%20valsag.pdf (accesat: 14 decembrie 2010).

Kornai, János, Eggleston, Karen (2001): *Welfare, Choice and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastem Europe.* Cambridge University Press, Cambridge.

Kornai, János, Eggleston, Karen (2004): *Egyéni választás és szolidaritás. Az egészségügy intézményi mechanizmusának reformja Kelet-Európában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kornai, János, Martos Béla (ed.) (1981): *Szabályozás árjelzések nélkül.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kornai, János, Martos, Béla (1971): „Gazdasági rendszerek vegetatív működése". *Szigma,* vol. 4, nr. 1–2, pp. 35–50.

Kornai, János, Martos, Béla (1973): „Autonomous Control of Economic Systems". *Econometrica*, vol. 41, nr. 3, pp. 509–528.

Kornai, János, Martos, Béla (ed.) (1981): *Non-Price Control.* North-Holland, Amsterdam.

Kornai, János, Maskin, Eric, Roland, Gérard (2003): „Understanding the Soft Budget Constraint". *Journal of Economic Literature,* vol. 41, nr. 4, pp. 1095–1136.

Kornai, János, Maskin, Eric, Roland, Gérard (2004): „A puha költségvetési korlát". *Közgazdasági Szemle,* I–II, vol. 51, nr. 7–8, 9, pp. 608–624 şi 777–809.

Kornai, János, Rose-Ackerman, Susan (ed.) (2004): *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition.* Palgrave Macmillan, New York.

Kornai, János, Rose-Ackerman, Susan (ed.) (2005): *Tisztesség és bizalom a posztszocialista átmenet fényében. A bizalmal érdemlő állam építése a posztszocialista átmenet időszakában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kornai, János, Rothstein, Bo, Rose-Ackerman, Susan (ed.) (2004): *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition.* Palgrave Macmillan, New York.

Kornai, János, Rothstein, Bo, Rose-Ackerman, Susan (ed.) (2005): *Tisztesség és bizalom a posztszocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a posztszocialista átmenet időszakában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács, Győző (1999): *„Egy elpuskázott találmány. Jánosi Marcell és a kazettás «floppy»".* Afiş. Budapest.

KPMG (2009): „Momentum: KPMG's Global Auto Executive Survey 2009". http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Momentum/Documents/Momentum-AutoExec-2009.pdf (accesat: 17 decembrie 2010).

KSH (2010): „A KSH lakossági munkaerő-felmérése. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, http://portal.ksh.hu/portal/page_?_pageid=37,638675&_dad=portal&_schema=PORTAL (accesat: 12 noiembrie 2010).

Kürti Sándor, Fabiányi, Gábor (ed.) (2008): *20 éves a KÜRT, az Infostrázsa.* Kürt Információmenedzsment, Budapest.

Lachmann, Ludwig M. (1976): „From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Kaleidic Economics and the Society". *Journal of Economic Literature,* vol. 14, nr. 1, pp. 54–62.

Laki, Mihály (2009): *Interjú a Kürti-fivérekkel.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

Laki, Mihály (1984–1985): „Kényszerített innovácio". *Szociológia,* nr. 1–2, pp. 45–53.

Lange, Oscar (1968) [1936–1937]: *On the Economic Theory of Socialism.* În: Benjamin E. Lipincott (ed.): *On the Economic Theory of Socialism.* McGraw Hill, New York–Toronto, London, pp. 57–143.

Latvijas Statistika (2012): „Population and Social Process Indicators". http://www.csb.gov.lv/node/30604 (accesat: 14 decembrie 2010).

Lavoie, Don (1985): *Rivalry and Central Planning.* Cambridge University Press, Cambridge.

Layard, Richard, Nickel, Stephen, Jackman, Richard (1991): *Unemployment.* Oxford University Press, Oxford.

Layard, Richard, Nickell, Stephen, Jackman, Richard (2005): *Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labor Market.* Oxford University Press, Oxford.

Lee, Frederic S. (1998): *Post Keynesian Price Theory.* Cambridge University Press, Cambridge MA.

Leijonhufvud, Axel (1968): *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes.* Oxford University Press, New York.

Leijonhufvud, Axel (1973): „Effective Demand Failures". *Swedish Journal of Economy,* vol. 75, nr. 1, pp. 27–48.

Leijonhufvud, Axel (2009): „Out of the Corridor: Keynes and the Crisis". *Cambridge Journal of Economics,* vol. 33, nr. 4, pp. 741–757.

Lenin, Vladimir I. (1977) [1918]: *A proletárforradalom és a renegát Kautsky.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Lovász, László, Plummer, Michael D. (2009): *Matching Theory.* American Mathematical Society, Providence, RI.

Malinvaud, Edmond (1977): *The Theory of Unemployment Reconsidered.* Blackwell, Oxford.

Mandel, Ernest (2008): „Marx, Karl Heinrich (1818–1883)". În: S.N. Durlauf, L.E. Blume (ed.): *The New Palgrave Dictionary of Economics.* Second edition. Palgrave-Macmillan, Basingstoke.

Mankiw, Gregory N. (1985): „Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly". *Quarterly Journal of Economics, vol.* 100, nr. 2, pp. 529–538.

Mankiw, Gregory N. (2001): *Principles of Economics.* Harcourt College Publishers, New York.

Marx, Karl (1968) [1871]: „A polgárháború Franciaországban". În: *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 17. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 285–336.

Marx, Karl (1969) [1873]: A politikai közömbösség. Megjelent: *Karl Marx és Friedrich Engels művei,* vol. 18. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 284–289.

Marx, Karl (1973) [1867]: *A tőke,* vol. I. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Marx, Karl (1974) [1863–1883]: *A tőke,* vol. III. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Marx, Karl (1978) [1967–94]. *Capital. Volume 1.* Penguin, London.

Marx, Karl, Engels, Friedrich (1959) [1848]: „A kommunista párt kiáltványa". În: *Karl Marx és Friedrich Engels művei,* vol. 4. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 437–470.

McCall, J. J. (1970): „Economics of Information and Job Search". *Quarterly Journal of Economics*, vol. 84, nr. 1, pp. 113–126.

McCloskey, Deirdre (1998): *The Rhetoric of Economics.* University of Wisconsin Press, Madison.

McCloskey, Deirdre (2002): *The Secret Sins of Economics.* Prickly Paradigm Press, Chicago.

McCraw, Thomas K. (2007): *Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction.* Harvard University Press, Cambridge, MA–London.

McGraw, A. Peter, Larsen, Jeff T., Kahneman, Daniel, Schkade, David (2010): „Comparing Gains and Losses". *Psychological Science,* vol. 21, nr. 10, pp. 1438–1445.

Median (2007): „Internethasználat otthon". http://www. median.hu/object. b28bc0d6-0483-4294-b9a5-a006ce40891f.ivy.

Milanovic, Branko (1999): „Explaining the Increase in Inequality during Transition". *Economics of Transition,* vol. 7, nr. 2, pp. 299–341.

Milanovic, Branko, Ersado, Lire (2009): *Reform and Inequality during the Transition: An Analysis Using Panel Household Survey Data, 1990–2005.* World Bank, Washington DC.

Milgrom, Paul, Roberts, John (1992): *Economics, Organization and Management.* Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Milgrom, Paul, Roberts, John (2005): *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányét.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Milward, Alan S. (1979): *War, Economy, and Society 1939–1945.* University of California Press, Berkeley.

Mitra, Pradeep, Yemtsov, Ruslan (2006): „Increasing Inequality in Transition Economics: Is There More to Come?". *World Bank Policy Research Working Paper.* Septembrie 2007, World Bank, Washington DC.

Morin, Norman, Stevens, John J. (2004): „Diverging Measures of Capacity Utilization: An Explanation." Working Paper, 3–4. Federal Reserve Board, Finance and Economics Discussion Series, Washington, DC.

Morishima, Michio (1973): *Marx's Economics: A Dual Theory of Value and Growth.* Cambridge University Press, Cambridge.

Mortensen, Dale T. (1986): „Job Search and Labor Market Analysis". În: O. Ashensfelder, R. Layord (ed.) *Handbook of Labor Economics,* vol. II, Elsevier Science Publishers, Amsterdam.

Mortensen, Dale T., Pissarides, Christopher A. (1994): „Job Creation and Job Destruction in the Theory of Unemployment". *Review of Economic Studies,* vol. 61, nr. 1, pp. 397–415.

Nelson, Richard R., Winter, Sidney G. (1982): *An Evolutionary Theory of Economic Change.* Harvard University Press, Cambridge MA.

Neumann, János (1955) [1965]: „A legújabb tudományos fejlődés hatása a gazdaságra és a közgazdaságtanra". În: Neumann János: *Válogatott előadások és tanulmányok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 100–102.

New Europe Barometer (2009): „Centre for the Study of Public Policy, University of Aberdeen, Scotland", http://www.abdn.ac.uk/cspp/view_item.php?id=404 (accesat: 12 decembrie 2009).

Nilsson, Ronny (2001): „Harmonization of Business and Consumer Tendency Surveys World-Wide". OECD, Paris.

North, Douglass C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* Cambridge University Press, Cambridge.

North, Douglass C. (1991): „Institutions". *The Journal of Economic Perspectives,* vol. 5, nr. 1, pp. 97–112.

Nyíri, Kristóf J. (2004): „Review of Castells, The Information Age". În: Frank Webster, B. Dimitriou (ed.) (2003): *Manuel Castells.* Sage, London, vol. III, pp. 5–34.

OECD (2003): „Business Tendency Surveys: A Handbook". http://www.oecd.org/dataoecd/29/61/31837055.pdf (accesat: 3 decembrie 2010 şi 14 decembrie 2011).

OECD (2009): „Responding to the Economic Crisis: Fostering Industrial Restructuring and Renewal". http://oecd.org/dataoecd/58/35/43387209.pdf (accesat: 14 decembrie 2011).

OECD (2010): „Registered Unemployment and Job Vacancies". http://stats.oecd.org/Index. aspx?DataSetCode=MEI_LAB_REGl (accesat: 14 decembrie 2010).

Office for National Statistics (2010): „Job vacancies. ONS Vacancy Survey". http://www.statistics.gov. uk/STATBASE/Product.asp?vlnk=9390 (accesat: 13 octombrie 2010).

Olson, Mancur (1963): *The Economics of Wartime Shortage.* Duke University Press, Durham, NC.

Orsato, Renato J., Wells, Peter (2006): „U-turn: the Rise and Demise of the Automobile Industry". *Journal of Cleaner Production,* vol. 15, nr. 11/12, pp. 994–1006.

Orwell, George (1949–50): *Nineteen Eighty-Four.* Penguin, New York.

Oz, Amosz (2007): *Hogyan gyógyítsuk a fanatikust.* Európa, Budapest.

Phelps, Edmund S. (1968): „Money-Wage Dynamics and Labor-Market Equilibrium". *Journal of Political Economy,* vol. 76, nr. 4/2, pp. 678–711.

Phelps, Edmund S. (2008): „Understanding the Great Changes in the World: Gaining Ground and Losing Ground since World War II". În: János Kornai, Mátyás László, Gérard Roland (ed.): *Institutional Change and Economic Behaviour.* Palgrave-Macmillan, pp. 77–98.

Phelps, Edmund S., Archibald, George C., Alchian, Armen A. (1970): *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory.* Norton, New York.

Piac & Profit (2013): „Feje tetejére állt az európai piac". *Autoblog,* 16 februarie. http://www.autoblog.hu/hirek/feje-tetejere-allt-az-europai-autopiac/ (accesat: 16 februarie 2013).

Pissarides, Christopher A. (2000): *Equilibrium Unemployment Theory.* MIT Press, Cambridge, MA.

Portes, Richard, Quandt, Richard E., Winter, David, Yeo, Stephen (1987): „Macroeconomic Planning and Disequilibrium: Estimates for Poland, 1955–1980". *Econometrica,* vol. 55, nr. 1, pp. 19–41.

Portes, Richard, Winter, David (1980): „Disequilibrium Estimates for Consumption Goods Markets in Centrally Planned Economies". *Review of Economic Studies,* vol. 47, nr. 146, pp. 137–159.

Prékopa, András (1995): *Stochastic Programming.* Kluwer, Budapest.

Qian, Yingi-Xu, Chenggang (1998): „Innovation and Bureaucracy under Soft and Hard Budget Constraint". *The Review of Economic Studies,* vol. 65, nr. 1, pp. 151–164.

Ramey, Valerie A., West, Kenneth D. (1999): „Inventories". În: John B. Taylor, Michael Woodford (ed.): *Handbook of Macroeconomics,* vol. 1. Elsevier, Amsterdam, pp. 863–923.

Relman, Arnold (2010): „Health Care: The Disquieting Truth". *New York Review of Books,* vol. 57, nr. 14, pp. 45–48.

Robinson, Joan V. (1969) [1933]: *The Economics of Imperfect Competition.* Macmillan, London.

Roemer, John E. (ed.) (1986): *Analytical Marxism.* Cambridge University Press, Cambridge.

Roemer, John E. (ed.) (1994): *Foundations of Analytical Marxism.* Elgar, Brookfield.

Rogers, Everett M. (1995): *Diffusion of Innovations.* The Free Press, New York.

Rose, Richard (2004): *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004.* Centre for the Study of Public Policy, University of Aberdeen, Scotland, Aberdeen. (Cercetare pe teren: 1 octombrie 2004–27 februarie 2005). http://www.abdn.ac.uk/cspp/view_item.php?id=404 (accesat: 27 iulie 2009).

Rosser, J. Barkley Jr., Holt, Richard P.F., Colander, David (ed.) (2010): *European Economies at a Crossroads.* Edward Elgar, Cheltenham.

Roth, Alvin E. (1982) : „The Economics of Matching: Stability and Incentives". *Mathematics of Operations Research,* vol. 7, nr. 4, pp. 617–628.

Samuelson, Paul A. (1976) [1948]: *Közgazdaságtan.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Samuelson, Paul A. (1980) [1948]: *Economics.* McGraw-Hill, New York–London.

Schumpeter, Joseph A. (1939): *Business Cycles.* McGraw Hill, New York–London.

Schumpeter, Joseph A. (1954): *History of Economic Analysis.* Oxford University Press, New York.

Schumpeter, Joseph A. (1980) [1912]: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusokról.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Schumpeter, Joseph A. (1968) [1912]: *The Theory of Economie Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and Business Cycle.* Harvard University Press, Cambridge.

Schumpeter, Joseph A. (2010) [1942]: *Capitalism, Socialism, Dernocracy.* Routledge, Milton Park.

Scitovsky Tibor (1985): „Pricetakers' Plenty: A Neglected Benefit of Capitalism". *Kyklos,* vol. 38, nr. 4, pp. 517–536.

Shane, Scott (1994): *Dismantling Utopia: How Information Ended the Soviet Union.* Ivan R. Dee, Chicago.

Shapiro, Carl, Stiglitz, Joseph E. (1984): „Equilibrium Unemployment as a Worker Discipline Device". *American Economic Review,* vol. 74, nr. 3, pp. 433–444.

SHARE (2010): „SHARE Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe", www.share-project.org (accesat: 16 ianuarie 2011).

Siciliani, Luigi, Verzulli, Rossella (2009): „Waiting Times and Socioeconomic Status among Elderly Europeans: Evidence from SHARE. *Health Economics,* vol. 18, nr. 11, pp. 1295–1306.

Statistikos Departamentas (2010): „Population and Social Statistics". http://www.stat.gov.lt/en/pages/ view/?id=2326 (accesat: 14 decembrie 2010).

Stiglitz, Joseph E., Sen, Amartya, Fitoussi, Jean-Paul (ed.) (2009): „Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress", http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf (accesat: 28 februarie 2010).

Stokes, Raymond G. (2000): *Constructing Socialism: Technology and Change in East Germany, 1945–1990.* Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Stolyarov, Gennady (2008): *Liberation by Internet.* Ludwig von Mises Institute, Auburn, AL. www.mises.org/ story/3060 (accesat: 31 august 2009).

Szabó, Katalin (2012). „Az invenciótól az innovációig". În: B. Hámori, K. Szabó (ed.): *Innovációs verseny. Esélyek és korlátok*, 21–46. Aula, Budapest.

Szabó, Katalin, Hámori, Balázs (2006): *Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszerf?* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tárki (2009): *World Value Survey. Technical Report.* Tárki, Budapest.

Tarrit, Fabien (2006): „A Brief History, Scope, and Peculiarities of «Analytical Marxism»". *Review of Radical Political Economics,* vol. 38, nr. 4: 595–618. http://rrp.sagepub.eom/content/38/4/619. full.pdf+html (accesat: 14 decembrie 2010).

Teece, David J., Pisano, Gary, Shun, Amy (1997), „Dynamic Capabilities and Strategic Management". *Strategic Management Journal,* vol. 18, nr. 7, pp. 509–533.

Thomke, Stephan (2003): *Experimentation Matters: Unlocking the Potential of New Technologies for Innovation.* Harvard Business School Press, Boston, MA.

Tilly, Charles (1984): *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons.* Rüssel Sage Foundation, New York.

Timmer, John (2009): „China to Mandate Web Filtering Software on All New PCs". *Ars Technica.* http://arstechnica.com/tech-policy/news/2009/06/china-to-mandate-web-filtering-software-on-all-new-pcs.ars (accesat: 27 iulie 2009).

Toomey, John W (2000): *Inventory Management: Principles, Concepts and Techniques.* Kluwer, Norwell, MA.

Tóth, István György (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében.* Tárki, Budapest.

Transparency International (2010): „The 2010 Corruption Perception Index". http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010 (accesat: 3 decembrie 2010).

U.S. Census Bureau (2010): „Vacancy Rates for the United States: 1965 to 2010. www.census.gov/hhes/www/housing/hvs/qtr210/files/tabl.xls (accesat: 15 februarie 2010).

United Nations Statistics Division (2009a): „Fixed telephone fines per 100 inhabitants". http://data. un.org/Data.aspx?q=telephone&d = ITU&f=ind1Code%3aI91 (accesat: 3 decembrie 2010).

United Nations Statistics Division (2009b): „Industrial Commodity Statistics Database (radio, television and communication equipment and apparatus)". http://data.un.org/Data.aspx?d=ICS&f=cmID%3a47220-1. (accesat: 16 iulie 2009).

Vaggi, Gianni, Groenewegen, Peter (2006): A *Concise History of Economic Thought.* Palgrave Macmillan, Basingstone.

Vahabi, Mehrdad (2004): *The Political Economy of Destructive Power.* Edward Elgar, Cheltenham.

Vámos, T. (2009): „Social, organizational and individual impacts of automation". În: Shimon Y. Nof (ed.): *Handbook of Automation* Springer, New York, pp. 71–92.

van Brabant, Jozef M. (1990). „Socialist Economics: The Disequilibrium School and the Shortage Economy". *Journal of Economic Perspectives,* vol. 4, nr. 2, pp. 157–175.

Vanhuysse, Pieter (2006): *Divide and Pacify.* CEU Press, Budapest.

Veblen, Thorstein B. (1898): „Why Is Economics Not an Evolutionary Science". *Quarterly Journal of Economics,* vol. 12, nr. 4, pp. 373–397.

Veblen, Thorstein B. (1975) [1899]: *A dologtalan osztály elmélete.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Veblen, Thorstein B. (1975) [1899]: *The Theory of the Leisure Class.* Macmillan, New York–London.

WARC (2007): „World Advertising Trends, Data: Adspend by Country (Advertising Expenditures)". http://www.warc.com/LandingPages/Data/AdspendByCountry.asp (accesat: 21 iulie 2011).

Webster, Frank *et al.* (ed.) (2004): *The Information Society Reader.* Routledge, London.

Weitzman, Martin (2000): „On Buyers' and Sellers' Markets under Capitalism and Socialism". În: Eric Maskin, András Simonovits (ed.): *Planning, Shortage, and Transformation.* MIT Press, Cambridge, MA, pp. 127–140.

Wikipedia (2009a): „Google". http://en.wikipedia.org/wiki/Google (accesat: 23 iulie 2009).

Wikipedia (2009b): „Internet censorship". http://en.wikipedia.org/wiki/Internet_censorship (accesat: 19 august 2009).

Wikipedia (2010): „Shortage economy". http://en.wikimedia.org/wiki/Shortage_economy (accesat: 15 martie 2010).

Wikipedia (2012b): „Eastern Bloc economies". http:// en.wikipedia.org/wiki/Eastem_Bloc_economies#Shortages (accesat : 15 septembrie 2012).

World Bank (2008): „World Development Indicators". World Bank, Washington DC. http://web.worldbank.org/WBSITE/ EXTERN AL/DATASTATISTICS/O,,contentMD K: 21725423~hlPK: 1365919~isCU RE: Y~m enuPK:64133159~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html (accesat: 20 iulie 2009).

World Bank (2009): *Doing Business 2009.* World Bank International Finance Corporation. Palgrave Macmillan, Washington, DC.

World Bank (2010): „World Development Indicators and Global Development Finance (Gross Domestic Product per capita)". http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2&SET_BRANDING=YES (accesat: 12 noiembrie 2010).

World Bank (2012): *World Development indicators.* World Bank. Washington, DC. http://databank.worldbank.org/ddp/home.do ?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N8cSdmxSupported=Y&CNO=2& SET_BRANDING=YES (accesat: 25 iunie 2012).

World Bank-International Finance Corporation (2009): *Doing Business 2009.* World Bank-International Finance Corporation, Palgrave Macmillan, Washington DC.

World Values Survey (1995): „Official data file v.7". http://www.worldvaluessurvey.org/ (accesat: 12 decembrie 2009).

Indice

A
abordare
~ normativă, 161, 204
~ pozitivă, 180, 204
absorbţie, 165
Acemoglu, Daron, 58
activitate,
rata de activitate, 141, 144, 145
adaptare, 63, 75, 111, 151, 182, 183, 184, 223
~ reciprocă a producătorilor şi a consumatorilor, 183
fricţiunea ~, 152
Vezi şi ajustare
afaceri
faza ascendentă a fluctuaţiei conjuncturale, 140, 199–205
secret comercial, 11
cercetarea ~, 79, 126, 128, 136, 188–189
Aghion, Philippe, 47, 83, 197
agregare, 63, 127, 133–134, 165
agricultură, 148, 151, 211, 232
ajustare, 76, 119, 156, 157, 161, 168, 202
~ forţată, 162
~ continuă a producţiei la nevoile consumatorilor, 182
~ greşită, 175
~ eronată, 152
~ reciprocă a cererii şi ofertei, 125–127, 130, 199
~ preţurilor, 174
~ salariilor, 174
procesul de ~, 126
Vezi şi adaptare
Akerlof, George A., 114, 177, 195
Alesina, Alberto, 241
Allain, Olivier, 124
Amann, Ronald, 55, 56, 57
analiză cauzală, 155, 159–179
analiză la nivel macro, 135
animal spirits, 114, 148, 149, 177
Apple, mouse-ul, 50, 59
Arrow, Kenneth, 161
Arthur, William Brian, 113, 195, 191
asigurări sociale, 238, 239, 242, 244
asimetrie, asimetric, 164–166, 169–171
informaţie asimetrică, 165
aşteptare
timp de ~, 72, 135, 206
listă de ~, 106, 166, 181, 189, 206, 215, 216
aşteptări, 83, 136, 162, 189, 210–212
Atkin, David, 103

Auschwitz, 261
automobile
industria de ~, 70, 112, 187–190, 211
aversiunea faţă de pierdere, 178, 195
Azariadis, Costas, 115

B
Bakunin, Mihail Aleksandrovici, 156
Balcerowicz, Leszek, 14, 17, 84
Ball, Laurence, 116
Banca Mondială, 79
Bartelsman, Eric J., 76, 77, 78, 107
Bauer, Reinhold, 66
Baumol, William J., 18, 54, 56, 57, 84, 181
Bechtolsheim, Andy, 60
Benassy, Jean-Pascal, 149, 165
BERD, 225
Berliner, Joseph, 56, 63
Berners-Lee, Tim, 61
Bhaduri, Amit, 116
Bhagwati, Jagdish, 17, 212,
Bils, Mark, 17
birocraţie, birocratic, 65, 79, 102, 148, 177, 213, 214, 229, 239, 245
centralizare ~, 48, 60, 63, 152, 177, 205
coordonare ~, 65, 176, 259
Blair, Tony, 242
Blanchard, Olivier, 149
Blinder, Alan S., 116, 117
Bojár, Gábor, 70
Bolton, Patrick, 209
Bower, Joseph, 50
Brabant, Jozef M. von, 134
Bramhall, David F., 193
brevet, 54, 63
Brin, Sergey, 58
bunăstare materială, 225, 229, 241
burghezie, 262
Bygrave, William, 60

C
Canry, Nicolas, 124
capacitate, 111, 119, 120, 124, 130, 153, 184, 188, 192, 201
alocarea ~, 156
excesul de ~, 99, 105, 107, 111, 112, 135, 173, 174, 187–190, 195, 196, 201
~ practică, 119, 120, 122, 124, 129
rata de utilizare a ~, 122, 123, 133, 199
rezervele de ~, 98, 109, 110, 161, 182
~ de rezervă, 98, 104
~ excedentară, 113, 116, 133, 187, 191
~ teoretică, 119
utilizarea ~, 107, 108, 119, 135, 181, 182, 200, 202, 211
capital
rezerva de ~, 60
venture capital, 60
capitalism, capitalist, 234, 244, 249, 264, 266
atitudini anti~, 80, 82
piaţa de ~, 98, 101, 106, 116, 171, 200, 204
varietăţile ~, 99, 199–205
Castells, Manuel, 53, 92
căutare
teoria ~, 102, 152, 170, 171, 195, 212
Cehov, Anton Pavlovici, 186
CEKA, 260

centralizare, 63, 64, 66, 91, 110
~ birocratică, 48, 60–61, 152, 177, 205, 214
cenzură, 67, 89
cercetare şi dezvoltare, activităţi de, 65
cercetări operaţionale, 109, 110, 131
cerere, 60, 72, 99, 104, 106, 108–110, 115–117, 118–121, 136, 149–151, 152, 161, 163, 174, 182, 192, 195, 197, 201, 202, 204, 208, 209, 210, 230, 244, 255, 264, 265
~ excedentară, 106, 127, 129, 131, 133–136, 156, 163, 175, 201, 215
economie de ~ excedentară *vs* economie de ofertă excedentară, 99, 100, 135, 165
ajustarea reciprocă a ~ şi ofertei, 125–127, 130
~ excedentară netă, 133, 166
economie cu constrângeri la nivelul ~ *vs* economie cu constrângeri la nivelul ofertei, 165
procese legate de ~, 114–116, 195
regim ~–ofertă, 166–171, 179, 180, 183, 190, 200, 208, 212, 214
Ceruzzi, Paul E., 53
Chantril, Christopher, 183
Chao, Loretta, 89
Charemza, Wojciech W., 134
Chikán, Attila, 29, 97, 132, 133
China, 21, 70, 75, 85, 89, 97, 99, 151, 186, 212, 214, 227, 228, 258, 259, 260
Chopra, Suntil, 109
Christensen, Clayton M., 50
ciclu
fluctuaţiile ~ economic, 140, 199–205
Clave, Laurent, 136
Clower, Robert W., 127
Colander, David, 38, 194
Collins, Philip, 263
companie, 50–52, 54, 58, 62–66, 70, 104, 113, 115, 120–121, 128, 135, 160, 163, 187, 192, 211
~ mici, 75, 76,
~ mari, 58, 75, 113
comunicaţii, 60, 99
informaţia şi tehnologiile ~, 50, 53, 61, 66, 68, 73–74, 82, 87, 88, 203–204, 212
comunism, comunist, 88, 206
dictatura ~, 66, 88, 226, 251, 258, 262
ţările ~, 55, 76, 214, 216, 226, 258, 259, 260
~ occidentali, 261
concept, conceptual
clarificare ~, 99, 100, 135, 137
aparat ~, 100, 118–137
concurenţă, 48, 59, 60, 62, 64, 71, 112, 114, 181, 187–190, 192, 210, 229, 233
concurenţă monopolistică, 103, 107, 110, 112, 117, 174, 181, 202, 208, 209, 211
rentă ~istică, 59
~ imperfectă, 107, 195
~ monopolistă, 103, 107, 110, 112, 117, 174, 181, 202, 208, 209, 211
~ perfectă, 57, 107
~ dintre vânzători, 111, 166, 180, 181, 187, 215

conflict de interese
între angajaţi şi angajatori, 115–116, 195
între proprietari şi manageri, 113
conservatorism, 79, 196, 204, 209
constituţionalism, 180, 192, 209, 260
constrângere
~ dominantă, 165
~ bugetară tare, 116, 174, 210–211
~ bugetară slabă, 78, 111, 116, 148, 189, 209–210
~ privind volumul producţiei, 112, 128–130, 149, 150
constrângeri bugetare
~ tari, 116, 149, 174, 209–210
~ slabe, 78, 111, 116, 148, 153, 189, 209–210
consumator
manipularea ~, 182, 183
suveranitatea ~, 182, 183
consumerism, 185
societate de consum, 181
control
~ statului, 148
~ statului asupra preţurilor, 149
~ statului asupra salariilor, 149
Cooper, Julian, 47, 55, 56, 57, 72
coordonare, 160, 183, 184, 205
~ birocratică, 65, 102, 176, 214
~ pieţei, 48, 65, 102, 174, 176, 192, 259, 260
mecanisme de ~, 164, 215
coridorului, teoria (Lijonhuvud), 176, 201
Corrado, Carol, 124
corupţie, 136, 137, 186, 187, 192, 208, 231, 236
costul marginal, 106, 112
Coutts, David A., 163
Cowan, Robin, 160
criza
~ şi acţiunile de salvare, 189, 210
~ şi formarea bulelor, 60, 201
~ şi efectul multiplicator, 189
Crotty, James, 196
cumpărător
piaţa ~, 165
concurenţa ~, 112
curentul dominant al ştiinţelor economice (mainstream), 84, 85, 98–100, 107, 183, 193

D

Davies, Robert W., 55, 57
Davila, Tony, 66
Davis, Christopher, 134
Debreu, Gerard, 161
demagogie, 231
democraţie, 87–91, 180, 190, 191, 209
democraţie parlamentară, 261, 262
democraţie pluripartită, 48, 226
dereglementare, 79
Desai, Padma, 217
descentralizare, 48, 58, 60, 64, 91, 110, 162
descriere pozitivă (factuală), 78, 159–179, 192, 195, 196
Dewatripont, Mathias, 209
dezechilibru, 101, 159
modelul ~, 134, 149, 165
~ *school*, 126, 195
dezvoltare economică, 65, 144, 145, 151

dezvoltare tehnică, progres tehnic, 47–49, 60, 61, 66–72, 72–76, 78–79, 82–87, 89, 92, 110, 152, 161, 162, 181, 189–191, 203
frânarea ~, 152
Diamond, Peter A., 152
dictatură, 48, 66, 88, 91, 190, 225, 249, 251, 260, 261
~ burgheziei, 260, 261, 262
~ proletariatului, 250, 262
difuzarea inovaţiilor, 54, 58, 71–75
dihotomie, 217
dinamism, dinamic, 47, 50, 69, 76, 84, 86, 104, 107, 114, 116, 125, 134, 150, 151, 160, 184, 197, 208, 209
stadii stabile, 160, 162
sistem ~, 160, 197
discriminare, 157, 234
~ romilor, 234
disponibilitate, disponibil
locuri de muncă ~, 138, 141, 145–146, 147, 153, 166, 170
camere ~ în hoteluri, 118–120
locuinţe ~, 124
distrugere creatoare, 76–80, 105, 110, 150, 174, 178, 189, 195, 202, 204, 210
Djankov, Simeon, 215
Domar, Evsey, 14
Dorman, Peter, 108, 194, 217
dotcom
bula ~, 203
firme ~, 77
Dragomán, György, 229
Dravúcz, Peter, 63
drepturi, 136, 226, 228, 234, 236, 237, 240
~ omului, 180, 182, 209, 226, 231, 261, 262
~ politice, 226, 227
~ sociale, 243
~ universale, 153–209, 238

E

e-mail, 60, 67, 88
echilibru, 98, 101, 106, 116, 133, 159–166, 169, 173, 176, 195, 197, 217
~ competitiv, 166
~ pieţei, 98, 161–162, 166, 170, 265
~ walrasian, 161, 165–168, 197
economie de ~, 161
~ şomajului, 155
economie de piaţă, 227, 233
economie politică, 265, 266
economie, 47, 50, 68, 72, 83–86, 97, 98, 99, 101, 102, 110, 117, 136, 139, 142, 149, 157, 159, 162, 163, 171, 173, 196, 197, 200, 203, 217
~ behavioristă, 113, 178, 195
~ comparativă, 56, 84, 92
~ de echilibru, 161
teorii heterodoxe ~, 193, 194
economie instituţională, 194
curentul de gândire dominant în ~, 84, 85, 98, 99, 107, 183, 192
micro~, concepte de bază în, 99, 112, 133, 165
economii de scară, 112, 113
efect de multiplicare, 127, 189
efectele pozitive ale ştiinţei, 82
efortul de a vinde, 108
egalitate, 232, 236, 240

Égalité, 197, 224, 232, 240, 245, *vezi şi* egalitate
Eggleston, Karen, 47, 209
Ehrlic, Éva, 144
Elster, John, 250
Engelbart, Douglas, 59
Engels, Friedrich, 255, 260, 261, 265, 266
Epstein, Marc J., 66
Erkel-Rousse, Hélène, 136
Ersado, Lire, 233
Escher, Maurits Cornelis, 217
establishment politic, 87
eterogenitate, 114, 126, 134
etică, etic, 229, 237, 255, 262
Etter, Richard, 123
Europa Centrală, 85, 88, 89, 90, 142, 216, 235, 240
  listele de aşteptare din ţările ~ şi de Est, 189, 216
Europa de Est, 67, 85, 87, 89–90, 216, 227, 236, 241, 260, 266
  ţările socialiste din ~, 56, 72, 106, 124–125, 142, 144, 147, 156, 176, 189, 206, 226, 227, 249, 250, 260
  listele de aşteptare din ţările din ~, 189, 216
Europa de Sud, 74
Europa, 231
evoluţie, evolutiv, 78, 162, 163, 192, 195, 198
  biologie ~, 162, 163
  economie ~, 195
excedent, 100, 105, 106, 107, 113–116, 118–122, 124, 127, 128–132, 135, 136, 156, 163, 165, 175, 180, 186, 200, 201, 208, 210, 215
  cerere excedentară netă, 134, 166
  ofertă excedentară netă, 134
  ~ de capacitate, 99, 105, 107, 135, 173–175, 180, 187–189, 195, 196, 208
  ~ de cerere, 106, 127, 129, 131, 136, 156, 163, 175, 201, 208, 215
  ~ de ofertă, 99–100, 105, 107, 108, 111–113, 116–122, 124, 127, 129, 130–136, 175, 186, 208, 210, 215
exces, 97, 132, 154

F
Fabiány, Gábor, 71
factor
  ~ politic, 66
  analiză factorială, 137
Fallenbuchl, Zgbiniew, 146
Farkas, Katalin, 132
FED (Federal Reserve Bank), 119
Feenstra, Robert C., 212
finanţare, 241
firmă, 77, 108, 112, 117
  ~ mică, 57, 58
  ~ mare, 57, 112, 232
Fitoussi, Jean-Paul, 86
fizica newtoniană, 162
Flaschel, Peter, 193
fluctuaţie
  ~ ciclului economic, 199–205
foamete, 186, 191
Foley, Duncan, 250
formarea bulelor, 60
Francas, David, 188
Fratérnité, 225, 237, 238, 240, 244, 245
Freeman, Christopher, 54, 57, 66
fricţiune
  şomaj prin ~, 150, 152–154, 195
Frisch, Walter, 88

Fuchs-Schündeln, Nicola, 241
Fuchs, Christian, 53
furt de proprietate intelectuală, 54–55

G
Galbraith, John K., 182, 185, 205
Gali, Jordi, 149
Geary, Roy, 191
Germania de Est (RDG), 67, 125, 144, 145, 176, 190, 230, 240
Germania de Vest (RFG), 67, 144
Germania, 39, 55, 66, 83, 123, 205, 207, 235, 241, 242
gestiunea stocurilor, 109, 131, 181, 192, 195
strategie a ~ just-in-time, 192
Gintis, Herbert, 194
glasnost (dechidere), 67
globalizare, 92, 151, 211, 212
Gomulka, Stanislaw, 63
Gorbaciov, Mihail Serghei, 67
Gorodnichenko, Yurij, 71
Graff, Michael, 123, 271
Graphisoft, 79
Griliches, Zvoi, 66
Grossman, Gene M., 83
Grover, Varun, 103
Gulag, 257
Gwartney, James D., 228

H
Haggard, Stephan, 238
Hall, Peter, 99
Haltiwanger, John, 76, 78
Hámori, Balázs, 47, 54, 93
Hanson, Philip, 47, 56
Harrison, Ian, 53
Haug, Wolfgang Fritz, 93
Haugh, David, 187
Hayek, Friedrich, 15, 18, 37, 160, 196, 266
Heertje, Arnold, 57
Heilbronner, Robert L., 196
Helburn, Susanne W., 193
Helpman, Elhanan, 83, 113, 198
high-tech, domeniul, 55, 92
Hirschman, Albert, 183
Hitler, Adolf, 205, 251, 261
hitlerism, 205
Hodgson, Geoffrey M., 164
holocaust, 259
Holt, Richard, 194
Holzman, Franklyn, 14
Holzman, Robert, 146
Horthy, regimul horthyst, 251
Howitt, Peter, 83, 197
Huang, Haizhou, 65
Hürkecz, Judit, 29, 47, 84

I
ieşire de pe piaţă, 76–78, 103, 105, 107, 111, 150, 183, 211
imbold de expansiune, 114, 148, 174, 211
incertitudine, 264
Index of Economic Freedom, 228
indexul GINI, 233
indicator, 73–74, 85, 86, 88, 111, 135–142, 145, 147, 153, 154, 183, 205, 207, 216
indicatorul inegalităţii, 232
indice
~ compozit, 136, 137, 166, 169
~ sintetic, 137
~ al penuriei, 137
industria construcţiilor, 237

industrie, industrial
spionaj ~, 54
armata de rezervă a muncitorilor industriali, 156
inegalitate, 85, 88, 185
informaţie
era ~, 92
~ asimetrică, 165
~ şi tehnologiile de comunicaţie, 10, 61, 66, 68, 82, 87, 88, 92, 150, 212
flux de informaţii, 152
societatea ~, 54
Information Society Index, 75
inovaţie
diseminarea ~, 54, 71–75
~ revoluţionară, 49, 50–55, 58–59, 60, 62, 64, 66, 67, 70, 72, 75, 114
inovator, 54, 58–59, 60, 62, 70–71, 75, 80, 110, 114
intelectualitate est-europeană, 247, 249, 250
interconectivitate, 87–91
internet, 52, 58, 59, 67, 72, 73, 74, 75, 82, 83, 85, 87, 88, 90, 186, 212, 213, 214, 231, 236
intrare pe piaţă, 76–79, 103, 104, 107, 211, 228
investiţii, 102, 104, 111, 175, 189, 192, 203
foame de ~, 148, 211
rigiditatea finanţării ~, 65
Ioffe, Abram, 62
iPhone, iPad, 104, 114
Isaacson, Walter, 114
Ivánné Hild, Márta, 250

Î
încredere, 186
întreprinzător, antreprenoriat, 56–66, 69–71, 72, 75, 79, 84, 114, 174, 208
învăţământ, 231, 236, 238, 240
învăţământ superior, 66, 182, 208, 231, 236

J
Jackman, Richard, 165, 265
Jánosi, Marcell, 62, 70
Jones, Lamar, 163

K
Kádár (epoca), 29, 70
Kahneman, Daniel, 178
Kaldor, Nicholas, 113, 161, 164, 195, 196
Kalecki, Michal, 15, 149, 156, 194, 195
Kapitány, Zsuzsa, 189, 197
Karpinski, Jacek, 62
Karvalics, László Z., 47, 75
Kaufman, Robert R., 238
Kautsky, Karl, 156, 260, 261
Kedzie, Christopher, 67, 88
Keen, Steve, 117, 194
Keynes, John Maynard, 15, 114, 148, 149, 164, 177, 193, 195, 196, 202, 204, 265, 266
economie neo~, 195, 196
post-keynesieni, 116, 164, 195, 196
şomaj ~, 147–149
KGB, 163, 209
King, John, 103
Kirman, Alan, 114, 194
Kirzner, Israel M., 18, 84, 160
Klenow, Peter, 116, 250
Kołakowski, Leszek, 250

Köllő, János, 144, 146
Kondratiev, Nikolai Dimitrievici, 203
ciclul ~, 203
Kovács, Győző, 63
Krugman, Paul R., 113, 198
Kürti, János, 70, 71
Kürti, Sándor, 70, 71

L
Lachman, Ludwig M., 160
Laki, Mihály, 47, 64, 71
Lange, Oscar, 15, 133
lanţ cauzal, 87, 171–176
Lau, Tuen-Yu, 103
Lavoie, Don, 160
Lawson, Robert, 228
Layard, Richard, 165, 265
Lebeau, Jon, 103
Lee, Frederic, 116
Leijonhufvud, Axel, 127, 176, 201
lenevie, 155
Lenin, Vladimir Ilici, 66, 67, 156, 258, 260, 261
libera iniţiativă, 228, 229, 260
libertăţi, 226, 227, 228, 229, 230
Liberté, 223, 226, 245
Lin, Carolyn, 103
Litan, Robert, 84
locuinţe, 124, 229, 232, 237, 244, 253
locuri de muncă vacante, 141, 145–147, 153, 166, 170
Lotka-Voltera, modelul, 163
Lovász, László, 171

M
Ma Yun, 75
macroeconomie, 242, 244
Malinvaud, Edmond, 149, 165
Malthus, Thomas, 163, 265
Mankiw, Gregory, 84, 116
Mao Zedong, 39, 186, 258, 262
marginal, 104, 115
cost marginal, 106, 112
Marshall, Alfred, 162
Martos, Béla, 197
Marx, Karl, 13, 20, 29, 33, 37, 67, 115, 156, 164, 193, 195, 196, 249–266
marxismism, marxist, 115, 156
ideologie ~–leninistă, 48, 88
~ analitic, 256
teoria ~ a valorii forţei de muncă, 256
economie politică ~, 252, 255, 266
Maskin, Eric, 17, 78, 209
măsurări, 85, 100, 118–157, 199, 202
Mattey, Joe, 124
McCall, John, 152
McCraw, Thomas, 57
McGraw, Peter A., 178
Meindl, Peter, 109
Meszmann, Tibor, 47, 86
microeconomie, 84, 99, 109, 112, 133, 161, 165, 199, 202, 252
Microsoft, 50, 59, 70
Milgrom, Paul, 155
minicomputer, 62
Minodier, Christelle, 136
Mises, Ludwig Heinrich von, 15, 136, 160
Mitra, Pradeep, 233
modele matematice, 109, 113, 160, 162, 164, 170, 171, 173, 178, 196–198
modernizare, 48, 86, 181, 191, 204
monopol, 59, 64, 72, 89, 103, 177, 209, 213
Morin, Norman, 119

Mortensen, Dale, 152, 170
motivaţie, 101, 133
motivaţie *for-profit*, 208
motor de căutare, 50, 58
Müller, Jürg, 123
muncă
~ copiilor, 138
surplus de forţă de ~, 166, 170, 174, 191
populaţia inactivă din punct de vedere economic, 140, 141, 146, 175
piaţa forţei de ~, 102, 109, 110, 115, 138–158, 162, 170, 175, 196, 245
productivitatea ~, 148, 151
penurie de forţă de ~, 138, 142, 146, 148, 149, 155, 157, 170, 175, 191, 200, 234
muncitor
~ descurajat, 110, 139
aristocraţia ~, 156

N
naiv
optimism ~, 192
reformatori ~, 191
Nelson, Richard, 164, 195
net
cerere excedentară ~, 133, 166
ofertă excedentară ~, 134
Neumann, John von, 36, 162, 198
modelul de creştere al lui ~, 162
Newton, Isaac, 162
Nickel, Stephen, 165, 265
nivel de siguranţă, 108, 109, 110
Nokia, 59, 66
nomenclatură, 232
North, Douglass, 16, 20, 194
Nyíri, Kristóf J., 92

O
Obama, Barack, 207
ocupare excesivă a forţei de muncă, 76, 156
ocuparea forţei de muncă, 139, 149, 150, 156, 162
rata naturală a ~, 98
~ totală, 143, 146, 158, 234, 239
OECD, ţările, 107
ofertă, 72, 82, 98, 99, 104, 106, 109, 110, 111, 114–117, 118, 119–122, 125, 126, 128, 131, 134, 148, 152, 155, 161, 165, 167, 168, 171, 174, 179, 182, 185, 197, 201, 202, 208, 209, 211, 213, 219–222, 230, 255, 265
procesele legate de ~, 106, 113–115, 175, 195, 210
regim cerere–~, 166, 168, 171, 180, 190, 200, 208, 212, 214
~ excedentară, 99–101, 105, 107, 108, 111–113, 116–122, 124, 127, 128–129, 175, 186, 208, 210, 215
efect multiplicator al ~ excedentare, 127
ajustarea reciprocă a cererii şi ~, 125, 130, 199
~ excedentară netă, 133
Olson, Mancur, 20, 205
onestitate, 80, 157, 182, 186
Orsato, Renato, 187
Orwell, George, 90
Oz, Amos, 255

P
Page, Lary, 58
partidul bolşevic, 260
pensionari, 139
penurie, 64, 101, 128, 132, 136–137, 138, 142, 154, 164, 165, 166–170,

171, 175, 176, 183, 185, 187, 189, 202, 205, 206, 209, 213, 211, 215, 217, 231, 243, 244, 245, 249, 263, 264
economie de ~, 64, 72, 97–100, 106, 110, 130, 132, 135, 137, 142, 162–170, 172, 173, 176, 181–186, 189–191, 195, 197, 200, 205–209, 212, 214–217
economie de ~ *vs* economie de surplus, 129, 135, 145, 164, 168, 181, 183, 186, 195, 197
~ de bunuri, 64, 82, 124, 128–130, 132, 189, 191, 213
~ de forţă de muncă, 128–130, 138, 141–146, 149, 150, 152, 153, 155–158, 175, 191, 200, 219, 234, 265
Phelps, Edmund, 18, 84, 152, 156, 195
piaţă
~ externă, 76
~ internă, 76
~ forţei de muncă, 102, 109, 110, 115, 138–158, 162, 170, 175, 196
~ vânzătorilor, 165
~ de bunuri şi servicii, 102, 103–117, 118–137, 175
~ monopolistică, 72, 103, 108, 117, 213
cercetări de ~, 105, 126, 136
structura ~, 103, 108
PIB, 73–75, 85, 88, 144, 145, 182, 183, 205
rata de creştere a ~, 85
„disparitatea" dintre PIB-ul potenţial şi cel real ~, 135
Pisano, Gary, 59
Pissarides, Christopher A., 152, 165
planificare
~ indicativă, 192
~ pe termen mediu şi pe termen lung, 192
sistem de ~ imperativă, 192
Plummer, Michael, 171
politică economică de egalizare, 235
politică economică paternalistă, 239, 240
retorică paternalistă, 240
politică monetară, 102, 115, 117, 172, 175, 176, 201, 205
politică, politic
factori ~, 66
politici (măsuri, strategii), 47, 61, 78, 86, 110, 148, 195, 196, 202
~ anticiclice, 203
~ economică, 150, 157, 172, 175, 176, 187, 200, 202–203, 235, 238, 240, 242
~ fiscală, 102, 172, 175, 176, 201, 204
~ de gestiune a stocurilor, 109, 131
~ monetară, 102, 115, 117, 172, 175, 176, 201, 205
~ preţurilor, 185
~ economică „vulgar-keynesiană", 204
~ economică „vulgar-schumpeteriană", 204
politicieni, 86–87, 192, 200, 203
poliţie, 163, 231, 254
Polonia, 56, 73, 74, 82, 86, 89, 90, 97, 106, 125, 133, 142, 144–146, 214, 216

populaţie
~ activă din punct de vedere economic, 140–146, 153–154, *vezi şi* forţă de muncă
~ inactivă din punct de vedere economic, 139–142, 154
populism, populist, 87, 235, 241, 242, 245
Portes, Richard, 134, 165
potrivire, 58, 98, 151, 171, 212
acomodare eronată, 152–154, 195
probleme de ~, 151, 152, 153
teoria ~, 109, 152, 171, 195, 212
pragmatism, pragmatic, 239, 241
predispoziţie
~ genetică, 176, 179, 203
~ sistemic-specifică, 151, 177
~ pentru antreprenoriat, 69, 177
Prékopa, András, 97, 109
presiune, 165
preţ, preţuri
stabilirea ~, procesul de stabilire a ~, 116–117, 133, 175, 178, 195, 197
~ lipicioase, 116, 174, 195
ajustarea ~, 174, 199
controlul ~, 149
persoanele care stabilesc ~, 117
persoanele care acceptă ~, 117
producţie, 57, 65, 76, 77, 86, 128, 155, 189, 208
stoc mediu de ieşire, 133
produs maxim sustenabil, 119
producţie, funcţia de, 119
productivitate
factori care împiedică ~, 128
profit
maximizarea profitului, 106–108, 112–116
proprietate privată, 228, 239, 258, 259, 262
proprietate publică, 229, 238, 258, 264
proprietăţi sistemic-specifice, 47, 234
psihologie socială, 139
publicitate, 183, 192

Q
Qian Yingi, 63

R
Ramey, Valerie A., 109
rasism, 157
răspândirea tehnologiei moderne, 56, 73–75
raţionalizare, 163, 205
război, 64, 140, 249, 251, 253, 254
al Doilea Război Mondial, 249
economie de ~, 205, 206
recesiune, 34–35, 188–189, 196, 199–200, 204, 211, 244
recesiune transformaţională ~, 76, 243
recompensă, câştig, 58, 59, 60, 64, 80, 157, 185
redistribuire
~ venitului, 58, 85, 86, 172, 185, 190, 232, 234
~ avuţiei, 185
reforma sistemului capitalist, 228, 239, 241, 244, 264
reformă, reformatori, 70, 88, 191, 193, 203, 207, 214
~ naivi, 191
~ ai sistemului socialist, 191
reglementare, 65, 79, 177, 193, 203–205, 219–222
~ excesivă, 79
iluzia ~, 203

regulă, 79, 117, 133, 201
~ laturii mai scurte, 120, 127
relaţii cauzale, 23, 72, 82–84, 86, 87, 102, 149, 159, 180, 202, 205
Relman, Arnold, 208
responsibilitatea
~ economiştilor, 83
~ politicienilor, 86, 87
revoluţia de catifea, 225
Revoluţia Franceză, 225, 242
Revoluţia Maghiară din 1956, 249, 257, 258, 266
rezervă, 132, 140, 148, 149, 156, 187, 195
armata de ~ a muncitorilor industriali, 156
capital de ~, 60
~ de capacitate, capacitate de ~, 109, 110, 161, 174, 182
rivalitate, 72, 112, 166, 173, 174, 189, 204
Rizzo, Mario J., 160
Roberts, John, 155
Robinson, Joan, 20, 107
Rogers, Everett M., 57, 66
Roland, Gérard, 17, 47, 78, 209
Rose-Ackerman, Susan, 186
Rose, Richard, 89, 90
Rosser, Barkley J., 38, 194
Roth, Alvin E., 152
Rothstein, Bo, 186
Rubik, Ernő, 62
Rusia, 73, 75, 89, 90, 145, 176, 235, 240, 241

S

salariu, 115, 150, 153, 185, 201, 210
~ lipicios, 115, 149, 174, 195
~ eficienţă, 115, 155–158, 177, 195
ajustarea ~, 174
controlul ~, 148
salvarea firmelor, 78
Samuelson, Paul A., 31, 99, 193
satelit, 61, 87
saturaţia cererii, 208
saturaţie, 97, 201
Say, Jean-Baptiste, 201
legea lui Say, 201
scară
randament de ~ constant, 122
randament de ~ descrescătoare, 113
randamentul economiei de ~, 112
randamentul crescător de ~, 104, 112, 113, 122, 195, 198
Scarpetta, Stefano, 76
Schilling, Melissa A., 56
schimbare de regim (sistem), 87, 106, 129, 137, 142–147, 176, 215, 216, 226, 227, 232, 233, 244, 249
Vezi şi tranziţie
Schramm, Carl J., 84
Schumpeter, Joseph A., 18, 57, 60, 66, 76, 83, 84, 98, 111, 161, 164, 193, 195, 196, 203, 204, 256, 266
inovaţie non-schumpeteriană, 60–61
inovaţie schumpeteriană, 53, 61, 64, 71, 75, 78, 80, 84
teoria schumpeteriană a creşterii, 83, 203
viziune schumpeteriană, 97–99
Scitovsky, Tibor, 117
sector financiar, 47, 93, 189, 205, 211
selecţie naturală, 79, 162
semiconductori, 62
Sen, Amartya, 86
Shane, Scott, 67
Shapiro, Carl, 155, 156, 195
Shelton, Robert, 66

Shun, Amy, 59
Siciliani, Luigi, 207
Simonovits, Andras, 47, 97, 163, 197
sinteză neoclasică, 193
sinteză pozitivă, 193, 195–196, 204
sistem de sănătate, 142, 185, 206, 207, 237, 240, 243
  plata ~, 206
  timpul de aşteptare în ~, 208
sistemul planificării imperative, 192
Soate, Luc, 54, 57, 66
social-democraţia de tip Tony Blair, 262
social-democraţie, 239, 242
socialism, socialist
  reforme orientate către piaţă sub ~, 214
  economia ~ de penurie, 98, 129, 189–190
  economie de comandă ~, 63, 213
  sistem ~, 47, 54–56, 61, 63, 64, 65, 67, 71–72, 87, 90, 97–101, 110, 124, 130, 132, 143, 148, 149, 152, 170, 171, 172, 175, 176, 191, 192, 200, 206, 209, 229, 234, 237, 238, 243, 249, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 266
socialismul de piaţă, 249
socialismul real, 232, 257
societate 63, 75, 85, 92, 93, 98, 157, 177, 181, 182, 185, 186, 195, 206, 209, 264, 266, 272
sociologie, 139
solidaritate, 237, 244, 253
Solidaritatea, mişcarea poloneză 257
Soskice, David, 99
spionaj industrial, 54
Sraffa, Pierro, 20, 194
Stalin, Iosif Vissarionovici, 39, 90, 254, 258, 260, 262
  perioada stalinistist-maoistă, 177, 264, 266, 272
stat, 227, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 259, 261
  ~ asistenţial, 154, 185, 206–210, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244
  ~ asistenţial „născut prematur", 237, 238
  controlul exercitat de ~, 149
  reglementările impuse de ~, 192
  proprietate de ~, 48, 149, 176, 209
statul la coadă, 135, 229, 237
Stevens, John, 119
Stiglitz, Joseph, 86, 155, 156, 195
stoc
  proporţia ~ care ies şi intră, 133
  nivelul de siguranţă al ~, 109, 110
  rulajul ~, 132, 135
  Vezi şi gestiunea stocurilor
stoc mediu de intrare, 133
Stokes, Raymond, 66
Stolyarov, Gennady, 67
substituire forţată, 127, 131, 182, 207
supravegherea angaţilor, 155
surplus, 97, 101, 107, 111, 116, 122, 132, 134, 136–137, 138, 140, 141, 143, 149–157, 165–169, 170–172, 174–176, 178, 181, 185, 186, 187, 197, 199, 211, 212, 214
  insule ale economiei de ~, 214
  reproducerea ~, 103, 112, 138
  ~ de capacitate, 113, 134, 187, 189, 191, 212

economie de ~, 97–100, 106, 110, 113, 114, 117, 118, 126, 135, 142, 163–170, 171–173, 175, 176, 180–203, 205–217
economie de ~ *vs* economie de penurie, 97–99, 106, 110, 113, 114, 117, 118, 124–125, 126, 128–129, 135, 142, 163–170, 172, 174, 176, 180–187, 189–193, 195, 194, 197, 199, 200, 201, 205–217, 212–216
suveranitate, 182, 214
Svejnar, Jan, 14, 71
Szabó, Katalin, 47, 54, 93

Ş

şcoala austriacă, 84, 160, 161, 195, 196, 266
şomaj, 76, 140, 142, 146, 156, 157, 170, 175, 191, 194, 200, 234, 265
~ cronic, 115, 157
echilibru al ~, 156, 162, 165, 265
~ fricţional, 150, 152, 195
~ keynesian, 148–150, 195
rata naturală a ~, 143, 156
rata ~, 141, 147–150, 153, 154, 157, 170
~ structural, 150–151, 157, 195
~ din fabrică, 146
~ din afara fabricii, 146
şomeri, 195–140, 141, 142, 146, 153, 157, 166
~ înregistraţi, 138–141, 149

T

Tarrit, Fabien, 250
tâtonnement, 116
Teece, David, 59
tehnologie, 56, 63, 67, 76, 82, 91, 93, 152, 163, 197, 210
~ informaţiei şi a comunicaţiilor, 62, 66, 68, 71–75, 82, 87, 88, 89, 92, 103, 212
telefonie mobilă, 66, 67, 72–75, 82, 83, 87, 104, 215
telefonie, 72, 73, 82, 105, 106, 181, 215–216
sistemul de ~ american, 103–106
teoria contractului, 115, 209
teorie
~ contractului, 115, 209
~ coridorului, 175, 200
~ schumpeteriană a creşterii, 39
~ potrivirii, 109, 152, 171
~ căutării, 109, 152, 170, 171
Terrel, Katherine, 71
Thomke, Stefan, 60
Tilly, Charles, 33, 34
Timmer, John, 89, 91
Timmons, Jeffrey, 60
timp
~ de aşteptare, 206
întârziere, 54, 56
Tolstoi, Lev Nicolaevici, 186
Toomey, John, 109
Tóth, István György, 233, 236
transformări postsocialiste, 47, 48, 69–80, 146, 214, 215, 216, 225, 227, 228, 233, 234, 242, 249, 250, 251
tranziţie, 48, 72, 76, 83, 86, 87, 214–216
economie de ~, 69, 71, 76, 77, 88
Vezi şi schimbare de regim
Troţki, Lev Davidovici, 67
Tsuneo, Miorita, 250
Tversky, Amos, 178

Ţ
ţări postsocialiste, 231, 232, 234, 235, 237, 239, 240, 242

U
Ungaria, 56, 62, 70, 74, 76, 77, 82, 84, 86, 89, 90, 106, 130, 132, 137, 144, 145, 147, 203, 213, 214, 216
Uniunea Europeană, 226, 227
Uniunea Sovietică, 49, 55, 56, 61, 62, 64, 67, 73, 88, 106, 125, 132, 142, 157, 189

V
Vaggi, Gianni, 250
Vahabi, Mehrdad, 111, 163
valoare, 137, 180, 181, 185, 186, 190, 191, 230, 240, 242, 261
  judecăţi de ~, 68, 159, 180, 181, 190, 195
Vámos, Tibor, 47
Vanhuysse, Pieter, 243
Varga, Jenő, 253
varietăţile capitalismului, 99, 199–216
Veblen, Thorstein, 164, 185
venture capital, 60
Verzulli, Rosella, 14, 108
Vietnam, 88, 89
viziune, 243
viziune (schumpeteriană), 98

W
Walras, Leon, 37, 161, 162, 265
Weber, Max, 99
Webster, Frank, 92
Weitzman, Martin, 14, 108
Wells, Peter, 187
West, Joël, 103
West, Kenneth, 109
Wikipedia, 58, 89, 97, 124
Winter, David, 134, 165
Winter, Sidney, 164, 195
World Wide Web, 61

X
Xu Chenggang, 47, 63, 65

Y
Yemtsov, Ruslan, 206, 233

În aceeaşi serie:

Victor Slăvescu
Istoricul Băncii Naţionale a României (1880–1924)

Virgil N. Madgearu
Curs de economie politică

Ludwig von Mises
Acţiunea umană. Un tratat de teorie economică

Pe copertă: Palatul Vechi al Băncii Naţionale a României, scara de onoare, etajul I — detaliu de arhitectură. Fotografie de Romeo Cîrjan.

De-a lungul anilor m-am întâlnit cu Kornai la numeroase conferinţe şi seminarii şi am fost mereu impresionat de raţionamentele sale, de înţelepciunea ce se degaja din poziţiile sale — chiar şi când simţeam nevoia unor nuanţări sau când aveam rezerve faţă de unele aserţiuni ale sale. I-am cunoscut personal pe câţiva dintre economiştii est-europeni care au lăsat urme în gândirea privind sistemul economic socialist — Leszek Balcerowicz, Tamás Bauer, Włodzimierz Brus, Kazimierz Łaski, Grzegorz Kołodko, Jan Švejnar, Jan Winiecki etc. Opinia mea este că, dintre cei menţionaţi, János Kornai este cel mai fecund din punct de vedere conceptual şi că are abordarea cea mai interesantă, care permite transgresări ale teritoriului strict al disciplinei economiei către alte ştiinţe sociale. El are, de altfel, un dialog nu lipsit de polemici cu gândirea *mainstream* în deslușirea funcţionării sistemelor economice; nu o respinge, dar polemizează cu ea. Iar îndemnurile lui Kornai la adresa tinerilor economişti sunt de a citi, de a cunoaşte cât mai mult, de a frecventa diverse şcoli de gândire.

Daniel Dăianu

9 786065 889767